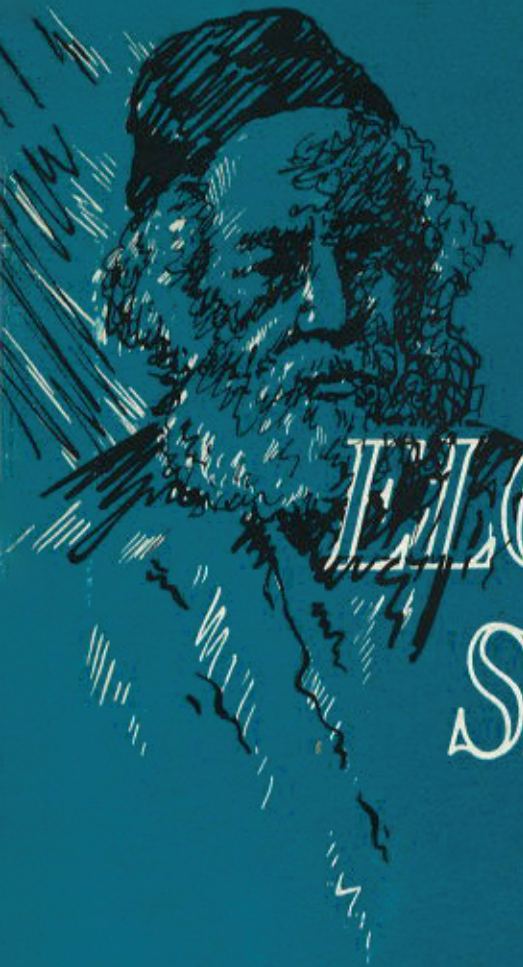

RABBI ISAAC ELCHANAN SPEKTOR

Life and Letters

by RABBI DR. EPHRAIM SHIMOFF

RABBI ISAAC ELCHANAN SPEKTOR

Life and Letters

by

Ephraim Shimoff

"This book will undoubtedly serve as an excellent and comprehensive appreciation of the religious life of Russian Jewry . . . .

I highly recommend this book for every library."

Dr. Samuel Belkin
President, Yeshiva University

• • •

In the religious life of nineteenth century Russian Jewry, one figure rises in stature above all others — Rabbi Isaac Elchanan. He was more than the spiritual leader of his community (Kovno). He was the spokesman of his generation and the representative of his people. His wisdom, scholarship and human kindness gave him the enviable reputation that he enjoyed throughout his lifetime.

This work is a biography of Rabbi Isaac Elchanan based on his Responsa, letters and other sources. It also includes a Hebrew section of original letters, proclamations and documents from the pen of this saintly scholar. Together, they shed light on the social, cultural and religious life of that era.

Jacket Design by Sol Nodel

RABBI ISAAC ELCHANAN SPEKTOR

LIFE AND LETTERS

by

RABBI DR. EPHRAIM SHIMOFF

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

SURA INSTITUTE FOR RESEARCH, JERUSALEM
YESHIVA UNIVERSITY, NEW YORK

Copyrighted 1959 *by*
EPHRAIM SHIMOFF

All rights reserved. No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the author; except by a reviewer, who may quote brief passages in a review to be printed in a magazine or newspaper.

Library of Cong. Card No. 59-3007

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

Printed in the United States of America by
BALSHON PRINTING AND OFFSET CO.
BROOKLYN, N. Y.

TO MY BELOVED WIFE

SHIRLEY

AND OUR DEAR CHILDREN

ELIOT AND BARBARA

THIS WORK IS AFFECTIONATELY DEDICATED

TABLE OF CONTENTS

FOREWORD 9

PREFACE 13

I. EARLY YEARS OF RABBI ISAAC ELCHANAN 17
His Parents. / His Teachers. / His Family.

II. RABBINIC POSTS OF RABBI ISAAC ELCHANAN 27
Sabelin, 1837. / Baresa, 1839. / Nishvez, 1846. / Novohrodak, 1851.

III. RABBI ISAAC ELCHANAN IN KOVNO 41
The Jewish Community of Kovno. / Rabbi Isaac Elchanan and the *Haskalah* Movement. / Rabbi Isaac Elchanan Succeeds in Abolishing Attempted Governmental Control of *Hedarim*. / Rabbi Isaac Elchanan's Opposition to Rabbinical Seminaries. / His Attitude to *Haskalah*. / His Aid to the Poor and His Help to the Needy. / Rabbi Isaac Elchanan Fails in Two Objectives. / Rabbi Isaac Elchanan and the *Kolel* of Kovno. / The Nature of the *Kolel*. Rabbi Isaac Elchanan as Titular Head of the *Kolel*. / Attitude of *Maskilim* to the *Kolel*.

IV. IN HIS RESPONSA 83
His Role as Rabbinic Authority. / His Method of Answering Responsa. / Some Unique Responsa. / Some Responsa from the United States.

V. RABBI ISAAC ELCHANAN AS ARBITRATOR 107
In The Yeshiva of Volozhin. / In The Yeshiva of Mir. In The Jewish Community of London.

VI. RABBI ISAAC ELCHANAN AND THE COLONIZATION OF ERETZ ISRAEL 121
Russian Emigration and the "Return to Zion". / Rabbi Isaac Elchanan's Interest in the New *Yishub*. / Rabbi Isaac Elchanan Refuses Post in *Hobbei Zion*. / Rabbi Isaac Elchanan and the Shemitah Controversy.

VII. A CHARACTER STUDY OF RABBI ISAAC ELCHANAN 139

The Humanity of His Scholarship. / His Abundant "Love for Israel" and His Tolerence for All People. / His Championship for Peace. / His Modesty. / Death of Rabbi Isaac Elchanan.

BIBLIOGRAPHY 159

FOREWORD

RABBI ISAAC ELCHANAN SPEKTOR, the world-renowned *Gaon* who served for more than thirty years as the Rabbi of Kovno, was probably the Torah giant of his generation, who exercised the most profound influence upon religious life of Russian Jewry. In his later years his fame and authority were spread and felt in almost every community where Jews resided.

His profound Talmudic scholarship was universally acknowledged. Through his humaneness, indefatigable devotion to the study of the Torah, and through his total dedication to the welfare of Jewry throughout greater Russia, he literally became a legendary figure. The early settlers in America, as well as the enlightened orthodox community in Germany, searched through letters and Responsa his opinion in matters pertaining to religious rules of conduct. He ordained more rabbis than any of his contemporaries; and whoever was ordained by him was immediately accepted by Jewish communities as a master of Rabbinic law.

True, a few of his contemporaries equalled, if not excelled him, in their knowledge of Rabbinic law and lore. They introduced an almost revolutionary approach to the study of the Talmud, and a core of dedicated disciples transmitted their ideas and methods in the Talmudic academies which flourished in Russia in the latter part of the ninteenth century. But the great Rabbinic scholars of his day accepted Rabbi Isaac Elchanan as their recognized *Posek.*

Rabbi Isaac Elchanan was fortunate to live in a period in Jewish history when Jewry, particularly in Russia, was not yet divided into political and religious parties. Neither election to a great rabbinic office, nor the sponsoring of one religious movement or another, was the decisive factor of authority. Once the great Torah giants recognized a scholar as the leading authority in rendering decisions in matters pertaining to questions of practical problems of religious life, his decisions were almost universally respected as well as accepted.

Among the lay members of the community he was idolized because of his great compassion and concern not only with the intellectual, but also with the material needs of the community. Before he rendered a decision concerning an *agunah,* he often shed many a tear, because he realized full well that his decision would affect the future life of a poor forsaken woman.

His Responsa literature and his letters, written and published in the Hebrew tongue, as well as the unpublished, in addition to their great Talmudic scholarship, are the most authoritative source for the better understanding of the religious life of Russian Jewry of the second half of the nineteenth century.

Rabbi Ephraim Shimoff is therefore to be heartily congratulated for writing the first and only comprehensive volume in the English language on the life and works of Rabbi Isaac Elchanan Spektor. In this book Dr. Shimoff traces systematically the parental and family influence upon this great sage and uses expertly Rabbi Spektor's Responsa literature as a means of portraying the religious and social life of Russian Jewry. He uses good scientific judgment in distinguishing carefully between the

letters which were written by Rabbi Spektor in person and those which are reported in his name.

The book is written in popular style and avoids the pitfall of being involved in some of the extremely technical *halakhic* discourses found in Rabbi Isaac Elchanan's work. The book will undoubtedly serve as an excellent and comprehensive appreciation of the religious life of Russian Jewry and will give a deep insight into the saintly life of Rabbi Spektor.

We at Yeshiva University are particularly proud of this book, since the Yeshiva itself was named in memory of this great sage — The Rabbi Isaac Elchanan Theological Seminary.

I highly recommend this book for every library.

SAMUEL BELKIN
President, Yeshiva University

PREFACE

IT IS CUSTOMARY in the modern world to evaluate a period by its progress in general civilization, by the quality of its books, by the number of its universities, by the artistic accomplishments and by the scientific discoveries made therein. Sometimes history can be evaluated by different criteria, namely, by how much refinement there is in the life of a people, by how much spiritual substance there is in its everyday existence. We gauge culture by the extent to which a people strives for spiritual integrity. This can be measured by evaluating the great men of each generation.

Among the outstanding Talmudic scholars of the past century, Rabbi Isaac Elchanan Spektor occupies a unique position. The city of Kovno became world famous in *halakhic* circles primarily because of Rabbi Isaac Elchanan, who was its spiritual leader for more than three decades (1864-1896). Although he did not speak nor understand Russian, the Russian government recognized him as the spokesman of religious Jewry whose authority was beyond question. World Jewry saw in him the expounder of Rabbinic Law par excellence. His activities, however, were not confined to the "four cubits of halakha." He was a communal leader and true representative of his people. The life and labors of this nineteenth century scholar comprise the subject of this study.

The author has made an exhaustive study of the life of Rabbi Isaac Elchanan and his influence upon the Jewish community at large. He has used as the main sources of

information the literary works of Rabbi Isaac Elchanan; his letters published in various books, newspapers, periodicals; unpublished memoirs of his contemporaries and the bibliography listed at the end of this work. Since information on the early years of Rabbi Isaac Elchanan is to be found only in the works of R. Yaakob Lifschitz, who was his secretary for twenty six years, the author has made use of it, although it is admittedly biased and unscientific. R. Yaakob Lifschitz, however, does state in his introduction that he tried to be as objective as possible in the biography. Most of the stories cited he heard from Rabbi Isaac Elchanan himself, and some from his son R. Zevi Hirsh. Only a few came from other reliable and authentic sources. In matters of accuracy the author has tried, wherever possible, to escape the usual pitfalls. All facts have been carefully checked in order to ascertain their veracity.

This work was originally submitted as a doctoral dissertation to the Faculty of the Bernard Revel Graduate School of Yeshiva University. It is now offered in an enlarged form containing original letters and documents, some of which have never been published before.

From beginning to end this work required direction and guidance. For this, the author is very grateful to Professor Samuel K. Mirsky, of Yeshiva University, for his wise counsel and assistance. Prof. Mirsky read every chapter carefully and made most profound and constructive criticism. The author also expresses his thanks to Professor Joshua Finkle for reading the manuscript and for his valuable aid.

Before this work reached its final form, careful typing and frequent retyping was necessary. For this the author expresses his thanks to his able and efficient secretary, Mrs. David Zaslav.

The author also acknowledges his profound appreciation and debt of gratitude to the members of his Congregation, Beth-El of Astoria, for their loyalty, friendship and generous cooperation that made possible the publication of this volume.

Eliot and Barbara, the author's son and daughter, have been most patient when their father was preoccupied with his research. Many a weekend their father spent in the library instead of being with them. He is, therefore, appreciative of their understanding and prays that someday they, too, will make "books their companions."

The author's wife has been most encouraging. She has always been a source of inspiration and true helpmate. An educator by profession, she is imbued with a keen love of knowledge and great reverence for Torah. She, with the help of G-d, has made this work possible.

E. S.

Elul, 5721.
September, 1961.

CHAPTER ONE

EARLY YEARS OF RABBI ISAAC ELCHANAN

His Parents

RABBI ISAAC ELCHANAN was born in 1817,[1] twenty years after the demise of Rabbi Eliyahu of Vilna,[2] who was probably the highest representative of Talmudic learning of that era, and who gave the impetus to the critical method of study. He was born in Rosh, a small town in the gubernatorial district of Grodno, Russia. His father, R. Israel Isser, was the rabbi of the town and the first teacher of his gifted son. R. Israel Isser was a well-known scholar with Hassidic inclinations. He was highly respected by the people of his town for both his knowledge and piety. He was an authority on Jewish law and people from neighboring cities came to him for the settlement of their disputes.[3]

Although, Isaac Elchanan,[4] even as a youngster, showed

1. Yaakob Lifschitz, *Toledoth Yitzchak* (Warsaw, 1897), p. 4. Exact date of birth unknown.

2. The Gaon died October 9, 1797. *Jewish Encyclopedia,* Vol. V, p. 133.

3. Yaakob Lifschitz, *op. cit.,* p. 4.

4. He was named after his maternal (Rachel b. Yitzhak) and paternal (Israel Isser b. Elchanan) grandparents.

remarkable progress in his studies and everyone with whom he came in contact marvelled at his ability, his name was unknown outside of his immediate circle. Evidently, his father must have been a very modest person who did not boast nor even reveal the scholastic qualities of his prodigy son. The genius of young Isaac Elchanan was discovered accidentally by a merchant who came to Rosh on a business trip. The casual discovery of Isaac Elchanan's talents was made by a certain R. Moshe of Kaidany,[5] an outstanding Talmudic scholar who travelled annually in the vicinity of Wolkovisk for business purposes. He came to Rosh and met the young scholar who, according to Lifschitz,[6] was only thirteen years of age. In the *"Voskhod"*[7] it is stated that Isaac Elchanan was then only twelve years old.[8] He engaged the young boy in Talmudic conversation and found him exceptionally well versed in the Talmud and its commentaries. He then spoke of the scholastic achievements of young Isaac Elchanan to R. Eliezer Yezersky of Wolkovisk, whose daughter, Sarah Rayzel, Isaac Elchanan married when he was only thirteen.[9] Isaac Elchanan then left his native town and moved into the home of his in-laws and settled in Wolkovisk.

5. R. Moshe of Kaidany was the author of *Imray Moshe,* a commentary on the Book of Esther, and *Toledoth Moshe,* a commentary on the *Passover Hagadah.*

6. Yaakob Lifschitz, *op. cit.,* p. 6.

7. *Voskhod* was a Russo-Jewish monthly published in St. Petersburg from 1881 to 1906. A E. Landau was its editor from its inception up to 1895. His successor was S. Gruzenberg.

8. See article on Rabbi Isaac Elchanan, *Voskhod,* August 1897, p. 2.

9. Ben Zion Eisenshtadt, *Dor Rabbanov v'Sofrov* (Warsaw 1901) Vol. III, p. 31.

His Teachers

As already stated, Isaac Elchanan's first teacher was his own father. When he came to Wolkovisk, immediately after his marriage, his father-in-law engaged R. Eliyahu Schick,[10] the rabbi of Lida, to become the mentor of his new son-in-law. He was under his guidance only for about half a year.[11]

The rabbi of Wolkovisk at that time was the renowned scholar, R. Benjamin Diskin, who later became the rabbi of Grodno.[12] He was the father of R. Moshe Joshua Leib Diskin,[13] who was rabbi in Brisk and immediate predecessor of Rabbi Isaac Elchanan in Kovno. The young Isaac Elchanan found favor in the eyes of the spiritual leader of the community. The rabbi befriended him and invited him to participate in the daily Talmudic sessions he held with his own son, R. Moshe Joshua Leib. While in Wolkovisk, Isaac Elchanan was thus privileged to be under the tutelage of R. Benjamin Diskin, a most distinguished scholar of that period.[14]

For the six years that he stayed with his in-laws in Wolkovisk

10. R. Eliyahu Schick (born 1809, died 1876) was the author of *Ayn Eliyahu* a commentary on Jacob Habib's *Ayn Yaakob,* published with the Vilna edition of that work.

11. Yaakob Lifschitz, *op. cit.,* p. 5. The writer has not been able to ascertain the reason for this short period of study under Rabbi Schick.

12. Grodno had a number of famous rabbis in the past, among whom were Mordecai Jaffe (born in Prague 1530, died in Posen 1612) author of the *Lebushim;* Joshua ben Joseph (born in Vilna 1578, died in Cracow 1648), author of *Pnay Yehoshua* and R. Alexander Ziskind (date of birth unknown, died in Grodno 1794) author of *Yesod Veshoresh haAbodah.*

13. Founder of an orphanage known as *Beth Yethomim Diskina* and the Yeshivah Ohel Moshe in Jerusalem.

14. Yaakob Lifschitz, *op. cit.,* p. 5.

he studied most diligently. R. Yaakob Lifschitz relates the following, which describes Isaac Elchanan's diligence of study:

> Every moment of the day and most hours of the night were spent in study. When he left the *Beth haMidrash* (house of study) for a while, he would leave the book open on the last table near the door, so that he could resume the studies upon his return without any long interruption. When he would come home to eat, he would never wait for a meal to be served, for time was of great essence. He would wash, partake of some food quickly, and return to the *Beth haMidrash*. Once his father came to visit him. Isaac Elchanan spent some time with his father to fulfill the biblical command of 'Honor thy father and thy mother' but after a while begged to be forgiven and returned to his studies.[15]

That intense desire to study and learn remained with him throughout the years of his life. It became part of his personality. Even in his later years, when he was already advanced in age and physically weak, he studied every night until the early hours of the morning. The following story related by Rabbi Zevi Hirsh Rabinowitz, his son, who succeeded him in the rabbinate, may serve as an illustration. On one occasion when Rabbi Zevi Hirsh Rabinowitz came to Kovno from Vilna, it was already after midnight. He entered his father's home and found him, despite his weakness and advanced years, deeply engrossed in his studies. He pleaded with him to retire for the night and take his well-deserved rest. The father reluctantly agreed, began to recite the *Shema* (evening prayer before retiring) and take leave of his studies. The son retired into an adjacent room. About half an hour later, the son heard his father rise from his bed, wash his hands, recite the appropriate blessings, and resume his studies. When the son entered the father's chamber and said to him: "Father, why

15. Ibid. pp. 26-27. It was reported to Lifschitz by a contemporary

don't you sleep? You are so tired and weary." The father replied: "*The Korban Nethanel*[16] disturbed me and did not let me fall asleep." He immediately went to his desk, fetched his pen, ink and a sheet of paper and recorded a new interpretation of that passage of the *Korban Nethanel,* which was relevant to a current responsum. He thought of it while lying in bed, and was anxious to make note of it immediately.[17]

Were his scholarly habits appreciated? They evidently were, at least, by his father-in-law. It is told by R. Yaakob Lifschitz that when Isaac Elchanan was married, he received three hundred rubles as a dowry.[18] The money was deposited with the richest man in Wolkovisk, who later went into bankruptcy. When Isaac Elchanan's wife went to the man and pleaded for the return of the money, he said: "I have had no dealings with you. Let your husband come and I'll talk with him." When she returned home, she found her husband deeply absorbed in study. With tears in her eyes she pleaded with him to go and save the dowry. He paid no attention to her request, since money was of little value to him. When her father came home, she told him the story in an ecstasy of rage, to which he replied: "One minute of his study is more precious to me than the whole dowry."[19] His study habits, he apparaently acquired first from his talented father and later from his illustrious teacher, R. Benjamin Diskin.

16. The *Korban Nethanel* is a commentary on Ascher ben Yechiel (the *Rosh*), who lived in the thirteenth century. The *Korban Nethanel* was written by Nethanel Weil, a Talmudist, born in 1687 and died 1769.

17. This story was personally related by Rabbi Zevi Hirsh Rabinowitz, to Rabbi Hirsh Ferber of London, England, who communicated the same to the writer in a letter dated November 11, 1956.

18. See also *Voskhod,* August 18, 1897, p. 5.

19. Yaakob Lifschitz, *op. cit.,* p. 6.

Isaac Elchanan was ordained at an early age by R. Benjamin Diskin and R. Isaac Haber of Tiktin.[20]

His Family

Rabbi Isaac Elchanan had three brothers. The oldest was Rabbi Moshe Joseph, about whom very little is known. The second was R. Abraham Aaron, who enjoyed a most enviable reputation in scholarship and piety. He died at an early age without leaving any children.[21] Rabbi Isaac Elchanan keenly felt the loss and mourned his passing for many years. He frequently spoke of his brother's consecration to Torah and his spiritual-mindedness. He wrote in an introduction to one of his books:

> ...I pray to the Almighty to enable me to arrange and publish the *hidushim* (novel interpretations) of my deceased brother, the ingenious student who was so thoroughly acquainted in Talmud and Jewish Law, R. Abraham Aaron of blessed memory, so that he may have an everlasting memorial since he left no issue and went to his eternal rest young in years.[22]

The youngest brother was R. Yaakob David who made his home in Eretz Israel.

As has already been mentioned, Rabbi Isaac Elchanan was married at the age of thirteen to Sarah Rayzel Yezersky in the year of 1830. Four children were born of that marriage; three sons and one daughter. The oldest son, R. Hayyim, was born in Sabelin, the first rabbinic post of Rabbi Isaac Elchanan. R. Hayyim emulated his father in many was, for he was his son's first teacher. After R. Hayyim was married, he also studied with

20. Ibid. R. Isaac Haber was the author of *Binyan Olam* (a book of responsa). Tiktin was a town in Poland.

21. Yaakob Lifschitz, *op. cit.*, p. 4.

22. Isaac Elchanan, *Baer Yitzhak* (Koenigsberg ed. 1858), end of Introduction.

his father-in-law, R. Joseph Boemer of Slutzk, who was a disciple of R. Hayyim of Volozhin.[23] In one of the responsa in the *Baer Yitzhak,* Rabbi Isaac Elchanan mentioned R. Joseph Boemer of Slutzk with great respect and admiration. He wrote, "I have discussed the subject many times with my son's father-in-law and my dear friend, the great resourceful scholar, R. Joseph, the rabbi of Slutzk."[24] In another responsum in the same book, he also gives honorable mention to his son, R. Hayyim, whose comment he approved. The responsum which was written to the rabbi of Baresa, while Rabbi Isaac Elchanan was in Novohrodak, ends: "and my son, R. Hayyim Aryeh[25] remarked that there is no room for the argument against the RaMBaM ... and my son, may he live and be well, was right."[26]

R. Hayyim did not practice the rabbinite in his early years. He had a store in Kovno. Later when his business venture proved unsuccessful, he consented to take a rabbinic post and thus became a *Moreh Horaha* (assistant rabbi. in charge of questions pertaining to rituals), in Kovno. But, unfortunately, his years in the rabbinate were too few in number. He took sick and passed on to eternal life on May 2, 1874, when he was only forty years of age.[27]

Rabbi Isaac Elchanan had only one daughter, named after his mother, Rachel. She, too, was born in Sabelin. She was a pious women, highly cultured in Hebrew, Russian and

23. Yaakob Lifschitz, *op. cit.,* p. 49. R. Hayyim was an outstanding Talmudist, founder of the Yeshivah in Volozhin, born in Volozhin 1749 and died in the same city 1821.

24. Isaac Elchanan, *Baer Yitzhak,* Responsum 22, (Orah Hayyim).

25. This is the only place that he refers to his son as Hayyim Aryeh. In other places only the name Hayyim is used.

26. Isaac Elchanan, *op. cit.,* Res. 19, (Orah Hayyim).

27. Yaakob Lifschitz, *op. cit.,* p. 49.

German. She was married to R. Zevi Hirsh Sultzovsky, who succeeded R. Isaac Blazer as administrator of the Kolel.[28] She died July 9, 1876 in the prime of her life, leaving an only child, Zlatta, whom Rabbi Isaac Elchanan took into his home, reared her and later gave her in marriage to R. Eliyahu Rabalevsky. Rabbi Isaac Elchanan also took care of his grandson, Joseph Rabinowitz, who was orphaned by R. Hayyim's death. He studied with him until he became highly proficient in Talmud and Jewish Codes.[29].

R. Zevi Hirsh Rabinowitz,[30] the son who succeeded him as rabbi of Kovno, was born in Nishvez. He was a true disciple of his father, not only in scholarship, but also in communal activities. His home in Vilna was not only an "Assembly House for the Wise," but a miniature welfare agency. He was always eager to help the lonely and the forsaken. Like his father, he was frequently occupied with desertion cases that needed his attention.[31] In his early years he frequently accompanied his father to rabbinic conferences and became intimately acquainted with the Jewish problems of his generation. In later years, he was the central figure of such meetings. In 1894 he was chosen to head a rabbinic delegation to St. Petersburg of which he was the spokesman and counselor.[32]

28. See end of chapter III.

29. Yaakob Lifschitz, *op. cit.,* p. 49.

30. It is to be noted that the father's family name was Spektor. Changing one's name was very common in Russia, being connected with military draft exemptions and regulations. Rabbi Israel Salanter, whose family name was Lipkin, left three sons, none of whom carried his name. They are R. Aryeh Leib Horowitz, R. Isaac Horowitz, R. Samuel Adler. See Dov Katz, *T'nuath haMussar* (Tel Aviv 1945), Vol. I, p. 216.

31. Zevi Hirsh Masliansky, *Kitbay Masliansky* (New York 1929), Vol. III, p. 63.

32. Dov Katz, *op. cit.,* Vol. II, p. 412.

The scholarly achievements of R. Zevi Hirsh may be ascertained from his responsa published in the first volume of his father's work, *Ayn Yitzhak,* published in 1889. His father also quoted him in many of his own responsa, and upheld his opinions and views.[33]

In 1863, R. Zevi Hirsh married Hiena, the daughter of R. Meir Saltz of Seletznik, in the province of Vilna. She died in 1893 and a year later he married Hannah, the daughter of R. Yehezkel Rottner of Grodno, who was a prominent citizen of the community.[34]

R. Zevi Hirsh served as a rabbi in the city of Mittau and later he occupied a rabbinic post in Vilna. During the time that he was in Mittau he was invited to become the chief rabbi of New York City. He was ready to accept the position, but the disciples of R. Isaac Blazer worked against him.[35] They were probably angered at Rabbi Isaac Elchanan and his family because their leader, R. Isaac Blazer, was dismissed from the Kolel.[36] They might also have thought that the presence of Rabbi Zevi Hirsh Rabinowitz as Chief Rabbi of New York would be detrimental to their fund raising campaigns. They, therefore, worked energetically against his election and succeeded in electing Rabbi Jacob Joseph[37] to that post.

33. Isaac Elchanan, *Nahal Yitzhak,* Vol. II, Res. 75, sec. 4. Also responsum 82, sec. 7. See also *Ayn Yitzhak,* Vol. II, Res. 66, sec. 5 (Eben haEzer), where Rabbi Isaac Elchanan wrote: "And my son, Rabbi Zevi Hirsh remarked when he was still a youngster..."

34. Yaakob Lifschitz, *op. cit.,* p. 51.

35. Samuel Rosenfeld, *R. Israel Salanter* (Warsaw 1910), p. 64.

36. See end of chapter III.

37. Rabbi Jacob Joseph who was known to many as R. Yankele Harif was born in 1848, and died in New York City in 1902. He was a disciple of R. Israel Salanter.

Rabbi Isaac Elchanan's youngest son, R. Benjamin, was born in Novohrodak. He was an unusual person, highly revered and greatly respected for his many good qualities. In 1872 he married Deborah, the daughter of R. Eliyahu Baer of Memmel. R. Eliyahu was an affluent business man and great Talmudic scholar. He was an admirer and the main supporter of R. Israel Salanter when the latter was in Memmel. In 1868 when a committee was organized in that community to help the famine victims of Russian Jewry, R. Eliyahu was one of the most active participants. In the last two decades of his life, he completely retired from his business activities, moved to Kovno, the home of his daughter and son-in-law, and spent the rest of his years in study and charitable work. R. Eliyahu died in 1895.[38]

Rabbi Isaac Elchanan suffered the loss of his wife in 1882 and a year later married a woman named Hannah, the former daughter-in-law of R. Hayyim Davidson, the rabbi of Warsaw.[39] She took unusual care of her husband and was a source of comfort to him in his old age.[40]

38. Yaakob Lifschitz, *op. cit.*, p. 51.

39. Ibid.

40. This can be seen from the Last Will and Testiment of Rabbi Isaac Elchanan, published in its entirety in *Hatzfirah* 1896 No. 71. (29 Nisan 5656).

CHAPTER TWO

RABBINIC POSTS OF RABBI ISAAC ELCHANAN

Sabelin, 1837.

RABBI ISAAC ELCKANAN spent six years at the home of his in-laws in Wolkovisk.[1] It seems that when his family responsibilities began to increase, he decided to enter the practical rabbinate. His first rabbinic post was in a small town called Sabelin, near Wolkovisk. He came to that community in 1837 when he was only twenty years old and was engaged for the salary of seventy five kopeks per week.[2] It must have been a meager salary even in those days, since his father-in-law had to send him *haloth* and meat for every Sabbath and holiday.[3] Without that subsidy it would have been most difficult for Rabbi Isaac Elchanan and his family to subsist. However, the additional support did not last for long. The father-in law suffered business reverses and could no longer extend financial aid. The family of Rabbi Isaac Elchanan was then subjected to poverty and even hunger. Relating to his life of that period, R. Yaakob Lifschitz states that Rabbi Isaac Elchanan once remarked:

1. See chapter I.
2. *Voskhod,* article on "Rabbi Isaac Elchanan," August 1897, p. 5.
3. Yaakob Lifschitz, *Toledoth Yitzhak,* p. 6.

> When I was in dire need in Sabelin, when I literally experienced hunger, and my wife and family complained about their lot; when they came to me and asked for their simple needs and I could not provide them, then I turned to the wall with the *Gemorah* (tractate of the Talmud) in my hand, and with all my thoughts I sank into the deep and holy sea of the Talmud, and I studied many hours without a stop. And so I studied for about twenty hours a day, without paying much attention to anything else; and so I forgot my poverty and privation.[4]

Rabbi Isaac Elchanan evidently had no alternative but to look for a more lucrative position. He had made that decision. But in order to do that, he had to become known among scholars or at least make the acquaintance of an outstanding rabbi so that when a rabbinic vacancy did occur, he would be recommended. He, therefore, decided to travel to Karlin,[5] in order to become acquainted with R. Yaakob, the rabbi of Karlin, and author of *Sheeloth u'Tshuvoth Mishknoth Yaakob.* Such a trip necessitated an expense beyond his reach. He also needed suitable attire for the journey. He borrowed all that from the more prosperous members of his community.

According to the story told by R. Yaakob Lifschitz, Rabbi Isaac Elchanan arrived in Karlin on Friday afternoon, almost penniless. He reached the home of R. Yaakob, finding him involved in a discussion of a difficult problem, with two other scholars of the community. Since they were all preoccupied, they did not notice his presence. He listened attentively for a while, and then called their attention to a statement in the *Eben haEzer* (a volume of the Jewish code of law) which shed light on their debate. They were greatly impressed with

4. Ibid.

5. Small town near Pinsk, Poland, a center of a known Hassidic dynasty.

his citation and when he introduced himself as the rabbi of Sabelin, R. Yaakob remembered that he had received a communication from the Sabelin rabbi in reference to an important responsum. When they engaged Rabbi Isaac Elchanan in a Talmudic discussion, they found him to be most competent. R. Yaakob invited him to spend the Sabbath in his home. A strong bond of friendship between the two scholars developed very rapidly and when a rabbinic vacancy occurred in Baresa, and R. Yaakob's advice was sought, he recommended Rabbi Isaac Elchanan.[6]

Baresa, 1839.

Rabbi Isaac Elchanan came to Baresa in 1839. Some members of the community were not too happy with the choice, since Rabbi Isaac Elchanan was so young in years,[7] but they could not voice their opinion against the recommendation of R. Yaakob of Karlin, whose decision on the matter was not to be questioned. R. Joseph Leipziger, one of the more prominent scholars of the city, had no confidence in the newly selected rabbi. It was only after he learned to know him and discussed *halakhic* problems with him that he became an ardent admirer and devout disciple of Rabbi Isaac Elchanan.[8]

It was in Baresa that Rabbi Isaac Elchanan's popularity actually gained momentum. A new road was then built in that area. Many of the contractors, engaged in that enterprise, were Talmudic scholars, who, after a day's work would visit Rabbi Isaac Elchanan and discuss his novel interpretations of Talmudic passages. When those people returned periodically to their respective communities, they spoke of Rabbi Isaac Elchanan

6. Yaakob Lifschitz, *op. cit.,* p. 7.
7. He was then only twenty two years of age.
8. Yaakob Lifschitz, *op. cit.,* p. 8.

with great reverence and thus his reputation began to grow. Merchants of neighboring cities engaged him to settle business disputes in accordance with the "Law of the Torah," for which he received extra compensation. His financial position had thus greatly improved and he and his family were able to live more comfortably.

An important occurance of that period which drew the attention of the rabbinic world to the scholastic ability of Rabbi Isaac Elchanan, was his responsum concerning the way of writing the name of a woman in a bill of divorce. A divorce was sent from Volhynia, where the husband had lived for four years, to Rizenoy, a town in Lithuania. The name of the divorcee was written as Esther "Dvosia," conforming with the pronunciation of the name in Volhynia. In the community where the divorce was received, the woman was known as Esther "Dvosha." Since the woman was poor and could not afford to travel to Volhynia to accept the divorce, the rabbi of Volhynia, R. Ephraim Zalman, wrote to Rabbi Isaac Elchanan, concerning the validity of said document.

Rabbi Isaac Elchanan decided that the divorce was valid. He supported his decision on the basis of a statement made by a known authority,[9] that where there is a difference between two communities in the pronunciation of a name, and the name which appeared in a divorce, followed the pronunciation or articulation of the community in which it was written, the divorce is valid. In the case in question, even more so, since the husband had made his home in Volhynia and ennunciated his wife's name, Esther "Dvosia." He concludes, however, that the authority mentioned, made it mandatory that the name as pronounced in the community where the divorce was written

9. M'haRam ibn Habib, *Get Pashut,* Par. 21.

must be known in the community where it was delivered. Rabbi Isaac Elchanan, therefore, advised that thirty days before the divorce was to be given to the woman, announcement be made in all synagogues that the woman's name in Volhynia was pronounced Esther "Dvosia" and she be known by that name during that period.[10] Although he cited many authorities to support his opinion and he seemed to be certain of his decision, he sought the approval and consent of his contemporaries. In concluding the long responsum, he stated that he would authorize the validity of the document only if R. Ephraim Zalman agreed with him and he would obtain the consent of another contemporary authority.[11]

At the end of the responsum, he notes with satisfaction, that R. Ephraim Zalman accepted his decision and that the latter showed the responsum to outstanding rabbis who also praised it highly. R. Ephraim Zalman also advised Rabbi Isaac Elchanan that he heard that a similar case happened in his community when R. Yitzhak Isaac, author of *Beth Yitzhak,* was its spiritual leader. He counselled Rabbi Isaac Elchanan to communicate with R. Yitzhak Isaac. Rabbi Isaac Elchanan, without any procrastination, wrote to R. Yitzhak Isaac who was then rabbi in Tiktin. The latter informed him that similar question did arise while he was Rabbi in Rozenoy. The matter was presented to R. Aryeh Leib,[12] rabbi of Brisk; R. Abele,[13] rabbi

10. Isaac Elchanan, *Baer Yitzhak,* Res. 8 (Eben haEzer).

11. At the end of responsum 16 in the above-cited volume, one also finds the statement: "My opinion is to permit it, provided another great rabbi will agree with me." A similar comment is found in *Ayn Yitzhak,* Vol. I, Res. 22 and 42 (Eben haEzer).

12. R. Aryeh Leib b. Joseph Katzenellenbogen was rabbi in Brisk for forty years. (1798-1837)

13. R. Abele was the "Ab Beth Din" of Vilna for many years. Vilna had no official rabbi at that time.

of Vilna; and R. Benjamin Diskin, [14] rabbi of Grodno. The decision rendered by those authorities was the same as the one given by Rabbi Isaac Elchanan. Rabbi Isaac Elchanan thus proudly concludes: "Thank G-d, that my opinion coincided with the judgment of those outstanding rabbis and sages. The validity of the divorce in question, therefore, has the support of all above-mentioned elderly scholars."[15]

What gave Rabbi Isaac Elchanan even greater prestige and prominence during his stay at Baresa was his controversy with Rabbi Isaac of Shavel[16] concerning the formula of a document relating to a divorce. R. Nahum, a prominent citizen of Kaltenan, province of Zamut, was engaged in road construction in the Baresa area. He was a great Talmudic scholar and admirer of Rabbi Isaac Elchanan. He asked Rabbi Isaac Elchanan to administer a divorce on behalf of his brother-in-law, whose wife lived in Shavel. Rabbi Isaac Elchanan, in administering said divorce, followed the formula of the earlier authorities on Jewish Law, although later authorities held dissenting opinions. When Rabbi Isaac of Shavel received the divorce, he remarked angrily: "That young rabbi takes upon himself the responsibility of administering a bill of divorce according to the earlier authorities, not knowing that later authorities invalidate a divorce written according to that paricular formula."[17] He immediately sent back the divorce to Rabbi Isaac Elchanan, informing him that it was not done according to the accepted standards. He also wrote to R. Nahum that the rabbi of Baresa did not know the fundamental laws of divorce

14. R. Benjamin Diskin a teacher of Rabbi Isaac Elchanan and one of the two rabbis who ordained him. See ch. I.

15. Isaac Elchanan, *Baer Yitzhak,* Res. 8 (Eben haEzer) end of responsum.

16. Name of a town near Kovno, Lithuania.

17. Yaakob Lifshitz, *op. cit.,* p. 9.

proceedings. R. Yaakob Lifschitz relates that when Rabbi Isaac Elchanan's wife heard about it, she was greatly disturbed. She probably feared that her husband's rabbinic position was in jeopardy, since Rabbi Isaac of Shavel, a prominent rabbi, invalidated the divorce and stated that its administrator did not know the laws pertaining to divorces. Since it was before Shebuoth, she did not want to disclose it to her husband, for it would lessen his enjoyment of the holiday.[18] Rabbi Isaac Elchanan, however, did find out and wrote a learned responsum to Rabbi Isaac of Shavel, clarifying his position and justifying his action.[19] Rabbi Isaac of Shavel responded immediately with great respect, apologized for his actions, and referred to the young rabbi of Baresa as Gaon (Talmudic genius). The two scholars then became close friends. The older rabbi of Shavel, whose reputation was already well established, furthered the career of his younger colleague, whose scholastic ability he greatly admired.[20]

These incidents were greatly responsibile for the growth of his popularity and the development of his reputation while at Baresa.

Nishvez, 1846.

R. Nahum, who evidently held Rabbi Isaac Elchanan in high esteem until now, began to appreciate him even more. He praised Rabbi Isaac Elchanan frequently and often remarked to his associates; "There are not too many people in this world

18. Ibid.

19. Isaac Elchanan, *Baer Yitzhak,* Res. 14 (Eben haEzer).

20. Yaakob Lifshitz, *op cit.,* p. 9. In *Baer Yitzhak* (Hoshen Mishpat, Res. 5) Rabbi Isaac of Shavel addressed an inquiry to Rabbi Isaac Elchanan while the latter was in Nishvez. Evidently, Rabbi Isaac of Shavel recognized the young Rabbi Isaac Elchanan as an authority.

who can properly evaluate the greatness of this young rabbi."[21] R. Nahum had travelled to Nishvez on many occasions for business purposes. Over a period of years he had cultivated the friendship of the leading citizens of the community, among whom he made Rabbi Isaac Elchanan's qualities known. When, in 1846, the rabbinic post of Nishvez became vacant, the people of Nishvez were most anxious to engage Rabbi Isaac Elchanan as their spiritual leader. The Jewish community of Baresa, however, would not permit its rabbi to leave. It, therefore, became necessary for Rabbi Isaac Elchanan to leave Baresa in the middle of a cold winter night, when the town was fast asleep.[22]

An interesting episode is related by R. Yaakob Lifschitz about Rabbi Isaac Elchanan's journey from Baresa to Nishvez. While on the road, the coachman decided to stop at an inn for a short rest. Since Rabbi Isaac Elchanan left Baresa secretly and in a hurry, he had not taken any books with him. When he entered the inn, he asked the innkeeper for a tractate of the Talmud, Bible or any other book that might be in his possession. The innkeeper had nothing to offer but a *Siddur* (prayer book) with the commentary of *Derekh ha-Hayyim.* Rabbi Isaac Elchanan opened the *Siddur* and turned to the section dealing with the laws of Torah reading, which he studied very dilligently. The next morning, when he came to Nishvez, he went to the synagogue for services, where he found the people discussing a question pertaining to Torah reading. They turned to him for a decision and he decided as explicitly stated in the *Derekh ha-Hayyim.* There were other scholars in the group, who held different opinions. In order to settle the dispute, one remarked: "Let's bring the *Siddur Derekh*

21. Ibid. p. 8.
22. Ibid. p. 9

haHayyim and find the answer." They found the decision exactly as stated by Rabbi Isaac Elchanan and were very impressed with the scholarship of their newly chosen rabbi.[23] This story may be only a legend. It is, however, indicative of the fact that although he was young in years, legends and myths were being woven around his personality.

While in Nishvez, his fame as a *halakhic* expert became even more firmly established. He became recognized as an authority on divorce documents. Well known rabbis sought his opinion on *halakhic* questions pertaining to divorces. R. Nahum Yaffe,[24] described as rabbi of Grodno, sent to Rabbi Isaac Elchanan the following question concerning a bill of divorce, issued by force; A man married a woman without the knowledge and permission of the civil authorities. When the authorities learned about it, they compelled him to divorce his wife. He came before the rabbinic court in order to carry out the court's edict. When questioned whether he wanted to grant such a divorce of his own free will, he replied: "What can I do? I must divorce her." The decision of the court was that the divorce could not be granted under such circumstances. The man left, returned at a later date and stated that he was ready to grant his wife a divorce of his own volition and took an oath to that effect. The divorce was then administered and the man departed. It was never ascertained whether coercion was used by the government authorities in the interim between the two visits. Rabbi Isaac Elchanan was asked to decide whether the divorce in question was to be considered a "Divorce issued under pressure of alien (non-Jewish) authorities."

Rabbi Isaac Elchanan maintained that the divorce in question would fall within the catagory of "force used under *our* Juris-

23. Ibid. p. 11.
24. Also known as R. Nahum Dyan.

diction." Since the government authorities do not permit him to reside with his wife or fulfill his marital obligations, *we* force him to divorce her.[25] He also stated that even those authorities who ordinarily would invalidate a divorce granted under "alien coercion" would only do so, if the husband did not later come before a Jewish tribunal. In the case under consideration, however, when the husband did come to a Jewish tribunal and stated that he wanted to grant the divorce of his own free will, it is valid. He supported his arguments with a quotation from a responsum of R. Bezalel Ashkenazi.[26]

The afore-mentioned responsum was just another example in which Rabbi Isaac Elchanan demonstrated his versatality in *halakhah*.[27]

Novohrodak, 1851.

Rabbi Isaac Elchanan stayed in Nishvez for five years. In 1851 he accepted a call to Novohrodak.[28] Novohrodak was known for its outstanding spiritual leaders. Its name is mentioned in the *Responsa of R. Solomon Luria* (Maharshal).

While in Novohrodak, he published his first book of responsa, *Baer Yitzhak* (1858). He also wrote many responsa during his thirteen years stay in that community. There is one responsum in particular, written during that period, which shows his firmness of decision and his anxiety to be lenient in time of need.

25. Isaac Elchanan, *Baer Yitzhak,* Res. 10 (Eben haEzer).

26. R. Bezalel Ashkenazi lived in the sixtheenth century and was the author of the *Shitah Mekubetzeth.*

27. In the *Baer Yitzhak* there is another responsum (Res. 1, Eben haEzer) addressed to R. Nahum Yaffe of Grodno, while Rabbi Isaac Elchanan was already in Novohrodak. Hence it shows that the rabbi of Grodno accepted him as an authority.

28. This city was also known as Novogrodek.

A rabbi administered a divorce for a woman whose name was "Hasha" Yehudith. The rabbi had the scribe write "Hasya" Yehudith. The divorce was given to the woman and she remarried. The discrepency was discovered two years later. The rabbi, who administered the divorce, communicated with Rabbi Isaac Elchanan asking him whether the woman must be divorced from her second husband.

Rabbi Isaac Elchanan replied that since the name of the husband and his father appeared correctly, and there is no woman by the name of "Hasya" Yehudith in the community, it is self-evident that the woman in question is the divorcee. Hence, the divorce is kosher, according to biblical law. But rabbinic law would require that the woman be divorced from her second husband. In the conclusion of the responsum, however, he states:

> But, since in the case under consideration, such an act would cause great suffering and distress to the woman and her family. Furthermore, it was not her fault. She accepted the divorce in good faith. It was the rabbi's error... I, therefore, see fit to follow a more lenient practice, although it is against the view of the *Ahronim* (later authorities).[29]

His decision was that the woman was to remain married to her second husband.

Another interesting responsum that Rabbi Isaac Elchanan wrote while at Novohrodak appears in the *Baer Yitzhak.*[30] Although completely on a different subject, it still reveals his tendency to be lenient in decisions. He wrote:

29. Isaac Elchanan, *Ayn Yitzhak,* Vol. II, Res. 19 (Eben haEzer). In order to reach a lenient decision, he frequently sought to turn *sfeka deOraita* to *sfeka deRabbanan.* See also *Ayn Yitzhak,* Vol. I, Res. 32.

30. Isaac Elchanan, *Baer Yitzhak,* Res. 19 (Yoreh Deah).

> I was asked by a great rabbi concerning a group that began to write a *Sefer Torah.* They prepared a festive meal for the occasion, for all their members. The question was whether that meal was in the nature of a *Seudath Mitzvah* (festive meal commemorating a religious event) and is entitled to exemption from the meat levy.[31]

Rabbi Isaac Elchanan cited many *Ahrohim,* who are in doubt whether individuals who organize a partnership to have a Torah written for them, fulfill the biblical command of "And now write for you this song [the Torah] and teach it to the children of Israel."[32] Some are of the opinion that "for you" means that the Torah is to be written for an individual person and not for two or more partners. The same principle would apply for the use of an *ethrog* during the Succoth festival. There, too, the biblical command is "And ye shall take for you."[33]

Rabbi Isaac Elchanan, however, maintains that partners do fulfill that command. Just as two or more people who purchase an *ethrog* in partnership fulfill the biblical command, because for the duration of the ritual, each one surrenders his share to his partner, in order to enable him to fulfill the command in accordance with the Law, so it is with the writing of a Torah. Each partner relinquishes his share to the other, in order to make it possible for him to comply with the command "And now write for you." The celebration of the *Hathhalath haSefer* (beginning of writing a Torah) may, therefore, be considered as a *Seudath Mitzvah.*

31. The community had a tax on all meats, the proceeds of which was used for communal needs. Meat bought for a *Seudath Mitzvah* was exempt from the tax.

32. Deutoronomy 31:19.

33. Leviticus 23:40.

It seems that the years that Rabbi Isaac Elchanan spent in Novohrodak were very creative and fruitful in terms of scholastic achievement. Since it was a small community, he was not burdened with too many communal problems and was able to devote most of his time to study. R. Yehiel Michael Epstein,[34] his successor to the rabbinic post of Novohrodak, once stated that years later, when Rabbi Isaac Elchanan was already well established in Kovno, he yearned for the quietude of Novohrodak and his uninterrupted study in that community.[35] From Novohrodak Rabbi Isaac Elchanan went to Kovno.

34. R. Yehiel Michael Epstein is the author of the *Arukh ha-Shulhan* and served as rabbi of Novohrodak for thirty four years. He died in 1908.

35. Baruch Epstein, *Mekor Baruch,* Vol. III, p. 1651.

CHAPTER THREE

RABBI ISAAC ELCHANAN IN KOVNO

RABBI ISAAC ELCHANAN became the rabbi of Kovno, a large Jewish community situated at the junction of Viliya and the Niemen, in 1864. To understand the type of community to which Rabbi Isaac Elchanan came, and which he served for more than three decades, a description of the organizational structure of the community is essential.

The Jewish Community of Kovno.

There is documentary evidence that Jews lived and traded in Kovno toward the end of the fifteenth century.[1] The first Jewish settlers of that city were composed of shoemakers, tailors fishermen, cigarette-makers, bakers and common laborers. They were all religious Jews, who in order to satisfy their spiritual needs organized the *Hebra Magidey Tehilim* about 1790, which was in existence when Rabbi Isaac Elchanan came to Kovno. There were undoubtedly, Jewish organizations in Kovno prior to that date, but such records have not as yet been found by the writer. The members of the *Hebra* assembled in the synagogue every Saturday at two o'clock in the afternoon and recited *Tehilim* in unison. During the winter season, when days are short, they met three hours before dawn. All members

1. D. M. Lipman, *LeToldoth haYehudim beKovno u'Slobodka,* (Keidany 1933), pp. 85-93.

paid weekly dues. Among other rules and regulations of the *Hebra* were:

> 1. On the second day of *Shebuoth,* after morning services, the *gabbai* was to serve liquor and cake to all the members of the *Hebra,* especially those who recited *Tehilim* all night in honor of King David, may he rest in peace.
> 2. When a member passes on to his eternal rest, a group from the *Hebra* is to assemble in the home of the deceased and recite *Tehilim* until the funeral service takes place. The *gabbai* is to take eighteen coins and also eighteen *groschen* (small silver coin, worth about two cents) from the home of the deceased and distribute same to charity, when they carry out the remains from the home, to fulfill the verse 'Righteousness sall go before him.' If the *gabbai* is poor and cannot afford it, the *gabbai* should take the eighteen *groschen* from the charity fund of the *Hebra* and contribute to charity for the soul of the deceased.[2]

In 1807 the *Bikkur Holim* (an organization for visiting the sick) was established. This modest institution was the forerunner of the large "Hospital of Kovno," the first of its kind in that entire province. Although it was a Jewish hospital, maintained and supported by the Jewish community, it was staffed by non-Jewish doctors, since there was no Jewish physician in the entire area.[3]

In 1823, the *Hebra Lomdey Shass*[4] (Talmud Study Group) was organized. This group met every day after morning services for the study of Talmud. The regulations provided for the study of Talmud to follow the daily study of Mishnah in the *Beth haMidrash.* There evidently existed a Mishnah study group

2. Ibid. p. 209. Author quotes from the original *Pinkas.*

3. Ibid. p. 152.

4. D. M. Lipman quotes the inscription on the first page of the *Pinkus*: "This is the gate of the L-rd; the righteous may enter through it. Pinkas of *Hebra Lomdey Shass deKovno.*" p. 210.

from before. Their fund raising to meet their usual expenses was done in a unique manner.

1. Every member who bought a garment had to pay to the *Hebra Lomdey Shass* one *kopek* (a Russian copper coin worth about a half cent) for every ruble paid for the garment.
2. If a member failed to attend that study group for two consecutive sessions, he had to pay a fine of four *groschen.*
3. There was an initiation fee of nine rubles and everyone had to pay it, with the exception of an outstanding scholar, who could not afford to pay the stipulated sum. Then, a lesser fee was acceptable.[5]

In 1832, an organization named *Hebra Lomdey Torah* (Bible Study Group) was established. Its members assembled in the *Beth haMidrash* every day between *Minha* (late afternoon service) and *Maarib* (evening service) to study the weekly biblical portion and Haye Adam.[6] They paid weekly dues which was used for the purchase of the necessary books and for the compensation of an instructor or rabbi. Although this organization might have flourished at the beginning, it did not fare too well later on. Attendance seemed to have dropped considerably. The following excerpt from their *Pinkas* (official record of the community) will serve as adequate testimony.

> Our *Hebra* was organized for the study of Torah, so that our people may not wander like sheep without a shepherd.[7] For that purpose we engaged a rabbi to teach us and deliver regular lectures every day between *Minha* and *Maarib* and on Saturday afternoons. Now, however, we note that the rabbi sits and learns between *Minha* and *Maarib,* but no one of our group

5. Ibid. pp. 212-214.

6. Book of Jewish Codes intended primarily for the cultured laymen and not the officiating rabbi. Published by Abraham Danzig in Vilna in 1810. Reprinted later in many editions.

7. It is an allusion to Numbers. 27:17.

> comes to listen. The rabbi sits and learns by himself... We, therefore, unanimously decided to draw lots so that everyday one-fifth of our membership should attend the rabbi's lectures between *Minha* and *Maarib*. An individual whose name is drawn and cannot come because of another engagement must pay a fine of three *gilden*. In case of emergency, he does not have to pay the fine.[8]

Among the charitable institutions of Kovno during the nineteenth century may be mentioned the *Somekh Nofelim* (organization for the help of the poor) and the *Gemilath Hessed* (free loan association) societies. The former was founded in 1862, about two years before Rabbi Isaac Elchanan accepted the rabbinic call to that city. The founders were Zevi Shafir and Isaac Zev. The latter was the father of R. Joseph Baer,[9] rabbi of Brest-Litvosk.[10]

Communal Activities of the Rabbi.

The position of the Jew in Russia during the first half of the nineteenth century under the reign of Tzar Nicholas I (1825-1855) was precarious. The Jew lived in continuous fear of legal persecution and anti-semitic legislation. As a matter of fact, when the Russian government called the first rabbinic conference in the summer of 1842, to learn about certain aspects of Judaism, Rabbi Isaac of Volozhin, one of the participants, took with him his heavy winter overcoat, so that if he did not succeed in his mission and be sent to Siberia, he should have warm clothes.[11]

8. D. M. Lipman, *op. cit.*, p. 216.

9. The famous Rabbi Joseph Baer Soloveitchik, born in 1820, and died in 1892. He was regarded as one of the keenest Talmudic scholars of his time. He was the author of *Beth Halevi* (three parts, Vilna 1865; Warsaw 1874; Warsaw 1884).

10. Samuel I. Finn, *Knesseth Israel* (Warsaw 1886), Vol. II, p. 163.

11. Yaakob Lifschitz, *Zikhron Yaakob* (Kovno 1924), Vol. I, p. 100.

When Rabbi Isaac of Volozhin returned and was asked about the accomplishments of the conference, he replied, "I have nothing to relate. Our burden will not be alleviated. I only hope that no new edicts will be issued. A cold wind is blowing and we must pray for mercy."[12] He was right. In 1843 the following law was passed:

> All Jews living within fifty verst zone along the Prussian and Austrian frontier are to be transferred into the interior governments. Those possessing their own houses are to be granted a term of two years within which to sell them. To be carried out without any excuses.[13]

In 1844 the "Expulsion of Jews from Villages" was enacted. It affected about one-fifth of the Russian Jewish population, who lived in small villages and hamlets. They were predominently poor people, and the move brought even greater economic depression. They could not find work in the cities and the community hostelries were filled with those victims.[14]

This new catastrophe affecting thousands of families, particulalry in the gubernatorial district of Kovno, caused a cry of horror. Public opinion in western Europe was high with indignation. French, German and English newspapers criticized the "New Spain." In 1846 Moses Montefiore came directly from London to intercede on behalf of his people. He was concerned with all the evil decrees, but more so with the "Fifty verst Law" which accused Jews as smugglers. His intervention, how-

12. Ibid. p. 201.

13. Simon Dubnow, *History of the Jews of Russia and Poland* (English translation, Jewish Publication Society, Philadelphia 1916), Vol. II, p. 62.

14. Yaakob Lifschitz, *op. cit.*, p. 131.

ever, was unsuccessful because of his lack of understanding of the Russian people in general and Russian Jewry in particular. It was a case of improper orientation.[15] This unjust law, although not officially repealed, was fortunately not executed because of external pressures. There was also effective passive resistence on the part of the Jewish people.[16]

Rabbi Isaac Elchanan and The Haskalah Movement.

When Rabbi Isaac Elchanan came to Kovno, the Haskalah movement in Russia was at its height. The ascension of Alexander II to the throne of Russia in 1855 brought with it many favorable changes, among which was the cancellation of taxes imposed upon Jews only. The economic condition of the Jews improved greatly. Their business ventures became more successful. The Ginzberg family thus became the "Rotschilds of Russia." Many Maskilim thus saw a "utopia" as a result of all these advances. Its exponents were men like Abraham Mapu,[17] who by his own endeavors, without the help of teachers, became an outstanding Hebrew pedagogue and writer; Moses Lillienblum;[18] and Judah Leib Gordon,[19] who later became the secretary of the "Society for the Dissemination of Enlightenment."[20]

15. Ibid. p. 159.

16. S. Dubnow, *op. cit.,* Vol. III, p. 64. It is interesting to note th estrangement and complete mistrust that existed then between the *Maskilim* and the traditionalists. While Moses Montefiore visited Vilna, on his mission of intercession, the community decided that any delegation visiting Mr. Montefiore was to consist of two people — one Maskil and one rabbi. (Yaakob Lifschitz, *op. cit.,* p. 151.)

17. Abraham Mapu was born in Kovno in 1808 and died in Koenigsburg in 1867. He introduced the novel into Hebrew literature.

18. Lillienblum was born in Keidany, gubernatorial district of Kovno, in 1843 and died in Odessa in 1910.

19. Judah Leib Gordon was born in Vilna in 1831 and died in St. Petersburg in 1892. He was a Hebrew poet and co-editor of *Hamelitz.*

20. Gordon attacked religious law and rabbinic practice. In *Kotzo*

When the *Maskilim* in 1868 began an active movement to introduce "reforms" in Jewish life and worked enthusiastically for the russification of Jews, the press was favorably disposed towards their efforts. The editor of *Hamelitz,*[21] Alexander Tzederbaum, was spokesman of the *Haskalah* movement. The orthodox group, however, had no medium of expression. Rabbi Israel Salanter[22] communicated with Dr. Lehman, publisher of the *Israelit*[23] in Meinz, requesting that he publish a Hebrew paper presenting the orthodox viewpoint. The attempt, however, did not materialize since Rabbi Israel Salanter could not obtain one thousand subscriptions, the minimum that was necessary to launch such a project.

Shel Yod, he depicts the story of a young divorced woman who cannot remarry since the Jewish divorce obtained from her first husband was voided because of a minute error in spelling. In his *Shomerath Yabam,* he tells the story of a young widow who waits for her brother-in-law to release her from the biblical obligation of levirate marriage.

21. The *Hamelitz* began as a weekly publication on Oct. 17, 1861 and continued as such until Jan. 2, 1863. From Jan. 15, 1863 to July 12, 1886 it was a semi-weekly. From Jan. 13, 1886 until Feb. 12, 1904 it was a daily newspaper. Alexander Tzederbaum and A. I. Goldenblum were its editors from its inception until an. 4, 1886. From Jan. 8, 1886 to Sept. 13, 1888 the editorship was under A. Tzederbaum and J. L. Gordon. From Sept. 14, 1886 to Sept. 7, 1893 A. Tzederbaum alone was its editor. He was succeeded by L. Rabinowitz who served as its editor until Feb. 12, 1904. It was published in Odessa from Oct. 17, 1861 until Dec. 29, 1870, and in St. Petersburg from Jan. 5, 1871 to Feb. 12, 1904. Its publication was suspended several times.

22. His name was Israel Lipkin, but better known as Salanter, after his place of residence Salanty. (Jewish Encyclopedia, Vol. VIII, p. 95.)

23. The *Israelit* was an organ of orthodox Judaism published weekly from 1860 to 1891. It was edited by Dr. Lehman.

Later, under the leadership of R. Yaakob Lifschitz, secretary to Rabbi Isaac Elchanan, a committee communicated with Yehiel Brill of Paris, publisher of the *Halebanon*,[24] whose facilities were expanded to become the organ of Russian Orthodox Jewry. Rabbi Isaac Elchanan supported it, but was spared official affiliation for fear the *Maskilim* should not brand him as a "fanatic" and thus spoil his chances as the spokesman of religious Jewry.[25]

It seems that there was constant "conflict" between the *Maskilim* and the *Halebanon.* Zevi Hirsh Dianov, the preacher of Odessa, sent a letter to the publisher of *Halebanon* informing him of the efforts being made by the *Maskilim* to stop the circulation of *Halebanon* through government means. Dianov stated that his intervention was successful and that the attempt was stopped, but advised the *Halebanon* editor not to remain the organ of the rabbinic circle. Lifschitz states that he informed the editor it was only a threat. If they were able to hinder the circulation of *Halebanon* in any way at all, they would have done so long before.[26]

Rabbi Isaac Elchanan Succeeds in Abolishing Attempted Government Control of Hedarim.

The rivalry between the *Maskilim* and the Traditionalists evidently made itself felt in every walk of Jewish life. As early as 1841 Max Lillianthal, a German university graduate

24. The *Halebanon* was a monthly publication from 1863 to 1864. It became a bi-weekly in 1865 and was published as such until 1867. From 1868 until 1886 it was a weekly publication. During 1863 and 1864 it was published in Jerusalem, in 1865 in Mainz, and from June 16, 1886, and thereafter, it was published in London.

25. Yaakob Lifschitz, *op. cit.,* Vol. II, p. 85.

26. Ibid. p. 87.

and leader of *Haskalah,* was invited to St. Petersburg by Sergius Uvarov, Minister of Public Instruction, in order to seek new ways and means of abolishing the *hedarim* (privately owned schools for religious instruction of Jewish children) and introduce a new school system for Jewish children. Lillienthal travelled to Vilna, Minsk and other communities to convince the Jews of the "Benovolent intentions of the government." The *Maskilim* received him with open arms, but when he came to the Traditionalists he received a very cold reception. In Vilna, one said to him:

> Doctor, are you fully acquainted with the leading principles of our government? You are a stranger, do you know what you are undertaking? The course pursued against all the denominations but the Greek (Orthodox Church) proves clearly that the government intends to have but one church in the whole empire; that it has in view only its own future strength and greatness and not our own future prosperity. We are sorry to state that we put no confidence in the measures proposed by the ministerial council.[27]

The Crown Schools, as the new schools were called, were sponsored by the government and endorsed by the *Maskilim.* Their establishment was inevitable, although they were so slow in taking root. They did not prosper. Only an insignificant percentage of Jewish children attended the Crown Schools.

Realizing this, the government decided to combat the traditional *heder* as the rival of the new school. When Alexander II became the ruler of Russia, he confirmed the following resolution adopted by the Jewish Committee:

> After the lapse of twenty years, no one shall be appointed rabbi or teacher of Jewish subjects except graduates of rabbinical

27. David Philopson, *Max Lillienthal, American Rabbi, Life and Writings.* (New York, 1915), p. 264.

schools (Vilna or Zhitomir) or the general educational establishments of a higher or secondary grade.[28]

The law was passed on May 3, 1855.

With the exception of the *Haskalah* leaders, the Jewish masses put up a strong resistence against the edict requiring license and secular education of *melamdim* (teachers in Jewish elementary schools). The *melamdim,* too, were not willing to fade from the Jewish scene. In 1874 when Judah Leib Gordon became secretary of the "Society of the Dissemination of Enlightenment," he was looking forward to the abolition of the old-fashioned *hedarim.* The deadline according to the original law was 1875. The Traditionalists, however, began to work more effectively. Letters were sent to Horace Ginzburg and other influencial people to meet with the rabbis in St. Petersburg. Rabbi Isaac Elchanan, although busy at that time with important responsa,[29] recognized the need of the hour and used his influence. Rabbi Samuel Mohliver,[30] although in Poland and not directly involved, was also engaged in this work and stayed in St. Petersburg for some time, in order to make necessary contacts. Because Rabbi Isaac Elchanan could not travel to St. Petersburg then, Kovno was represented by R. Eliezer Simcha Rabinowitz, who was then in Suvalk, but was a native

28. S. Dubnow, *op. cit.,* Vol. II, p. 175.

29. "For these many years, the Almighty has shown His kindness to me and made it possible for me to publish my book *Baer Yitzhak* and after that the *Nahal Yitzhak*... and because many scholars have pleaded with me to publish my other works... I am occupied with many communal burdens and problems of communities from both near and far. Some seek answers to religious questions, matters of *halakha* and other seek general counsel." (Introduction to *Nahal Yitzhak,* Vol. II.)

30. Rabbi Mohliver was born in 1824, near Vilna, and died in Bialystok in 1898. He was a famous rabbi and spokesman for religious Zionism.

of Kovno. His expenses were paid from the Charity Fund of the community, since the trip was for a noble purpose — the rescue of Torah.[31]

The opposition was so forceful that the government eventually yielded and in 1879 the idea of abolishing the *hedarim* was completely dropped by the education authorities. It also abandoned its attempt to reform Jewish schools and decided to liquidate its activities in this direction. The Crown Schools for Jewish children were closed permanently that year.[32]

Although the Crown Schools were officially closed, the feud between the *Maskilim* and the Traditionalists continued. Even as late as 1895 the controversy between the two groups was still going in full strength. That year, there was some dissension between the *melamdim* and the secular teachers in Bialystok. The latter informed the government authorities that the *hedarim* did not follow the prescribed curriculum. An investigation was immedately ordered. When the inspectors visited the *hedarim* they found only tractates of the Talmud on the tables. The Minister of Education was promptly informed and an edict was issued prohibiting the study of Talmud in all the *hedarim* of Bialystok.[33] Rabbi Isaac Elchanan called a conference in Minsk, which was centrally located for most of the participants. The conference was attended by his son, Rabbi Zevi Hirsh, who was then occupying a post in Vilna, Rabbi Yeroham Loeb Pearlman[34] and R. Yaakob Lifschitz who represented Rabbi Isaac Elchanan, who was then too old to travel such a long distance. They impressed upon the minister that a decree

31. Yaakob Lifschitz, *op. cit.,* p. 133.
32. S. Dubnow, *op. cit.,* p. 177.
33. Yaakob Lifschitz, *op. cit.,* Vol. III, p. 227.
34. R. Yeroham Loeb Pearlman was known as the *Gadol* (great one) of Minsk. He was born in Brest-Litvosk in 1833 and died in Minsk, in 1896.

that would lead to the elimination of Talmud study would undermine Israel's faith. The religious Jews would study it secretely. The secret study of the Talmud would lead to the secret reading of other prohibited books. The prohibition of Talmudic study would, therefore, be unwise and impractical. Rabbi Isaac Elchanan also wrote to Jacob Poliakov, the famous railroad magnate, who was influential in government circles.[35] R. Baynush Katzenelenson who was then advanced in years, but knew the Minister of Education personally, went to St. Petersburg and used his persuasive powers. The efforts were successful and the edict was repealed.[36]

Rabbi Isaac Elchanan's Opposition to Rabbinical Seminaries.

The Rabbi of Kovno actively opposed the rabbinical schools organized in Russia in the middle of the nineteenth century. In 1848, the government, upon the recommendation of the *Maskilim* established two rabbinical schools, one in Vilna and the other in Zhitomir. The idea of rabbinical schools with a secular flavor, under government control, was born about a decade earlier. The Jewish community of Riga, because of its proximity to Germany, was influenced by its spirit and way of life. In 1838, Dr. Max Lillienthal[37] was invited to become its spiritual leader and establish a liberal school. Lillienthal's plan was to bring from Germany, trained reform rabbis and

35. In a letter dated April 21, 1895 Rabbi Isaac Elchanan pleaded with Poliakov to make a personal visit to St. Petersburg. He wrote: "Just as in the giving of the Torah, the Almighty Himself descended upon Mt. Sinai to give it to the children of Israel; and not through a messenger; so we must ask his highness to help us personally and not through letters or messengers." (*Hamelitz,* April 3, 1896.)

36. Yaakob Lifschitz, *op. cit.,* p. 228.

37. Lillienthal later emigrated to the United States and became a reform rabbi and educator. He was born in Munich, Nov. 6, 1815 and died in Cincinnatti, on April 5, 1882.

students, who would form the nucleus of such a student body. This plan would have been detrimental to orthodox Jewry in Russia. The entire project, however, was discarded since the government failed to support it. The Russian authorities feared that the German rabbis would bring with them the spirit of western culture from their native country. They, therefore, preferred the establishment of their own seminaries.[38]

The pogram of studies consisted of Talmud, selections of RaMBaM,[39] selections of *Shulhan Arukh,*[40] *Orah Hayyim*[41] and *Yoreh Deah;*[42] the Hebrew language and literature, *Khuzari,*[43] *Hobath haLebaboth,*[44] Jewish History and *Guide for The Perplexed* (Maimonides).[45] The entire program was under

38. Yaakob Lifschitz, *op. cit.,* Vol. I, p. 74.

39. Jewish code of law compiled by Moses ben Maimon (1135-1204), known as *Mishneh Torah.* Also known as *Yad haHazakah.*

40. Authoritative code of Jewish law. In its original form it was an extract from Joseph Caro's commentary on the *Turim* of Jacob ben Asher. Later it was supplemented by additions of Moses Isserles. Its first printing was in Venice in 1565.

41. Contains regulations about prayers, benedictions, Sabbath, festivals, etc.

42. Deals with ritual slaughtering, dietary laws, etc.

43. Philosophical work of R. Yehudah Halevy, born in 1085 and died about 1140.

44. The work of Bahya ibn Pakudah, a religious moralist, who lived during the end of the eleventh century.

45. Yaakob Lifschitz, *op. cit.,* p. 173.

Cf. Shmaryahu L. Horowitz in his *haDath Veha'Hinuh* (p. 130), who enumerates the following subjects: "Bible with German Translation, Mishnah, Talmud, RaMBaM, *Alfassi, Tur, Yoreh Deah, Eben haEzer, Shulhan Arukh, Haye Adam,* Principles of Religion and Ethcis, Homelectics, Hebrew, Aramaic, Russian, German, Arithmetic, Algebra, Geometry, Natural Sciences, Trigonometry, World History, Jewish History, Russian History, Geography, Art and Penmanship." Evidently he grossly exaggerated the program of studies, showing perhaps some admiration for the curriculum. Furthermore, he does not indicate any source, hence his unreliability.

the supervision of a non-Jewish director, appointed by the government. There was also a Jewish supervisor but he had little influence. He was, usually, a *Maskil,* who himself ridiculed traditional Judaism and would never seek to introduce it to the seminaries. Jacob Eichenbaum, one of the prominent *Maskilim* in Russia, served as the Jewish supervisor. He was so unobservant that people remarked: "What can we expect of students whose teacher shaves his beard, partakes of non-kosher food, smokes on the Sabbath and in whose home the piano is played on Sabbath and holidays.[46]

The partial success of registration in these seminaries was due primarily to the following two factors. First, the students of the seminaries were exempt from military service and second, the government provided for the support and maintenance of the seminary students. The students, however, were irreligious not only in their personal lives, but in their public behavior as well. The non-matriculated students, whose meals were not paid for by the government, even ate non kosher food on school premises, to the disappointment and embarresment of some of their leaders. The *Maskilim* went out to raise the necessary funds in order to install a kosher kitchen for those students. R. Yaakob Lifschutz relates that when they came to the *Rosh haKahal* (head of the community) of Vilna, R. Hayyim Nehman Parness, to gain his support for the project, the preacher of Vilna was then visiting with the *Rosh ha-Kahal.* When his opinion was sought he remarked that there are certain things that one can not so readily ascertain whether they are *Mitzvoth* or *Aberoth.* The acid test in such cases is to determine who are interested in the projects and who are the sponsors. "Now," he continued, "kosher meals for students, should fall within the province of *gdoley Torah* (outstanding

46. Jacob Mazah, *Zikhronoth* (Tel Aviv 1937) Vol. III, p. 134.

religious authorities), but if only *Maskilim* are interested there is something wrong."[47] He, therefore, urged the *Rosh haKahal* not to contribute.

With the exception of *Haskalah* leaders, who supported these seminaries, Russian Jewry at large looked on those institutions with great disapproval. Rabbi Isaac Elchanan worked energetically for their elimination since, in his opinion, they were not in a position to prepare rabbis worthy of the name. In 1879, when the government closed the Crown Schools, the seminaries too, were discontinued.

A few years later, however, during the summer of 1882, another effort was made to establish rabbinical seminaries in Russia. They were to replace the ones that existed in Vilna and Zhitomir and were closed by the government. Then, it was not the *Maskilim* who promoted it, but young Baron David Ginzburg,[48] who wrote to the Superintendent of Education in Vilna, requesting the establishment of such schools. It is very possible that the *Maskilim* were the real sponsors of the petition, but obtained permission from the young Baron to use his name, in order to gain the proper support. At any rate, it caused great concern to Rabbi Isaac Elchanan. First, he was disappointed at the young Baron who did not consult him; and second, it was difficult for the Rabbi to voice his objection publically, because of his close friendship with the young man's father, Baron Horace Ginzburg. On August 15, 1882, Rabbi Isaac Elchanan dispatched a letter to Horace Ginzburg,[49] informing him of his son's action and indicating

47. Yaakob Lifschitz, *op. cit.*, p. 176.

48. David Ginzburg was born ni Kamenetz-Podolsk in 1857 and died in St. Petersburg in 1910. He was the son of the famous philanthropist, Horace Ginzburg.

49. Horace Ginzburg was a Russian financier and philanthropist.

also, the difficulties that the proposed new seminaries would create. He also pointed out that rabbinical seminaries could not possibly train rabbis who would be genuine scholars imbued with a deep feeling of piety.[50] The Baron did not support his son's proposition as a result of Rabbi Isaac Elchanan's protest, and the seminaries were not established.

His Attitude to Haskalah.

The frequent feuds that Rabbi Isaac Elchanan had with the *Maskilim* had made an impression on his world outlook, and is revealed in his views as well as in some of his writings.

Several *Maskilim* came to Rabbi Isaac Elchanan to get his opinion on the translation of the Talmud into Russian, in order to make its contents known to non-Jews. According to R. Barukh Epstein,[51] Rabbi Isaac Elchanan expressed his opposition by relating to them the following parable. In a city not far from Kovno there lived a rabbi, who although a great scholar, was a very modest person. At the same time, there was in another city, one who had the reputation of a *Gaon* (Talmudic genius) but who underestimated the scholarship of his colleagues and belittled their knowledge. The *Gaon* once came to the town of neighboring rabbiand decided to make his acquaintance. He sent a messenger, but the rabbi refused to come, giving weakness and feebleness as an excuse. When questioned by his friends, he remarked:

> I know what that *Gaon* thinks of me. It can be expressed in one phrase, 'Rabbi M.[52] does not know how to learn.' He does not

He was born in Zvenigorodka, province of Kiev in 1833, and died in St. Petersburg in 1909.

50. Yaakob Lifschitz, *op. cit.*, Vol. III, p. 128.

51. Barukh Epstein, author of *Torah Temimah* was the son of R. Yehiel Epstein, who succeeded Rabbi Isaac Elchanan to the rabbinic post of Novohrodak.

52. This is the way it appears in the source.

> value my rabbinic authority. My friends, however, can always refute the accusation by stating: 'You never met our rabbi and you never engaged him in Talmudic or scholarly discussion.' I, however, know the character of that *Gaon.* He does not change his mind nor does he alter his opinion. Even after our meeting he would hold the same views about me, and then my friends would not be able to defend me any longer.

Rabbi Isaac Elchanan concluded, as the story goes:

> The same applies to the translation of the Talmud into the vernacular. Our enemies spread false rumors about the Talmud, but we can always say to them in our defense, 'You do not know the source.' But once it is translated, that defense would fall by the wayside.'[53]

Rabbi Isaac Elchanan, thus did not give his consent, and the Talmud was not translated into Russian until 1901,[54] five years after his demise. It is difficult, however, to ascertain whether Rabbi Isaac Elchanan's disapproval actually postponed the translation. There might have been some other contributing factors.

His attitude to the *Maskilim* may also be discerned from a passage in *Etz Pri* which he published in 1881 together with Rabbi Israel Salanter. That booklet is mainly an appeal for the support of Torah and its students. Rabbi Isaac Elchanan quotes a Talmudic passage commenting on the verse "And despise not thy mother when she is old."[55] The Talmud states "If the words of Torah have become old in your mouth, do not despise them."[56] On the surface the phrase "in your mouth"

53. Barukh Epstein, *Mekor Barukh* (Vilna 1928) Vol. I, p. 814.

54. The translation is incomplete. Only eight volumes were translated. It was published in St. Petersburg (1901-1903) and translated by Nahum Pereferkovich.

55. Proverbs 23:22.

56. Jerusalem Talmud, end of *Berakhoth,* Gilead Press edition (New York, 1949), p. 68.

seems superfluous. Rabbi Isaac Elchanan, therefore, explains that our people fall into two catagories. To the first group belong those who do not see fit to study Torah for the fear of being classed as "old fashioned." To the second, belong those who not only do not study, but are even ashamed to seek the welfare of Torah scholars. They are even ashamed to discuss ways and means of lightening the financial burden of those who study Torah. They refuse to talke about it because it is too "old fashioned" a subject. Hence, the term "in your mouth" is used in the Talmud.[57] It is quite obvious that he had in mind the *Maskilim* of his day.

Rabbi Isaac Elchanan's Aid to the Poor and His Help to the Needy.

Rabbi Isaac Elchanan did not confine his activities to strictly rabbinic problems. His imprint was clearly stamped on all communal affairs. Acts of benevolence were an integral part of his rabbinate. When in 1876 a fire practically destroyed the city of Wilkomir and left its Jewish inhabitants homeless and poverty stricken, the Rabbi of Kovno came to their aid. Wilkomir was the birthplace of his secretary, R. Yaakob Lifschitz, and he immediately became fully acquainted with the conditions there. He sent out an appeal for help and it was very effective. He also wrote to Dr. Isaac Rilf of Memmel who was instrumental and helpful in fund raising for the needy families. Through the efforts of Yehiel Brill, editor of *haLebanon,* Rabbi Isaac Elchanan was successful in obtaining the assistance of Dr. Asher, who was then secretary of the London Jewish community, and a very close friend of Lord Rotschild. Rotschild himself sent one thousand rubles for that purpose. From then

57. Isaac Elchanan, *Etz Pri* (Vilna 1880), p. 31.

on, Rabbi Isaac Elchanan kept up an active correspondence with Dr. Asher, who constantly helped the Jewish victims of Russian persecution.[58]

In 1881, when Baron Horace Ginzburg called his first conference in St. Petersburg to consider methods of eliminating the Russian pogroms, Rabbi Isaac Elchanan was the only rabbi invited to participate in the discussions. He was accompanied by his son, Rabbi Zevi Hirsh. When the Conference terminated, R. Yaakob Lifschitz went to Vilna to meet Rabbi Isaac Elchanan. When they all realized the severity of the situation and saw no prospects for improvement in the immediate future, Rabbi Isaac Elchanan decided to write again to Dr. Asher.[59] He informed Dr. Asher of the futility of the St. Petersburg Conference, described the atrocities, and asked him to seek the aid and assistance of the liberal Christians of London, Vienna, Berlin and other western cities. Dr. Asher was also asked not to publicize the document in the newspapers, nor to mention the author of the release for obvious reasons. Only some trustworthy individuals were permitted to see it.[60] Upon the receipt of the communication, Dr. Asher immediately began to work tirelessly in order to arouse the necessary public opinion.[61]

58. Yaakob Lifschitz, *op. cit.*, Vol. III, p. 16.

59. The message was couched in secrecy, and disguised as evidenced by the following statement:

למחר עם הפאסט השני' ישולח אליו קונטרס „שאלת תשובה" ארוכה בשם נחל יצחק, ע"ד עגונה עלובה ובראשה יהי' כתוב „הי' עם פיפיות שלוחי עמך" וכשיקבל ייטב להעמיק בזה להשתדל לצרכי העגונה כראוי לבעבור המציא לה היתר מחבלי העיגון וה' יהי' בעזר המסיעים בזה.

Ibid. p. 21.

60. Ibid. p. 27.

61. In a letter written on January 9, 1881, Dr. Asher wrote to Rabbi Isaac Elchanan assuring him that he would not rest until some concrete action would be taken. Ibid. p. 38.

Rabbi Zevi Hirsh then went to Memmel to see Dr. Rilf, who translated the message of Rabbi Isaac Elchanan into German and sent copies to Germany, France, Italy and the United States, where it apparently made strong impressions. Public meetings protesting Russian pogroms were held in London and in Manchester. In a leading article, the *London Times* reported:

> The meeting held yesterday at the Mansion House to protest against the cruelties inflicted upon the Jews of Russia was in an eminent degree representative of every section of English society, and must be taken to indicate an indignation as universal as those fundamental sentiments of justice and humanity which have been outraged by the barbarities of the Russian mob and the supineness of the Russian government...The Church of England was strongly represented as it was fitting that she should be. Outspoken and emphatic in his protest was Mr. Spurgeon... Among the many admired speeches made yesterday, that of Cardinal Manning is the most remarkable.[62]

While the *London Times* only praises the speech of Cardinal Manning but does not quote him, the *Hazefirah*[63] reports that Cardinal Manning concluded his remarks with the folloing statement:

> I have before my eyes a book (Bible) that Jews and Christians the world over revere and respect. This Book is the bond between Jews and Christians. Every time that its inspiring words appear before me, I realize that the Jewish people is the oldest nation of the world. The Germans and the British are newcomers by comparison. They have not graduated from their infancy... the little that they have contributed to the teaching of ethics and

62. *London Times,* February 2, 1882, p. 7.

63. *Hazefirah* was a Hebrew weekly, published in Warsaw from 1864 to 1874 and was published as a daily paper from 1874 to 1914.

> the knowledge of the humanities, how does it compare to the spiritual heritage that Judaism has given to the world.[64]

At a meeting held in the Town Hall of Manchester, convened by the mayor of that city, the Bishop of Manchester moved a resolution and expressed earnest hope:

> That the Russian government would afford prompt and effectual protection and redress to the sufferers and that that meeting further trusted that Her Majesty's Government, in such a way as they may think most advisible, might find it possible to use their good offices with the Government of His Majesty the Tzar to prevent the recurrence of similar acts of violence.[65]

Meetings of protest were also held in New York City and in Philadelphia.[66] In the latter city, the Rev. R. D. Harper, a prominent clergyman of that community, who represented the Christian ministry said: "It is time for this government to say to the Russian government that these outrages must stop."[67] Although none of these resolutions were very effective, because the Russian government maintained that the Jewish question belonged to those matters of internal policy in which every government legislates according to its own views and never admits foreign interference or advice,[68] yet, Russian Jewry benefited from those meetings. At the Philadelphia meeting close to six thousand dollars was raised for Russian Jewish relief and the amount was increased later.[69] In London, too, the Lord Mayor's Jewish Relief Fund was established and on February 19, 1882 that Fund had reached fifty thousand pounds.[70]

64. *Hezefirah,* No. 6, February 14, 1882. p. 45.
65. *London Times,* February 4, 1882, p. 6.
66. *New York Times,* February 5, 1882, p. 10.
67. *New York Times,* February 16, 1882, p. 3.
68. *London Times,* February 7, 1882, p. 5. February 13, 1882, p. 5.
69. *New York Times,* February 16, 1882, p. 3.
70. Ibid. February 20, 1882, p. 1.

Protest meetings in New York City were held with the participation of General Grant (then ex-president of the United States), the mayor, Mr. Graham and other dignitaries. Clergymen of the Presbyterian and Methodist churches also attended those assemblies. The entire proceedings were recorded, and the adopted resolutions were dispatched to the Russian authorities.[71] Similar meetings were held in the capital cities of France and Italy.[72]

Baron Ginzburg called a second conference which was held in St. Petersburg in April, 1882. There were twenty-five delegates from the provinces, among them Rabbi Isaac Elchanan and the financier, Samuel Poliakov.[73] The Conference listened to heart rending reports depicting the intolerable position of the Jews in Russia. The protest meetings evidently did not produce the necessary results. Hence, the question of emigration was the main theme of the Conference. Some thought that emigration would be the only solution to the problem. Baron Ginzburg and other influencial delegates from the capitol did not share this view. First, the emigration of six million Jews was too difficult a task. Where would they go? What country would accept them? Second, it would leave room for anti-Semites to accuse the Jews of lack of patriotism and love for their country.[74] The fact remains that the Conference voted against

71. Ibid.

72. *Hazefirah,* February 14, 1882, p. 46.

73. Poliakov, according to Lifschitz, was an assimilationist, who in his own business did not employ Jews. Yaakov Lifschitz, *Zikhron Yaakob,* Vol. III, p. 154.

74. While Rabbi Isaac Elchanan was in St. Petersburg, at the Conference, he received a telegram from Lemberg, informing him that Sir Samuel Montague (In 1886, Montague, despite his position, was ordered to leave Moscow "within twenty-four hours," like an itenerant vagrant. S. Dubnow, *op. cit.,* Vol. II, p. 345), of the British Parliament, together with Dr. Asher, were there and would like to

the establishment of an Emigration Committee, fearing it might give the impression that Jews were desirous of leaving Russia. The Conference only proposed to send a delegation to the Tzar, appealing to him to put a stop to the type of legislation which inspired the Russian population with the belief that Jews were outside the pale of the Law.[75]

The position of the Jew grew weaker continuously. The May Laws of 1882 aimed at the sudden disappearance of the Jews from the Russian country-side. These Laws barred new Jewish settlers from villages. Exemption was made for those who settled in the rural districts before 1882. The term "new settler," however, was not defined in the Law. A village Jew who absented himself for a few days or a week to go to town, or when he left with his family to attend High Holiday services in an adjacent community, had difficulty in returning, because his return was interpreted by the police as a "new settlement."[76]

In 1884 a Conference was held in Kovno, the purpose of which was to alleviate the burdens of persecuted Russian Jewry. It was held under the chairmanship of Rabbi Isaac Elchanan and was attended by outstanding rabbis and laymen. Among the items on the agenda was the advisability of establishing a permanent "Intercession Committee" to live in St. Petersburg and keep an open eye on proposed legislation concerning Jews. The Committee was to seek through proper influence, the pre-

discuss communal problems with him. Since the Rabbi could not leave St. Petersburg at that time, he wired Rabbi Samuel Mohliver, who was then visiting in Warsaw, urging him to travel to Lemberg. He went to the meeting and reported that the purpose of it was to influence him not to permit too many Jews to emigrate to England, for the fear of creating anti-Semitic feelings. Yaakob Lifschitz, *op. cit.*, p. 94.

75. S. Dubnow, *op. cit.*, Vol. II, pp. 304-306.

76. Ibid. p. 340.

vention of prejudicial legislation. Rabbi David Vigodsky, a native of Slutzk who made his home in Kovno, was chosen as *shtadlan* (interceder). He went to St. Petersburg, stayed there for about a year and a half and was recalled because he wasn't too successful in his work. He was succeeded by Samuel Bechovsky, who according to Lifschitz, was a very capable man and better suited for the post. He enjoyed the friendship of Baron Ginzburg and together with him made considerable progress.[77] Bechovsky remained in his position until 1901.[78]

It may be of interest to note that even during those tragic days, when every day brought new problems and greater difficulties for the Jewish people, the Jews of Moscow and St. Petersburg, especially the wealthy, suffered very little. They were protected with special rights and enjoyed special privileges. Many were not even aware of the plight of their less fortunate brethren. They were not in contact with them. Baron Ginzburg, however, was the exception. In his office he kept a special file on "Jewish Problems" and was in constant communication with outstanding Jewish leaders in an effort to be helpful to his coreligionists.

After the pogroms of 1882, Ginzburg wrote to Rabbi Isaac Elchanan and informed him that large sums of money were necessary for effective *shtadlanuth* (intercession). Baron Ginzburg indicated in that communication[79] that he could not carry the financial burden by himself, nor did he deem it advisable, from a political viewpoint, to become the collector of such funds. He did not consider it good policy. Rabbi Isaac Elchanan then sent letters to some outstanding and influential Jewish communities, such as Minsk, Grodno, Vilna and Mohilev,

77. Yaakob Lifschitz, *op. cit.*, Vol. III, p. 110.
78. Ibid. p. 111.
79. Ibid. p. 122.

inviting them to send two delegates each to Kovno for a special conference. When the delegates assembled, Rabbi Isaac Elchanan explained the needs of the hour but only 5,600 rubles was raised — a small sum for such a great purpose.

The expulsion of Jews from Moscow[80] involved Rabbi Isaac Elchanan even more than ever in communal problems and relief work. The Jewish community of Moscow numbered then some 30,000 souls.[81] Many of them had been living in Moscow for two, three and more decades. They were all forced to sell their property within a short time and leave the city. Those who were too poor to comply with the orders of the police, or who did not succeed in selling their property were thrown into jail and treated like common criminals. Some even died in prison, pending their transportation. The sums speedily collected by their coreligionists were not sufficient to help many. Only a small number were rescued from jail, handcuffs and convoy.[82]

After the expulsion edict was announced, a conference was held in Kovno which was attended by outstanding communal leaders. Kovno was chosen probably because it was the residence of Rabbi Isaac Elchanan. All publicity was avoided because of political implications. It was decided to solicit the aid of Jews of other countries. Because Rabbi Isaac Elchanan enjoyed a friendly relationship with the "Alliance Israelite Universalle" and especially with the chief Rabbi of France,

80. The date of the expulsion given by Dubnow is March 29, 1891. (Dubnow, *op. cit.*, Vol. II, p. 401.) According to Lifschitz the expulsion of Jews from Moscow was in 1890 (Lifschitz, *op. cit.*, Vol. III, p. 161).

81. S. Dubnow, *op. cit.*, Vol. II, p. 400.

82. Ibid. p. 406.

Rabbi Zadok Kahn,[83] it was decided that he send a special communication to France in which the needs of Russian Jewry be expounded. Rabbi Isaac Elchanan then sent the famous epistle[84] to Rabbi Zadok Kahn and copies of it to other leaders.

The document dated three days in Sivan, 5650 (May 22, 1890) may be summarized in outline as follows:[85]

1. The expulsion from Moscow is far worse than the expulsion from Spain and we are helpless and powerless and depend completely on G-d's mercy through the benevolence of distant brethren. [France and England].
2. Under Alexander II, conditions were not as grave. He permitted "workers" to live in the interior of Russia. Many took advantage of that law although they did not belong to the working class. Some of our people lived well and even prospered.
3. Then came the wave of anti-Semitism and the May Laws of 1882, among which were included the following prohibitions.
   a) No Jew was allowed to move from city into village.
   b) Renting of land from a non-Jew was prohibited.
   c) Jews in villages were not permitted to deal in liquor.
   d) Even the sick, who must have a change of climate during the summer were not permitted to go to villages.
4. For years the government complained that we do not engage in agriculture, but that was not our fault. The landowners had slaves and did not need us. When, in 1861, the slaves were freed and Jews wanted to purchase land, the law prohibited them from doing so. The government also complained that we

83. Kahn was born in Mommenheim, Alsace, in 1839 and died in Paris in 1905.

84. It is known as *Heye Im Pipioth Mishnat TaRaN* (The letter begins with "Be with the mouth," an ancient liturgical phrase.)

85. Yaakob Lifschitz, *op. cit.*, Vol. III, pp. 166-177.

do not seek the culture of the land, but when our people began to seek university training, *numerus clauses* were introduced. Furthermore, government regulation prohibited Jews from practicing law and engineering.

5. The following new laws are now under consideration, and if passed, the catastrophe will be beyond description.

a) Send a referendum to the noblemen whether or not to rescind the law of 1865 permitting "workers" to live inside Russia. Of course they will not be in favor of such a repeal and 200,000 Jewish families[86] will be subjected to starvation and exposed to suffering.

b) Repeal the law permitting Jews to live in villages if they lived there prior to 1882. One-half a million Jews would be affected by this law.

c) Jews of Riga, Kiev, and Rostov may also be expelled from their respective communities.

d) The family of a son, who escapes military service is subject to a fine of 200 rubles. The authorities are now considering to raise that sum to 600 rubles. Why must the family be held responsible? The young men run away because conditions are so deplorable. Even after he returns from serving his country, he cannot find a job and is subjected to the same humiliation as before.

6. Six million Russian Jews are exposed to all form of danger, abuse and persecution.

It seems to be an excellent document showing full understanding of the situation. Rabbi Isaac Elchanan uses a rabbinic

86. Horace Ginzburg in a letter dated July 10, 1890, wrote to Rabbi Isaac Elchanan "I am a bit disturbed concerning your statement as to the number of Jews destined to be expelled from inside Russia. Two hundred thousand families, will number close to two million people — grossly exaggerated." (Yaakob Lifschitz, *op. cit.*, Vol. III, p. 187) Rabbi Isaac Elchanan replied on July 14, 1890 "Truly it is only an error on my part. Instead of writing 'people' I wrote 'families.' (Ibid. p. 188.)

approach to give expression to his plea. He states that in the Bible, Jacob taught us to be prepared with gifts and prayer in order to change the course of events. Russian Jewry is completely helpless. They have no money for intercession nor do they have proper influence. True there are some wealthy people among them, but they are limited in number and can not possibly do the job by themselves. They are subjected to too many pressures. He, therefore, suggests that the salvation must come from Jews in foreign countries:

1. Through proper influence, even laws that have already been passed can become ineffective. Such a phenomenon is not uncommon in Russia.
2. Through the proper influence, evil decrees can also be prevented.
3. Influential people of Paris, London, Berlin and Vienna can exert pressure on the Russian ambassadors in their respective countries.
4. A delegation of prominent citizens should have an audience with the Tzar and prove to him that Jews are loyal and devoted citizens.
5. Wait for the opportunity of an audience when the Tzar will visit Coppenhagen. He will then be free from his usual executive duties and will not be surrounded by his advisors, who constantly plan evil for the Jews.
6. It may also be advisable to visit Coppenhagen and seek an audience with his father-in-law, the King of Denmark. Perhaps he may be influenced to intercede in behalf of our people.
7. Of course, all the work must be done in secrecy. Publicity may ruin all the plans.

The "document" was received and properly asknowledged

by Rabbi Zadok Kahn of Paris, Rabbi Naftali Adler[87] of London and Mendel Baumgarten,[88] secretary of the Jewish community of Vienna. They all promised their fullest cooperation and assistance. Mendel Baumgarten informed Rabbi Isaac Elchanan that he had already communicated with a prominent individual in London, who had great influence and would be of great help.[89] His friend from London, however, questioned the authenticity of the knowledge. How did Rabbi Isaac Elchanan know what had transpired in the inner circles of the Russian government? How did he learn in advance of edicts that were to be issued?

Rabbi Isaac Elchanan, therefore, issued another epistle.[90] There he elucidated the nature of the Russian government and its lack of consideration for the welfare of its citizens. He explained that the lawmakers were completely divorced from the people at large, and were not concerned with its problems. The Tzar ruled with an iron hand, and the people had no voice in the government. How did the Jewish community obtain "inside information" in advance? Rabbi Isaac Elchanan explained that the secretaries who made copies of prospective laws for their department heads, for the purpose of consultation and study, brought copies of the same to the leaders of the Jewish community. They did it for a "price." Newspapers were of course sources of information but one had to be very suspicious.

87. Adler was born in Hannover, Germany in 1803 and died in Brighton, England in 1890. He founded Jews' College in London and was its president until his death.

88. Baumgarten was a known communal leader, born in Kremsier, Moravia in 1828 and died in Vienna in 1908. He served for many years as a member of the Board of the Vienna Jewish Community and later became its secretary.

89. Yaakob Lifschitz, *op. cit.*, Vol. III, p. 178.

90. *Heye Im Pipioth leYerah Tamuz TaRaN* (The second letter beginning with the liturgical phrase "Be with the Mouth.")

The newspapers occasionally announced that a certain law would soon be revoked, because they suspected that Jews might seek influence from the "outside" and that, the authorities always wished to avoid.[91]

It was through Rabbi Isaac Elchanan that London, Paris, Berlin and New York — the entire western civilization, learned of the plight of Russian Jewry, and came to its aid.

Outlaw of Ritual Slaughtering.

A few years later,[92] the Humane Society of Russia became very active and planned a most vigorous campaign to outlaw ritual slaughtering throughout Russia. Their contention was that Jewish slaughtering is inhumane and causes many sicknesses. They claimed that the blood left in the body of the animal after the slaughtering was directly responsible for many human diseases.

Dr. Isaac Dembo, a native of Kovno, who in his youth knew Rabbi Israel Salanter and Rabbi Moshe Joshua Leib Diskin and was fired by their religious zeal, made a scientific study of the problem and proved the falsehood of the accusa-

91. Lifschitz writes "four times I travelled to the capitol city [St. Petersburg] and stayed there for several weeks in order to prepare adequately for intercession. There were always at my call, able and trustworthy men, who informed me of government proceedings and plans concerning the people of Israel of our country. We lift our eyes unto the Almighty that He should give us grace in the eyes of the children of Israel of other lands."
Yaakob Lifschitz, *op. cit.*, Vol. III, p. 185.

92. The propaganda against Jewish ritual slaughtering started at a meeting of the Russian Society for the Prevention of Cruelty to Animals, which was held on January 21, 1891.
J. Dembo, *The Jewish Method of Slaughter* (translated from the German and published by Kegan Paul, Trench, Trubner and Co., Ltd., London, 1894).

tions. He abandoned his post at St. Petersburg hospital, conducted many experiments and wrote up his findings in Russian, which was translated into German and French. He was assisted in his work by Dr. Hirsh Hildesheimer, son of Rabbi Azriel of Hildesheimer, who was the father of neo-orthodoxy in Germany. They proved their point beyond the shadow of a doubt. The government, therefore, informed the Humane Society to desist from their activities, since *shehitah* (ritual slaughtering) would not be outlawed.[93] Rabbi Isaac Elchanan sent a letter of commendation to Dr. Dembo for his invaluable service to the Jewish community. The letter was also signed by Rabbi Meir Simcha haKohen of Dvinsk,[94] Rabbi David Friedman of Karlin,[95] Rabbi Moshe Shapiro of Riga,[96] Dr. Isaac Feinberg and Dr. Herman Cohen of Kovno and Yitzhak Isaac Halevi Rabinowitz.[97]

Rabbi Isaac Elchanan Fails in Two Objectives.

Needless to say, that not all the efforts of Rabbi Isaac Elchanan were crowned with success. During the nineteenth century, all rabbis who officiated as spiritual leaders in Russian Jewish communities were required to possess a certain amount of secular education. Those communities whose rabbis did not possess such knowledge, were required by law to employ in addition, an official rabbi, known as the "Kazyonny Rav." Rabbi Isaac Elchanan tried very hard to have the government give

93. Yaakob Lifschitz, *op. cit.,* Vol. III, p. 210.

94. Rabbi Meir Simcha haKohen was born in 1845 and died in 1926.

95. David Friedman was the author of *Yad David* on *halakha.* He was born in 1827 and died in 1914.

96. Moshe Shapiro was an outstanding Talmud Scholar and son-in-law of Rabbi Isaac of Slonim, known as R. Eiselle.

97. Isaac Halevi was the author of the famous *Doroth Harishonom.*

full recognition to rabbis without secular education and thus eliminate the "Kazyonny Rav" completely. In a letter addressed to some communal leader,[98] he wrote the following:

> His honor will recall without doubt the resolution adopted at our meeting in 1881 to intercede before the proper governmental authorities so that full status and recognition be given *Rabbanei Hatorah* (fully ordained rabbis without secular education, in contrast to the Kazyonny Rav) in all matters of religion without dependence on the "Kazyonny Rav." This resolution was again adopted at the second conference in 1885 with the full consent of all parties. After the edict of 1888, which permitted only high school graduates to become fully recognized rabbis of communities, the rabbinate began to suffer even more. It has reached a point where many a time Jewish children were not circumcized on time, and rabbis, who are genuine Torah scholars were summoned to court for administrating divorces and solomnizing marriages. I, too, signed a statement not to administer divorces or officiate at marriages...[99]

His efforts, however, that full status be given to the rabbis without secular education were not successful.

It seems that he also failed in his attempt to introduce Jewish spiritual values in the new Argentina community. When Baron Maurice deHirsch, the famous German philanthropist, established colonies for Jews in Argentina, so as to make it possible for Russian Jewish emigrants to return to the soil for a gainful occupation, Rabbi Isaac Elchanan immediately communicated with Rabbi Zadok Kahn of Paris who had great influence on the Baron. He pleaded with the Parisian rabbi to pursuade the Baron not only to provide for the physical comforts of the

98. The name of the person to whom the letter was written is not given. The letter is dated 2 Sivan 5654 (June 6, 1894).

99. Yaakob Lifschitz, *Toledoth Yitzhak,* p. 116.

refugees but also for their spiritual needs. In a letter written September 6, 1891, Rabbi Isaac Elchanan stated:

> Our holy faith requires Kashruth, ritual slaughterers, ritual baths, teachers for the children, rabbis and preachers. All these things not only do not detract from the comforts of life, but on the contrary, they add strength and dignity to the individual and to the social structure of a community.[100]

That letter evidently did not accomplish too much, since Rabbi Isaac Elchanan wrote on March 1, 1893:

> ...shame breaks my heart and the hearts of all G-d fearing people, who hear that among three hundred families there is not a single teacher for religious instructions, there is not a ritual bath and there is no house of prayer. For that they went into exile? To be without Torah and Mitzvoth and to lack the very elementary foundations of our faith? ... The Baron is to be explained that it would be to his advantage to appoint as overseers [of the Argentina colony] just and truthful men who love their people. Russian born Jews who know how to deal with them, and will not hurt them by robbing them of their inalienable human rights.[101]

Rabbi Isaac Elchanan and The Kolel of Kovno.

Much of Rabbi Isaac Elchanan's time and effort was devoted to the famous Torah institution of Kovno known as the *Kolel Perushim,* or as it was sometimes known under the name of *Kolel Kovno.* The Kolel was established by Rabbi Isaac Elchanan and Rabbi Israel Salanter.

When in 1848, the Russian government established the rabbinical seminary in Vilna, as already discussed in the beginning of the chapter, Rabbi Israel Salanter was invited to instruct Talmud and rabbinic law at the Seminary. He declined

100. Yaakob Lifschitz, *Zikhron Yaakob* Vol. III, p. 159.
101. Ibid. p. 160.

the invitation and settled in Kovno, where he established a Yeshivah which was a center of Torah and Mussar. This was connected with the *Beth haMidrash* of Hirsch Naviasky. Among his disciples were Rabbi Isaac Blazer,[102] who later headed the Kolel; Rabbi Jacob Joseph,[103] who in later years became the Chief Rabbi of New York City, and Rabbi Nathan Zevi Hirsh Finkel of Slobodka.[104] To raise the standard of Torah, Rabbi Salanter abolished "eating days"[105] for Yeshiva students, but instead, ordered that all meals be brought to the Yeshivah. Rich and poor alike were to partake of those meals, so as not to cause any embarrassment to the poor students.[106] This custom was later introduced into the Kolel and copied by other schools, in order to give more dignity to the Yeshiva students.

The Kolel was originally financed through the generosity of Obadiah Lachman of Berlin, who gave Rabbi Israel Salanter ten thousand marks as an outright gift and pledged one thousand marks annually for the establishment of a Torah Fund. When Rabbi Israel Salanter received the money, he at first thought of using it for *Tevunah,*[107] an orthodox organ whose publication he sought to revive. After due consideration, he de cided to use the fund for a Yeshiva for young men, who wished

102. Rabbi Isaac Blazar, better known as R. Itzelle Peterburger, was born in 1837 and died in 1907.

103. Rabbi Jacob Joseph, also known as R. Yankelle Harif, was born in 1848 and died in 1902.

104. Rabbi Finkel was *Rosh Yeshiva* of Slobodka. He was born in 1849 and died in 1928.

105. It was the custom to have Yeshiva students eat their meals in a different home each day.

106. Dov Katz, *Tenuath haMussar* (Tel Aviv 1945), Vol. I, p. 154.

107. *Tevunah* was a rabbinical journal which appeared in Memmel (1861-1862) under the editorship of Rabbi Israel Salanter. Among its contributors were Rabbi Isaac Elchanan and Rabbi Joseph B. Soloveitchik.

to perfect themselves in rabbinic studies leading to ordination. Since Rabbi Isaac Elchanan was considered the most outstanding rabbinic authority, whose opinion on religious questions was highly respected, he was invited to head the Kolel. At first he refused, since there were so many communal problems that fully occupied his time, but when his son, Rabbi Zevi Hirsh, who was then in business, promised to help in the administration, Rabbi Isaac Elchanan accepted.[108]

The Nature of The Kolel.

The Kolel was a unique institution. First, it was the only school in the vicinity, where one was able to prepare himself for the active rabbinate. In the other Yeshivoth, only the Talmud and its commentaries were emphasized, while in the Kolel, the study of codes was an integral part of the curriculum. Another outstanding feature of the Kolel was that it had no specially designated "house of study." The students studied in the various *Batay Midrash* (houses of study) of the community. Each *Beth haMidrash* had its own character and the students made their own selection. Those who were more inclined to *Mussar,* studied in the "Naviasky Klaus" established by Rabbi Israel Salanter. The "old" *Beth haMidrash,* which Rabbi Isaac Elchanan generally attended, attracted his disciples; while those who had Haskalah inclinations attended the "new" *Beth haMidrash,* whose gabbai, R. Isser ben Wolf was a noted *Maskil* and disciple of Abraham Mapo, a native of Kovno. Those who studied in the *Beth haMidrash* of the *Maskilim* received in addition to their regular stipend from the Kolel, special financial assistance from the *Beth haMidrash,* many of whose worshippers were affluent people.[109] The Kolel had no *Roshey Yeshivah* or *Mashgihim*

108. Dov Katz, *op. cit.,* Vol. I, p. 175.

109. Hayyim Tzhernowitz, *Pirkey Hayyim* (New York 1953), p. 125.

(supervisors), who supervised the course of study. The students had complete freedom as to subject matter, although the examination for *Semikha* (ordination) was in the first volume of *Yoreh Deah* and in *Hilkhoth Nidah Umikvaoth.*[110] When one was ready for the examination, one would come to Rabbi Isaac Elchanan, although the first to sign the *Semikha* was Rabbi Moshe Dnishevsky of Slobodka.[111]

Rabbi Isaac Elchanan as Titular Head of The Kolel.

While Rabbi Isaac Elchanan and his son, Rabbi Zevi Hirsh, were the official leaders of the Kolel and carried great responsibility as to administration, they were much too busy to care for it properly. The former was preoccupied with responsa and many other rabbinic problems, and the latter with his business. The real leadership of the Kolel was in the hands of R. Abraham Shenker and R. Nathan Zevi Finkel, both exponents of the *Mussar* movement.[112] When Rabbi Zevi Hirsh left his business to pursue the rabbinate and accepted a call to Mittau, Latvia, in 1881, it became necessary to appoint a successor. Rabbi Isaac Elchanan called a meeting of the leaders and Rabbi

110. It may seem incredible that such limited requirements were necessary for ordination, nevertheless, it was so. Candidates for *Semikha* in the Yeshiva which carries his name, The Rabbi Isaac Elchanan Theological Seminary in New York, were examined in the same subject matter until recently, when some changes were instituted and the scope widened.

111. Hayyim Tchernowitz, *op. cit.,* p. 129.

112. It is evident from this fact that Rabbi Isaac Elchanan was not a strong opponent of *Mussar* study. The fact that he worked so closely with Rabbi Salanter and later appointed his disciple, Rabbi Isaac Blazar to head the Kolel, also proves this point. Only when Rabbi Blazar went to extremes and overemphasized the study of *Mussar,* Rabbi Isaac Elchanan strongly objected and a rift was caused between the Rabbi of Kovno and the exponents of *Mussar.* (See *Talpioth,* April 1947, Vol. III, No. 1-2, p. 38).

Isaac Blazar was appointed as the administrator of the Kolel.[113]

Rabbi Isaac Blazar was a very colorful personality. Ever since the age of fourteen he spent his time in the environment of Rabbi Israel Salanter and became one of his most outstanding disciples. He was a great Talmudic scholar and a very humble person, who refused to practice the rabbinate professionally until his teacher, who recognized his ability, persuaded him to do so.[114] At the age of twenty-five he became the rabbi of St. Petersburg, which was the center of *Haskalah.* There he came in conflict with Judah Leib Gordon, secretary of the "Society for the Dissemination of Enlightenment," who ridiculed him publically.[115] Because of those difficulties, he left the city after

113. Rabbi Isaac Elchanan knew Isaac Blazar, when he was rabbi in St. Petersburg. He had a high opinion of him and respected him greatly. Rabbi Isaac Elchanan wrote to Rabbi Blazar on April 21, 1867 concerning the name on a bill of divorce, sent from St. Petersburg to another country. There were differences of opinion as to how the name was to be written. Rabbi Isaac Elchanan upheld Blazar's decision.
(Talpioth, Vol. V, No. 1-2, 1950. Letter published from a manuscript in *MeArkhyono Shel R. Isaac Blazar* by Professor Samuel K. Mirsky, p. 138.)

114. Samuel K. Mirsky, ed., *Mosdoth haTorah beEuropa* (Histadruth Ivrith 1956), section on Slobodka written by E. Ashray, p. 146.

115. The president of the *Kehilah,* Horace Ginzburg, who was also the head of the "Society for the Dissemination of Haskalah," decided that all synagogue donations of *Shebuoth* should go to the Society. Committees were sent to the synagogues to supervise the execution of Ginzburg's order. To Blazar's synagogue, J. L. Gordon and David Feinberg constituted the committee. They talked throughout the service and mentioned the real estate investment made by Blazar who bought a building in Kovno. They suspected embezzlement of communal funds. When the rabbi ascended the *bimah* to recite *Akdomoth* and began אקדמות מילין ושריות שותא Gordon responded with the traditional chant מיגו דחשיד אממונא חשיד אשבועתא He continued with similar responses and people laughed continuously.
Jacob Mazah, *Zikhronoth,* Vol. II, p. 40.

sixteen years of service and refused to take a rabbinic post. He settled in Kovno, where he bought a house, which he rented out. The rental was his main source of revenue. To supplement his income, his wife conducted a tavern. In Kovno, he also published *Pri Itzhak,* a collection of responsa which established his reputation as a genuine scholar.[116]

Rabbi Isaac Blazar did not accept any remuneration from the Kolel. It is told that even at the regular meetings of the administration, when cigarettes were distributed, according to the usual custom, he never took any because they were purchased with Kolel funds.[117] R. Moshe Reines, however, states that he was paid for his services and that Rabbi Isaac Blazar admitted it.[118] Rabbi Blazar's devotion to the Kolel was greatly responsibile for its growth and development. About two hundred students were matriculated, most of whom were very promising.[119] All students were maintained by the Kolel. In Order to raise the necessary funds, Rabbi Isaac Elchanan together with Rabbi Israel Salanter, published the *Etz Pri,* calling the attention of the Jews everywhere, to support Torah institutions and maintain its scholars. In pilpulstic fashion, *Etz Pri* deals with the precept of studying Torah, and the support of Torah students, by those who do not have the opportunity or the ability to study. Fund collectors were sent out to foreign countries including the United States, and the response was most gratifying. The Kolel expanded its program and organized branches in other com-

116. The book was ready for publication for fourteen years, but because of his modesty he desisted from publishing it. *Talpioth,* Vol. V, Dec. 1950, No. 1-2, p. 140.

117. Dov Katz, *Tenuath haMussar,* Vol. II, p. 214.

118. Moshe Reines, *Akhsanyoth Shel Torah* (Warsaw 1890) p. 34.

119. *Hamelitz,* Feb. 5, 1890, No. 20. Testimony given by Rabbi Isaac Elchanan.

munities which were supported by the central treasury of *Kolel Kovno.*[120]

Attitude of Maskilim to The Kolel.

The Kolel, together with its growth and popularity, became the subject of controversy and the target of criticism. The *Maskilim* found fault with the Kolel and criticized its leader, Rabbi Blazar, for his unworldliness and fanaticism. The fund-raisers were accused of embezzlement and misappropriation of funds. In an Open Letter from Alexander Zederbaum, editor of *Hamelitz,* he points to the *Hilul haShem* (desecration of G-d's name) caused by the Kolel because of the adverse publicity and comments received in the Russian press. Rabbi Isaac Elchanan was criticized as the titular head of the Kolel from whom the real facts were concealed by Blazar. Zederbaum concluded:

> Our revered teacher [Rabbi Isaac Elchanan] knows that the voice of the people is like the voice of the Almighty, and if we hear from every nook and corner that the Yeshiva will not fulfill its purpose and that an individual without culture [Rabbi Blazar] will not succeed as head of a rabbinical school ... then he [Rabbi Isaac Elchanan] is to disassociate himself from the Kolel as long as Rabbi Isaac Blazar, who is not fit for the post, will remain its leader.[121]

Rabbi Isaac Elchanan felt deeply hurt and highly insulted. In an article in the *Hamelitz,* entitled *Elbonoh Shel Torah,* he defended himself very elequently and stated:

> I have been privileged to serve in the rabbinate for several decades. Thousands of responsa came to me from every land and

120. Menahem Glenn, *Israel Salanter* (Bloch Publishing Co., New York 1953), pp. 78-79.

121. *Hamelitz,* Jan, 21, 1890, No. 7.

> I answered them, and no one ever commented that I was undully influenced... I, therefore, testify that I never did anything without giving it full thought and due consideration, from beginning to end. I never consented to anything because of outside pressures.[122]

Two days later, the editor of *Hamelitz* published an article *Dibray Shalom VeEmeth* in which he stated that the criticism in the previous issues was not directed against Torah and its students, nor against Rabbi Isaac Elchanan, but only against the director of the Kolel, Rabbi Blazar, who was not suited for the post. The Kolel under his guidance was not properly oriented for the training of spiritual leaders of the caliber of Rabbi Isaac Elchanan. The *Mussar* talks that Rabbi Blazar delivered, and the atmosphere that he created, caused mental disturbances to some of the students. Furthermore, the *Mashgihim* (supervisors of funds) did not give an accounting of the funds they received. Who among us is greater than Moses, yet he gave a detailed accounting of all monies collected."[123]

As a result of the adverse criticism by the *Maskilim,*[124] Rabbi Blazar left his position as director of the Kolel and Rabbi Zevi Hirsh Sultzovsky, son-in-law of Rabbi Isaac El-

122. Ibid. Feb. 5, 1890, No. 20, see full text p.

123. Ibid. Feb. 7, 1890, No. 22.

124. While the *Maskilim,* generally speaking, were against the Kolel, there must have been some who were in sympathy with its program, because of their own personal piety. Samuel I. Finn was a *Maskil* of this type. Rabbi Hayyim Soloveitchik related how he once came to Vilna in behalf of the Yeshiva of Volozhin. He visited Samuel Finn, whom he found absorbed in prayer like a real pietist. Finn was a devout person, who revered rabbis and scholars. When the NaTZiB (Rabbi Naftali Zevi Yehuda Berlin) came to Vilna, Finn always visited him and paid his respects.
Meir Berlin, *Fun Volozhin Biz Yerushalayim,* Vol. I, p. 68.

chanan, was appointed to succeed him. Rabbi Sultzovsky's position was purely administrative. He admitted the students to the Kolel after formal examination given by Rabbi Moshe Danishevsky of Slobodka, and allocated stipends to them. According to Rav Tzair, (Hayyim Tchernowitz) Rabbi Sultzovsky was not a great scholar, nor did he ever occupy a rabbinic post. He was a merchant before he came to the Kolel.[125]

The influence of Rabbi Blazar, however, must not be minimized. He had made many friends in Kovno and had many followers. As a matter of fact, after the demise of Rabbi Isaac Elchanan, there was a strong movement to choose Rabbi Blazar as his successor. When his supporters failed, and Rabbi Zevi Hirsh, the son of Rabbi Isaac Elchanan, was selected there was considerable controversy between the two factions.[126]

125. Hayyim Tchernowitz, *op. cit.*, p. 122.

126. A. Malachi, "Rabbi Isaac Blazar," *Talpioth,* Dec. 1950, Vol. V, No. 1-2, p. 150.

CHAPTER FOUR

IN HIS RESPONSA

His Role as Rabbinic Authority

RABBI ISAAC ELCHANAN was a prolific author. He published the following books during his rabbinic career: *Baer Yitzhak,*[1] *Nahal Yitzhak*[2] and *Ayn Yitzhak.*[3] While the above-mentioned works deal primarily with legal responsa and interpretations of Talmudic passages (called "novelae") and their commentaries, he also published *Etz Pri,*[4] a brief treatise on the obligation of every Jew to support Torah institutions and their scholars.

Apparently, Rabbi Isaac Elchanan was the leading authority of his generation, on all phases of Jewish law. He states in his Introduction to *Baer Yitzhak*:

> I am fully aware of my unworthiness, nevertheless, the great scholars have made me their peg upon which to hang their

1. The *Baer Yitzhak* was published in Koenigsburg in 1858. Rabbi Isaac Elchanan was then rabbi in Novohrodak. It was reproduced in photostat in New York City in 1954.

2. The *Nahal Yitzhak* was his first publication while he served as rabbi of Kovno. It appeared in two volumes, both published in Vilna; Vol. I in 1872, and Vol. II in 1884. See *Talpioth,* Vol. IV, No. 3-4, pp. 873-881, where notes in his own handwriting on this book are published.

3. The *Ayn Yitzhak* also appeared in two volumes and published in Vilna, Vol. I in 1889 and Vol. II in 1895.

4. The *Etz Pri* was published in Vilna in 1880.

> tools, to seek my counsel and consult me on their uncertainties in the laws of the Torah. Thank G-d that my words were well received in the eyes of the great men of the generation.[5]

Not only was his opinion sought by his contemporary colleagues of Russia, but questions on Jewish law were addressed to him from Paris,[6] London,[7] Tiberius,[8] in Eretz Israel the United States[9] and many other foreign countries.[10]

Even R. Hayyim Soloveitchik,[11] who enjoyed a most enviable reputation as the rabbi of Brisk, accepted the authority of Rabbi Isaac Elchanan in matters of *halakha.* R. Meir Berlin[12] relates that R. Hayyim Soloveitchik had a *dyan* (judge) in his community, who was completely responsible for all matters pertaining to divorces. Once the *dyan* was criticized by another scholar for an alleged error in judgment. The case was brought to R. Hayyim, who after some deliberation advised both men to reduce their opinions to writing. He then sent the information to Rabbi Isaac Elchanan and asked for a decision by telegraph or a brief note, without any reasons for the verdict. R. Hayyim remarked: "Reasons or argumentations I may be

5. Isaac Elchanan, *Baer Yitzhak,* Introduction p. 1. Similar remarks are found in the Introductions to the other works.

6. Isaac Elchanan, *Ayn Yitzhak,* Vol. I, Res. 3 (Orah Hayyim).

7. Ibid. Vol. II, Res. 2 (Eben haEzer).

8. Ibid. Vol. II, Res. 9 (Orah Hayyim).

9. Ibid. Vol. II, Res. 1 (Eben haEzer). Also Res. 11, 26, 27 and 31. See also *Ayn Yitzhak,* Vol. I, Res. 33. (Yoreh Deah)

10. In some responsea, he does not mention the name of the rabbi nor the name of the community from where the inquiry came. See *Ayn Yitzhak,* Vol. I, Res. 34, where he states: "What I answered to a great rabbi of a foreign land."

11. R. Hayyim Soloveitchik was an outstanding Talmudist, born in 1853 and died in 1920.

12. Meir Berlin was a noted Mizrachi leader, born in Volozhin in 1881 and died in Jerusalem in 1949. With the estabilshment of the State of Israel he hebraized his name to Bar-Ilan.

able to refute, but I am willing to accept Rabbi Isaac Elchanan as authority on rabbinic law."[13]

R. Naphtali Zevi Yehudah Berlin[14] also recognized the geatness of Rabbi Isaac Elchanan and accepted his authority. When a complicated question relating to an *agunah* (a woman whose husband accidentally or wilfully disappears and according to Jewish law is prevented from remarrying until the death of the husband is definitely ascertained), was presented to R. Naphtali Zevi Yehudah Berlin, and he was physically too weak to give it due consideration, he suggested that the problem be presented to Rabbi Isaac Elchanan.[15]

It is quite evident that Rabbi Isaac Elchanan gained the confidence of the rabbinic world even in his early years. In *Baer Yitzhak,* while most of the responsa do not indicate when they were written, some specifically state that they were written in Nishvez[16] and Novohrodak.[17] Furthermore, *Baer Yitzhak* was published in 1858 when he was only

13. M. Berlin, *Fun Volozhin biz Yerushalayim,* Vol. II, p. 318.

14. R. Naphtali Zevi Yehudah Berlin, known as the NeTZiB was born in 1817 and died in 1893. He headed the famous Yeshiva of Volozhin and was the author of *Meshib Dabar* (Warsaw 1894).

15. Meir Berlin, *op. cit.,* Vol. II, p. 318.

16. See *Baer Yitzhak,* Res. 13 (Orah Hayyim), a very long responsum on the question of whether construction on a holiday is a biblical or rabbinic prohibition. Also, if a person's Succah collapsed, and there is no other Succah available, whether a non-Jew may be instructed to fix it. See also Res. 28. Both of these were written in Nishvez, a community to which Rabbi Isaac Elchanan came as rabbi at the age of twenty nine and left at the age of thirty four.

17. Isaac Elchanan, *Baer Yitzhak* (Orah Hayyim), Res. 7, 19, 20, 21 and 23. All these responsa were sent to him when he was rabbi of Novohrodak. Rabbi Isaac Elchanan came to that community at the age of thirty four.

forty one years old and one finds there no less than eighteen responsa concerning *agunoth.* The rabbis who made those inquiries were older rabbis and reputable scholars who turned with their rabbinic questions to a young man — a most unique phenomenon.

His Method of Answering Responsa

Rabbi Isaac Elchanan differed in scholastic approach and style from some of his contemporary colleagues. R. Hayyim Soloveitchik, for example, although he enjoyed a most enviable reputation, first as dean of the Yeshiva of Volozhin and later as rabbi of Brisk, never rendered legal decisions. In fact, practicing rabbis never turned to him with their legal problems. As was already mentioned, he engaged *dyanim* even in his own community, who rendered decisions in all matters pertaining to Jewish law. He was the master of the Talmud, into which he penetrated deeply and made his profound interpretations. He was brilliant, brief, and did not even attempt to justify his opinions or statements against possible refutations. He believed that the truth did not need much clarification. It was so self-evident and easily recognizable. He also concentrated on the Talmud and its early commentaries, without paying much attention to later authorities.

R. Joseph Rosen[18] followed a similar pattern. He, too, considered only the Talmud and its early commentaries, not even mentioning later authorities. His responsa are so concise, that usually even the quotations are omitted. Only the page numbers of the references are indicated. R. Naphtali Zevi Ye-

18. R. Joseph Rosen, rabbi of Dvinsk, known as the "Rogatschover Gaon," was born in 1858 and died in 1936. He wrote *Tsofnath Paaneah,* a collection of responsa.

hudah Berlin in his responsa *Meshib Dabar*[19] does make reference to later authorities but is brief in most of his responsa. The reason is that those responsa were never written for publication.[20]

Rabbi Isaac Elchanan, however, used later authorities to much greater extent. Whenever a difficult problem was presented to him, his first approach was to study all other competent authorities and to ascertain whether they have dealt with such or a similar problem. Then, he would refer to the Talmud. The Talmud was of course his original source to which he turned at all tmies. He was so well-versed in the Talmud and its commentaries that he was able to use it as the source, par excellance. It is related that when he came to Koenigsberg in 1858 for the publication of his book, *Baer Yitzhak,* Rabbi Israel Salanter[21] and Rabbi Jacob Meklenberg[22] came to visit him. As they were deeply engaged in conversation, R. Henakh Eisenstadt, the rabbi of Minsk came in and exclaimed:

> Honored rabbis, I have a big problem. In one of my neighboring communities there is a woman who is subject to *halitzah* (drawing off shoe of the levirate, as prescribed in Deut. 25:9). The brother-in-law, who is to perform the rite, converted and became a Lutheran minister. He will not go through with

19. *Meshib Dabar,* a collection of responsa, was published in Warsaw in 1894.

20. "...And since at the time that I wrote any responsum, I had no intentions of publication, I did not elaborate. Only, when I became old and plagued with sickness and pain, and came to Warsaw for medical care, the good people there urged me to publish the responsa."
(Introduction to *Meshib Dabar.*)

21. Rabbi Israel Salanter (Lipkin) born in Zhagory, Kovno 1810, died in Koenigsberg 1883.

22. Rabbi Jacob Meklenberg served as the rabbi of Koenigsberg from 1831 until the time of his death in 1865. He was born in 1785.

> the prescribed ritual unless someone will show him a Talmudic source that one who converted to another faith must also adhere to the obligations of *halitzah*. He wants to abide only by the Talmud and not by rules of Post-Talmudic authorities.[23]

Rabbi Isaac Elchanan found a Talmudic source.[24]

In order to prove his point adequetly, he presented arguments and all possible refutations. He did so, not for the sake of *pilpul* (sharp dialectics)[25] but in order to clarify his position and to indicate that if one will disagree with him, and gain support from another source, that source deals with a different matter and, therefore, not comparable to the subject under consideration. Because he was so exhaustive in the pursuit of source material, every responsum, although marked with clarity and depth is a long dissertation. He, therefore, divided every responsum into *anafim* (literally — branches) in order to lighten the burden of the reader. It seems that he was very conscious of the lengthiness of his responsa. He stated apologetically:

> And because many of the inquirers anxiously desired the "waters of my well" and wanted me to give them the fruit of the *pilpulim*, therefore, I did not withhold from them all the thoughts that appeared to me while studying their inquiriers.[26]

23. Mordecai Schuchtman, "Rabbi Isaac Elchanan and Improvements for Agunoth," *Talpioth*, April 1947, Vol. III, No. 1-2, pp. 43-44.

24. For another illustration see *Baer Yitzhak*, Res. 22 (Yoreh Deah).

25. R. Yaakob Lifschitz commented that when an inquiry that contained much *pilpul* reached Rabbi Isaac Elchanan, he would remark: "Of what value is all that! If he were to take my advise, he would store the *pilpul* for a lecture on the *Shabbos haGodol* (the Sabbath before Passover). My task is to seek the *halakha* and to see what the legal authorities have to say on this matter." (Yaakob Lifschitz, *Toledoth Yitzhak*, p. 46).

26. Isaac Elchanan, *Baer Yitzhak*, Introduction.

It is, therefore, not the fault of lengthiness that marks his responsa, but the virtue of thoroughness that is their characteristic. In every responsa, he shed new light on Talmudic passages and brought new interpretations.

Perhaps one reason for his high repute as an authority was his practical approach in answering questions on Jewish law. Since he was never a *Rosh Yeshiva* (head of a Talmudic Academy), he was removed, to a certain extent from academic circles. He might have regretted that he was never given an opportunity to teach as a *Rosh Yeshiva.* Perhaps the publication of his books was to compensate for that subconscious desire.[27] But the fact remains that he was not a theoretician. With an unusual keen insight, he delved into the core of a problem deeply, and seemed to steer clear from argumentation and unnecessary discussion. Sometimes, however, sophistical reasoning was inevitable. At the end of one responsum he wrote:

> All this I saw fit to write for arguments sake, although it is not at all related to the case under consideration. And truthfully, time does not permit prolonged debates, which are irrelevant to the question. Would that there were time to discuss that which is relevant to the Law and its practical application.[28]

27. In his Introduction to *Ayn Yitzhak,* he wrote that scholars who saw his responsa urged their publication. "Therefore, I find myself obligated in order not to withhold *halakha*... for Torah was given only that it should be taught to the children of Israel... One must teach it to others, although they are not his children... and one who writes a book is like teaching students." In the same Introduction, he also stated that he selected the name *Ayn Yitzhak* because "ayn" means a spring or fountain (ayn hamayim, Gen. 24:43) and according to Maimonides, one who writes a book is like lecturing to thousands of people and thus one gains many pupils or disciples." Isaac Elchanan, *Ayn Yitzhak,* Introduction, page 1.

28. Isaac Elchanan, *Ayn Yitzhak,* Vol. I, end of Res. 7 (Orah Hayyim).

When he discussed one problem, he tried, for the sake of clarity not to become involved in a similar issue or sidetracked to a different subject.[29]

It seems that in his younger years, before his reputation as a scholar was firmly established, his responsa were usually long. He sought to prove his point beyond the shadow of a doubt, and was most anxious to convince the inquirer by citing many authorities and quoting many sources. Later on, when he became well known and regarded with high esteem, his responsa were brief by comparison.[30] This is quite obvious when one compares the responsa in *Baer Yitzhak,* which was his first book, published in 1858, with those of the *Ayn Yitzhak,* his last collection of responsa, published in 1895. One of his longest responsum was written when he was still rabbi in Nishvez and only thirty one years of age. The responsum is dated eleven days in Tishri, 5609, (October 8, 1848). It deals with a bill of divorce sent by a man, who converted to another faith. The divorce was sent from a distant community (name of the community not stated), and the messenger could not truthfully state, "Before me it was written and before me it was signed" as required by rabbinic law, since the witnesses named in the divorce were not properly identified. Rabbi Isaac Elchanan rendered a liberal decision and validated the divorce.[31]

Some Unique Responsa.

Responsa may generally fall into two catagories. To the first group belong those responsa which were created by

29. "When I am busy answering an inquiry, I am not obligated to clarify matters of law not related to the question under consideration." Ibid.

30. This is probably the reason that the responsa of the Bablyonian *Geonim* are curt and direct. They are characterized by their brevity.

31. Isaac Elchanan, *Ayn Yitzhak,* Vol. II, Res. 46 (Eben haEzer).

the author's imagination — hypothetical. No one asked those questions and the incidents mentioned never occurred. The *Terumath haDeshen* by R. Israel Isserlin[32] is an example of such responsa. R. Shabbathai Hakohen[33] wrote: "It is a well known fact that the responsa in the *Terumath ha Deshen* were created by the author himself, and no one presented the questions to him."[34] While those responsa do not represent actual problems, we learn important principles of law from those responsa. Rabbi Isaac Elchanan does have responsa belonging to that catagory. For instance, he discusses at length whether one may gain possession of ownerless property if placed on his land,[35] a question that no one probably asked. He wrote a long responsum[63] (nine *anafim*), concerning a person in whose possession there was matzo baked of untithed flour. The question was whether the possessor of this matzo would fulfill his Passover obligation by eating this matzo from which flour no priestly tithe had been given. According to the Talmud one may fulfill that *mitzvah* only with matzo of tithe-given flour. There are other responsa belonging to this class.[37] It may be of interest to note that the responsa of this group are mostly found in *Baer Yitzhak,* the first book that he published. It seems that later, when his reputation was well established, he did not have to

32. R. Israel Isserlin was born in Regensburg about 1390 and died in Neustadt, near Vilna in 1460.

33. R. Shabbathai b. Meir Hakohen known as the "SHaKh," was born in Vilna in 1621 and died in Moravia in 1662. He is said to have completed his monumental work on the *Shulhan Arukh, Yoreh Deah,* at the age of twenty four.

34. SHaKh" on *Yoreh Deah,* chapter 196, sec. 20.

35. Isaac Elchanan, *Baer Yitzhak,* Res. 4. (Orah Hayyim).

36. Ibid. Res. 8.

37. Ibid. Res. 9 and 14.

"create" responsa. Rabbis of leading communities sought his opinion on many religious problems.

To the second catagory belong those problems that seldom occur, but when they do come to pass, they are subjects of discussion and controversy among the authorities. There, one has the unique opportunity of showing original thinking. He must show how to learn the unknown from the known, and logical reasoning is of paramount importance. Many such problems came to Rabbi Isaac Elchanan.

The following are chosen for their uniqueness. One question was concerning a woman whose life might have been endangered by pregnancy, whether she was permitted to use contraceptives. Rabbi Isaac Elchanan renders a liberal decision and permitted the use of contraceptives under these circumstances.[38] He was very brief in that responsum and concluded: "I have no strength to write much, and I beg of you not to publicize it in my name. This whole matter is not to be publicized."[39]

Another unusual question was concerning a man, who was married to a woman for over ten years. No children were born of the marriage and the husband wanted to divorce her. The wife refused to accept a divorce. The question was whether the said husband may marry another woman, if he obtained the consent of a hundred rabbis as required by Jewish law.[40] Rabbi Isaac Elchanan's opinion was that since

38. *Talpioth,* April 1947, Vol. III, No. 1-2, p. 4. This responsum was never published. It is a photostatic copy of the original, found by Dr. Samuel K. Mirsky, editor of *Talpioth.* The responsum is dated four days in Adar, 5652. (March 3, 1892)

39. Ibid.

40. Isaac Elchanan, *Ayn Yitzhak,* Vol. I, Res. 4 (Eben haEzer).

R. Joseph Karo,[41] R. Moshe Isserlis[42] and many other authorities are of the opinion that the bigomy restriction of Rabbenu Gershom[43] was originally ordained only up to the end of the fifth millenium, therefore, the man in question was not to be prohibited from marrying another woman, after obtaining permission from one hundred rabbis. That was more advisable than divorcing her against her will, a prohibition which carries no limitation of time. Another reason for his affirmative decision was that the law which prohibits divorcing a woman against her will has been accepted by all Jewry, while the law against bigamy was not universally accepted.

The problem of *agunah* occupied much of Rabbi Isaac Elchanan's time. In his published works there are 158 responsa on that subject. In all of those cases he always sought a liberal interpretation. His deep concern for the unfortunate and forlorn woman is beyond description. His response to the following inquiry will illustrate his policy in these matters most adequately.

Rabbi Isaac Elchanan was asked a question concerning a woman, whose husband had disappeared for over thirteen years and whose whereabouts could not be ascertained. One witness appeared and testified that the father of that husband told him that his son had died. Based upon that testimony the *Beth-Din* (Jewish tribunal) permitted the woman in

41. R. Joseph Karo was born in Toledo, Spain in 1488 and died in Safed in 1575. He was the author of *Beth Joseph,* a commentary on *Tur* and the Code *Shulhan Arukh.*

42. R. Moshe Isserlis, known as *Rama* was born in Cracow about 1520 and died in 1572. He annotated the code of R. Joseph Karo.

43. Rabbenu Gershom was a great Talmudic scholar, born in 960 and died in 1040. He taught in France and in Germany and introduced many ordinances in Jewish life.

question to remarry. The same *Beth-Din,* however, feared that the first witness, the father of the husband, may come at a later late and contradict or refute the statement of the second witness. R. Yaakob of Lissa[44] is of the opinion that once the *heter* (legal permission) had been granted, testimony to the contrary may not be admitted. R. Moshe Lima,[45] however, disagrees. The opinion of Rabbi Isaac Elchanan was sought in this case.[46]

After an unusually long discussion, for this is one of his longest responsa, he wrote:

> It so happened that after some length of time, the father of the husand came here... I spoke to him concerning the matter and he said that he never told anyone that his son had died. He only stated that since he had not heard from him for such a long time, he believed that his son must have died... therefore, since he now came and denied ever making such a statement, I had no way of permitting the woman to remarry and it gave me much aggrevation... and because of my preoccupation and weakness, I could not give it further consideration... But thank G-d, who helped me until now to teach the correct doctrine, I find a *heter* for said *agunah* to remarry based on firm foundations... Because of the severity of the case, however, I will not issue the *heter,* unless his honor will consent to it, and also obtain the approval of two other outstanding rabbis after they will have studied my complete responsum carefully. And let it not be too burdensome for them, for everyone knows my present weakness and preoccupation and how difficult it was for me to write and edit this long responsum. And yet, I

44. R. Yaakob b. Moshe of Lissa, *Kehilath Yaakob,* chapter 17, par. 8.

45. R. Moshe b. Isaac Yehudah Lima, *Helkath Mehokek,* (Eben haEzer), chapter 17, par. 17.

46. Isaac Elchanan, *Ayn Yitzhak,* Vol. I, Res. 27 (Eben haEzer). The responsum is dated seven days in Iyar, 5636 (May 1, 1876).

> found myself obligated to do all this difficult work in order to help that unfortunate woman, for it is a great *mitzvah.*[47]

The same attitude is to be found in another responsum. The case under consideration was a woman whose husband had committed some crime for which he was exiled and imprisoned. He was anxious to free his wife and grant her a divorce, but there was no *Beth-Din* there to arrange for it. The only possible solution was for the husband to write, in his own handwriting, to a scribe and witnesses in his former community, that they should write, sign and deliver a divorce to his wife. The inquiring rabbi wanted to permit this procedure because of the extenuating circumstances as explained in the responsa of R. Meir of Padua,[48] but sought the opinion of Rabbi Isaac Elchanan.[49]

Rabbi Isaac Elchanan wrote:

> I do not possess a copy of the "Responsa of the MaHaRaM of Padua," and I personally did not want to become involved in this difficult matter, but since his honor writes that he will not make a decision without knowing my opinion, and it is a question of *agunah,* I'll, therefore, answer briefly.[50]

The decision of Rabbi Isaac Elchanan concurred with that of MaHaRaM of Padua. Rabbi Isaac Elchanan however, insisted that the husband must write that he is willing to grant the divorce without any conditions or reservations, and that he also takes an oath not to annul the said written statement.[51]

47. Ibid.

48. R. Meir of Padua, known as MaHaRaM, of Padua, was an outstanding Talmudist, born about 1482 and died in 1565.

49. Isaac Elchanan, *Ayn Yitzhak,* Vol. II, Res. 6 (Eben haEzer). The responsum is dated ten days in Ab, 5622, (August 6, 1862).

50. Ibid.

51. Ibid.

Rabbi Isaac Elchanan also followed liberal interpretations in matters of *Issur VeHetter* (law pertaining to ritual law in contradistinction to civil law). While he was rabbi in Novohrodak the following question was presented to him. Bread was baked in an oven, and butter from a frying pan melted underneath two of the breads. The inquiring rabbi wanted to know whether the other breads under which no butter melted could be eaten with meat dishes. Since the principle of "cooking makes the vapor penetrate throughout the whole area," has remained undecided by the authorities, therefore, the stricter interpretation must be followed. Another reason for prohibiting those breads from being eaten with meat is that they may be kept for a later date and be eaten with dairy.[52] Rabbi Isaac Elchanan decided that the bread in question may be eaten with meat.[53] No wonder that it is related that he once remarked to a friend: "Believe me, R. Baruch, when I have to pronounce a goose belonging to a Jew as *'trefa'* (forbidden according to Jewish law) my heart aches, as if I were to cut it with a knife."[54]

Even in laws pertaining to Passover, where one usually follows the stricter rule, Rabbi Isaac Elchanan chose the liberal view. He was once asked concerning utensils, which became unfit for Passover use because they absorbed a minute particle of *hametz* (leavened) during the Holiday, whether they may be stored and used the Passover of the

52. This is in accordance with the Talmudic principle of דבר שיש לו מתירין.

53. Isaac Elchanan, *Baer Yitzhak,* Res. 12 (Yoreh Deah). See also *Ayn Yitzhak,* Vol. I, Res. 13 (Yoreh Deah), where he decided that engraved platters may be cleansed from their impurity with boiling water (*hagaola*).

54. S. Rosenfeld, "Rabbi Isaac Elchanan," *Hamelitz,* April 24, 1896.

following year.[55] At first he cites R. Mordecai Jaffe,[56] who maintaines that once the utincils became unfit for Passover use, they can never be permitted to be used again for Passover. He brings views of other authorities to support that opinion. He concludes, however,that he found in the "Responsa of R. Akiba Aeger"[57] that it is permissable to use the utensils the Passover of the following year. R. Akiba Aeger states that since they absorbed only a minute particle of *hametz,* we follow the view of R. Zevi Hirsh Ashkenazi,[58] whose opinion is, that after twelve months the absorbed particle is like "the dust of the earth." R. Yaakob of Lissa[59] in his *Mekor Hayyim* also expresses the same opinion. Rabbi Isaac Elchanan, therefore, ends the responsum by stating: "I, therefore, subbordinate my view to theirs."[60]

From the afore-mentioned responsa and from Rabbi Isaac Elchanan's reputation,[61] one may conclude that he was always liberal and never followed a strict interpretation of the law.

55. Isaac Elchanan, *Ayn Yitzhak,* Vol. I, Res. 20 (Orah Hayyim).

56. R. Mordecai Jaffe, author of the *Lebushim,* was born in Prague in 1530 and died in Posen in 1612.

57. R. Akiba Aeger was a great Talmudist, born in 1761 and died in 1837. He was rabbi of Posen for twenty three years. In addition to responsa he wrote commentaries on the Talmud and Codes.

58. R. Zevi Hirsh Ashkenazi, known as the *Haham Zevi* was born in Maravia about 1660 and died in Lemberg in 1718.

59. R. Yaakob b. Moshe of Lissa, who died in 1832 (date of birth unknown) wrote the *Mekor Hayyim,* a commentary on *Orah Hayyim.*

60. Isaac Elchanan, *Ayn Yitzhak,* Vol. I. Res. 20 (Orah Hayyim).

61. It is said that R. Israel Salanter once stated: "As for me, the greatest virtue of a rabbi is that he be a scholar in Torah and a G-d fearing person, and he should be as liberal in decisions as the Rabbi of Kovno."
Dov Katz, *Teunath haMussar,* Vol. I. p. 355.

Nothing is further from the truth. There are many cases where he was strict, rigid and uncompromising in his view. There is the question whether one may instruct two non-Jews to do on the Sabbath a type of work which is biblically prohibited, but is necessary for the performance of a *mitzvah.* Rabbi Isaac Elchanan concludes that it is prohibited and supports his decision with many *halakhic* sources.[62]

In the same volume there is also a responsum concerning Jews, who operated small dairy farms. It was customary for them to leave the farms and travel to the neighboring cities for the High Holidays. Non-Jews were left in charge of the farms and they also milked the cows. The question was whether that milk may be used for the making of cheese.[63] Although there are authorities who would permit it and Rabbi Isaac Elchanan quotes them in his responsum, yet he concluded, "Since we do not partake of butter made by a non-Jew, because we fear dilution of milk of non-kosher animals — therefore, I can not permit it at present."[64]

Another case where Rabbi Isaac Elchanan showed strictness in *halakhic* decision was the question concerning a community that had instituted a regulation that one *shohet* (ritual slaughterer) should not slaughter without the presence of the other. The regulation provided that if the rule would be violated, that meat would be prohibited. It happened once that one *shohet* slaughtered small cattle (sheep and goats) in the absence of his colleague. The leaders of the community could not ascertain whether the original regulation was for large cattle (cows and oxen) only, or for small

62. Isaac Elchanan, *Baer Yitzhak,* Res. 14 (Orah Hayyim).
63. Ibid, Res. 13 (Yoreh Deah).
64. Ibid.

cattle too. The opinion of Rabbi Isaac Elchanan was sought in that matter.[65]

Although R. Ezekiel Landau,[66] whom Rabbi Isaac Elchanan generally accepted as a great authority would follow a liberal decision in that matter and would permit the use of the meat slaughtered by the one *shohet,* Rabbi Isaac Elchanan followed a more rigid interpretation and stated that in the case under consideration, there is no reason to differentiate between large and small cattle, because the knife could become defective in any event. He, therefor, concluded that small animals slaughtered by one *shohet* in such a community are not permitted for Jewish consumption.[67] There are many other cases where Rabbi Isaac Elchanan revealed his strictness in Jewish law.[68]

Evidently, although he preferred a liberal interpretation, he could not always do so. Even in the case of *agunoth,* where he invariably searched for legal permission for the woman in question to remarry, the permission had to be on firm grounds. An effort was once made by a rabbi to admit missing teeth in a deceased man as sufficient evidence for the recognition of the remains, and thereby declare that man as the deceased husband of a certain woman, who sought permission to remarry. Rabbi Isaac Elchanan was against such a *heter.* His opinion was that only missing limbs may be admitted as good evidence, but not missing teeth.[69]

65. Isaac Elchanan, *Baer Yitzhak,* Res. 1 (Yoreh Deah).

66. R. Ezekiel Landau, known as the *Nodah beYehudah,* which was his major work, was famous as the *Prager Rav.* Born in 1713 and died in 1793.

67. Isaac Elchanan, *Baer Yitzhak,* Res. I (Yoreh Deah).

68. Ibid. Res. 8 (Yoreh Deah); Res. 11 (Yoreh Deah); Res. 22 (Yoreh Deah); Res. 21 (Orah Hayyim); Res. 3 (Eben haEzer).

69. Isaac Elchanan, *Ayn Yitzhak,* Vol. I, Res. 42 (Eben haEzer), end of responsum.

The writer is of the opinion that although Rabbi Isaac Elchanan at times followed a stricter interpretation of Jewish law, it was only where there was no alternative and his keen understanding and appreciation of the law did not permit him to be lenient. Otherwise, he held a liberal view. This is especially true when the plight of an individual was concerned. That is why he never dismissed an *agunah* problem lightly. Every question on that subject he gave more than due consideration. He made a careful analysis of each inquiry in order to render a liberal decision, if at all possible.

He was once asked about an *agunah,* whose husband, Joel Josephson, had disappeared. The police precinct of a distant community notified the police authorities of Mrs. Josephson's hometown that a slain man was found on the road where Mr. Josephson had travelled in order to pay wages to his employees. In his bag, they found a prayer book, a notebook in which the employees signed their names and the amounts they received, and a letter addressed to Joel Josephson. The woman and other people recognized the prayer book and the notebook. Rabbi Isaac Elchanan was asked to render an opinion in that matter.[70]

His answer was that although on the surface one may not accept the prayer book in the man's possession as valid identification. Perhaps he borrowed it. But the notebook must be admitted as an item of identification, since it would serve no purpose to a stranger. No one would, therefore, borrow it. Furthermore, many authorities are of the opinion that when three items are involved, such as in the case under consideration — prayer book, notebook and letter — the

70. Ibid. Res. 32 (Eben haEzer).

"question of borrowing" is not to be considered. He further states:

> ...but one may still restrict the woman from remarrying, because the police authorities did not ascertain whether the notebook was found near him, or in his pocket. If found near him, it could not be admitted as sufficient identification. However, since some are of the opinion that if a Jew disappears on a road, and later an unidentified slain man is found on the road, according to biblical law, we accept the unidentified man as the missing Jew, and permit his wife to remarry. Only rabbinic law seeks further evidence. In the case under consideration, there is, therefore, no biblical prohibition, only a rabbinic restriction; we, therefore, accept the notebook as a means of identification, even if found near him.[71]

Rabbi Isaac Elchanan quotes R. Menahem Mendel of Nikelspurg,[72] who stated that in all cases, we accept a book found near a deceased, as sufficient evidence for identification purposes.

Some Responsa from the United States

The following are some of the questions which were directed to Rabbi Isaac Elchanan from rabbis of the United States. Undoubtedly, there were many more,[73] but they were not published.

71. Ibid.

72. R. Menahem Mendel of Nikelspurg was the author of *Tsemah Tzedek* a book of responsa published in Amsterdam in 1675 and reprinted in 1776 and in 1834.

73. The late Rabbi Joseph Rosen of Brooklyn, who knew Rabbi Isaac Elchanan well, informed the writer that Rabbi Isaac Elchanan left many unpublished responsa, including some which he received from the United States and other foreign countries. The same was also ascertained from Dr. Isaac Elchanan Rabinowitz of Tel Aviv, a great-grandson of the Rabbi of Kovno.

He was asked concerning a ship that sailed in American waters. The ship caught fire, the engine exploded and the ship sank a short while thereafter. According to the testimony of experts, it was almost impossible to escape from the sinking vessel. There were many Jewish passengers on the boat. Were their wives to remain *agunoth* indefinitely?

Rabbi Isaac Elchanan, in a responsum dated the third of Sivan 5636 (May 26, 1876), permitted the women in question to remarry, provided another known rabbi would also agree with that decision.[74] According to Rabbi Isaac Elchanan, there are "two majorities."[75] One, the majority of people who sink into the sea do not escape death. The second, if some were to have escaped, they would have notified their families.

In the same responsum, he also relates that he was asked by the London Jewish Community concerning two women whose husbands left London for Africa in the summer of 5641 (1881) and the ship in which they travelled sank. Rabbi Isaac Elchanan then, too, rendered a lenient decision. He quotes R. Moshe Sofer,[76] who stated[77] that times have changed and we live in an age where mail is received regularly. The telegraph also improved communication greatly. There are, therefore, "two majorities" which must serve as a basis for a decision that the men in question had died. First, the majority of those who sink into the sea seldom escape death; and second, had they been saved, they would have notified their families by mail or telegraph.

74. Isaac Elchanan, *Ayn Yitzhak,* Vol. I, Res. 22 (Eben haEzer).

75. In accordance with the legal dictum תרי רובא.

76. R. Moshe Sofer, known as the *Hatham Sofer,* was born in Frankfort, German in 1762, and died in Pressburg, Hungary in 1839.

77. Moshe Sofer, *Responsum of Hatham Sofer,* (Vienna 1884) Vol. I, Res. 58 and 65.

There is another interesting problem concerning *agunoth* that belongs to the same time and place. It concerned a group of American women whose husbands were aboard a vessel named "December." It sank in the month of Teveth 5643 (Jan. 1883) near Hamburg, Germany Most of the passengers were non-Jews but there were many Jews among them. Some passengers were saved by means of lifeboats, but most of thm met their death at the bottom of the sea. Rabbi Isaac Elchanan was asked concerning the fate of those women whose husbands did not survive that disaster.[78] When Rabbi Isaac Elchanan received that inquiry he was very sick,[79] nevertheless, he tried to help those unfortunate people. He cited many sources, including R. Akiba Aeger, upon whom he based his liberal decision permitting those women to remarry. The responsum was written fourteen days in Kislev, 5651 (Nov 28, 1890).

There are also several cases concerning the validity of certain Jewish divorces emenating from the United States. The first case involves a divorce where the husband converted to Judaism. His given name appeared on the divorce as required by law, but instead of his father's name, which could not be included in the document, the scribe wrote "ben Abraham Abinu." The woman's name appeared correctly, but instead of her father's name, there appeared the name of her grandfather. The opinion of Rabbi Isaac Elchanan was sought in that matter.[80]

78. Isaac Elchanan, *Ayn Yitzhak,* Vol. II, Res. I (Eben haEzer).

79. At the beginning of the responsum he stated: "Truly I have no strength to deal with this problem at present, because of my illness, but because of the importance of the problem, which concerns the welfare of many *agunoth,* I'll answer briefly and the L-rd shall come to our aid." Ibid.

80. Isaac Elchanan, *op. cit.,* Vol. II, Res. 26 (Eben haEzer).

The decision rendered by Rabbi Isaac Elchanan was that the divorce was valid. Although "ben Abraham Abinu" should not have been written in the divorce, nevertheless, it does not invalidate it, when there is a possibility of *agunah.* He also found a source to validate the divorce, although the woman's grandfather's name was substituted for that of her father's.[81]

There was also the problem of a divorce sent from Chicago to New York,[82] in which there were a number of errors. The name of the husband appeared as "Ephraim Nissan," when the man was known only by the name of "Nissan" and sometimes as "Nathan." The name of the woman appeared in the divorce document as "Sarah Deborah," but most people called her "Sarah," only a few called her "Deborah." There was also some minor mistakes in the Hebrew transliteration of the names "Nathan" and "Frank," that appeared in said document. Rabbi Isaac Elchanan rendered a liberal decision and validated that divorce.

The following unusual incident also appears among the responsa of Rabi Isaac Elchanan. A man wanted to divorce his wife, who was a patient in a hospital. Since the husband was then in a different city, he gave the divorce to a messenger who was delegated to deliver it to the wife at the hospital. The husband came to the wife's community, went to the home of the messenger and inquired whether the divorce was delivered according to instructions. When he received a negative reply, he ordered the messenger not to deliver it. The husband then went to the hospital, reconciled with his wife and they both decided to live together peacefully. The wife remained in the hospital and the husband went

81. Ibid.
82. Isaac Elchanan, *op. cit.,* Vol. II, Res. 31 (Eben haEzer).

to spend the night in her home. In the morning, she expected him to come to visit her, but when he did not appear, she went to her house. To her amazement, she discovered that her husband had gone and took with him the cash and other valuables she possessed. He left for the United States and his whereabouts could not be ascertained. More than three months had passed and no one had heard from him. Rabbi Isaac Elchanan was asked whether the old divorce document, which was still in the possession of the messenger, could be used to spare the wife from becoming an *agunah*.[83]

Rabbi Isaac Elchanan stated that superficially one would be inclined to maintain that the old divorce was invalid since they reconciled between themselves. However, that reconciliation was never real and meaningful. His intention was only to steal the money and nothing else. His actions proved it. Rabbi Isaac Elchanan, therefore, permitted the use of the original document to divorce the said wife.[84]

An American rabbi also sought Rabbi Isaac Elchanan's counsel in an unusual problem which concerned the pilfering of cemeteries. The name of the community nor the name of the rabbi is mentioned in the responsum. It seems, however, that the question came from a large city, since the inquirer states that there are many medical schools in his community. Evidently, it must have been a large city.

The inquiring rabbi wrote that the medical schools in his community were in need of corpses for anatomical dissections. Since they had difficulty in supplying their demand, new graves were opened and the remains removed for autopsies. The wealthy people engaged watchmen to guard

83. Ibid. Res. 44 (Eben haEzer).
84. Ibid.

the new graves for several days following the internment, but that was costly and frequently of no avail, since the bodies could have been removed even after three weeks and still be useful for disection. The question asked of Rabbi Isaac Elchanan was whether the dead could be buried in sepulchral chambers or mausoleums, where they were to be kept for several months until the bodies disintegrated, and afterwards, be buried in accordance with Jewish tradition.[85]

Rabbi Isaac Elchanan advised that the remains were to be placed in caskets, and that dust was to be spread on and underneath the bodies. The caskets were then to be placed in mausoleums, and at a later date, they were to be buried in the groud, in accordance with the requirements of Jewish law.[86]

85. Isaac Elchanan, *op. cit.*, Vol. I, Res. 33 (Yoreh Deah).
86. Ibid.

CHAPTER FIVE

RABBI ISAAC ELCHANAN AS ARBITRATOR

In The Yeshiva of Volozhin

RABBI ISAAC ELCHANAN was not only a great scholar and expert in Jewish law, but a wise counsellor and expedient arbitrator. His influence reached far beyond the "four cubits of *halakha.*" Even when he was still a young man, occupying the rabbinic post in Novohrodak,[1] his fame as a capable mediator had already reached other communities. The following incidents will serve as illustrations of his ability as an arbitrator.

In 1854, R. Naphtali Zevi Yehudah Berlin[2] became the dean of the Yeshiva of Volozhin. In the method of study, he followed the path introduced by R. Hayyim of Volozhin,[3] the founder of the Yeshiva. It was based on the principles of R. Eliyahu of Vilna,[4] who favored plain logical reasoning

1. Rabbi Isaac Elchanan came to Novohrodak in 1851, when he was thirty four years of age.

2. See note 14, chapter 4.

3. R. Hayyim of Volozhin was born in 1749 in Volozhin, and died in the same city in 1821.

4. R. Eliyahu of Vilna, better known as *der Vilner Gaon,* was a great Talmudist, cabalist and mathematician, born in Vilna on April 23, 1720 and died in the same city on October 9, 1797.

instead of *pilpul.* A group of Yeshiva students, however, who had cultivated a taste for *pilpul* seceded and elected R. Joseph Baer Soloveitchik,[5] as their dean. He was known as an acute *pilpulist.* This division created discord between the students of the two factions and caused great disturbance in the community. Rabbi Isaac Elchanan and three other outstanding rabbis[6] were invited to come and settle their disputes. According to R. Yaakob Lifschitz,[7] R. Naphtali Zevi Yehuda Berlin personally visited Rabbi Isaac Elchanan and invited him to come to Volozhin. It may be of interest to note that although Rabbi Isaac Elchanan was the youngest of the group, he was the only one invited to give a *shiur* (Talmudic discourse) at the Yeshiva, while the group visited Volozhin.[8] It was, indeed, a great honor bestowed upon a young scholar.

After lengthy deliberation, the following recommendations were made by the visiting rabbis:[9]

> 1. The two rabbis in question were to reconcile their differences and live peacefully thereafter. If a Yeshiva student should ever offend, by action or by word either of the rabbis, that student is to be dismissed or disciplined accordingly. The rabbis are to have full jurisdiction of the matter.
> 2. The admission of students to the Yeshiva shall be completely under the authority of R. Naphtali Zevi Yehudah Berlin as it was heretofore. Only if a letter of admission is addressed to R. Joseph Baer personally, then he has the

5. See note 9, chapter 3.

6. The other rabbis were: R. David Tevele of Minsk, R. Joseph Boehmer of Slutzk and R. Zev, the *Magid* of Vilna.

7. Yaakob Lifschitz, *Toledoth Yitzhak,* p. 61.

8. Ibid.

9. Samuel K. Mirsky, (ed.) *Mosedoth Torah beEuropa,* p. 40. See also *Toledoth Yitzhak,* p. 62.

full right to judge on the acceptance or rejection of said student.

3. The rabbis in question must do their studying in the Yeshiva proper' so as to keep an open eye on the student body and see that their work is done properly. If a student has to consult either of the rabbis, the consultation must be done in the Yeshiva and not in their homes. The student prayer services is to be held at the Yeshiva and not in any other place.

4. When the money collectors bring money to the Yeshiva, they should bring it in the presence of both rabbis, who are to make an accounting of it and enter it properly in the books of the Yeshiva. If one rabbi receives money for the Yeshiva he must notify the other immediately, and it must be properly recorded.

5. All monies collected for the Yeshiva must be securily locked in a coffer and be kept in the home of R. Naphtali Zevi Yehudah Berlin. The coffer is to have two locks; the key to one lock is to be in the possession of R. Naphtali Zevi Yehudah Berlin and the other in the possession of R. Joseph Baer Soloveitchik. Whenever it will be necessary to withdraw money for Yeshiva expenses, R. Joseph Baer is to come to open the coffer and record it in the book of the Yeshiva.

6. The expenses for the support of the Yeshiva students shall be completely under the control of R. Naphtali Zevi Yehuda Berlin. When money collectors bring money, they too, should receive their expenses from R. Naphtali Zevi Yehudah Berlin. In addition, a collector is also to receive from him an expense account of ten rubles. When that is used up and properly accounted for, another ten rubles is to be given to him.

7. Money collectors can not be discharged without the consent of both rabbis.

8. R. Naphtali Zevi Yehudah Berlin is to receive a weekly salary of thirteen rubles. The rabbi's wife[10] is to receive four

10. She was the wife of R. Eliezer Yitzhak, the predecessor of R. Naphtali Zevi Yehudah Berlin.

rubles per week. R. Joseph Baer Soloveitchik is to receive eight rubles weekly.[11]

The document is dated seventeen days in Heshvan, 5618 (March 4, 1857).[12]

In The Yeshiva of Mir.

Rabbi Isaac Elchanan was also called to settle a dispute that occurred in the Yeshiva of Mir.

The Yeshiva of Mir was established in 1815 by R. Samuel Tiktinsky, a wealthy citizen of Mir, who was the head of the Yeshiva from its inception until 1823.[13] When he left his community in 1823,[14] his son, R. Abraham becames his successor. Upon the demise of R. Abraham, the rabbi of Mir, R. Joseph David Eisenstadt, became *Rosh Yeshiva* and his son R. Moshe Abraham became his assistant. In 1846, when Rabbi Joseph David Eisenstadt passed on to his eternal reward, his son R. Moshe Abraham became his successor in the rabbinic post. To assist him in the administration of the Yeshiva he appointed R. Hayyim Leib Tiktinsky, a son of the founder.[15]

11. Apparantly, Rabbi Soloveitchik was not too pleased with the decision. He left Volozhin on his first opportunity to become the rabbi of Slutzk.

12. Dr. Samuel K. Mirsky notes that Meir Berlin made an error in his *Rabban Shel Israel* (1942) p. 28, when he states that Rabbi Isaac Elchanan was then in Nishvez. Lifschitz states that R. Naphtali Zevi Yehudah Berlin personally came to Rabbi Isaac Elchanan in Novohrodak, and in the document itself, Rabbi Isaac Elchanan signed it as "rabbi of Novohrodak." Samuel K. Mirsky (ed.) *op. cit.,* p. 39, footnote.

13. Joseph B. Epstein, *Yeshivath Mir, op. cit.,* p. 89.

14. R. Samuel never returned to Mir. He died in Hungary in 1835. Ibid.

15. It seems that when his father died, he was still a student at a Yeshiva and was too young to succeed his father, as *Rosh Yeshiva.*

In 1867, when R. Moshe Abraham passed away and was succeeded by his son-in-law, R. Hayyim Zalman, as the rabbi of the community, the latter also sought to become *Rosh Yeshiva.* Some supported him, while others maintained that the rabbi of the community had no claim to the post of *Rosh Yeshiva,* since the Yeshiva was never a local institution. Its support came from other communities as well. The opponents also argued that the rabbi's claim to the Yeshiva post had become invalidated when R. Hayyim Leib filled his father's position. The only reason that post was originally offered to the rabbi was that R. Samuel had no successor. Once R. Hayyim Leib succeeded his father, the rabbi's family had no more claim to the post.

Evidently, the dispute could not be settled so easily. The leaders of the community, therefore, wrote to Rabbi Isaac Elchanan who was then rabbi of Kovno, and to R. Dov Baer Meizels, the rabbi of Warsaw. In a letter dated seven days in Nissan, 5627 (April 12, 1867) Rabbi Meizels wrote to Rabbi Isaac Elchanan that his opinion is that the rabbinate was to be completely separated from the Yeshiva. The rabbi must devote his energies and efforts to communal needs and problems. He must not seek any part in the Yeshiva administration. That belongs to the *Rosh Yeshiva* and to him alone.[16] He concluded his letter with the statement:

> And if the leaders of the community of Mir will not adhere to my advice, then I am of the opinion that the *Rosh Yeshiva* should establish his school in another city... For what difference does it make, since the income of the Yeshiva is not from the local community but from other sources...[17]

16. Joseph B. Epstein, *op. cit.,* p. 91. See also *Toldoth Yitzhak,* p. 67.

17. Ibid.

It seems that Rabbi Isaac Elchanan was of the same opinion.[18] It may be of interest to note here that Rabbi Isaac Elchanan remained a true friend of the Yeshiva of Mir. In 1885, when that institution was in a financial crisis, Rabbi Isaac Elchanan wrote personal letters to many of his followers and pleaded for financial assistance.[19]

In the Jewish Community of London.

Rabbi Isaac Elchanan was also much involved in an important controversy that took place in London in the last decade of the nineteenth century.

Anglo-Jewry underwent a significant change, in both structure and character, as a result of the large emigration from Eastern Europe after 1882. Thousands of orthodox Russian and Polish Jews, fled from Tzarist pogroms and settled in England. Considerable influence was exerted on the religious life of the community, and in this sphere the *Hebra Mahzike Hadath* of London played a major role.

18. On the twenty fourth day of Nisan, 5627 (April 29, 1867), Rabbi sIaac Elchanan wrote a letter to R. Isaac Blazar concerning a divorce. In that letter he enclosed a note to Rabbi Elchanan Cohen, a disciple of R. Israel Salanter, where he pleads with him to inform members of the community "not to give money collected for the Yeshiva of Mir to anyone, unless he possesses a letter signed by R. Hayyim Leib, because he is the *Rosh Yeshiva* and not R. Hayyim Zalman ... Furthermore, the brother of R. Hayyim Leib was the founder of the Yeshiva and spent hundreds of rubles for it, out of his own pocket. His name was R. Abraham, of blessed memory."
Dr. Samuel K. Mirsky, *"MeArkhyono Shel R. Isaac Blazar," Talpioth,* Vol. V. No. 1-2, Dec. 1959, p. 139.

19. Joseph B. Epstein, *op. cit.*, p. 91.

Dr. Herman Adler became chief rabbi of England in 1891, after the demise of his father, Dr. Nathan Marcus Adler.[20] He inherited a community where orthodoxy showed signs of decline, especially in the traditional observance of the Sabbath and Kashruth. Many butchers openly desecrated the Sabbath, sold unporged hind quarter meats, and did not wash meats properly. Evidently, the *Shehitah Board* under the control of the Chief Rabbi's *Beth Din,* was inefficient and could not cope with the problems effectively. The *Hebra Mihzike Hadath* was, therefore, organized by observant Jews to improve existing conditions.[21] Delegations were sent to Dr. Adler, the chief rabbi, seeking his cooperation, but every suggestion made by those representatives met with complete rebuff.[22] Whether it was because he did not want to admit that things were wrong in his organizational structure, or that he could not make the necessary improvements immediately, is not known. At any rate, the delegations were not even informed what his intentions were. He ignored them completely, and referred to them in an article in *The Jewish World*[23] as a "people who came over here (England) uncultivated and uncivilized."[24]

The people of *Hebra Mahzike Hadath* were compelled to take action. They elected Rabbi Abraham Abba Werner, who had been rabbi in Telz, and at that time was serving as Chief

20. Dr. Nathan Marcus Adler was born in Hanover, Germany in 1803 and died in Brighton, England in 1890. He was the founder of "Jews' College" in 1885, for the training of Jewish ministers and teachers, and was its president until his death.

21. Bernard Homa, *A Fortress in Anglo-Jewry,* (Shapiro, Vallentine & Co., London 1953), p. 12.

22. Ibid.

23. *The Jewish World* was a weekly newspaper published in London, from 1873 until Feb. 10, 1934 when it was absorbed by *The Jewish Chronicle.*

24. *The Jewish World,* Nov. 20, 1891, p. 6.

Rabbi of Finland, to become their spiritual leader. Rabbi Werner was not only a profound Jewish scholar, but also an ardent Zionist — a most unusual combination for an extreme orthodox rabbi during the nineteenth century. He attended the Zionist Congress in Basel in 1898, and the Jewish Encyclopedia even has his photograph, showing him on the platform with other delegates, who attended that historic session.[25] Even twenty years later when Rabbi Werner was interviewed by a reporter of the *Jewish Chronicle,*[26] and asked about Zionism, his reply was:

> Of course, I am a Zionist, but some of the leaders have greatly disappointed me in their attitude toward the Jewish religion. Unless the Torah is observed, there is no raison d'etre for Zionism. Israel and the Torah is one.[27]

When Rabbi Werner came to London, he engaged his own *shohtim* and established his own standards for *Mahzike Hadath shehitah.* The London *Beth Din,* however, did not regard the setting up of an opposition *shehi*tah with equanimity and issued an *issur* (interdict) and declared their meat as *trefa* (not kosher). It seems that the community at large adhered to the *issur.* In a letter to the editor of *The Jewish World,* one writes:

> Since the meat of *Mahzike Hadath* is doubtless *trefa,* and their *shehitah* considered as unlawfully performed. Now arises the question with reference to the biblical command of Leviticus, 22:28 "And ye shall not kill it and her young on one day,"

25. *The Jewish Encyclopedia,* Vol. II, p. 569.

26. *The Jewish Chronicle* is a weekly newspaper published in London, founded in 1841.

27. *The Jewish Chronicle,* June 9, 1911. According to the reporter, Rabbi Werner was a notable figure in the rabbinic world. He possessed "a combination of rare qualities of leadership which has gained for him the high respect in which he has been held among all the sections of the community."

> where, according to the Talmud, the law only applies where the slaughtering was done lawfully. Otherwise, the law is not applicable. If, therefore, a cow was slaughtered in the morning by a *shohet* from *Mahzika Hadath,* may the young be slaughtered the same day by a *shohet* belonging to the United Snaogogue?[28]

There was, therefore, a constant feud between the *Hebra Mahzike Hadath* and the *London Shehitah Board.* The *Haskalah* press supported the London Board. In an editorial, the *Hamelitz*[29] stated: "the monies obtained by the *London Shehitah Board* is divided among the poor and needy, and the *Mahzike Hadath* established by their own, in order to share the money among themselves and rob the poor."[30]

Dr. Adler, however, was not satisfied with the favorable public opinion created by *Hamelitz.* He sought the support of eminent religious leadership. He, therefore, wrote to Rabbi Isaac Elchanan the following letter dated nineteen days in Heshvan, 5652 (Nov. 20, 1891):

> I should not have troubled him, but I desire briefly to inform his Eminence that some Russian and Polish Jews have risen up, calling themselves *Hebra Mahzike Hadath,* have taken as their rabbi a certain man named Abraham Abba Werner from the town of Telz, and have appointed for themselves a *shohet* and opened shops to sell ritually slaughtered meat; and, thereby they have breached the fence which the great rabbis of former years have set up. We have already forbidden this *shehitah.* His Eminence will realize, in his wisdom, the serious situation which may develop, G-d forbid, if some Russian and Polish Jews separate themselves from the *Kehilla.* For it is known to his Eminence how much the practice of charity has advance among us, and should the dispute spread, the members of the community would turn away from them and would no

28. *The Jewish World,* Nov. 27, 1891, p. 3.
29. See Chapter III, note 21.
30. *Hamelitz,* 30 Heshvan, 5652 (Nov. 19, 1891).

longer work on their behalf nor for the benefit of our unfortunate co-religionists.

Would his Eminence, therefore, be pleased to write me a few lines to approve the interdict issued by me and my *Beth Din,* and that no man in England should dare to perform *shehitah* without my permission and that of my *Beth Din,* viz., our esteemed Rabbis, Jacob Reinowitz and Bernard Spiers. Furthermore, should any wicked persons dare to libel the *shehitah* here, would he please not believe or listen to him. For just as the *shehitah* was carried out in the days of my esteemed father, of blessed memory, so it is now, and we watch with open eyes over everything that is done. In addition, we have a supervisor, the *Rosh Hashohtim,* R. Nahum Lipman; and all our aims are to strengthen the prestige of the Torah and religion.[31]

Rabbi Isaac Elchanan responded to the letter immediately. The letter from Rabbi Isaac Elchanan to Dr. Adler is dated twenty four days in Heshvan, 5652 (Nov. 25, 1891). It reads in part:

I am very surprised, disturbed and deeply hurt from the bad news that a group of Russian and Polish Jews in London wish to separate themselves and become an independent Com munity to engage a rabbi, *shohet,* butchers without the consent of the Chief Rabbinate and its *Beth Din.* This will disturb the peace and unity and promote strife and hatred. I'm very disturbed over it. It is truly justifiable and permissible for our brethren of Russia and Poland to estabilsh organizations for works of benevolence and charity and to engage teachers and preachers to strengthen the faith, Torah and commandments, but it is absolutely forbidden to separate and become independent in matters pertaining to the community at large, viz. Jewish divorces and marriages, *shohtim,* and butchers. To engage in these activities without the sanction and consent of the Chief Rabbi and his *Beth Din* is absolutely prohibited in accordance with the law of our holy Torah. No rabbi, *shohet* or butcher

31. Bernard Homa, *op. cit.,* pp. 104-105.

> is permitted to teach, slaughter, sell meat, without the consent of the Chief Rabbi and his *Beth Din*... I, therefore, fully support the interdict of the Chief Rabbi Naphtali haKohen Adler and his *Beth Din*...[32]

The fact that there was only a five day interval between the two letters may be an indication that some pressure was used on Rabbi Isaac Elchanan in order to obtain that interdict. He was supported, however, by Rabbi Naphtali Zevi Yehudah Berlin of Volozhin, Rabbi Samuel Mohliver[33] and other outstanding authorities. The *Hebra Mahzike Hadath* had on its side such outstanding supporters as, Rabbi Solomon Breuer[34] of Frankfort on the Main, Rabbi Benjamin Diskin of Lomza and Rabbi Joseph Rosen of Dvinsk. Even such an eminent religious personality as R. Israel Meir haKohen,[35] whose life was dedicated to the propagation of truth and sincerity in human relations, and who normally would be reluctant to take sides in any dispute, supported the *Hebra Mahzika Hadath* after having been thoroughly informed of the subject matter of the controversy. He did so in letters addressed to Yaakob Zinkin, a pioneer and leader of said organization. He was, nevertheless, anxious that a peaceful approach should still be made to the Chief Rabbi, so as not to perpetuate strife.[36]

What prompted Rabbi Isaac Elchanan to issue the interdict against *Mahzike Hadath shehitah?* It is open to speculation. Rabbi Hirsh Ferber of London heard the following explanation from responsible people who were then in England and were familiar with the facts. Dr. Adler invited Rabbi Samuel

32. Ibid. p. 122.

33. See chapter III, note 30.

34. Rabbi Breuer, known orthodox rabbi in Germany was born in 1849 and died in 1926.

35. R. Israel Meir haKohen, known as the *Hafetz Hayyim* was born in 1839 and died in 1933.

36. Bernard Homa, *op. cit.*, pp. 132-137.

Mohliver, who visited England on behalf of the *Hobbei Zion* (lovers of Zion), to interview the *Shohtim* and inspect their slaughtering knives. There were two catagories of *shohtim* then, those who had been in England for many years and those who had immigrated recently from Eastern Europe. The latter, who were more learned and pious, were not as yet employed by the community on a full-time basis. They only worked occasionally. Rabbi Samuel Mohliver saw those *shohtim* only, and when he returned home and visited Rabbi Isaac Elchanan, he told him that they were as competent as the *shohtim* of Bialystok.[37] Rabbi Isaac Elchanan did not make any further investigation, but accepted the testimony of Rabbi Samuel Mohliver, a renown rabbi and scholar. Although the veracity of that explanation can not be ascertained, it sounds plausible.

In reality, however, the issue was not only a matter of *shohtim.* The greater violation was the sale of unporged hind quarters, including prohibited kidney fat.[38] There is no question, that this constituted an infraction of Jewish law. The excuse given was that only a few butchers sold the prohibited meats and that there was an ample supply of shops in the East End where non-kosher meats were never sold.[39] the *Mahzike Hadath,* however, maintained that a system which permits the sale of *trefa,* in however restricted a sale, was not to be trusted. It seems that Rabbi Isaac Elchanan was unaware of the complete issue.

Evidently, the *Mahzike Hadath* was greatly disturbed by the *issur* (interdict) issued by Rabbi Isaac Elchanan and an emis-

37. Ibid. p. 44.
38. *The Jewish World,* Dec. 4, 1891, p. 5.
39. According to a statement issued by the Chief Rabbi, only four of the ninety six shops in the East End sold hind quarters.
Ibid. Nov. 20, 1891, p. 6.

sary was sent to Kovno to obtain retraction of said *issur* but no official action was taken by Rabbi Isaac Elchanan. The rumor is that he did withdraw it verbally and expressed regret,[40] but his advisors did not allow him to retract it in writing for fear of any hostility that might have been engendered against the countless refugee Jews, who came then to England. It is reported that Rabbi Isaac Elchanan once remarked to a *shohet* who returned to Russia from London: "What do they care for the *issur* now? They are carrying on: I am glad that they are carrying on."[41]

The *Mahzike Hadath* eventually developed into a strong *Kehillah* (community) in opposition to the official Jewish community of London. It administered Jewish divorces, solemnized marriages, established the London Talmud Torah, and even supervised the baking of Passover Matzos for its constituents. It was not until 1905, when for practical purposes, the *Mahzike Hadath* united with the Chief Rabbi's *Shehitah Board.*

40. The reliability of the rumor is doubtful. It is reported by Bernard Homa in his book *A Fortress in Anglo-Jewry.* He was the grandson of Rabbi Werner, the rabbi of *Mahzike Hadath.*

41. Bernard Homa, *op. cit.*, p. 50.

CHAPTER SIX

RABBI ISAAC ELCHANAN AND THE COLONIZATION OF ERETZ ISRAEL

Russian Emigration and the "Return to Zion"

THE RUSSIAN POGROMS against the Jews during the eighties of the last century were greatly responsible for the "Return to Zion" movement. Although voices of protest against Russian atrocities were echoed all over the civilized world, Russian Jewry had little hope for better days. They realized that anti-semitism was too deeply imbedded in the hearts of the populace and could not be eradicated that easily. They all agreed that protest meetings alone would not solve the "Jewish problem."[1] The only solution was emigration. There were some Russian Jews, the younger people in particular, who favored emigration to the United States — the Land of the Free, while others spoke enthusiastically about the return to the Land of our Fathers — Eretz Israel.

In the winter of 1882, an organization called *Ohabei Zion* was established in Vilna.[2] Among its charter members were Samuel Joseph Finn, one of the leading *Maskilim* in Vilna and

1. See chapter III.
2. Judah Appel, *BeTokh Reshith haTehiya* (Tel Aviv 1935), p. 7.

editor of *Hakarmel*,[3] and Judah Leib Lewanda.[4] Since the newly formed organization did not have official government sanction, Finn, who was the *gabbai* of the *Zedakah Gedolah of Vilna* (Great Charity of Vilna), wrote in the *Pinkas* (Record Book) the name of the organization as *Tikvat Aniyim* (Hope for the Poor) and affixed the stamp of "*Zedakah Gedolah of Vilna.*[5]

Not only was not *Ohabei Zion* approved by the Russian government, but it failed at first to gain the approval of some orthodox Jews. It may be of interest to note here, that among the first members of the movement were two brothers, Abraham and Shlomo Zevi Vilkurisky. Their father, R. Yehezkel, a pious and learned Jew, was a baker by trade. Judah Appel relates that the spiritual leader of Vilna, R. Eliahu Eliezer, wanted to prohibit R. Yehezkel from baking matzos for the Passover of 1883 because his sons joined and were active in *Ohabei Zion.*[6] Only the intervention of Judah Loeb Lewanda stopped it.

It did not take long, however, until *Hobbei Zion* groups were organized in large cities like Warsaw, Bialystok, Kiev, Rega, etc. They were known by different names in different

3. *Hakarmel*, was a Hebrew weekly, published in Vilna from 1860 to 1881.

4. Famous Hebrew writer, born in Minsk in 1835, and died in Leningrad in 1887. In his younger years he advocated the russification of Jews, but changed later as a result of his disappointment with the younger Jewish generation.

5. Judah Appel, *op. cit.*, p. 7.

6. Ibid. p. 13. Compare with liberal view of Rabbi Isaac Elchanan who wrote a warm letter of condolence to a certain Mrs. Abraham Kupernik of Kiev on the loss of her husband. Her son embraced another faith, and yet Rabbi Isaac Elchanan did not hold it against the parents.

communities. In some places they were called *Ahavath Zion,* in others *B'nai Zion* and in some *Hobbei Zion.*[7] Rabbi Isaac Elchanan together with Rabbi Samuel Mohliver and Rabbi Naphtali Zevi Yehudah Berlin were outstanding leaders of the movement, who helped to spread its ideology to the masses. Rabbi Isaac Elchanan in a letter to R. Abraham Yaakob Slutsky wrote:

> What his honor wants to know concerning my opinion as to the worthiness of the settlement of Eretz Israel, I, hereby, answer that my view in this matter is already known. The *mitzvah* of settlement of Eretz Israel is very great as the RaMBaN[8] wrote ... that the *mitzvah* of settlement of Eretz Israel is equal to all the *mitzvoth* of the Torah ... Belssed be the L-rd, the G-d of Israel, Who let us live and reach the time when a movement has risen among our people that makes them work for the holy project of rebuilding Eretz Israel, the Land of our Fathers. Many thanks to the Almighty that, we, in our generation are privileged to see it with our own eyes. There is no end or limit to the great reward for those who work and help in this great and holy project, which is the hope of all the faithful in Israel ...[9]

Professor Hayyim Tchernowitz[10] wrote[11] that although R. Yaakob Lifschitz, the secretary of Rabbi Isaac Elchanan, was a strong opponent of Zionism, he had no influence on his master. Professor Tchernowitz referred to the following incident related

7. Judah Appel, *op. cit.,* p. 172.

8. Rabbi Moshe ben Nahman, Talmudist and commentator, born in Spain in 1195 and died in Eretz Israel in 1270.

9. Abraham Yaakob Slutsky, *Shibat Zion,* (Warsaw, 1899), p. 16.

10. Talmudist and author, born in Lithuania in 1871 and died in New York City in 1949. In his autobiography, *Pirkay Hayyim,* he stated that he received *Semikha* from Rabbi Isaac Elchanan.

11. Hayyim Tchernowitz, *Pirkay Hayyim* (New York 1954), p. 144.

to *Hapisgah*[12], a Hebrew journal which opposed Zionism. Once Tchernowitz went to Rabbi Isaac Elchanan, and the editor of *Ha*-pisgah, who sought the friendship of the Rabbi of Kovno, gave Tchernowitz a copy of the publication to be given to the Rabbi. He was also instructed to inform the Rabbi that there was a letter from Dr. Abraham Harkavy[13] in that edition. Rabbi Isaac Elchanan respected Dr. Harkavy greatly. When the periodical was given to Rabbi Isaac Elchanan he is reported to have said: "Put it aside," and he did not care to read it. When he was informed about Dr. Harkavy's letter in the paper, he is reported to have remarked angrily: "How is it possible? Harkavy writes for him? I don't understand how he got a letter from him." And even then, he did not want to see nor read that paper.

Rabbi Isaac Elchanan's Interest in the New Yishub.

The interest that Rabbi Isaac Elchanan showed in the upbuilding of the new *Yishub* (settlement of Eretz Israel) was a source of inspiration and courage to all the workers for the cause. Some doubted his steadfastness. Moshe Leib Lillienblum,[14] in a letter to Saul Pincus Rabinowitz[15] wrote:

> I do not know how to prevent the leadership from falling into the hands of the zealots. They [the zealots] are far more energetic agitators than we are, as experience had already shown. It would be good if the *Gaon* Rabbi Isaac Elchanan would be among the workers for the *Yishub* but there is no doubt in our

12. Hebrew quarterly publication, edited by D. Treivush and published in Wilke, Lithuania from 1895 to 1901.

13. Jewish historian, born in 1835 and died in 1919.

14. Lillienblum was a Hebrew writer, born in Keidany in 1843 and died in Odessa in 1910.

15. S. P. Rabinowitz was a Hebrew writer and historian, who translated Graetz's "History of The Jews" into Hebrew. He was born in Taurogen, province of Kovno, in 1845 and died in Frankfort, Germany in 1910.

> minds that he will forsake us... Rabbi Isaac Elchanan, by his very nature, is the type of individual, who can be easily influenced by others, and there is no doubt that rabbis can influence him more readily than *Maskilim,* especially when the hyprocrite Lifschitz of Kovno is his right hand man...[16]

It seems that R. Yaakob Lifschitz, because he was so close to Rabbi Isaac Elchanan and served as his secretary for so many years did have some influence on him, as is evident by the following amusing and yet true story. Rabbi Isaac Nissenbaum relates[17] that Rabbi Samuel Mohliver once came to Kovno and called upon Rabbi Isaac Elchanan to call a meeting of the *Hobbei Zion* in his home. Rabbi Isaac Elchanan, because of his devotion to the cause, immediately consented and invitations were sent out to all the members. When R. Yaakob Lifschitz heard about it, he threatened Rabbi Isaac Elchanan that it may cause more harm than good, since the organization was not as yet sanctioned by the government. The next day, Rabbi Isaac Elchanan sent a note to Rabbi Samuel Mohliver informing him that due to certain circumstances, the meeting would not be able to be scheduled in his home. Naturally, the meeting was held in another place, was well attended and nothing happened. Rabbi Samuel Mohliver, however, was deeply hurt. He knew that it was the work of R. Yaakob Lifschitz.

The following day, which was Friday, Rabbi Isaac Elchanan visited Rabbi Samuel Mohliver in his hotel, and invited him to his home for the Sabbath. Rabbi Samuel Mohliver refused to accept the invitation explaining:

> If I stay at the hotel and order my Sabbath meals here, I am certain that they will be prepared for me and I'll have food

16. A. Druyanoff *Ketabim LeToledot Hibbat Zion veYishub Eretz Israel,* (Odessa 1919), Vol. I, p. 582.

17. Isaac Nissenbaum, *haDath veHatehiya haLeumit,* Warsaw 1919, p. 102.

> for the Sabbath, but if I accept his honor's invitation, I may later receive a note informing me "because of certain circumstances the meals can not be had at my home," and then I'll be hungry.

Rabbi Isaac Elchanan understood and apologized.

Rabbi Isaac Elchanan however, remained loyal and faithful to the cause of Zion. When a conference was called to meet in Katowitz[18] for the purpose of uniting all the Zionist groups, the delegation from Kovno, Judah Leib Klivansky and Moshe Bramsohn brought credentials signed by Rabbi Isaac Elchanan and ten of the leading citizens of the community.[19] The credentials signed by Rabbi Isaac Elchanan made a profound impression on the assembly, according to the report of Judah Appel.[20]

Rabbi Isaac Elchanan was not satisfied only with the sending of a delegation to Katowitz, to participate in the deliberations. About six weeks before the conference was held he called a meeting in his home and impressed upon those who attended, the importance of that historic convocation. In a letter, dated five days in Tishri 5645 (September 24, 1884) he wrote to Saul Pincus Rabbinowitz:

> In answer to your letter of the twenty eight day of Elul, I am pleased to inform you that to act in accordance with your wishes, I called a meeting in my house last night, an assembly of the honorable citizens of our community who are lovers of Zion and its soil. Thank G-d, that in substance they have ratified his honor's suggestions . . . I, personally, will also be very happy if the Conference will be successful, because an assemblage of the righteous of your calibre is pleasant for them

18. The Katowitz conference was held on November 6, 1884.
19. Judah Appel, *op. cit.*, p. 174.
20. Ibid.

and for the world,[21] and the L-rd shall be in their aid and wherever they turn they shall prosper.[22]

The thirty six delegates who assembled in Katowitz, among whom were such outstanding personalities as Rabbi Samuel Mohliver of Bialystok, Rabbi David Friedman of Pinsk, Dr. Leo Pinsker of Odessa, Saul Pincus Rabbinowitz of Warsaw and many others,[23] adopted a resolution to unite all the Zionist groups. All the funds raised in the various communities were to be sent to a central treasury, which was to transfer it to the colonists in Eretz Israel. In Kovno, however, there were two Zionist groups; one was the *Hobbei Zion,* which consisted of prominent citizens of the community and whose head was R. Judah Leib Klivansky[24] and the other was the "Supporters of Agriculture in the Holy Land," whose purpose it was to establish a colony in Eretz Israel by the name of Kovno.[25] The latter organization refused to send their funds to the central treasury. They maintained that the money was raised for a Kovno colony in Eretz Israel and not for the relief of other colonists. It was not until Rabbi Samuel Mohliver and Judah Appel went personally to Kovno that they succeeded in uniting both organizations for the support of the Katowitz resolution.[26] Needless to say that when they came to Kovno, they received the fullest cooperation of Rabbi Isaac Elchanan since he, too, supported the Katowitz platform. In a letter dated thirteen days in Iyar 5646 (May 18, 1886) Rabbi Isaac Elchanan wrote to the *Hobbei Zion* of Warsaw:

The *Hobbei Zion* of our community (Kovno) met and decided

21. Allusion to Babylonian Talmud, Sanhedrin, p. 71;2. (in the Mishna)
22. A. Druyanoff, *op. cit.,* p. 262.
23. Judah Appel, *op. cit.,* p. 182.
24. Klivansky represented Kovno at the Katowitz Conference.
25. Judah Appel, *op. cit.,* p. 94.
26. Ibid. p. 97.

> to send to the central treasury... the sum of 500 rubles; also whatever will be collected in the near future will also be sent for the use of our holy project (the support of the *Yishub*). Our hope is that the other groups will emulate that act and will also send the money from their coffers, in order that the administration may strengthen its work with the old colonies Which were established by the *Hobbei Zion,* and then be able to plan the purchase of more land. At present, it is still necessary to support the colonists until the L-rd will send His blessing in the works of their hands, and they will be able to support themselves.[27]

The *Hobbei Zion* recognized and appreciated the active interest and support of Rabbi Isaac Elchanan of the new *Yishub* in Eretz Israel. At a general conference of the *Hobbei Zion* held in Minsk on July 1, 1887, Rabbi Isaac Elchanan was unanimously elected as honorary *gabbai* of the organization.[28] Rabbi Isaac Elchanan, however, refused that honor. In a letter dated twenty one days in Tamuz 5647 (July 13, 1887) Rabbi Isaac Elchanan wrote to Dr. Leo Pinsker that because of age and illness he could not possibly accept any additional burdens, no matter how slight they might be. He begged to be excused.[29] It is evident that Rabbi Isaac Elchanan did not divulge the real reason. It seems that although Rabbi Isaac Elchanan worked constantly together with Rabbi Samuel Mohliver and Rabbi Naphtali Zevi Yehudah Berlin for the *Yishub* in Eretz Israel, he refused to accept any official position in the movement. The reason might have been twofold. First, the Zionist movement did not receive official recognition from the Russian government until 1890 about eight years after its organization. Rabbi Isaac Elchanan, because of his position as

27. A. Druyanoff, *op. cit.* p. 776.
28. Ibid. Vol. II, p. 215, "Minutes of the Minsk Conference."
29. Ibid. p. 232.

sh'tadlan (interceder), could not afford to affiliate with an organization that lacked government recognition. Second, Baron Horace Grinzburg was a strong opponent of the *Hobbei Zion.* Rabbi Isaac Elchanan needed his friendship for communal interests and did not want to antagonize him.

Rabbi Isaac Elchanan and the Shemitah Controversy

A great problem that confronted Rabbi Isaac Elchanan as well as his contemporaries was the problem of *shemitah* in the new *Yishub.* The *mitzvah* of *shemitah,* which is one of the most fundamental and central of all those *mitzvoth* which are obligatory upon those living in the Land of Israel, became the focal point of controversy during that period.

For many generations, *shemitah* was a theoretical problem discussed among Talmudical students. However, with the "Return to Zion" and with the revival of agricultural colonization of the Land, the practical problem emerged. The first *shemitah* in the contemporary period occurred in 1882. In those days the *Yishub* in Eretz Israel had just begun to grow and there were few agricultural workers in Petah Tikvah,[30] Motza[31] and Mikvah Israel.[32] The last two were very small villages by comparison, and did not care if their small pieces of land lay fallow for one year, in accordance with the biblical law. In Petah Tikvah, the problem tragically solved itself, since many of the pioneers left the settlement because of malaria and other deadly diseases.[33] It was not so, however, with the second

30. Founded in 1878.

31. Small village in western Jerusalem, founded in 1860.

32. Founded in 1870.

33. M. L. Lillienblum wrote to Judah Appel: "The early settlers of Petah Tikvah left the settlement before 1882 and escaped because of a malaria epidemic."
Judah Appel, *op. cit.,* p. 304.

shemitah in 1889, when many more agriculturalists were settled on the land, and more colonies estabilshed. Then, Petah Tikvah had expanded, more farmers had come to Motza and six other new settlements had been established.[34] *Shemitah* thus became a paramount issue.

The solution to this problem divided the rabbinate and caused great controversy among the spiritual leaders of that generation.[35] The outstanding spokesmen on this issue were Rabbi Naphtali Zevi Yehudah Berlin of Volozhin, Rabbi Samuel Mohliver of Bialystok and Rabbi Mordecai Elisberg[36] of Boisk. All of them were active in the *Hobbei Zion* movement. Although Rabbi Elisberg did not actively participate in the Katowitz conference and did not even attend any of the sessions, he was elected *gabbai* in absentia, together with Rabbi Samuel Mohliver.[37] In Elul 5647 (September 1887) those three rabbis assembled in Vilna to discuss the *shemitah* problem and reach a satisfactory solution.[38]

34. The six colonies were Rishon leZion (1882), Ekron (1883) Ness Ziona, (1883) Rosh Pinah, (1883) Gederah, (1884) and Yesod haMa'aleh, (1884).
Yehiel M. Tukechinsky, *Sefer haShemitah* (Mosad haRav Kook, Jerusalem, 1950), p. 63.

35. The problem of a temporary "sale of land" is centered in the Talmudic question of whether a "heathen may own property in the Land of Israel so as to release it from the obligation of tithe" (Babylonian Talmud, Gittin, p. 47:1); also whether the sale of land in Eretz Israel to a non-Jew is not in violation of the biblical command "thou shalt not show mercy unto them" (Deut. 7:2) which the Talmud interprets "Thou shalt not give them any encampment in the Land." (Abodah Zara, 20:1).
See Abraham I. Kook, *Shabbath Ha'aretz* (Tel Aviv, 1910) pp. 26:2-33:2. Also A. I. Kook, *Mishpat Kohen* (Jerusalem 1937), p. 122.

36. Rabbi Elisberg was born Feb. 1817 and died Dec. 11, 1889.

37. Isaac Nissenbaum, *op. cit.*, p. 90.

38. Judah Appel, *op. cit.*, p. 283 .

Rabbi Zevi Hirsh Yehudah Berlin, the eldest of the group, voiced his opinion first. He stated: "Just as a servant must follow the master's orders without any deviation, so must we follow the divince commandment of *Shemitah* without any thought to the contrary."[39] According to him, there was no alternative. The laws of *shemitah* had to be strictly observed. To solve the economic plight of the farmers who would observe *shemitah,* he stated:

> If it will become known throughout the world that the farmers ceased work during the *shemitah* year, the number of contributors and their contributions will increase greatly. On the other hand, if our people will hear that they [farmers in Eretz Israel] have not refrained from agricultural work during the *shemitah* year, then the giving will become less and people will stop supporting the *Yishub* properly. The loss then, will be far greater, than the loss from observing *shemitah.*[40]

R. Meir Berlin, once justified his father's strictness by commenting that to his father it was not only a question of a *heter* for the colonists to work their land during the *shemitah* year, but his argument was that the holiness of the land is diminished when *shemitah* is not observed properly.[41]

Rabbi Samuel Mohliver then remarked:

> In my opinion, it is possible to find a *heter* for working on the land during *shemitah,* but I have not as yet come to any decision as to whether it is proper to use that *heter.* Since after a period of two thousand years we have just found an opportunity to observe *shemitah,* perhaps it would be wise to observe this great *mitzvah,* and thus gain the hearts of the pious

39. Ibid.

40. Naphtali Z. Yehudah Berlin, *Meshib Dabar,* (Warsaw 1894), chapter 50, special section entitled *Debar haShemitah.*

41. Meir Berlin, *Fun Volozhin biz Yerushalayim,* Vol. I, p. 135. See refutation in *Mishpat Kohen,* p. 129.

> Jews who may return to us, and support the *mitzvah* of *Yishub Eretz Israel,* and become *Hobbei Zion* as we are.[42].

Evidently he favored a *heter,* but weighed as to what would be more practical for the *Yishub.*

Rabbi Mordecai Elisberg was the last to offer his opinion. He stated very courageously:

> I agree with R. Shmuel [Rabbi Samuel Mohliver] that a *heter* can be found for working during the *shemitah* year, but I differ with him [Samuel Mohliver] in one respect. I am of the opinion that if a *heter* can be found, as R. Shmuel and I agree, then we must use it to the fullest extent. In my mind, I see that the whole community is in danger and the *Yishub* is hovering between life and death. If in accordance with the Laws of the Torah, a lenient decision may be reached, we have no right to be strict and rigid, and thereby endanger the *Yishub* which is the hope for our future.[43]

The three rabbis did not arrive at any definite decision. The twenty third day of Teveth 5648 (January 7, 1888) Samuel J. Finn, who was charged by the *Hobbei Zion* to get a clear ruling on the matter, received the following letter from R. Isser Baer Wolf of Kovno:

> The *Gaon* Rabbi Isaac Elchanan received communications from Rabbi Zadok haKohen of Paris and Michael Erlanger [representative of Baron Rotschild] concerning the problem of *shemitah.* The *Gaon* Rabbi Isaac Elchanan studied the problem thoroghly and found a *heter.* Also his son, R. Zevi Hirsh Rabinowitz, the rabbi of Mattau, sent him a brochure concerning this problem and he' too, found a *heter.* But because he [Rabbi Isaac Elchanan] was not fully acquainted with the circumstances and in order to eliminate any dispute, he wrote, the twenty second day of Kislev (November 22, 1888), to the rabbinate in Jerusalem

42. Judah Appel, *op. cit.,* p. 283.
43. Ibid. p. 284. See also Nissenbaum, *op. cit.,* p. 91.

> so that they may inform him of their opinion and advice... Only after he will receive an answer from Rabbi Samuel Salant[44] nd Rabbi Joshua Leib Diskin, he [Rabbi Isaac Elchann] will decide what to do, and until then, he will not render a definite decision.[45]

As is evident from the above letter, Rabbi Isaac Elchanan was ready to render a *heter* to the colonists to work their land during the *shemitah* year. However, he received a letter from Rabbi Samuel Salant who warned him that should a *heter* be given, "there will be a great breach in the fortress of our faith and the colonists will defy the laws of the *Shulhan Arukh.*"[46] Rabbi Moshe Joshua Leib Diskin joined Rabbi Samuel Salant in the *issur.* He even wrote a letter to Baron Rotschild urging him to instruct the settlers on his colonies to observe *shemitah.* He concluded his letter to the Baron: "It is not fitting for his honor to seek *heterim;* after his honor was privileged to establish colonies in Eretz Israel, it would be most appropriate to observe *shemitah* in accordance with the law."[47] Rabbi Isaac Elchanan, therefore, desisted from issuing the *heter* in deference to the rabbinate of Eretz Israel.

Towards the end of the month of Shebat 5648 (January 1888), Rabbi Samuel Mohliver travelled to Warsaw, where he conferred with R. Israel Joshua Trunk,[48] rabbi of Kutna and R. Samuel Zanwil Klepfish,[49] rabbi of Warsaw. Together, as acknowledged Torah leaders of the generation, they joined

44. Chief Rabbi of the Ashkenazic Congregations in Jerusalem. Born in 1878 and died in 1909.

45. Judah Appel, *op. cit.,* p. 286.

46. A. Druyanoff, *op. cit.,* Vol. II, p. 477.

47. Ibid. p. 614.

48. R. Israel Joshua Trunk was rabbi of Kutna, Poland for over thirty years and was the author of *Yeshuoth Malko* and *Yeshuoth Israel.*

49. Rabbi Klepfish was born in 1820 and died November 9, 1902.

in this solution; to enact a formal sale of all fields and vineyards to non-Jews, before *shemitah,* thereby making it possible to work the land during that year, on condition that the prohibited labor be done by non-Jews. The formal contract was to be worked out with the *Beth Din* in Jerusalem, in accordance with their advice.[50] The document, dated twenty eight days in Shebat 5648 (February 10, 1888), ends with the following statement:

> All of us consent to the above-mentioned *heter* which is in accordance with the laws of our holy Torah, as is explained in greater length in special brochures. But all this will be done, only if we obtain the consent of the great Rabbi, the glory of our generation, Rabbi Isaac Elchanan, the rabbi of Kovno.[51]

Rabbi Samuel Mohliver, then dispatched the document to Rabbi Isaac Elchanan. When Rabbi Isaac Elchanan saw the three other prominent rabbis' signatures on the *heter,* he did not hesitate any longer and wrote the following document which was signed three days in Adar 5648 (February 15, 1888), only five days after he received the communication from Rabbi Samuel Mohliver:

> I was asked several months ago to express my opinion concerning Jewish colonists, who live on the produce of the fields and vineyards of our holy Land, as the *shemitah* year is approaching in 1889. If we do not find a *heter* it is possible that the land will become desolate and the colonies will turn into wasteland, G-d forbid. Hundreds of souls will be effected by it. Although I am very much preoccupied and very weak, yet I find it necessary to deal with this important problem; and permit the work in the fields, by selling them to the Moslems for a period of two years only. After that period, the vineyard and the fields go back to the owners; and the sale must be to

50. Judah Appel, *op. cit.,* pp. 288-289.
51. Ibid.

Moslems only[52] and may take place during the coming summer. I prepared, with the help of G-d, a special brochure dealing with this subject, but in practice I never came out with a *heter* because I did not want to be the only one in this new matter, as is always my practice in such things.

But now that I received a letter informing me that my good friends, the rabbis: R. Israel Joshua of Kutna, R. Samuel Mohliver of Bialystok, and R. Samuel Zanwil of Warsaw gave due consideration to this problem and came out with a *heter,* and wait for my approval, I am greatly pleased to find that I am not alone in this great issue. My opinion is, therefore, to follow my above mentioned suggestion [sell the land to non-Jews]. Furthermore, the work in the fields and vineyards is to be done by non-Jews, but in the case of poor people who can not afford to engage non-Jewish labor, let them consult the aforementioned honored rabbis; and may the L-rd grant us the privilege to come joyously to our land, and observe the *mitzvah* of *shemitah* as it was originally ordained for us and in accordance with all its rules and regulations.

It must be explicity stated that this *heter* is only for the year 5649 (1889) but not for future *shemitoth.* Then further meditation will be neceassary, and a new *heter* will be required; and may the L-rd help His people so that they should not need any *heter* and should observe *shemitah* in accordance with the Law as I have fully explained it, in the special brochure, with the help of G-d.[53]

It seems that when the *heter* reached Eretz Israel, the rabbinate there, became very indignant. Perhaps it was because they were not consulted at all before the final *heter* was granted, or they were of the opinion that the *heter* might

52. The Moslems are not considered idol worshippers, hence are not included in the prohibition of "Thou shalt not show mercy unto them."

53. As reprinted by Y. M. Tukechinsky in *Sefer haShemitah,* p. 72.

lead to the abolishing of *shemitah* altogether, in complete violation of the biblical command. The *Ashkenazic Kehillah,*[54] therefore, issued a proclamation, published in *Habatzeleth,*[55] which reads in part:

> Since we are approaching the *shemitah* year, 5649 (1889) we therefore, inform our brethren, the colonists, that there is no *heter* to plow and to seed; to harvest and to plant... We have confidence that the rest of the land will be a source of blessing to them... We also have faith that those who always lend an ear to hear the Torah of G-d and His commandments will hear now, too.[56]

The proclamation was signed by Rabbi Moshe Joshua Leib Diskin and Rabbi Samuel Salant, and carried the official seal of the *Ashkenazic Kehillah* of Jerusalem.

The colonist were then in a dilemma. They, certainly could not decide what course of action to take. Some observed *shemitah,* while others did not. According to Judah Appel, there were some colonists who adhered to the strict interpretation of the *issur,* although they were not that pious.[57] Rabbis Diskin and Salant organized a *Vaad haShemitah*[58] (Committee to Help Shemitah Observers) and promised financial aid to those who would adhere to the *issur.* Thus, many were induced to observe it. Judah Appel also writes[59] that of all those who promised financial help to *shemitah* observers, only

54. The *Sephardic Kehillah* followed the *heter* issued by Rabbi Isaac Elchanan (Druyanoff, *op. cit.,* p. 640).

55. An orthodox weekly edited by Israel Frumkin, published in Jerusalem from 1869 to 1901.

56. *Habatzeleth,* special edition dedicated to "Observers of Shemitah," 1888, p. 369.

57. Judah Appel, *op. cit.,* p. 301.

58. A. Druyanoff, *op. cit.,* Vol. II, p. 639.

59. Judah Appel, *op. cit.,* p. 309.

one, Rabbi Naphtali Zevi Yehudah Berlin of Volozhin, sent forty two rubles to Dr. Pinsker to distribute to the inhabitants of Petah Tikvah, who observed *shemtiah.* From the letter that accompained his contribution, it is evident that some colonists, who started the year 1889 by observing *shemitah* were unable to continue because of economic stress. The rabbi of Volozhin wrote:

> We can not reproach the inhabitants of Gederah, who changed from their original plan of observing *shemitah,* nor can we ridicule and deride the inhabitants of Petah Tikvah and Ekron, who observe *shemitah.*[60]

In rabbinic literature the *shemitah* of 1889 occupies a prominent role. The decision of Rabbi Isaac Elchanan and his *heter* was eventually accepted even by his opponents.[61] It may be of interest to note that for the *shemitah* year that followed (1896), even Rabbi Moshe Joshua Leib Diskin, who strongly opposed Rabbi Isaac Elchanan and proclaimed an *issur* to work the land during the *shemitah* of 1889, joined him in the *heter* seven years later.[62] Everyone realized the need of the hour, and the practical solution of the Rabbi of Kovno. To this day, the sale of land and vineyards in Israel for the *shemitah* year is based on the *heter* of Rabbi Isaac Elchanan.[63]

60. A. Druyanoff, *op. cit.,* Vol. II, p. 655.
61. Y. M. Tukechinsky, *op. cit.,* pp. 64-67.
62. Ibid. p. 65; also Niriah, *Debar haShemitah,* (Jerusalem 1938), p. 69.
63. A. I. Kook, *Mishpas Kohen,* pp. 163-166.

CHAPTER SEVEN

A CHARACTER STUDY OF RABBI ISAAC ELCHANAN

The Humanity of His Scholarship

ALTHOUGH MORE THAN three score years have passed since Rabbi Isaac Elchanan passed on to his eternal reward,[1] yet whenever his name is mentioned it evokes awe and reverence. Even his contemporaries recognized his greatness, and acknowledged him as the giant of *halakha.* When in 1887,[2] Dr. Leo Pinsker wrote to Rabbi Naphtali Zevi Yehudah Berlin concerning the *shemitah* problem, Rabbi Berlin replied: "Since I have been informed that the great *gaon,* the rabbi of Kovno, who is greater and more competent than I, has already been consulted, I do not wish to render an opinion."[3]

It may be of interest to note that when the *Hobbei Zion* was first organized one of its spokesmen, Samuel Joseph Finn wrote to Dr. Pinsker:

> May I suggest to his highness that it would be of tremendous

1. He passed away 21 days in Adar, 5656 (March 6, 1896).
2. The letter of Dr. Pinsker was written on November 24, 1887. A. Druyanoff, *Ketabim LeToledot Hibbat Zion veYishub Eretz Israel,* (Odessa 1919), Vol. II, p. 383.
3. The letter is dated 20 days in Kislev, 5648 (December 6, 1887). Ibid. p. 393.

> advantage to have Rabbi Isaac Elchanan Spektor, the rabbi of Kovno, at our conference.[4] His words are as the words of a man of G-d in all the provinces of our area; and the rabbis of all communities follow him. If they will see that he supports our movement, then they too, will lend a helping hand in their respective communities.[5]

From this letter, too, we may see the high esteem in which Rabbi Isaac Elchanan was held, not only by his colleagues in the rabbinate, but by the *Maskilim,* who were the leaders of the Zionist movement. It seems that only Rabbi Joseph Rosen,[6] known as the *Rogatchover Gaon,* spoke derogatorily of Rabbi Isaac Elchanan. Professor Hayyim Tchernowitz relates that when he once returned from Kovno and came to visit Rabbi Rosen, the latter remarked: "Oh, you were at the old man, Itche Hana,[7] what does he do there? He sits in Kovno, writes and pubilshes books; who demands it of him?"[8] Rabbi Rosen admitted, however, that the rabbinic world followed Rabbi Isaac Elchanan unhesitatingly.[9] One may, therefore, safely conclude that Rabbi Isaac Elchanan was probably the most outstanding rabbinic authority of his generation.

There are, undoubtedly, many contributing causes responsible for his world-wide reputation and fame. But it seems that

4. The second conference of *Hobbei Zion* which was held at Druskeniki, province of Grodno. It took place on June 16, 1887. The legalization of the movement was the subject of discussion.

5. A. Druyanoff, *op. cit.,* Vol. II, p. 170.

6. See Chapter IV, note 18.

7. Popular nickname for the name Isaac Elchanan.

8. Hayyim Tchernowitz, *Pirkay Hayyim,* p. 146.

9. Bernard Homa, *A Fortress in Anglo-Jewry,* p. 141. Photostatic reproduction of a post card written by Rabbi Rosen to Rabbi Abraham Abba Werner, rabbi of the *Mahzike Hadath of London,* in which he wrote: "The whole world follows blindly the old Gaon of Kovno." [Rabbi Isaac Elchanan].

his liberal interpretation of the law which was a result of his high humane qualities was one of his most outstanding characteristics. He firmly believed in the Talmudic dictum "the power of *heter* is superior."[10] That seems to be predominant in practically all of his responsa. He was happy to find a *heter* and when a *heter* could not be found, he was greatly disturbed. In a responsum to a rabbi who administered a divorce and later ascertained that there was a serious mistake in that document, which could have invalidated it, and wrote to Rabbi Isaac Elchanan to find a possible *heter* for the said bill of divorce, Rabbi Isaac Elchanan responded:

> May I truthfully inform his honor that I am greatly upset over the unfortunate experience that happened to him. I tried in every way possible to find a lenient interpretation but what can I do when all the roads are blocked before me.[11]

Rabbi Isaac Elchanan was also perturbed by the plight of the unfortunate *agunah.* He brought his vast Talmudic erudition to bear upon the solution of the numerous *agunah* cases sent to him. There are, in his published works,[12] 158 responsa concerning *agunoth.* These responsa generally reveal the tormenting inner conflicts and tensions, which he had to endure, whenever he had to make a bold decision permitting the remarriage of an *agunah* where other authorities would probably take exception to his ruling. In all of the agunah questions, with the exception of three,[13] he found a *heter.* R. Shlomo

10. Babylonian Talmud, *Berahoth,* p. 60:1.

11. Isaac Elchanan, *Ayn Yitzhak,* Vol. II, Res. 13.

12. There might have been more responsa on the subject but they were never published. The late Rabbi Moshe Rosen of Brooklyn, New York, who knew Rabbi Isaac Elchanan personally, related to the author that many responsa remained unpublished in the possession of his son, R Zevi Hirsh.

13. Isaac Elchanan, *Ayn Yitzhak,* Vol. I, Res. 34 (Eben haEzer), Res. 42 (Eben haEzer), end of responsum. Also Res. 44 (Eben haEzer).

Joseph Zevin[14] relates, that Rabbi Isaac Elchanan until the very last days of his life, was involved in *heter agunoth.* Only a few days before he passed away, he rose in the middle of the night to solve an *agunah* problem and when he found a *heter,* he said: "Thank G-d, that she is permitted to remarry."[15] It seems that finding a *heter* for an *agunah* or for another person in distress, Rabbi Isaac Elchanan considered a great *mitzvah.*[16]

Rabbi Isaac Elchanan was always full of compassion and sympathy. He projected himself into every situation, and always considered the effect of a responsum on the individual. The following two incidents will serve as illustrations. When in 1869, because of the famine, he permitted the eating of peas and beans during the Passover holiday, he served that food in his own home to the most respected citizens of the community, who visited him on the first day of Passover. He remarked:

I know that many poor people will eat the peas and beans

14. Rabbi Zevin is a prominent Talmudic scholar who lives in Israel and is the editor of "The Talmudic Encyclopedia" (Hebrew) and author of other Hebrew works.

15. *Hatzofeh,* 26 Adar II, 5706 (March 29, 1946).

16. Isaac Elchanan, *Ayn Yitzhak,* Vol. I, Res. 24 and 27. (Eben haEzer)

R. Yaakob Lifschitz relates that when Rabbi Isaac Elchanan's son, R. Zevi Hirsh was seriously ill in 1872, Rabbi Isaac Elchanan offered the following prayer for his son's recovery: Master of the Universe, before Thee it is well known that all these years that I served in the rabbinate, numerous questions came to me concerning *agunoth, shohtim,* whom community leaders sought to disqualify etc. In all cases I labored earnestly — more than my strength permitted — to find a *heter* for those unfortunate people, especially for those with family responsibilities. Therefore, O G-d, have mercy on me and my son, who is a father of young children." One can, therefore, see that in time of tribulation, he prayed to the Almighty to remember the virtue of *heterim.*
Yaakob Lifschitz, *Toledoth Yitzhak,* p. 16.

> with great trapidation, because of the fear of *hametz* (leavened), let it, therefore, be known that the Rabbi of Kovno, and the leading citizens of the city, ate that food on the first day of Passover.[17]

Once a woman came to Rabbi Isaac Elchanan with a difficult *she'aylah* (question pertaining to Jewish ritual) during the Passover holiday. Rabbi Isaac Elchanan paced the floor of his room, absorbed in deep thought and then turned to the woman and said: "All is kosher." When the woman left, Rabbi Isaac Elchanan told his disciples in the room, that the woman's husband was a poor *melamed* (teacher) in a small town. He sent her only four rubles for the Holiday. The poor woman had to pay one ruble for her son's Hebrew tuition. She, therefore, had only three rubles left for all her Passover needs. Then this difficult *she'aylah* arose. No *heter* could be found. "That disturbed me," said Rabbi Isaac Elchanan. He then continued: "I then recalled that the *Haham Zevi*[18] was the only one who was lenient in such a case and I decided accordingly because of the dilemma of the poor woman."[19]

It is quite evident, then, that the major difference between Rabbi Isaac Elchanan and his contemporaries, in reference to difficult *she'ayloth,* was that the former when confronted with a complicated question, saw before them the Talmud and its commentaries, the *Shulhan Arukh* and its addenda, while Rabbi Isaac Elchanan saw the man with his perplexities; the woman with her anxieties. He, therefore, employed the Talmud and the *Shulhan Arukh* to come to their aid.

17. R. Rosenfeld, in *Hamelitz,* 11 Iyar 5656 (April 24, 1896).

18. R. Zevi Hirsh Ashkenazi, an eminent Talmudist, who was born in Moravia about 1660 and died in Lemberg in 1718.

19. R. Rosenfeld, *op cit.,* 11 Iyar 5656 (April 24, 1896).

His Abundant "Love for Israel" and
His Tolerence for All People

Rabbi Isaac Elchanan possessed a profound love for all Jewry[20] — even for those who were non-observant. Bluma Solomonson, his granddaughter, and the only survivor of his grandchildren, records:

> His [Rabbi Isaac Elchanan's] love for nature was limitless. He loved flowers and would become intoxicated by the beauty of a tree and the grand view of a sunset. He once took a walk in the woods on a Saturday afternoon. He met a group of young men who carried canes and smoked cigarettes. When they saw the Rabbi approaching, they tried to hide their canes and cigarettes. Rabbi Isaac Elchanan acted as if he had not seen anything at all, greeted them cordially and went on his way.[21]

Rabbi Isaac Elchanan was the great liberal, who sought to unite all segments of the Jewish community, religious and non-religious alike. He, himself, attended a conference in St. Petersburg in 1882 together with Poliakov, who was reputed to be an assimilationist.[22] On March 21, 1895, he wrote a long letter to Moshe Aryeh Leib Friedland, who because of religious convictions refused to work together with the irreligious element

20. Russian Jewry reciprocated in their love and admiration for their great spiritual leader, even when they left Russia, as evidenced by the wollowing statement made by a rabbi in England: "The foreign Jewish poor of Sheffield, who were mostly from the province of Kovno, no matter how poor a man was, he was always able to find enough to purchase a picture of the Rav [Rabbi Isaac Elchanan] and to have it framed well. I have known men, who would deprive themselves of some necessity rather then that their humble home should lack the genial feature of the man they loved."
Rev. A. A. Green, "Personal Reminiscences of Rabbi Isaac Elchanan," *Jewish Chronicle*,, March 13, 1896, p. 21.

21. *Hatzofeh,* (Tel Aviv), 21 Adar 5716 (March 4, 1956).

22. See chapter III, note 73.

of the community in order to abolish the government decree against the study of Talmud in the *hedarim.* The letter reveals the attitude of Rabbi Isaac Elchanan and reads in part:

> Our people, — may G-d have mercy upon them — whose material and spiritual destruction came only because of internal division, should never forget, even after a thousand generations, that the sin of causeless hatred destroyed the Temple and has driven us into exile. Therefore, when due to our iniquities, Jewry and the Holy Torah reached again a crisis, through these terrible decrees, everyone of us, in whose heart lives a spark of Judaism, and is not counted among the Karaites, is duty bound to help in this matter with all the power at his command; to put aside his personal feelings and opinions, and come to the protection of the holy Talmud... Now, in this moment of danger we must unite, go hand in hand, and arm in arm; forget our personal views and bend our efforts together for the saving of the Torah... We must maintain joint efforts and increase them to the greatest extent. If we shall now disappoint them, G-d forbid, then we shall be challanged even by the coming generations, who would say that we, too, through separation of heart and causeless hatred, have left our holy religion unaided against the terrible decree which has befallen us, and is threatening the Torah to be forgotten from amongst the children of our people, May G-d have mercy upon them.[23]

He also revealed his tolerance and broad-mindedness when in 1893 he wrote a warm and sympathetic letter of condolence to a certain Mrs. Abraham Kupernick of Kiev on the loss of her husband, who was a *Maskil* and whose son, a prominent attorney, embraced another faith.[24] It may be that the reason for his writing the letter was that the deceased was a strong supporter of the *Kolel* which Rabbi Isaac Elchanan

23. An unpublished letter of Rabbi Isaac Elchanan that appeared in *Talpioth,* Vol. III, No. 1-2, April 1947, pp. 79-80.

24. Ibid. p. 78.

established in Kovno. Nevertheless, another rabbi of his generation might not have written such a letter to a person whose son converted.

Although Rabbi Isaac Elchanan lived in an era when the Jewish people was the target of all evil decrees, and the object of hatred by the non-Jewish community, yet it is quite evident that Rabbi Isaac Elchanan showed no animosity or any form of hostility for non-Jews. He carried no malice in his heart. In his *Nahal Yitzhak* he writes:

> It is well known that the early as well as the later *gaonim* wrote that we must abide by the law of the land[25] and refrain from dealing unjustly with a non-Jew... Therefore, my brethren, listen to my voice and live. Study in our Torah to love the Almighty and love people regardless of faith or nationality... Follow justice and do righteousness with Jew and non-Jew alike. The people of my community know that I always caution them in my talks and warn them that there is absolutely no difference whether one does evil to a Jew or a non-Jew. It is a well known fact that when people come to me to settle a dispute, I do not differentiate between Jew and non-Jew, for that is the law according to our holy Torah.[26]

Dr. Herman Kohn testified in *Hamelitz* that Rabbi Isaac Elchanan always sought to create a fine relationship between Jews and non-Jews. Whenever a Jew and a non-Jew came before him with any judicial matter or controversy, he paid particular attention to the latter. Once, a certain Dr. N. Papov, the head physician of the Army regiment, stationed in Kovno, gave his coat to a Jewish tailor for certain alterations. He forgot to take out four rubles he had in his coat pocket. The

25. In accordance with the Talmudic dictim: *Dina deMalkhuta dina.* (Babylonian Talmud, Gittin 10:1).

26. Isaac Elchanan, *Nahal Yitzhak,* Declaration before his Introduction to the book.

tailor denied that he found any money in the coat. Rabbi Isaac Elchanan spent hours in order to get a confession from the tailor, who eventually returned the money to the doctor.[27]

His Championship for Peace

Rabbi Isaac Elchanan was also a great champion of peace, even at great personal sacrifice. It is related that in Baresa there was an old custom of reciting Psalm 89 in addition to Psalm 47 before the blowing of the Shofar on Rosh Hashanah. The cantor and the congregation recited it responsively. When Rabbi Isaac Elchanan became the rabbi of Baresa (1839) he did not permit them to recite it, since the said Psalm contains 53 verses and it prolonged the services unnecessarily. After the services were completed on the first day of the holiday, he heard elder members of the community, especially the family of his predecessor remark: "This young rabbi[28] took upon himself to abolish an old custom of the community." The second day of Rosh Hashanah, Rabbi Isaac Elchanan rescinded his order to avoid what might have become a controversial matter in the community.[29] It may be pointed out that although he was already known as a *gaon,* and the recitation of that Psalm is not mentioned at all in the *Shulhan Arukh,* still he reversed his decision for the sake of peace.

When in 1875 Rabbi Isaac Elchanan decided against the use of *ethrogim* from Corfu, because of the exhorbitent price to which they had risen and also because, according to him, they were grafted with other citrus fruits, he was strongly

27. *Hamelitz,* 28, Adar 5656 (March 13, 1896).

28. He was only twenty two years old when he became rabbi of Baresa.

29. Yaakob Lifschitz, *Toledoth Yitzhak,* p. 17.

opposed by two leading rabbis in Vilna,[30] but he did not retaliate at all, in order to maintain peace in the Jewish community.[31]

In his Last Will and Testament, dated nine days of Heshvan 5649 (October 14, 1888) he wrote:

> I beg of you to keep peace among you; to seek peace continuously as it is written "Seek peace and pursue it,"[32] as you know how earnestly I worked for peace and how frequently I overlooked many things in order to promote peace. Although as a result of it, I frequently became the targeet of criticism and the object of accusation, yet I disregarded those consequences, because of the strong statements of our rabbis, of blessed memory, concerning the praise-worthiness of peace.[33]

His Modesty

Humility and meekness was also a great quality in the personality of Rabbi Isaac Elchanan. Although he was considered by all a great authority, he never imposed his views upon others. He was too modest. Usually, when he rendered

30. His two fierce opponents were Rabbi Joseph b. Raphael and Rabbi Bezalel b. Moshe haKohen. They published a brochure entitled *Hora'at Heter* which permitted the use of Corfu *ethrogim.* In the rabbinic world that brochure was received with great indignation. A book entitled, *Tokhahat Megulah* appeared in Mainz in refutation to *Hora'at Heter.* The book was allegedly written by a Moshe Romm of Kovno. Rabbi Yeruham Leiner, however, testified that according to the information given to him by two rabbis of Kovno, disciples of Rabbi Isaac Elchanan, the book was written by Rabbi Zevi Hirsh, son of Rabbi Isaac Elchanan, with the knowledge and consent of the father.
Talpioth, Vol. III, No. 1-2, April 1947, p. 86.

31. S. Rosenfeld, in *Hamelitz,* 8 Iyar 5656 (April 21, 1896).

32. Psalm 34:15.

33. Quoted in *Hamelitz,* 3 Nisan 5656 (March 17, 1896); published in full by Yaakob Lifschitz in *Toledoth Yitzhak,* pp. 127-128.

decisions in difficult *halakhic* matters, he requested that they be accepted and followed only if some other comtemporary rabbinic authority concurred.[34] That was done only because of modesty and not because of fear of criticism. Those who fear criticism do not render decisions nor do they publish them.

Even the demands he made from his community were modest and simple. R. Yaakob Lifschitz relates that in 1874 the rabbinate of Brisk was offered to Rabbi Isaac Elchanan. When the Kovno Jewish community became aware of it, a special meeting was called and they decided to do everything possible to keep their Rabbi. A committee came to see Rabbi Isaac Elchanan and asked him how he could be induced to remain. The simple request made by the great Rabbi was that the community rent a room for the meetings of his *Beth Din* because he found those meetings at home too burdensone.[35]

And because "he ran away from honor, honor always pursued him." On March 21, 1889 an anonymous article appeared in *Hatzefirah*[36] suggesting that Kovno should arrange an appropriate celebration commemorating the twenty-fifth anniversary of Rabbi Isaac Elchanan's association with the community. That event was also to be utilized to publicize the *Ayn Yitzhak* which was published that year so as to sell as many copies as possible in honor of the author. It was an unusual gesture and the writer, who was "an outstanding journalist, and noted

34. Isaac Elchanan, *Baer Yitzhak,* Res. 16 (Eben haEzer) end of responsum. Also *Ayn Yitzhak,* Vol. I, Res. 22 (Eben haEzer) and in many other responsa.

35. Yaakob Lifschitz, *Toledoth Yitzhak,* p. 91.

36. Hebrew daily newspaper that appeared in Warsaw from 1874 to 1931. Hayyim Zelig Slonimsky was its editor from 1874 to 1886. From 1886 to 1904 Nahum Sokolow was its co-editor together with Slonimsky. In 1904 Sokolow became the editor-in-chief.

scholar,"[37] had nothing but words of love, praise and admiration for Rabbi Isaac Elchanan.

When Rabbi Isaac Elchanan learned about it, he declared himself emphatically opposed to the proposed celebration. In a letter that appeared in the same newspaper a few days later, his *shamash* (sexton), Kathriel Sandrowitz, wrote in the name of the Rabbi:

> Such jubilee celebrations have never been observed by the rabbis of old, and have never been mentioned in our holy Hebrew literature. It is, therefore, self-evident that it is most unfitting for rabbis to observe such events. I, therefore, announce in the name of our revered Rabbi, not to arrange for any such celebration... Those who will not listen [and make arrangements] will cause him much aggravation and heartache, G-d forbid.[38]

Rabbi Isaac Elchanan, however, was mindful of the honor his community wished to bestow upon him. He showed that feeling of gratitude in his Last Will and Testament when he wrote:

> From the depth of my heart, I express my thanks and acknowledge my gratefulness to this holy community [Kovno]... Here in their respected community, I was privileged to spread knowledge among Israel, and was highly honored by them.[39]

It may be of interest to note that although Rabbi Isaac Elchanan was a great communal leader and represented his people in government circles, he did not speak nor understand Russian. It seems that at the beginning of his career in Kovno, he was reluctant to assume communal responsibility because of his language difficulty. David Gordon,[40] in a letter to Saul

37. *Hatzefirah,* March 31, 1889.
38. *Hatzefirah,* 11, Nisan 5649 (March 31, 1889).
39. *Hatzefirah* 29 Nisan 5656.
40. David Gordon was editor of the Hebrew weekly "Hamagid." He was born in 1826 and died in 1886.

P. Rabinowitz, relates[41] that when he was in London,[42] Dr. Herman Adler told him that he was once asked by a Russian official to recommend a rabbi, who would be a true spokesman for Russian religious Jewry. Dr. Adler recommended Rabbi Isaac Elchanan, and informed him that he might have to appear before a Russian Commission to clarify certain problems pertaining to the Russian Jewish community. Rabbi Isaac Elchanan was greatly disturbed, since his inability to speak Russian might have a detrimental effect upon the people he represented. He pleaded with Dr. Adler to communicate with that official so that he should not have to report to St. Petersburg. David Gordon reports that Dr. Adler expressed great surprise that a rabbi of such high repute should not have been able to speak the language of his country.[43]

Death of Rabbi Isaac Elchanan

On the twenty first day of Adar 5656 (March 6, 1896), Rabbi Isaac Elchanan, after an illness of sixteen days, passed on to his eternal reward and orphaned the Jewish world. Until the very last moment of his life he was the synthesis of piety and goodness. Although he died on Thursday night, he still donned his *tephilin* on Thursday morning. That morning he also thanked Dr. Dembo for all his work on behalf of *shehitah*[44] and expressed his gratitude to the physicians, especially to Dr. Isaac Feinberg[45] for the care and attention given him.[46]

41. A. Druyanoff, *op. cit.*, Vol. I, p. 257.
42. David Gordon lived in London from 1850 to 1858.
43. A. Druyanoff, *op. cit.*, Vol. I, p. 257.
44. See chapter III, p. 69.
45. Dr. Feinberg was a disciple of Abraham Mapu. He sent daily telegrams to *Hatzefirah* on the condition of Rabbi Isaac Elchanan.
46. S. Rosenfeld, *Hamelitz*, 25 Adar 5656, No. 49.

The funeral was held on Friday morning, and tens of thousands of people participated.[47] No store in Kovno was open[48] and no one was at work that day. Men, women and children assembled in front of the last home of the deceased to attend the funeral rites.[49] Throngs of people filled the streets. The *Hatzefirah* reports[50] that when the procession reached the old *Beth haMidrash,* which Rabbi Isaac Elchanan usually attended, those scheduled to eulogize the deceased were unable to ascend the *bimah* because of the crowds. They, therefore, proceeded to the new *Beth haMidrash* which must have been larger. The mayor of the city and other public officials came to the funeral.[51] Many rabbis must have delivered eulogies, but on the cemetery, Rabbi Isaac Elchanan was eulogized by his son, Rabbi Zevi Hirsh, who became his successor to the rabbinate of Kovno, Rabbi Isaac Blazer and Dr. Isaac Feinberg.[52] One can not obtain too much information from the eulogies delivered, since they were *pilpulistic* in nature, in accordance with the custom of that period. Dr. Feinberg, who was a personal friend and physician of Rabbi Isaac Elchanan deviated from the usual custom. He delivered a prepared poetic lamentation, which he read from a manuscript and according to reports did not make too profound an impression.[53] Prof. Hayyim Tchernowitz spoke very eloquently in the name of the *Kolel Perushim* of Kovno which Rabbi Isaac Elchanan established.

47. See editorial in *Hamelitz* 23 Adar 5656, No. 47.

48. Prof. Tchernowitz in his *Pirkai Hayyim* (p. 159) reports that one drug store was open that Friday. That store was open on the Sabbath, too, and its owner was practically excommunicated from the Jewish community of Kovno.

49. S. Rosenfeld, *Hatzefirah,* 1 Nisan 5656.

50. Ibid.

51. *Hamelitz* 24 Adar 5656 No. 48.

52. *Hatzefirah,* 1 Nisan 5656.

53. Hayyim Tchernowitz, *Pirkay Hayyim,* p. 158.

Samuel Rosenfeld, who was an eye witness, testified in *Hamelitz* that Tchernowitz became popular as a result of that eulogy.[54] His talk was completely void of *pilpul* and the people were so impressed with his modern approach and use of homiles, that he was invited to eulogize Rabbi Isaac Elchanan at the New Synagogue, which was visited mainly by *Maskilim.*[55]

Rabbi Isaac Elchanan was eulogized by outstanding rabbis in their respective communities. Rabbi Samuel Mohliver of Bialystok, who was confined to home because of illness, called a meeting of the community leaders in his home, where he extolled the praises of the great Rabbi of Kovno.[56] Even in Odessa, which was the cradle of *Haskalah,* a special Memorial Meeting was held in the Great Synagogue and proper tribute was paid to Rabbi Isaac Elchanan, both, by Rabbi Dov Baer Sloshtsh, spiritual leader of the community and Dr. Pomeranz, the "Kazyonny Rav."[57] In London, too, he was eulogized in the Great Synagogue by Dr. Nathan Adler, Chief Rabbi of the British Empire. The Synagogue was so crowded that hundreds of people remained outside.[58] In Jerusalem, eulogies were delivered by Rabbi Samuel Salant, the Chief Rabbi of the Ashkenazic community and Rabbi Jacob Saul Eliashar, Chief Rabbi of the Sephardic community. Many of those eulogies were reduced to publication and thus preserved for posterity.[59]

54. *Hamelitz,* 17 Tamuz 5656, No. 133.
55. Ibid.
56. *Hamelitz,* 1 Nisan 5656, No. 52.
57. *Hamelitz,* 11 Nisan 5656, No. 55.
58. *Jewish Chronicle,* March 20, 1896, p. 12.
59. For a complete listing of the published eulogies on Rabbi Isaac Elchanan see the list in an article by A. R. Malachi entitled *Hesped Al R. Isaac Elchanan, Bitzaron,* Vol. XXXIV, No. 8, p. 184, note 12a. See also Hayyim Tchernowitz, *Pirkay Hayyim,* p. 159 ff.

Immediately after the demise of Rabbi Isaac Elchanan plans were made in various parts of the world for fitting memorials. Two great institutions of Jewish learning were named after him. Indeed, there probably were many more, but those two achieved great prominence. One was established in Slobodka, by his son, Rabbi Zevi Hirsh Rabinowitz, and was named *Kneseth Beth Yitzhak* and the other was organized by a small group of people in New York City and named *Yeshivath Rabbi Isaac Elchanan.* The former is a matter of the past, while the latter is the greatest citadel of Torah in the United States and a living testimony to the immortality of the great Rabbi of Kovno.

Dubow, S. M.—History of the Jews in Russia and Poland (Phila. 1920)
Glenn, Menahem—Israel Salanter (New York 1953)
Homa, Bernard—A Fortress in Anglo-Jewry (England 1952) London
Uupublished memoirs by contemporaries ... Rabbi M. Rosen, Brooklyn, N. Y.; Rabbi Z. H. Ferber, London, England

בצרון — תשט״ז
הכרם — תרמ״ח
הכרמל — תרמ״א
המליץ — תרמ״ט, תר״ן, תרנ״ה, תרנ״ו
הצופה — תשט״ז
חבצלת — תרמ״ח
הצפירה — תרמ״ב, תרמ״ה, תרמ״ט, תרנ״א, תרנ״ב, תרנ״ו
תלפיות — תש״ז, תש״ח, תשי״א, תשכ״א
הלבנון — תרל״ה

The Jewish Chronicle, 1891, 1896
Voskhod (Russian), 1896, 1897
New York Times, 1882
London Times, 1882
The Jewish World, 1891

ב ב ל י ו ג ר פ י ה

באר יצחק (1858 קעניגסבערג)
נחל יצחק (ווילנא, חלק א׳ 1872, חלק ב׳ 1884)
עין יצחק (ווילנא חלק א׳ 1889, חלק ב׳ 1895)
עץ פרי (בהשתתפות ר׳ ישראל סלנטר — ווילנא 1880)

אייזנשטיין, מ. ד. — אוצר זכרונותי (ניו־יורק) תר״ץ
אייזענשטאדט, בן־ציון — דור רבניו וסופריו (ווארשה ח״ג 1901)
אפעל, יהודה — בתוך ראשית התחיה (תל־אביב 1935)
אראנזאן, אליעזר הלל — ארז הלבנון (1879)
ברלין, מאיר — פון וואלאזין ביז ירושלים (ניו־יורק תרצ״ג)
ברלין, נפתלי צבי יהודה — משיב דבר (ווארשה 1894)
דובנאוו, ש. — די נייסטע געשיכטע פון אידישען פאָלק (1931)
דיינארד, אפרים — זכרונות בת עמי (תר״ף)
דרויאנוב, א. — כתבים לתולדות חיבת ציון וישוב ארץ ישראל ג׳ כרכים (אדעסא 1919)
זייטשיק, חיים אפרים — המאורות הגדולים (ניו־יורק תשי״ג)
חאנעס, ש. מ. — תולדות הפוסקים (ווארשה תרפ״ב)
טשרנוביץ, חיים — פרקי חיים (ניו־יורק תשי״ד)
טוקצינסקי, יחיאל מיכל — ספר השמיטה (ירושלים 1950)
כ״ץ דב — תנועת המוסר, ב׳ כרכים (תש״ו) (תל־אביב)
ליפמאן, ד. מ. — לתולדות היהודים בקובנה וסלובודקה (קיידאן תרצ״ד)
ליפסון, מרדכי — מדור דור, ג׳ חלקים (תל־אביב 37־1929)
ליפשיץ, ד. ה. — מדור לדור (ווארשה תרס״א)
ליפשיץ, יעקב — זכרון יעקב, ג׳ חלקים (קאוונא — ח״א 1924 ; ח״ב 1927 ; ח״ג 1930)
ליפשיץ, יעקב — תולדות יצחק (ווארשה תרנ״ו)
מאסליאנסקי, צבי הירש — כתבי מאסליאנסקי (ניו־יורק 1929)
מארק, יעקב — גדולים פון אונזער צייט (ניו־יורק תרפ״ז)
מארקאוויץ, משה — נאווארדאק ורבניה
מירסקי, שמואל ק. — מוסדות תורה באירופה (ניו־יורק 1956)
מאז״ה, יעקב — זכרונות ד׳ חלקים (תל־אביב תרצ״ז)
נאטאנזאהן, ד. ב. — ספר הזכרונות (ווארשה תר״ס)
ניסנבוים, יצחק — הדת והתחיה הלאומית (ווארשה תר״פ)
סאגולוביץ, חיים — מקור חיים (תרנ״ח)
עפשטיין, ברוך — מקור ברוך, ד׳ חלקים (ווילנא תרפ״ח)
פין, שמואל יוסף — כנסת ישראל (ווארשה תרמ״ז)
פרישמאן, דוד — כתבים נבחרים, כרך ד׳ (ווארשה תרע״ג)
קוק, אברהם יצחק — משפט כהן (ירושלים 1937)
קוק, אברהם יצחק — שבת הארץ (תל־אביב 1910)
רייניס, משה — אכסניות של תורה (1890)
רוזנפלד, שמואל — ר׳ ישראל סלנטר (ווארשה 1890)
תירוש, י. — שי לישעיהו, ספר יובל לר׳ ישעיהו ולפסברג (תל־אביב תשט״ז)

להרבות כבוד ת״ח בעיני בני הדור הקם אחרינו, ולא „למעט את דמותם״ מפני איזה טעמים אשר כבר אבד ערכם בעיני רבים. — עיקר התנצלות המספיד נסבה על חשבון ימי אבלו של מרע״ה, אשר מת ז׳ אדר, והעם בכה עליו שלשים יום, וכעדות חז״ל „בכל יום ויום״; שמע מינה עד עשרה בניסן לא חדלו לקונן על משה, ולהספידו „שלא בפניו״ דוקא כי הנה לא ידע איש את מקום קבורתו וכו׳. ועל ת״ח יחיד הדור כריא״ס זצ״ל אשר באמת נתפרסם בישראל בתור רשכבה״ג, נוכל להקיש מדברי הכתוב: ובאת אל הכהן אשר יהי׳ בימים ההם וכו׳. רבות דבר המספיד על אדות תכונותיו הרוחניות של הגאון הנפטר...

ובאחרונה פירסם המספיד במשך דבריו ענין אחד רב הערך בנוגע לשאלה העומדת עתה על הפרק בחיי אחינו ברוסיא והוא — כי בידו נמצא מכתב מהריא״ס זצ״ל בענין יסוד סימנריום לרבנים ברוסיא אשר במכתב הנ״ל יחוה הגאון הנפטר את דעתו, הנוחה מרעיון הסימנריום, אולם בתנאי קודם למעשה, כי לא יהיה סימנריום כזה ערוך לרוח „בי״ס [4]) הרבנים״ בווילנא ובזיטאמיר, כי אם לרוח בתי חנוך הרבנים, הערוכים באירופה מטעם החרדים, כלומר שההנהגה הפנימית בסימנריום כזה תהיה נתונה בידי החרדים דוקא, והלימודים הכלליים יכנסו בו רק בתור למודים ולא בתור משפיעים חנוכיים.

4) בית ספר.

הרב המספיד סיפר שפעם אחת בא אל ר׳ יצחק אלחנן ומצאהו בוכה. רבי מפני מה אתה בוכה? שאלהו. איך לא אבכה — השיב — ושר הפלך פסל את כל זכיות היהודים יושבי פלך קאוונא בעבודת הצבא? ועתה לך אתה אל איש גדול אחד (שמו לא פורש) והגד לו כי ישתדל להשיב את רוע הגזרה. אנכי כבר בקשתי אך הוא ימאן למלאות שאלתי. סרתי אליו, אמר המספיד, ובקשתיו בשם רבנו כי יבוא אל שר הפלך ואמנם שמע בקולי ודבריו עשו פרי.

כאשר קם מדון בעיר מיטוי בקשו אנשי הקהלה את ר׳ יצחק אלחנן לבא אליהם ולעשות שלום ביניהם, ושם בקשו אותו עדת הנאורים כי יבא בש״ק אל בית הכנסת שלהם. ושם במיטוי יראי אלקים הרבה, והם חפצו כי גם רבנו ר׳ יצחק אלחנן יהיה ירא אלקים כמוהם ולכן התאמצו לחשוך אותו מלכת שמה, אך הוא לא שמע בקולם, באמרו: אמנם הרעו לעשות בהביאם אל בית אלקים חדשות לא שערון אבותיהם אך האם בשביל זה תרבינה עוד בישראל המחלוקת המכלות מנפש ועד בשר? ואמנם הלך שמה וגם דרש שם לפני בני הנאורים.

[ט]

מתוך כתבה מאודיסה

נדפסה ב„המליץ״ גליון 62 (י״א ניסן תרנ״ו)

הרב המו״צ דמתא (אדעסא) ר׳ דו״ש [1]) סלאשטש התחיל ההספד על רי״א בהתנצלות על אודות איסור הספדת ת״ח [2]) בחודש ניסן וירד לעומקא דדינא של הענין רב הערך הזה, אשר — לפי דעתי הקלושה — מן הראוי היה כי גם רבנים וגדולים אחרים יתעסקו בו כהוגן ויפסקו בו הלכה לקולא כהמו״צ ומ״מ הרדוש״ס [3]), הרואה בו מנהג ולא דין, ומה גם מנהג מופרך שהפסדו הרוחני מרובה ותועלתו איננה ולא כלום; מכל שכן בימי דורנו עתה, אשר עלינו החובה המוסרית והלאומית להשתמש בכל מקרה מסוגל

1) דוד שלמה.
2) תלמיד חכם.
3) כהמורה צדק ומגיד משרים הרב דוד שלמה סלאשטש.

אבל הדורות האלה מחויבים המה לשמור ולעשות את צואת המת; לרדוף שלום ואמת, לאחד את התורה והחיים ולחנך את בניהם בדרך החיים, המועילים לנו ולהחברה, אז תבוא עלינו ברכת מורנו הגדול וישקט יעקב וינוח וימחה ה' דמעה מעל כל פנים, אמן.

דברי הרב עשו רושם עז על שומעיו, והצעתו לעשות הזכרה לנשמת הרב המת בשביל החיים נתקבלה ברצון ומטובי המתאספים נתאסף סך 186 רו"כ אשר מחציתו הקדישו לטובת הפועלים בא"י ומחציתו לטובת ביה"ס[3] ביפו.

[ח]

מתוך דברי הספד של ר' גרשון ראווינסאָהן, אב"ד בטשענסטאחאוו שהספיד את ריי"א בווארשה בביהכ"נ „אהל משה", כ"ז אדר תרנ"ו

נדפס ב„המליץ" גליון 56 (ד' ניסן תרנ"ו)

הנה נאספנו פה לחלק כבוד לנשמת מורנו ורבנו ר' יצחק אלחנן. אך למותר להגיד לכם מי ומי היה הגאון הנפטר לנו כי אין איש בישראל אשר לא שמע את שמעו, ואשר לא סר למשמעתו. כי יפלא דבר מאת אחד הרבנים (בכל אפסי ארץ) עד רבנו ר' יצחק אלחנן הובא הדבר; אם איזה קהלה היתה צריכה למנות עליה רב ודרשה בעצת ר' יצחק אלחנן, ודבריו היו לה כדברי האורים; ריב כי גבר בקהלה, אך ר' יצחק אלחנן עשה שלום בין המריבים. ובכל זאת לא גבה לבו ולא הטיל קנאה בין הרבנים. מעשה בקהלה אחת שחפצה למנות עליה רב והיו לה שבעה קנדידטים ולא ידעה במי מהם תבחר, ושאלה את פי ר' יצחק אלחנן, אך הוא השיב: „כולם אהובים כולם ברורים". וגם מחוץ לארצנו, בברלין, פאריז ולאנדאן לא נעשה דבר לטובת כלל ישראל בלי עצת רבנו יצחק אלחנן.

ובמה היה כחו גדול עד כי גם גדולי ישראל וחכמיו דרשו בעצתו ושמעו תמיד בקולו, וגם הנוצרים כבדוהו ויקראו לו „פאטריארך עברי", אך גודל חכמתו בתורה ותכונת נפשו הטובה והנעלה הפלו אותו לטוב כי היה מלא רחמים חסד וחנינה לכל יצור.

---

3) בית הספר.

בפני עצמו וקברניט בפני עצמו. מנהיג הדור הוא איש המעשה בעולם החיים הארציים, המכונן כל מפעליו ומעשיו לחיי הארץ שניתנה לבני אדם, וקברניט נושא עיניו לשמים, מתבונן אל דרך הרוחות המובילים את הספינה למחוז חפצה, חיי הנצח. וכאברהם אבינו בשעתו אשר נטע אשל (ר״ת אכילה, שתיה, לויה — הלוית החיים הנודדים והאמללים) ואח״כ קרא בשם ה׳, כן גם הנפטר ראשית מעשיו היו דאגות החיים הדורשים לחם לאכול ובגד ללבוש, ואח״כ דאג לרוחו ונשמתו. הרב הנפטר — הוסיף המספיד — היה האחד והיחיד אשר הבין „שהשמים והארץ נבראו יחדיו״ כלומר שצריך לאחד שני אלה יחד וע״כ נתן כל לבו וכחותיו לצרכי הכלל, וכדבר הגדול והקטן נגע עד לבו הטוב המלא רחמים ואהבת אדם ולא נח ולא שקט וידרוש ויבקש, ולארבע כנפות הארץ אשר נתפזרו הריץ מכתבים למאות ולאלפים להושיע את אחיו ישועה כפולה של גוף ורוח, ולכן מהספדו של אדם ניכרו מעשיו, כלומר מכל הבאים לספוד לו ולבכותו נוכל לשפוט על תכונת רוחו ומפעליו. הוא היה התל שהכל פונים אליו. בו היה רוח יהודי אמתי, רוח לאומי כביר, הוא לא ידע כתות ושטות ודעות מכיון שנגע הדבר לעניני הכלל ולטובת היהדות, ולכן כל הנפרדים בדעות ומחשבות כחסידים ומתנגדים, כשומרי מצוה כאשר אינם שומרים, כיבדוהו ואהבוהו, לכן היה אהוב ורצוי לכל אחיו ולפני שרים התיצב.

לא למותר אחשוב להוסיף עוד — הוסיף הרב מוא״ה — שהענק הגדול הזה היה מהיחידים אשר חסו על ממונם של ישראל, על דם בניו ודמעות בנותיו, הוא שעה לענות העגונות האמללות וילן בעמקי ההלכה ויפתור את שאלותיהן לחיים, ויציל את האמללות הטובעות בים צרה זה. גם את אדמת ישראל הרחוקה מאתנו וקרובה אל לבנו, עציך הרכים השתולים בידי בניך בוניך בשנים האחרונות ושדמותיך השדודות בזיעת אפים, דמע וזיע, מררו בבכי על אבדן צבי ישראל! הוא היה ראש וראשון לרבנים אשר נתן ידו ולבו לחובבי ציון ומחונני עפרה, בעוד אשר רבים מהרבנים הקטנים ברוחם כמו זר היה להם הרעיון הזה ויתעבוהו, הוא ירד לעמקי התורה שניתנה בשביל ישראל וישמיט את השמיטה ויפתור שאלת העובדים האומללים לשובע ולא לרזון ויאמר: „יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך בזה ובבא״[2].

אלה קצות דרכי האיש הגדול הזה המורם מאחיו ותכונת נפשו הרוממות, צדיקים במיתתם קרואים חיים כי פעלם והדרם נראים על דורותיהם אחריהם,

2) הדברים האלה יצאו מפי הגאון ר״א בשעה שעלתה לפניו שאלת השמיטה.

בשבח המת יותר מדאי וכל העושה כן גורם רע לעצמו ולמת. אך הלא על אחת כמה וכמה שאסור להקטין את שבחו; ואם כן איך אוכל לתאר בשרד אמת את גודל הגאון הגדול והצדיק הזה? אבל באמת למותר לנו להרבות בתוארים על המת הגדול הזה, כי גדול מרבן שמו, די לנו להזכיר רק את שמו בלבד, לאמור: ר' יצחק אלחנן נפטר לבית עולמו, וכל עין תדמע דמע וכל לב ימס כמים. למה נסמכה מיתת רבנו הגדול ר' יצחק אלחנן לפרשת פרה אדומה (כי מת בעש"ק פרשת פרה) לאמור לכם מה פרה אדומה מכפרת, אף מיתת הגאון הזה כמיתת כל הצדיקים מכפרת, והלך ובאר כמה כתובי מקרא ומאמרי חז"ל ובתוך דבריו קונן עליו הקינה שקוננו על יוסי בן יועזר ויוסי בן יוחנן ואמר: "אללי לנו כי במות הגאון הזה בטל האשכול היחידי שהיה לנו, איש שהכל בו; גאון וצדיק, חכם ועניו, אוהב את עמו ועמו אהבו, מכבד את הבריות ומכובד עליהם, בטל האשכול ונגדע בריח התיכון אשר היה נכפף מאליו להבריח גם את הקרשים שבדרום ושבצפון כי הגאון הזה היה נכפף מאליו אל כל מפלגות בני עמנו ובזה הבריח את כל הכתות מקצה מזה ומקצה מזה, וקרב את לבות כל בני עמנו".

[ז]

מדברי ההספד של הרב יעקב מזאה

נדפס ב"המליץ" גליון 61 (ד' ניסן תרנ"ו) בכתבה ממוסקבה

האבל הכבד על הלקח מעל ראשינו רבנו י"א זצל"ה הגיע גם לעירנו ושני רבניו הספידו כהלכה את רבן הרבנים הזה. ביום ה' כ"ו אדר העבר, הרב הגאון הח' יעקב מזא"ה, כיד חכמתו ולשונו הממהרת לדבר צחות תיאר לנו את תמונתו הרוחנית של הנפטר בצבעים יפים וקוים נאים וחרוזי פנינים מים התלמוד. הרב מזא"ה התחיל הספדו בדברי חז"ל: "באותו יום שמת א"א [1]) עמדו גדולי הדור ואמרו: אוי לדור שאבד מנהיגו ואוי לספינה שאבדה קברניטה". ועל הציר הזה סבבו כל דבריו. הוא ביאר לשומעיו מליצת חז"ל הנפלאה הזאת שאין זה רעיון אחד כפול במלות שונות אלא שהוראות מנהיג

1) אברהם אבינו.

מיסדו הגאון המנוח ר׳ יצחק אלחנן ז״ל, כמו שנקראה ישיבת וואלאזין על שם מיסדה הגאון המנוח ר׳ חיים ז״ל, ומאז לדאבון לבבנו סוגרה לה הישיבה הזאת על מסגר, הכולל הפרושים הוא האמצעי האחד לחזק ידים רפות, ידי לומדי התורה, ולגדל רבנים בישראל. יאמרו מתנגדי הכולל מה שיאמרו על צורת המפעל החיצונית, אבל בעיקרו הוא דבר נחוץ מאוד ורבנים למאות, בתוכם גם גדולים, חכמים ונבונים דבר הגיעו למחוז חפצם בעזרת תמיכת הכולל ובלעדיו הם אובדי דרך בצוק העתים האלה ובתנאי החיים השוררים בימינו. נקוה כי הגאון ר׳ צבי בנו של רבנו המנוח הממלא מקום אביו, שנחל הרבה ממדותיו הנעלות וכבר הראה את פעולותיו בדברים רבים מעניני הכלל ישכיל וידע איך לכלכל את הענין הזה ולפקח על הכולל בסידורים נאותים ורצוים.

ובדבר חבת ציון טוב מאד ליסד מושבה חדשה בעד הפועלים על שם רבינו המנוח; ואם לא נכחד ממנו, כי הדבר הזה דורש כסף תועפות הרבה מאד, אבל לזכר שם רבינו אהובם של ישראל, יש לקוות, כי ירבו המתנדבים, וגם אלה שעמדו עד כה מנגד יתנו ידיהם למפעל זה. בעשותנו כן ובחזקנו את שני המפעלים האלה, מלבד שנעשה נחת רוח לנשמת רבינו, נאחד ע״י זה את המפלגות העוינות אשה רעותה, והיה לנו רבינו זה, שהיה כל ימיו סמל לאחדות, השלום והסבלנות, לאות ולמופת ללכת בדרכיו אשר זה היה כל משוש דרכו בחיים לאחד את המפלגות ולזרוע זרע השלום בישראל. ינחם ה׳ את אבליו היקרים בתוך שאר אבלי ציון וירושלים, אשר בתוכם גם אני הכותב בלב נשבר ורוח נכאה.

שמואל יעקב ראבינאוויץ חונה פה הנ״ל
אלעקסאט, יום א׳ כ״ג אדר תרנ״ו

[ו]

מתוך דברי הספד של ר׳ שמואל מוהליבר

נדפס ב„המליץ״ גליון 52 (א׳ ניסן תרנ״ו)

ביום ב׳ כ״ד אדר נקהלו ראשי עדת ביאליסטאק בבית רבם הגאון ר׳ שמואל מאהליווער זצ״ל שמחמת חולשתו לא יצא מפתח ביתו החוצה לשמוע הספדו על רי״א. בתוך דבריו אמר: הן הלכה מפורשת אתנו כי אסור להפליג

עטרת תפארתם והדרם מעל ראשם. הקולות והאנחות התלכדו עם פסוקי תהלים שקרא הקהל הגדול הזה ביחד עם תינוקות של בית רבן בכל הדרך הרב, ותהי לחרדת אלהים, לקול גדול מרעיש לב וכליות וקורע שמים. יותר מכלם מרגישים את ערך האבדה הגדולה הזאת כל אלה שזכו לחסות בצלו, ליהנות מאור תורתו ולראות בהוד פניו הנעימים אור וחיים. הילוכו בקודש, מדברותיו הנעימים, בעתותיו הפנויות, טוב לבו והתהלכו בנחת ובמישור עם כל אדם, כל אלה יכללו את הוד התמונה הנעימה הזאת ויפיה ועושים אותה לבלתי נשכח לנצח. נחמתנו האחת היא, כי כוכב נוגה זה, אם אמנם נעלם ממנו, אבל לא אסף נגהו, ואור תורתו ומדותיו התרומיות, הזרוע בספריו הרבים והיקרים שבאו בדפוס ושעודם בכתובים עוד יזרום זרום והלוך להאיר את עיני ישראל לאורך ימים עד קץ הימין, תהי נא נפש אדוננו רבנו צרורה בצרור החיים ובגן עדן תהי מנוחתה.

נעלה מעל כל ספק, כי למען עשות שם עולם ומזכרת נצח לרבינו יוסדו בקרבנו מוסדות של צדקה על שמו, ע"כ אמרתי אציע בזה דעתי לפני דעת הקהל. כנודע בין המפעלים הרבים שפעל ועשה רבינו רב פעלים הזה בעד עמו, הצטיינו ביותר בימים האחרונים שני דברים שהיו אדיר חפצו משאת נפש: א) יסוד כולל פרושים להחזיק בידי לומדי תורה המתעתדים להיות רבנים; ב) חבת ציון. שני אלה הענינים נודעים למדי להקוראים וכמה יגע ועמל רבינו לשכללם ולהחזיקם. לדאבון לבבנו מרגשת התנגדות ומשטמה מסותרה בין שני המפעלים האלה, שבאמת אינם נוגעים זה לזה כלל ואין אחד נכנס בגבול חברו במאומה. בנוגע לחבת ציון, נודע לי מתוך שיחה שהיתה לי עם רבינו באחרית ימי הקיץ כי כל פעולותיו הרבות במקצוע הזה, הידועות ממכתביו גם להקוראים הרבים במ"ע "המליץ" ובספר "שיבת ציון", היו בעיניו למעטות ומצומצמות — לפי ערך חפצו הכביר ומשוש דרכו לראות את ציון עולה כפורחת — בשביל פירוד הדעות שנפל בענין הזה למורת רוחו ולמורת רבים וכן שלמים, וע"כ כחכם אמתי וכאיש העומד למעלה מן המפלגות ידע להשתמש במדות הזריזות והזהירות שנפלה לו למנה במדה מרובה, להביא בכל פעם את התועלת הנרצה, מבלי לעורר עם זה אי רצון בלבב המפלגות המתנגדות.

אם באמת ובתמים אנו חפצים לעשות נחת רוח לנשמת רבינו, עלינו לחזק את שני המפעלים הנ"ל. המתנדבים בעם יוסיפו אומץ וחזקה לתמוך ברשיון הממשלה יר"ה בידי לומדי תורה בכולל פרושים אשר יקרא מעתה על שם

[ה]

שם עולם
(זכר צדיק לברכה)

נדפס ב„המליץ" (יום ו׳ כ״ח אדר) גליון 52, תרנ״ו

נצחו אראלים את המצוקים ונשבה ארון הקודש. נח נפשי׳ דרבי, רבן של ישראל מאורן והדרן, רבי יצחק אלחנן איננו, כי לקח אותו אלקים! הוה על הוה שבר על שבר בא עלינו כתומם! הגאונים הגדולים: ר׳ יהושע מקוטנא, ר׳ יוסף דוב מבריסק, הנצי״ב מוואלאזין, הגדול ממינסק נלקחו מעל ראשינו ועתה לקח אלהים גם את רבינו זה, האחרון והיחיד מגאוני קשישאי בארצנו, הכוכב היותר מזהיר והיותר בהיר על שמי עמינו, אשר לאורו הלכו כל ישראל בארצות פזוריהם זה כיובל שנים. כאשר נשקיף על רבינו זה מנקודת הראות של האבטוריטט לפי המצב והזמן אזי יזכירנו רבינו את ראשי ישראל וגדוליו היותר מצוינים המזהירים ככוכבים על שמי תולדותינו. לא בכל העתים נוכל לפגוש איש מורם מאחיו, שכל בית ישראל ינהה אחריו כמוהו. אדמו״ר ר׳ יצחק אלחנן היה לב האומה ומרכז חייה, וכאב רחמן דאג לצרכי האומה ומשאלותיה בחמרי ובמוסרי, ובתורתו, ברוחו הכביר ובמדותיו הנעלות והנעימות הצליח בכל פעם להשיב רבים מעון, לקרב רחוקים ולישר הדורים ולפעול בכל דבר טוב ומועיל לרבים וליחיד. מצוין היה רבינו בחייו ומצוין היה גם בחליו ובמותו, עד כי דעתו הגדולה והרחבה, מדותיו וטוב לבו לא עזבוהו עד נשימתו האחרונה.

אולם האעצור כח לתאר בשרד האמת את ערך האבדה הגדולה שאבדה לדורנו? האמנם אמצא בפי מילין להביע את צערנו הגדול, את הכאב האנוש והפצע העמוק בלבנו שהסב לנו מותו? זאת יודעים כל ישראל, מקום אשר דבר השמועה המרגיזה אל מות רבינו יצחק אלחנן מגיע, ויודעים ומרגישים ביותר אנשי עדת קאוונא שלוו את רבם הנעלה אל בית עולמו. לא בלהקת מנגנים ושרים שירי אבל ותוגה לוינו את רבינו המרומם המת, לא בדגלי כבוד וזרי פרחים ומרכבות מרקדות מכוסות בציף אבל התנוססה התהלוכה המעציבה הזאת, כי אם בדמעות חמות ובאנחות שוברות את כל הגוף שיצאו מלבות רבבות ישראל שמלאו את כל אורך הדרך מאבולא עד סיכרא וילכו הלוך ובכה אחר מטתו של רבם ואלופם. עצבה נוראה דכאה את רוחם ומראה פניהם כיתומים עזובים ויתומות גלמודות, יורדים בבכי ומאנה הנחם נפשם אל הלקח אביהם

כמה נפשות מישראל הציל רבנו בימי חייו וכמה חס על ממונו של ישראל! את הדבר הזה יודעים לא רק אנשי זאבילין, ברעזי, נישוויז, נאוואהרו־דוק וקאוונא, הערים אשר זכו, כי רבן של כל בני הגולה ישב בהן על כסא הרבנות, כי אם כל בני ישראל יודעים את זאת, כי מכל קצוי הארץ פנו לרבנו ז"ל מכל דבר הקשה. ומי מהרבנים לא ישתה מים חיים מ"באר יצחק" ו"מעיינות יצחק" ("עין יצחק" חלק א' וב')? ובספרים היקרים האלה בא רק חלק קטן מתשובותיו של רבנו ז"ל הרבות עד מאד, ובלי ספק תודפסנה במהרה כל תשובותיו, כי יש גואלים להן, והן תהיינה לעמודי אור להאיר עיני רבנים בהלכות רבות, ולכן נאמר בפה מלא כי רבנו יצחק אלחנן לא מת פה בארץ, כי חיה יחיה לעד בפיות בני ישראל.

ואם אהבתו לכל פרט ופרט מישראל לקחה רוב עתו של רבנו הוא מצא די זמן לעשות דברים רבים וגדולים לטובת כלל ישראל, מלבד הטובה היותר גדולה, בלמדו אותנו תורת הסבלנות במובנה היותר רחב. דברי רבנו ז"ל היו נשמעים לא רק בארצנו כי אם גם בחוץ לארץ, והנשרפים הרבים אשר היו בשנה הזאת יודעים צדיק מה פעל לטובתם.

כל ישראל יבכו את רבם וציון מר תבכה על בנה הגדול כי איננו, כי ידע הבן הנעלה הזה להוקיר את ציון אמנו הזקנה. הוא הרבה לעשות לטובת אתרוגי א"י. אותו נמצא בין גאוני ישראל אשר תקנו, כי הקערות לטובת הישוב יהיה תקון לדורות, הוא חס על שממות ציון ויתקן תקנה כי לא תשם הארץ על ידי השמיטה, שאינה נוהגת בזמן הזה. אף הוא נתן מכספו לטובת ישוב ארץ ישראל, ויעורר רבים לתת יד לאמנו הזקנה.

היד רועדת והעין דומעת משמועה רעה כי באה, כי נפל עמוד השלום ואין כח גם בעט ברזל לתאר רום מעלתו, טובו וצדקותיו של רבנו עטרת תפארת ישראל, ולא לעת כזאת אפשר להספידו כהלכה, ואף כי לנחם את ישראל, הצריך לתנחומים רבים. רק דבר אחד ינחמנו, אם בא השמש טרם יזרח השמש, אם אין גאון גדול כמוהו, אשר יאחד את לבות כל ישראל, אם חשך שמשנו "איתחמיאו ככבי ביממא" — רבים הם הככבים המזהירים על שמי ישראל, ואם אורם לא נראה כל עוד שמשו של רבנו ז"ל הפיץ קרני אור בהיר עד מאד, עתה, עת חשך השמש, נקוה, כי יראו הכוכבים ביום ולאורם יסע ישראל. נקוה כי הכוכבים ילכו בדרך שמשו של רבנו להרבות שלום בישראל ואהבה לכלל ולכל פרט ופרט, ובזה ימתיקו לרבנו רגבי עפרו, ובמרומים תשמח נשמתו הטהורה הצרורה בצרור החיים!

מאליה ומכל לב עפות אנחות בלי קול מעורר, כי נפשות כל בית ישראל קשורות בנפשו הגדולה והטהורה של רבנו זכרו לברכה! מי מישראל לא ידע ערך האבדה הגדולה, וגם רבים מאומות העולם יאמרו אוי לישראל שאבד מנהיגו! כי גם מחוץ למחנה ישראל גדול שמו. העם בוכה עד אין בו כח לבכות, לתנחומים הוא צריך ומנחם אין, כי יחיד היה רבנו יצחק אלחנן בדורו, ומי יתן לנו תמורתו.

אנשים לרבבות נהרו אחר מטתו של רבנו ולולא קדושת יום השבת, לו אפשר היה לדחות את יום קבורת רבנו רק ליום אחד, אז באו עוד כהמה וכהמה מערים קרובות ורחוקות ללוות את רבנו לבית עולמו; אבל אם רבים לא יכלו לבוא לחלק לרבנו את הכבוד האחרון, גל עפרו הוא תל שכל עיני ישראל פונות אליו, כי כל בני ישראל כמתנגדים כחסידים, כחרדים כמשכילים, כלם אהבו את רבנו, אשר אהבם כלם יחד. אוי לנו כי עמוד השלום נפל ומי יחזק בדק בית ישראל.

דבר גדול עד מאד הוא לאהוב את כל ישראל, וגדולה מזו היא האהבה לכל אחד מישראל, לאהוב לא רק את הכלל כי אם כל פרט ופרט, וגם האהבה הגדולה הזאת מצאה קן לה בלב רבנו הטהור. ובכח האהבה הזאת היתה תורתנו בפיו תמיד לתורת חיים ואהבת חסד, ועל ידי האהבה הגדולה הזאת היה גדול כחו דהיתרא. אם באה לפניו שאלת עגונה לא היתה השאלה בעיניו הטהורות לדבר מפשט, כי אם הוא הרגיש מכאוב בת ישראל, אשר בעלה, אבי בניה ומפרנסם, מצא בגלי הים קברו, וכי שברה גדול כים גם אם לא תהיה אסורה לעולם, ולבו הטוב ביקש בכל חדרי התורה מזור למכתה להתירה מכבלי העיגון. אם בא אליו מכתב משמיע דבר בליעל, כי בחור רע מעללים קידש בתולה תמה, הרגיש רבנו מה גדולה חרפתה של בת ישראל הצריכה לגט ומה גדול כאבה ויגונה, ואם דברי פי רשע, אשר דיבר מבלי אשר ידעה בת ישראל מה הוא סח, יחשבו לקדושין שיש בה ממש, אז יהיה רק חוטא נשכר, ויבקש רבנו בים התלמוד והפוסקים ומפרשים מרגליות טובות, להציל בת ישראל מרע אשר לא ידעה שחרה. עת התעוררה שאלת השחיטה לא ידע רבנו מנוח, כמה דמעות חמות הוריד וכמה דיו שפך בדברו ובכתבו לטובת השחיטה. וגם מרת נפש הטבח ידע רבנו, ועת בא השוחט להרצות לפניו פרטי שאלת הריאה, יגע רבנו ז״ל הרבה מאד להציל דמי הטבח העני ודמי העניים, אשר אין ידם משגת לקנות בשר במחיר רב להחיות נפשם היבשה.

לנו תמורתו? (ירושלמי ברכות) — ואם בכלל גדולה האבידה לישראל במות גאוני ארץ, אבידת הגאון מרן יצחק אלחנן זצ"ל הנה היא באמת אבידה שאין לה חליפין. איה איש השם כמוהו אשר נפגשו בו כל המעלות וכל המדות הנחוצות למורה משפט ותורה לכל תפוצות ישראל? איה כמוהו מורה ומנהל, מתנהג בחסידות ובפרישות, איש אמת, טוב ומטיב, רחום וחנון, מפזר ונותן לאביונים גם לעתות בצרה לו, ועניו ושפל רוח מאד מאד? איה איש כמוהו רצוי לכל המפלגות, אשר שמו וזכרו לבד היו דגל האחוה והאחדות לכל קצות עמנו? לא כמות כל האדם מת הגאון הזה, כי לא רק אשתו אלמנה ובניו יתומים, אך אלמן הוא גם ישראל, ובני יעקב יתומים כמאמר חז"ל, חכם שמת הכל קרוביו, יציאת צדיק כזה עושה רושם אדיר ונורא! לא אל קאוונא לבדה נגעה הצרה ולא לבדה תשתה את קובעת התמרורים, אך על כל בית ישראל פרש מעטה עצב ותוגה, כי נשבר ממנו מטה ומשענת. הישיש הנעלה, הגאון האדיר, אשר בימי זקנה ושיבה לא כהתה עינו ולא נס ליחו לעבוד עבודת משא ולערוך דברים לטובת אחב"י ללמד את העם דעת ואמונה ישרה — איננו עוד. מי ימלל את גודל הצרה הזאת! לא כס ההוראה בקאוונא, אך כס הגאונות בישראל עטוף שחורים ולבוש שממה, ולא רק כס הגאוניות כי גם הבירה אשר ממנה פינה ממנה יתד לכל רעיון נעלה ולכל השתדלות ויגיעה נכבדה בענין האומה וטובת הכלל נהרס בהלקח שר הבירה הזאת. הרעיונות האלה יעלו על לב כל איש לשמועה הראשונה, אך מי ימצא דברים עתה להספיד את ראש הגאונים, מי ראוי להספיד, ואיה אומר ודברים אשר יהיו דיים להספיד את גודל האבדה? — — תהי נפש וראש גאוניגו צרורה בצרור החיים, וה' ינחם את שארית ישראל.

[ד]

רבנו יצחק אלחנן איננו

מאמר ב„המליץ" מגליון 47 (כ"ג אדר תרנ"ו)

אין די אנחות מרות, אין די דמעות רותחות לבכות לגאון ישראל ושלומו רבנו יצחק אלחנן זצ"ל ולספדו, כי גדול השבר עד מאד. אל נא מקוננים תעוררו את העם לבכי, אל נא סופדים תקראו לנהי — כל עין תדמע

המריבות והקטטות השוררות בין בני עמנו ואשר תגזרנה לב עמנו לגזרים. הבגד הארוך והבגד הקצר לא עשו רושם בלבבו. תחת הבגד חפש את הלב ולב יהודי היה יקר לו מכל הון. בלבו הרחב קבץ את עמו המפוזר והמפורד בין כל העמים, השונה בהשקפות, דעות ומנהגים. לבו הלם ופעם לעמו ודתו. ונפשו התעטפה עליו למראה שפל מצבם ורוע גורלם. בימי החושך, בהלה ושבר, עת מאות ואלפים אבדו הונם ורכושם ויתעטפו ברעב, אז התאזר כח לצאת לעזרת האומללים וללחום מלחמת ה׳. לא בכח ולא בכלי נשק נלחם המלחמה הקדושה, אנחותיו אשר התפרצו מלבו מצאו הד בכל קצות תבל, מקום מושב בני עמנו. כולם חשו לעזרתו. המרכז המאחד היה כסא הרבנות פה עירנו, פירוד הלבבות חלף ועבר והאחדות הנוסדה על אדני האמונה והמוסר, מטרת חייו, התקימה ויצאה לפועל. אך לא ארכו השנים ולמגנת לבו ראה כי ידו לא עשתה תושיה והצרעת פרחה כמקדם.

ר׳ יצחק אלחנן איננו! ר׳ יצחק אלחנן לא מת. בחיים הוא עודנו, חי הוא בלבותינו ונפשותינו, חי הוא בדברי הימים לעמנו, חי הוא בספרותנו, חי הוא בלב ממלא מקומו, רוחו עלה לשמים יתלונן בצל כנפי השכינה. לעד ינון שמו. אמן.

[ג]

הגאון מהור״ר יצחק אלחנן איננו

מאמר ב„הצפירה״, מגליון 47 (כ״ג אדר תרנ״ו)

הורמה העטרה מעל ראש ישראל, כבה הכוכב המאיר, נכרת הארז הרם והנישא בכל ארזי הלבנון, נלפת עמוד התוך אשר בית הרבנים תופשי התורה נשען עליו — הגאון מרן יצחק אלחנן איננו! הוי צדיק, הוי עניו, נגעל מגן גבורים, מלומדי מלחמה מלחמתה של תורה, הילילו וספדו בית ישראל על השריפה אשר שרף ה׳, קרעו לבבכם ובגדיכם כי נסתם חזון! על הגאון הזה היחיד בדורו יספוד ישראל כמספד רבי אילא על רבי סימון בר זבידא: „ארבעה דברים תשמישו של עולם וכולם אם אבדו יש להם חליפין, כי יש לכסף מוצא ומקום לזהב יזוקו, ברזל מעפר יוקח ואבן יצוק נחושה, אלו אם אבדו יש להם חליפין, אבל תלמיד חכם שמת מי מביא לנו חליפתו? מי מביא

אולם תנחומין אחד נשאר לך הבת־קאוונא, תנחומין שיביא מרפא לך, כי נצר משרשיך יפרח ולא תשאר יתומה גלמודה. בנו [23]) אשר ימלא את ידו לכהן תחת אביו בחכמה, בתורה ובי"ש [24]) הוא יוסיף לגדל את הנטיעים שנטע בך אביו ויהי' כהמשך ממעשיו הטובים, טופס מרוחו, חכמתו ודעותיו ובפניו תחזה את פני מוריך תמיד.

ואתה אבינו רכב ישראל וקדושו אתה הלכת למנוחות ואותנו עזבת לאנחות, אתה הלכת אל המקום אשר אליו שאפת, אל העולם אשר בו חיית. אל נא אבינו תסתר את פניך מאתנו שם, הי' נא שם בעדנו למליץ טוב לפני כס־שדי, הננו שולחים על ידך אבי, את נאדות הדמעות ששפכנו ביובל השנים שאתה היית הפרנס והמנהיג של ישראל, הנאדות נפוחים מאד וכבדים, שפך נא אותם לפני הדום רגליו של כסא הכבוד! אמור לו כי בניו האומללים שולחים זאת אליו על ידך קרבן מנחת עני, אמור לו כי קרבנות טובים מזה אין לנו עכשיו, אבל — אל נא יוסיף לדרוש מאתנו יותר קרבנות כאלה, אל נא יבקש יותר, רב! די!

וה' ישלח מלאכיו הקדושים לפניך מלאכי השרת מלאכי השלום והלך לפניך צדקך וכבוד ה' יאספך ותהא נשמתך צרורה בצרור החיים ה' הוא נחלתך ותנוח בשלום על משכבך, אמן.

[ב]

דברי ההספד של ד"ר פיינבערג, הרופא התמידי של ר' יצחק אלחנן ז"ל

הדברים האלה נאמרו על הקבר בעברית, ונדפסו ב„המליץ" גליון 52 (יום ו' כ"ח אדר תרנ"ו).

המת הגדול מוטל לפנינו; גדול היה בחייו, גדול במחלתו, גדול במותו. כח עז וכביר בגוף עוז וחזק, לא נקל היה למלאך המשחית לשלול ממנו את נפשו הטהורה, וגדול היה בחייו, רוחו הנשגב והנעלה התרומם מעל להמפלגות

23) ר' צבי הירש רבינוביץ.
24) וביראת שמים.

מקרה הזמן, לפי שהוא בא לאדם בסוף ימיו לפיכך לאיש כזה גדול יום המות מיום הולדו, כן רבותי, רבנו הקדוש קנה לו שמו הטוב לא ע״י יחש אבות או ע״י מקרה ממקרי הזמן כ״א ע״י [21]) הרבה שנות עמל, כמה יגיעות יגע רבנו עד שברר וטחן ודש את משנתו הסדורה, כמה חיי צער חי, כמה לילות נדודים שבע, כמה ימים רעים כמה שעות של צער ועמל עברו עליו עד שזכה לדברים הרבה שהתורה נקנית בהם ועד שהגיע לשם זה, ולפיכך בשעה שנולד לפני דור בן לאותו צדיק ר׳ ישראל איסר בעיר קטנה [22]) וקראו שמו יצחק אלחנן לא יכלנו לדעת את הערך הרב שיתן לנו השם הזה בתקופת דברי ימי עמנו של הדור הזה אולם כשהבאנו את האיש הגדול הזה לקבורה עכשיו הננו יודעים את ערך השם של המת הגדול המוטל לפנינו. עכשיו ביום המות, יודעים אנחנו את מי אנחנו מקברים, עכשיו יודעים אנחנו כי מקברים הננו את מאור עינינו את רבן של כל בני הגולה, את כבוד מרן הגאון רבן יצחק אלחנן ספעקטאר!

כן אחי! עכשיו הננו מרגישים את האבדה הגדולה שאבדה כנסת ישראל כולה במות רבן של כל בני הגולה, ועוד נרגיש חסרונו לנו, עוד נרגיש, אחים, נרגיש ונרגיש — — —

הוי מות נורא, מלאך אכזר! איך לא יראת לפגוע במשיח ה׳ בנשמת אפינו, איך יכלת לגשת אל נשמה קדושה כזו אשר עד רגעו האחרון לא פסק פומי׳ מגירסי׳, עד רגעו האחרון לא חדל מלהגות בתורה, באהבה ויראה. אולם הוא בודאי מת מיתת נשיקה, מיתת צדיקים גמורים, הקב״ה הוציא את נשמתו — האהובה בנשיקת פיו, ואנחנו — נשארנו יתומים באין אב.

הוי קאוונא קאוונא! הרבה עירות ישראל קנאו בך שעל שמיך עלה הכוכב המזהיר הזה ובחלונותיך שולח קווי אורו, את היית מטרפולין של היהדות חצי יובל שנים, אליך נהרו אלפי לבבות, בך נשקפו אלפי עינים ואמנם הי׳ מה לקנאות בך, כמה תנחומין הביאו לך, כמה מרפא, כמה מזור, כמה דמעות מחה מעל פנים נכאים בתוכך, כמה ארוכה העלה לנשברי לב, כמה תורה יסד לך, כה גמ״ח בנה בתוכך, אמנם מאושרת היית, אולם כל אשרך תשכח ברגע זה, כל אשרך יהפך לאסון בהרגע הנורא הזה שאת בידיך תוריד את רבך היקר בקבר ועפרך תכסה את גופו הטהור. אומללה את אומללה בת־קאוונא, הוי מה גדול שברך מי ירפא לך!

---

21) כי אם על ידי.
22) ראש, פלך גרודנה.

ואומרת לבריותיו של הקב״ה, ובאספקלריא זו הביט על כל מי שבשם ישראל יכונה, בעיניו היו כלם אהובים, כלם ברורים, וכאב רחמן האוהב את בניו, אף המתרחקים ממנו כן אהב את כל המפלגות אף הרחוקים מאתנו — כבנים, כן רבותי! הוא הביט על כלנו כעל בנים ואנחנו אבדנו בן אב יקר, אב רחמן, לכן אחי! כל אחד צריך לקרות עתה מנהמות לבו את הקריאה הגדולה, אבי אבי רכב ישראל ופרשיו!

גם מרגעיו האחרונים אנו רואים בו אהבת אב לבנים, הוא לא התפרד מאתנו פתאום, לא עזב אותנו בפעם אחת, אך לאט לאט התרחק מאתנו, לאט לאט הביא יאוש בלבנו, כדי להתפשר עם הרעיון הנורא שעלינו לאבד אב רחמן ויקר כזה, הוא הרגיש הוא ידע, שאלמלא הסתתר מאתנו פתאום לא הי׳ בנו כח לשאת את הרעם הנורא הזה. כהשמש לא תאסוף קווי אורה מעינינו פתאום להביא עלינו חושך בצהרים, אך לאט לאט תאסוף את אורה אלי׳ ופסיעות פסיעות תתרחק מאתנו, כן לא אסף גם הוא את אורו מאתנו בפעם אחת להכות אותנו בסנורים, אך לאט לאט נסוג ממנו, בדממה ובנחת רוח התרחק מאתנו ואורו הלך הלוך וחסור הלוך וכהה עד כי אסף נגהו לגמרי, ויביא עלינו חושך ובלהות מות... ובהפרדו כמו הניע בראשו לנו, כמו רמז לנו דבר־מה, ומי יודע אל מה ירמזון רמיזותיו וקריצותיו? מי יודע מה בקש מאתנו ברגעיו האחרונים, מי יודע?!

הנה כי כן אחי, הננו רואים בו תמונת שלשת אבות הקדושים אברהם, משה ואהרן. נשמתו היתה כלולה מרוחו של א״א, ענותנותו של משה רבנו ואחדותו של אהרן הכהן, שלוש תכונות הללו נתכללו יחד בנשמתו, נתאחזו ונתדבקו ובמאור תורתו וכתר שם טוב עולה על גביהן, שמו הטוב הלך לפניו מסוף העולם ועד סופו ועליו נתקיים המקרא[20]) טוב שם משמן טוב ויום המות מיום הולדו, וכבאור המדרש, יש שם ויש שם, יש שם שנקנה בדרך מקרה או סיבה או שנולד לאבות גדולים. שם כזה יוכל אדם לרכוש לו בנערותו וגם בהולדו, ויש שם שאינו נקנה לאדם אלא אחרי הרבה עמל ויגיעה, לשם כזה יוכל האדם להגיע אך לימי זקנותו אחרי שנות עמל והמשך זמן רב, וזהו מליצת הכתוב טוב שם משמן טוב, שהשם ממין האחרון שנקנה לאדם ע״י עמל ועבודה כשמן הטוב שיוצא ע״י כתישת הזיתים ודריכת הגיתות ודרוש הרבה יגיעה ועבודה, טוב מהשם של המין הראשון שנקנה ע״י יחש אבות או ע״י

20) קהלת ז׳, א׳.

רואים במשה, להיות קדוש ומופרש מן החיים מצד זה ולהיות שופט במחנה מצד זה, לעלות בהר בוער באש ולדבר בקול ה׳ ולירד מן ההר אל העם, לקבל תורה מן השמים ולמסור אותה על הארץ; לראות את העליונים ולהבין את התחתונים בהשקפה אחת, במבט אחד ובטיסה אחת, כח זה הי׳ יכול לצמצם בקרבו אך איש אלקים כמשה, וכח זה הננו רואים ברבנו. שם הוא מתנשא למרחב־יה בעולמות הדקים והזכים של התלמוד, הפוסקים, סברות, חלוקים, הגיונים, ופה הוא משפיל א״ע [17]) לרדת לתוך חלקי החיים, עושה שלום בין אחים, שופט בין אדם לחבירו, יורד לתוך מושגי הקנין וידיו מלוכלכות מדם בשפיר ושליא, שם הוא עולה בהר לתוך אש ענן וערפל ופה הוא יושב במחנה לשפוט את העם, והכל במשפט אחד בהשקפה אחת ובסקירה אחת. האגדה מספרת בדחז״ל [18]) שאלו היכן משה קבור? עמדו למעלה נדמה להם למטה, עמדו למטה נדמו למעלה, לקיים מה שנאמר [19]) ולא ידע איש את קבורתו, כלומר שביקשו לדעת היכן טמון גדולתו של משה בעליונים או בתחתונים, מפני שראו אותו בשני עולמות הללו יחד, והיתה התשובה שבאמת ראו את גדלו מכל צד שהביטו עליו, וכחו חזק למעלה ולמטה. כאיש אלקים קדוש למעלה וכאיש שופט על הארץ למטה, גם את רבנו זה הננו רואים למעלה ולמטה בשמים ובארץ, בתורה ובחיים, ואיש לא ידע את קבורתו היכן טמון כחו וגבורתו, ואיש לא ידע את גדלות נפשו והתרוממו מיתר החיים.

כמו שמצינו שיווי בנפשו לנפש משה כן הננו מוצאים בו גם נפש אהרן. אוהב שלום ורודף שלום אוהב את הבריות ומקרבן לתורה, הוא הי׳ עמוד השלום בישראל, קרב את הרחוקים, איחד את הלבבות וקשר את הקצוות. הוא התרומם מעל מפלגות ועמד למעלה מכל שיטות, כלב האומה שלח חיים לכל העורקים והשפיע מרוחו על כל האברים, ומי יודע כמה אברים שלמים חסרו לנו, כמה בנים אבדנו, לולא הוא שעמד עם מחתת קטורת השלום אשר לו. כאהרן הכהן לקח מחתתו בשעה שפרץ מגפה בעם, ויעמוד בין החיים ובין המתים... ותעצר המגפה... כראש ופטרון אמתי של כל האומה לא ידע ולא בקש להבדיל בין אחים, בין מפלגה ודעה, אצלו היו כלם אחים, כלם בנים. הוא הביט על הכל באספקלריא המאירה של התורה והתורה היא בת אלקים, הכל אהבה, הכל אחוה, הכל מאור — בנים אתם להי׳ אלקיכם! מכרזת התורה

17) את עצמו.
18) סוטה י״ד, ע״א.
19) דברים ל״ד, ו׳.

מעל פניו, כן גם רועינו הנאמן הזה בבואו אל אהל מועד התורה, שם רואים אנחנו את פניו המבריקים קרני הוד. שם ניכרת שיטתו המסודרה והמלובנה ונטיתו המיוחדת, שם יודעים אנחנו מי ומה הוא. שם באהל מועד הסיר את המסוה מעל פניו, אולם בבואו לדבר אל העם — וישם מסוה על פניו, הכל מכוסה, הכל גנוז, אין כל שיטה, אין כל נטיה, כל פנים יפים אצלו כל לב טהור כל יהודי כשר.

כמשה לא ידע כי קרן אור פניו כן לא ידע גם הוא כי קרן עור פניו וקרנים מידו לו לכל בית ישראל, הוא אמר לי פעם אחת בעמדי לפניו, אינני יודע מפני מה סמכו כלם את ידם עלי ויעשוני לרבן של כל בני הגולה כאלו באמת כן הייתי האם אין גדולים אחרים בישראל שיפנו להם? להיות פנס מאיר כזה לעמוד בגובה גדול כמהו ולבלי לדעת מזה, לבלי לחוש זאת זה באמת ניצוץ נשמתו של משה רבנו העניו מכל אדם, זה מראה רוממות נפשי ועומק לבו כי הוא הסתכל תמיד למעלה, הוא פנה לעולם לשמי מעל לעומק רוח למרחב אין קץ, נפשו התרוממה לעולם לשאוף למעלה לקדושה וטהרה, ולא השפילה להביט מתחת באופל, בעומק מה למטה ממנה, ומשום זה לא ידע את המרחק הרב המבדיל ביניני ולא הרגיש את התהום הנוראה הרובצת לרגליו. כן, רבותי, רבנו הקדוש העניו מכל אדם כמשה לא ידע ולא יכול זאת לדעת.

עוד תמונה אחת בהירה מחיי משה הננו רואים ברועינו הנאמן הזה, תמונה שלא זכו אלי' כמה גדולי ישראל. הוא לא הי' גדול אך ברוח ובלב כי אם גם במעשה ובפעל כפים. רבנו לא הצטמצם רק בד' אמות של הלכה בלבד, שזה באמת לקח את כל לבו ומחשבותיו, כי אם הקדיש הרבה מעתו לצרכי העם, התמונה הזאת היתה כ"כ[16]) נפלאה למי שידע אותו מקרוב עד כי לא יכלנו לתת ציור בנפשנו איכה הצטמצמו בנפשו דו־פרצופין זה, שני ההפכים הללו, החיים והספר, בו באיש שהי' כלו ספר שהי' כלו טבול בתורה ושקוע בהלכה, כל מה שראו עיניו הי' הכל תורה כל מה ששמעו אזניו הי' הכל הלכה, כל הבריאה — אותיות, כל המראות — שורות, כל התמונות — דפים, כל המעשים ספרים, כל השמועות הלכות, כל המחשבות תורה, כל הרעיונות דינים. ובכ"ז צמצם מקום גדול במוחו לדעת ולהכיר את החיים של העם, ונכנס לתוך עומק פרטיו וחלקיו כאחד מן העולם החיים. ודו־פרצופין זה הננו

16) כל כך.

וכשמת א״א עמדו כל גדולי עולם בשורה ואמרו אוי לה לספינה שאבדה קברניטה[9]. אם נעמיד את כל גדולי עולם יבל״ח[10] בשורה לא נמצא אב ופטרון אמתי שראוי לנהוג את ספינת ישראל המטורפה בים כמוהו, אך הוא הי׳ הקברניט האמתי המוסכם מכל ישראל. לכן אחי! באנחה עמוקה השוברת כל הגוף הננו מוצאים עתה ברגע זו את המלים אוי לה לספינה שאבדה קברניטה ואוי לו לדור שאבד מנהיגו!

כשמת הלל הזקן אמרו עליו הוי חסיד הוי עניו מתלמידיו של אברהם אבינו[11], גם על רבינו נוכל לומר הוי חסיד הוי עניו! כי במקום שאנו מוצאים גדולתו שם אנו מוצאים ענותנותו, והתהלך בענות חן עם כל איש לאהוב את כל אדם באין הבדל, לדון את כל אדם לכף זכות ולקבלו בספ״י[12]. זוהי טבעתו המיוחדת במקום שאנו רואים את רבנו מפרש את ידו לשחות בים התלמוד וכגבור יחצה שאון גליו יעלה הרים ירד תהומות. הננו רואים אותו על היבשה רק כקנה נוח לכל ומתנועע לכל רוח, שם רואים אנחנו בו גבורת יעקב אבינו גולל את האבן מעל פי הבאר ב א ר י צ ח ק[13] שממנו ישקו העדרים, ופה יושב במנוחה שאננה ומנוחתו כבוד, שם רואים אנו אותו בתמונת עובד בידים חרוצות ועודר בכל כח עודר חופר נחל עמוק ורחב ידים נ ח ל י צ ח ק[14] שגם ציר אדיר יכול לעבור ולשוט בו, ופה רואים אנו אותו בתמונת איש שקט, איש שלוה, כאלו כחו עזבהו, במקום שעינו האחת ע י ן י צ ח ק[15] פתוחה ובהירה לחדור בכל מסתרי בית התלמוד והפוסקים ולבדוק בכל גנזיו וסדקיו. עינו השנית, זו עין הצופי׳ הליכות עולם קמוצה וסגורה, אינו מסתכל ואינו חפץ להסתכל מה שבלב חבירו. כל הלבבות זכים אצלו כל הנפשות טהורות בעיניו. במשה רועה הנאמן נאמר בבואו לדבר אל העם וישם מסוה על פניו ובבא משה אל אהל מועד ויסר את המסוה

---

9) בבא בתרא צ״א, ע״ב הנוסח המלא: „אותו היום שנפטר אברהם אבינו מן העולם עמדו כל גדולי האומות בשורה ואמרו: אוי לעולם שאבד מנהיגו ואוי לה לספינה שאבד קברניטה״.

10) יבדלו לחיים.

11) ירושלמי סוטה, פרק ט׳ הלכה י״ג. הנוסח הוא: „וכשמת [הלל הזקן] היו אומרים עליו הוי עניו חסיד תלמידו של עזרא״.

12) בסבר פנים יפות.

13) ספר של שאלות ותשובות על ד׳ חלקי שלחן ערוך (קניגסברג תרי״ח).

14) חידושים וביאורים על שלחן ערוך חושן משפט ב׳ חלקים (ווילנא תרל״ט, תרמ״ד).

15) שאלות ותשובות ב׳ חלקים (ווילנא תרמ״ט, תרנ״ה).

ורבנו — הוא הי׳ הראש של הגוף הגדול הזה, ממוחו יצאו עורקים של תנועה וחיים לכל אברי הגוף, ובמהירות עלעקטרית התנועעו עפ״י [4]) פקודתו ורצונו, ומלבו פרצו זרמי דם וחיים לכל עצבי הגוף הזה. אולם לא! לא דם הי׳ בלבו ולא דם זרם בעורקי הגוף הזה כי אם שמן זך טהור מנהרי אפרסמון המפכים אפתחא דג״ע [5]) ואת הנוזל הטהור הזה זרע בכל עצב ועצב מעצבי הגוף, לבו לא הי׳ ארוג מעורקים גידים ובשר, אך מרחמים אהבה וחסד, נשמתו הטהורה היתה אחת מהסגולות הנפלאות המחוננות לבני תמותה ומופיעות לעתים רחוקות מאד, היא היתה אצולה מאוצר הנשמות הטהורות החקוקות בכסא הכבוד של הקב״ה, בה התאחדו כל המעלות והמדות שיוכל אדם בן תמותה להשיג ולרכוש, יושר, אמת, אהבה, חנינה, ענוה, צדק, תום, רחמים, קדושה וטהרה, והנשמה הטהורה הזאת השפיעה מרוחה על כל האומה. כלם הלכו לאורה וכלם שאבו ממקורה. הוא הי׳ תל שכל הפיות פונים אליו. מרגלית טובה, תספר לנו האגדה [6]) היתה תלוי׳ בצוארו של א״א [7]) שכל חולה הרואה אותה מיד מתרפא וכשמת [8]) תלאו הקב״ה בגלגל חמה. המרגלית הטובה זו אמונה טהורה, אחדות הרוח.

ואהבת היצורים היתה תלוי׳ בצוארו של א״א שהוא הי׳ המרכז הרוחני בדורו, וכל חולה במחלת הנפש מכיון שראה אותו מיד נתרפא, וכשמת א״א ואבד המרכז הרוחני, לא אבדה במותו המרגלית הטובה הזאת, כ״א תלוי׳ ועומדת היא בגלגל חמה, כלומר בגלגל הדורות של שנות עולמים, בכל דור ודור צריך להיות ויש לנו מרכז רוחני, בכל גלגל וגלגל קבועה מרגלית טובה כזו, נקודה אחת שאלי׳ מתאספים קווי האור מכל הקצוות, נשמה אחת שמחיה את כל הגוף ומאחדת את כל הכחות, נשמה מעין נשמתו של א״א, ורבנו זצ״ל הוא הי׳ ניצוץ הנשמה הזאת, על צוארו היתה תלוי׳ המרגלית הנפלאה הזאת, מרגלית של א״א, והמרגלית היקרה הזאת, הה, נאבדה לנו עתה, נאבדה לנו, ועל צואר מי נתלה אותה עכשיו? על צואר מי? מי יתן לנו, הה, תמורתו, מי יתן לנו?

---

4) על פי.
5) דגן עדן.
6) בבא בתרא ט״ז ע״ב.
7) אברהם אבינו.
8) הנוסח בגמרא הוא: „ובשעה שנפטר אברהם אבינו מן העולם תלאה״...

[א]

הספדו של ר' חיים טשרנוביץ (רב צעיר)

ר' יצחק אלחנן ז"ל נספד בכל תפוצות הגולה. רבים מההספדים נדפסו בספרים וחוברות מיוחדות אבל רובם הם מסוג ההספדים שמחבריהם כרכו בהם דברי התעוררות לתשובה ופלפולי דאורייתא, חקירה וביאורי מקראות, אף שיש באחדים מהם קצת חומר לתולדות הנפטר. ההספד הזה של ר' חיים טשרנוביץ שהיה אז צעיר לימים ואחד מה„פרושים" בקובנה ושזכה לשמש את ר' יצחק אלחנן ז"ל ולקבל תורה מפיו עשה רושם ואחר פטירתו של ר' חיים טשרנוביץ מצאו את ההספד בין שאר כתבים שהניח אחריו ונדפס ב„בצרון" (שנה י"ז כרך ל"ד אלול תשט"ז) מאת א. ר. מלאכי.

מורי ורבותי.

בשם האברכים המסתופפים פה בחצרות ה' בהיותי אחד הלומדים פה בצל ישיבתו הרוממה של רבנו הקדוש אשר אוכל להתימר בשם תלמידו, הנני לוקח לעצמי רשות להגיד דברים אחדים לפני מטתו בזה.

רבנו זי"ע [1]) אשר בשתי ידיו החזיק בדגל התורה והקדיש כל כחותיו אלי' נלחם עם כל המעצורים והמכשולים שעמדו לפניו להגדיל את כבוד הישיבה הזאת אשר הרבה רבנים מו"ה [2]) בישראל יצאו ממנה, ויהי' למאורות גדולים, לכן חובה עלינו לספר בשבח פעולותיו הרמות מנקודת המבט של התורה.

עלינו לכבד ולהוקיר את מעשיו הטובים ומחשבותיו הקדושות כמו פעולות ודעות של כלל ישראל יען הוא לא חי חיי איש פרטי חיים של עצמית כי אם חי חיי כלל חיים של ישראל סבא, דעותיו הן דעות כל הכלל ורעיונותיו הם סכום המחשבות והרעיונות של כל האומה, בכל תנועותיו היינו צריכים לראות תנועת החיים של הכלל כלו, גם תעופת עינו היא תעופת עין של כנס"י [3]), אומתנו העני' והמפוזרה עלינו לצייר בדמות גוף אחד בעל ראש כללי

---

1) זכותו יגן עלינו.
2) מורי הוראות.
3) כנסת ישראל.

הדים בעתונים
ודברי הספד
על פטירתו

לשלוח לו הסכמה על ספרו יסודי העקרים על שמות, ובאמת הנה זה דרכי מעולם למשוך את ידי מלבא בהסכמה. אבל באתי להודיע כי חדושיו היקרים ששלח לי הוטבו בעיני אף שלא הי׳ ביכולתי לעיין בהם הרבה רק מעט וה׳ יהי׳ בעזרו להצליחו ויהי׳ בידו להוציא לאורה את מחשבתו הרצוי׳ ורבים יהנו מהם וכנפשו ונפש ידידו דוש״ת [5]).

יצחק אלחנן החופ״ק הנ״ל

[יח]

הסכמה לספר „דרכי תשובה" מהרב צבי הירש שפירא ממונקאטש

חדושי דינים ושו״ת על שו״ע יו״ד הלכות שחיטה וטרפות
וילנא תרנ״ג (1892)

בעז״ה.

כאשר נשלחו אלי איזה עלין הנדפסים מן החיבור דרכי תשובה שפעל ועשה ה״ה הרב המאוה״ג [1]) החריף ובקי ויר״א [2]) בנן של קדושים כש״ת מו״ה צבי הירש שפירא נ״י ראב״ד דק׳ מונקאטש במדינת אונגערין והחיבור הזה הוא על ש״ע יו״ד [3]) כולל הרבה דינים המובאים בתשובת האחרונים אשר יצאו על פני תבל אחרי ספר פתחי תשובה וראיתי בהם מעט והמה נאמרים בסידור נכון כראוי ותקותי כי יהי׳ מזה תועלת רב בעז״ה להמעיינים ותרבה הדעת והתבונה ע״י זה אי״ה וע״כ ראוים להפיצם על פני תבל וה׳ יהי׳ בעזרו ויהנו מאורו החרידים לדבר ה׳ ותן לחכם וגו׳ ויוסף לקח ולמען כבוד התורה באתי עה״ח יום ה׳ כ״ז מ״א [4]) תרנ״ג קאוונא.

נאום יצחק אלחנן בהרב מ׳ ישראל איסר זצ״ל החופ״ק

---

5) דורש שלום תורתו.
1) המאור הגדול.
2) וירא אלקים.
3) שולחן ערוך יורה דעה.
4) מנחם אב.

דאנאבארג ובדורות הקודמים נודע ביהודה ובישראל גדול שמו של הגאון האמיתי הזה. והיה מפורסם גדול בדורו ברב גבורתיה בבקיאות עצומה ובחריפות עד להפליא והמפורסמים א"צ[1]) חיזוק. וחיבור היקר הזה הוא מתוק לחיך ועל קו האמת הוא בנוי ומן הראוי לכל יראי ה' ואוהבי תורה לשום כבוד לקרן התורה ולקבל ספר היקר הזה בכבוד ובאהבה מידי המביא לבית הדפוס. וזכות הגאון המחבר יעמוד לכל המסייעים להם ולזרעם. ויהא רעוא דליבררן שמעתתא בעלמא ולמען יגדיל תורה ויאדיר.

וגם אנכי אקבל אי"ה בל"נ[5]) את הספר היקר הזה באהבה כשיצא ברשיון הצענזור ולשלם מחירו בכבוד ולמען כבוד התורה באתי עה"ח[6]).

מוקירו ומכבדו,

יצחק אלחנן החופ"ק הנ"ל

[יז]

הסכמה לספר „יסודי העקרים" על חמשה חומשי תורה וה' מגלות מחרב יצחק דאנציג

ההסכמה הזאת לספר שמות — מבאר את התורה ע"פ פילוסופי' וסותר דברי הפילוסופים שדבריהם נגד התוה"ק ומביא ראיות על ההשגחה. הנצי"ב משבח את הספר הזה הרבה. פטרבורג תרנ"ב (1892).

ב"ה יום ד' כ' טבת תרנ"ב קאוונא.

כבוד ידידי ה"ה הרב הג' המפורסם חריף ובקי וכו' כש"ת מו"ה יצחק דאנציג נ"י מ"מ וד"ץ[1]) בקמ"ר[2]) פטרבורג.

אחדשה"ט[3]) מכתבו עם חדושיו היקרים הגיעני. מה שכתב מעכ"ת[4]) בדבר ספרו חלק הראשון שזיכהו ה' הנה נשכח ממני זה הענין. ובבקשתו

---

4) אינם צריכים.
5) אם ירצה השם בלי נדר.
6) על החתום.
1) מגיד מישרים ודובר צדק.
2) בקרית מלך רב.
3) אחר דרישת שלומו הטוב.
4) מעלת כבוד תורתו.

[ט ו]

הסכמה לספר „אלף המגן", מאת ר׳ משה נתן הלוי רובינשטיין, אב״ד ומו״ץ דק׳ דובנא

שו״ת וחידושים וביאורים עפ״י סדר חלקי השו״ע, ווארשא תרמ״ז (1887)

בעז״ה ה׳ י״ד טבת תרמ״ה קאוונא.

אל כבוד הרב הגאון המפורסם חריף ובקי בחדרי תורה כו׳ כש״ת מו״ה משה נתן הלוי נ״י.

אחדשה״ט [1]) מכתבו עם ספריו הנכבדים הגיעוני ומפני כאב עיני ל״ע [2]) אני מוזהר ועומד מאת הרופאים שלא לעיין ולא לכתוב ע״כ [3]) לא ראיתי דבריו היקרים רק מעט והוטב בעיני, וה׳ יהי׳ בעזרו להוציא מחשבתו הרצוי׳ ולהפיץ חדושי תורתו על פני תבל כחפצו וכחפץ מוקירו ומכבדו ומברכו ברוב חיים ושלום והצלחתו.

יצחק אלחנן החופ״ק קאוונא

[ט ז]

הסכמה לספר „זכר יהודה" מאת הרב יהודה ליב זלקינד, שהיה ידוע בשם ר׳ ליב בטלן

שו״ת על ד׳ חלקי שו״ע, ברדיטשום, תרמ״ט (1889)

ב״ה יום ב׳ י״ט אייר תרמ״ט קאוונא.

כבוד ה״ה הרב וכו׳ מו״ה יעקב שעפטיל נ״י שוכט״ס [1]) [המדפיס של הספר בברדיטשוב].

אחדשה״ט [2]).

מכתבו הגיעני עם שו״ת זכר יהודה כי״ק מן הרב הגאון הגדול בדורו ומגאוני קשישאי כקש״ת [3]) מו״ה יהודה ליב בטלן זצוק״ל האב״ד דק״ק

---

1) אחר דרישת שלומו הטוב.
2) לא עליכם.
3) על כן.
1) שלום וכל טוב סלה.
2) אחר דרישת שלומו הטוב.
3) כבוד קדושת שם תפארתו.

[יג]

הסכמה על ספר „בני לוי" מהרב ירוחם ב"ר חיים זלמן הלוי מקאוונא

שו"ת על אורח חיים, אהע"ז ויו"ד, ווילנא תרל"ט (1879)

כאשר זה זמן רב שנתתי סמיכה לה"ה הרב המובהק החריף והבקי וי"א כש"ת מו"ה ירוחם נ"י בן המופלג מו"ה חיים זלמן מפ"ק וכמו שכתוב שם. ועתה הנני לחזק עוד הפעם את ידי הרב הנ"ל כי יש לו יד בחידושים בדברים הראויין וע"כ מן הראוי לעזור לו בכל מקום שיסע דרך שם לעזור לו בכבוד הן ע"ד איזה רבנות כראוי לערכו הרמה והן ע"ד חידושיו הנכוחים וחפץ ה' בידו יצליח וישכיל ויעלה מעלה מעלה ולמען כבוד התורה וכבוד האי גברא יקירא באתי על החתום יום ב' כ"א תמוז תרל"ח לפ"ק קאוונא.

נאום יצחק אלחנן החופ"ק הנ"ל

[יד]

הסכמה על הספר „דברי שלום" על התורה והעבודה, מאת הרב שלום מקאיידנוב

רעיונות על פרשת השבוע ע"פ דרך חסידות, ווילנא תרמ"ב (1882)

בע"ה יום ד' אב תרמ"ב קאוונע.

כבוד הרב הגאון המפורסם בנן של קדושים ותיק וחסיד כבוד שמו תפארתו מו"ה שלום נ"י וישיג רוב טובה.

אחדשה"ט יקרת מכתבו הגיעני וכו' וכו' יהי' ה' עמו שיזכה להוציא את חדושיו הנכונים על פני תבל ויהי' לנחת ולרצון בעיני החרידים ויראי ה' וחושבי שמו כמשאלות לבבו וכעתירת ידידו המברכו בלב ונפש חפיצה והצלחתו.

יצחק אלחנן החונה פ"ק הנ"ל

לכל מי שנוגע בו יראת ה׳ להשתדל ולהביא ברכה לתוך ביתו. וזכות הגאון הצדיק המחבר תגן על כל המסייעים להעניין היקר הלזה. ולמען ידובבו שפתיו בקבר. ואי״ה כשיצא מן בית הדפוס ברשיון הצענזור אראה לקבל ספר היקר הלז בכבוד כראוי. ולשלם מחירו בגודל ת״ח[3]). ולמען כבוד התורה וכבוד הגאון הנ״ל באתי על החתום יום ה׳ ט״ז מ״א תרל״ד קאוונא.

נאום יצחק אלחנן בהרב מ׳ ישראל איסר זצ״ל החופק״ק הנ״ל

[יב]

הסכמה לספר „זכרון שמשון", מהרב שמשון מוולאזין

חידושי הלכות ופסקי דינים ואיזה חידושי אגדות, ווילנא תרל״ט (1878)

כאשר הייתי מכיר מכבר את מעלת המנוח הרב הגאון חריף ובקי המפורסם בתו״י[1]) כש״ת מו״ה שמשון ז״ל ראב״ד דק׳ וולאזין וכמה פעמים עסקתי עמו בעודו חיים חיותו בקונטריסיו היקרים אשר שלח לי והוטבו בעיני אז וע״כ מהראוי להיות בעזר בנו הרב י״ל[2]) נ״י דיין בוולאזין שיהי׳ באפשריות בידו לקובען בדפוס ולהוציאן ע״פ תבל ויהי׳ זה לזכות נשמתו בגנזי מרומים וכאשר יצא מן הדפוס בעז״ה ברשיון הצענזור אז אי״ה אראה לקבלו באהבה ולסלק דמי מחירו כפי אשר יושת למען כבוד האי גברא רבא ויקירא זצ״ל וכבוד התורה באתי עה״ח[3]) יום י״א אלול תרל״ו לפ״ק פה קאוונע.

נאום יצחק אלחנן החופק״ק

---

3) תשואת חן.
1) בתורה ויראה.
2) יהודה ליב.
3) על החתום.

[י]

הסכמה לספר „דברי משה" מאת הרב משה ב"ר יעקב זאקס

שו"ת על חושן משפט ויורה דעה, ווילנא תרל"ח (1878)

מכיר אנכי מכבר את מעלת כבוד ידידי הרב הג' המפורסם חריף ובקי סיני ועוקר הרים כו' כש"ת מו"ה משה לוי נ"י אב"ד דק"ק נעמאקשעט וידעתיו כי רב חילו לאורייתא. וידיו רב לו בש"ס ובפוסקים ולחדש חדושים נכונים ופלפולים הראוים, ולאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא ורצונו להפיץ חדושיו על פני תבל ולקובעם בדפוס. וכמה קונטרסים מחדושיו אשר שלח לי ראיתי והוטב בעיני. ע"כ אמרתי לפעלו יישר חילו לאורייתא. ומהראוי לעזור לו ולתומכו למען יבצע את מעשהו הטוב ולדפוס את חדושיו הנחמדים. ולמצוה רבה יחשב לכל המסייעים אותו. וגם אנכי אקבל אי"ה ספר אחד כאשר יצא מביה"ד [1]). ולמען כבוד התורה ולומדי' באתי עה"ח [2]) יום א' כ"ט תמוז תרל"ב קאוונא.

נאום יצחק אלחנן החופק"ק הנ"ל

[יא]

הסכמה לספר „זכרון יעקב", מאת הרב יעקב רב מבויסק

שו"ת על אהע"ז וגם חידושים בגפת ושו"ע, ווילנא תרל"ד (1874)

שמח לבי אף תגל ורנן נפשי כי יצא לאור עולם חמדה גנוזה עד כה הם כתבי קודש של כבוד הרב הגאון קדוש ה' כו' כקש"ת מו"ה יעקב זצ"ל שהי' רב בק"ק בויסק והנה לא הי' באפשרי לעיין בעיון הדק היטב בכתבי קודש הנ"ל מחמת טשטוש הכתב אך המפורסמת א"צ [1]) ראי'. ע"כ אמרתי לפעלא טבא הרב החו"ב [2]) המו"ל יישר כחו. וד' יהי' בעזרו בזכות זה. ומהראוי

---

1) מבית הדפוס.
2) על החתום.
1) אינה צריכה.
2) החריף ובקי.

דהילכתא כאחד מן הרבנים הגדולים המפורסמים. ולכן עצתי נכונה לפני מעכ״ת שיראה להדפיס חדושי תורתו הנעימי׳ ולהפיצם על פני תבל וה׳ יהי׳ בעזרו להוציא מחשבתו לאורה אי״ה. וכאשר יצא ספרו מן הדפוס בעז״ה בהצלחה בקשתי שישלח לי ספרו הנכבד ואי״ה אשלם מחירו כפי הראוי ולמען כבוד התורה.

באעה״ח ידידו דוש״ת בלונ״ח[3],

יצחק אלחנן החופ״ק קאוונא

[ט]

הסכמה לספר „דברי שלום ואמת", מאת הרב שלום ז״ל שחיה אב״ד ביאנישאק

שו״ת על שו״ע יו״ד ואו״ח. הספר כולל ג׳ חלקים ובחלק ראשון המחבר מספר שבחי זקינו הרב ר׳ שלמה זלמן מווילנא. ווילנא תרל״ג (1873).

כאשר הי׳ בצל קורתי ה״ה הרב החו״ב וי״א[1] כש״ת מו״ה בינוש נ״י אחי הרב הג׳ המפורסם לתהלה כו׳ מו״ה שלום נ״י אבד״ק יאנישאק והראה לפני חיבור היקר חלק שלישי תלדות אדם המספר בשבחו של זקינו הרב הגאון הגדול הצדיק המפורסם כו׳ כקש״ת[2] מו״ה זלמן זצ״ל מווילנא אשר פעל ועשה נכדו הרב הגאון מוהר״ש נ״י הנ״ל וגם הוסיף חידושים יקרים בחיבור היקר ע״כ ידי תכון עמו ומהראוי להיות בעזרו כדי שיוכל להוציא חפצו על פני תבל למען יתענגו ממנו החרדים וי״א וה׳ יהי׳ בעזרו לבצע מעשהו בקודש. ואי״ה כשיצא מהדפוס ברשיון הצענזור כחוק אדונינו הקיר״ה[3] אראה אי״ה ג״כ לקבל הספר הנכבד הלז ולשלם מחירו ולמען כבוד התורה וכבוד אבותיו הגאונים נ״ע[4] באעה״ח[5] יום ג׳ י״ב סיון תרל״ב קאוונא.

נאום יצחק אלחנן החופ״ק הנ״ל

---

3) דורש שלום תורתו בלב ונפש חפיצה.
1) החריף ובקי וירא אלקים.
2) כבוד קדושת שם תפארתו.
3) הקיסר ירום הודו.
4) נשמתם עדן.
5) באתי על החתום.

[ז]

הסכמה לספר „דברי חיים" מהרב חיים ב"ר אברהם יואל שארין

כולל דרשות על ספר בראשית, ווילנא תרל"ז (1870)

הנה שלח אלי ה"ה הרב הגדול חו"ב [1]) וי"א [2]) כש"ת מו"ה חיים נ"י בהרב ר' אברהם יואל ז"ל מחאסלאוויטש את ספרו דברי חיים שזיכהו ה' על דברי אגדה וראיתי כי דבריו מיוסדים ע"פ מדרשי חז"ל וזוהר הקדוש בטוב טעם להמשיך לבו של אדם ליראת ה' ותורתו הקדושה ע"כ אמרתי לפעלא טבא דילי' יישר כחו וחילו לאורייתא. ויהי ה' עמו לזכותו להעלותו בדפוס ולהפיצם ע"פ [3]) תבל כי המה דברים ראויים ב"ה. ומצוה לתומכו ולסעדו בכל האפשרי. וגם אנכי אקבל בל"נ [4]) ספר אחד שיצא מהדפוס ע"פ רשיון הצענזור כחוק אדונינו הקיר"ה [5]). ולמען כבוד התורה ולומדי' באתי עה"ח [6]).

יום ו' עש"ק כ"ג תמוז שנת תרכ"ט לפ"ק פה קאוונא.

נאום יצחק אלחנן בהרב מ' ישראל איסר זצ"ל חופ"ק הנ"ל

[ח]

הסכמה לספר „טוב החיים" מהרב חיים טור

חידושים וביאורים בכמה ענינים בחלקי ש"ע אורח חיים, יורה דעה, ואה"ע. ווילנא תרל"ג (1872).

אל כבוד ידידי הרב הג' המפורסם חריף ובקי וי"א [1]) כו' כ"ש מו"ה חיים טור נ"י שהי' אבד"ק קארעליץ אחדשה"ט [2]) יקרת מכתבו בצירוף חידושי תורתו הנעימים הגיעני ועיינתי בהם מעט והוטב בעיני ובאמת ידעתיו מכבר כי רב חילו לאורייתא וידיו רב לו בש"ס ופוסקים ולאסוקי שמעתתא אליבא

---

1) חריף ובקי.
2) וירא אלקים.
3) על פני.
4) בלי נדר.
5) הקיסר ירום הודו.
6) על החתום.
1) וירא אלקים.
2) אחר דרישת שלומו הטוב.

[ו]

הסכמה ל„דקדוקי סופרים" מהרב רפאל נטע רבינאוויץ

כתב יד משנת ק״ג לאלף השישי המונח בעיר מינכען בעקד הספרים אשר לממלכת בייערן השונות מנוסחאות התלמוד המצוי בידינו בדפוס עם הגהות ונקראות „דברי סופרים" כוללים נוסחאות שונות מגמרא כתב יד הנמצא בעקד ספרי הקיסר יר״ה בפאריז ומדפוסים הראשונים מגמרא משניות ועין יעקב והערות לברר את הנוסחא הישרה על פי דברי הראשונים ז״ל וע״פ שקול הדעת הישר. מינכען תרכ״ח (1867).

בע״ה יום ו׳ עש״ק כ״ג תמוז תרכ״ז קאוונא.

רוב שוי״ר [1]) אל כבוד יד״נ ה״ה הרב הגדול חריף ובקי ומפורסם לתהלה כש״ת מו״ה רפאל נטע רבינאוויטץ נ״י ויתברך בכט״ס [2]).

אחדשה״ט [3]) יקרת מכתבו עם הקונטרסים וחידושיו שזיכהו ה׳ הגיעני במה שהודיע לי אשר רוצה להדפיס חבורו היקר הנקרא בשם דקדוקי סופרים אשר יגע ומצא בעז״ה חמדה גנוזה מן הגירסאות ונוסחאות שונות המסכימים בכמה מקומות לגירסת ראשונים בכמה מס׳ בש״ס (צ״ל בכל הש״ס) והשתדל מעכת״ר [4]) ברוב יגיעות להוציא לאורה ולהפיצם בישראל על פני תבל. ובאמת זה ענין יקר ונכבד מאוד ולכל בני ישראל יהי׳ אור כשנזכה לראותו בעז״ה על הגמר ע״כ אמרתי לפעלא טבא דיליה יישר כחו וחילו לאורייתא ומה גדלו כח מעשיו היקרים כי דבר גדול הוא מאוד ויהא רעוא מן ה׳ לזכהו להוציא מחשבתו לאורה, ואקוה לה׳ כי כלם יקבלו את כ״ז בגודל אהבה ובכבוד כראוי וגם הנני לעמוד לעזרתו בל״נ [5]) בזה כשיהי׳ ע״פ רשיון הצענזור כחוק אדוניט הקיסר יר״ה [6]) וה׳ יהי׳ בעזרו להיות נגמר על ידו ענין יקר הזה, כה דברי המעתיר למען כבוד התורה ולומדיה ויקבל רוב חו״ש [7]) כחפצו וחפץ ה׳ בידו יצליח וישכיל ויעלה מעלה כחפץ ידידו.

יצחק אלחנן בהרב מו״ה ישראל איסר זצ״ל החופ״ק הנ״ל
בעהמ״ח ספר באר יצחק

---

1) שלום וישע רב.
2) ברכת כל טוב סלה.
3) אחר דרישת שלומו הטוב.
4) מעלת כבוד תורתו.
5) בלי נדר.
6) ירום הודו.
7) חיים ושלום.

חילו ופעלו לזכות הרבים. לכך חובה עלינו לחזק ידו ולגדור גדר בעדו כאשר מוזהרים אנחנו בתוה"ק לא תשיג וכו' ע"כ באתי לגזור אומר על כל המדפיסים הן במדינתנו והן חוצה לבל ירים איש את ידו להביאו בדפוס תוך משך ששה שנים מיום צאתו מבית הדפוס והעובר הוא בעונש מסיג גבול והשומע יתברך בכט"ס [2]. כ"ד המדבר למען כבוד התורה. ובאתי על החתום יום ב' כ"ז אלול ברכת לפ"ק פ"ק נאווהרדאק.

נאום יצחק אלחנן בהרב מהו' ישראל איסר זצ"ל
החופ"ק הנ"ל בעהמח"ס באר יצחק

[ה]

הסכמה לספר „בחירת אברהם" מאת הרב אברהם ב"ר ישראל

חידושים ובאורים והגהות רבות על מדרש רבה, וילנא תר"ל (1870)

איקלע לאתרין כבוד הרב המופלג ומפורסם מו"ה אברהם בר' ישראל נ"י מגיד מדרש כביהמ"ד החדש יסו"ד דק"ק ווילנא ובידו מגילה עפה מחידושיו על מדרש רבה ותנחומא. והמה בנוים בדרך הישר והשכל. ורוצה לקובעם בדפוס. ושמעתי דרושים שלו כמה פעמים והוטב בעיני ובאזני כל שומעיו. ע"כ ראוי להיות בעזרו ויפוצו מעיינותיו חוצה כי כוונתו לזכות את הרבים ודברים יוצאים מלב כו', והנני לקבל ספר אחד כאשר יוציאו לאורה בעזה"י ובאתי עה"ח יום א' כ"ד אדר תרכ"ו קאוונא.

נאום יצחק אלחנן החופ"ק הנ"ל

---

2) בכל טוב סלה.

מהיכולת לספר שבחו. ועתה רוח ה׳ נוסכה בהרב הנ״ל ליסע ולקבוע ישיבתו באה״ק [3]) מחמד לבבנו ע״פ עצת הבקיאים לפי חלש מזגו וטבעו. ושם בארץ הקדושה יש לו משפחת אנשי שם והרב הגאון המפורסם אחד מגבאי הכולל באה״ק מו״ה מאיר במו״ה אשר אניקסטר נ״י הוא חותנו. ומי האיש אשר ישא נפשו ליסע שמה בעיתים ההמה הדחוקים אם לא כי הוא ודאי מצוה באמת לשמה וגם מטעם הנ״ל. לכן הנני לבקש מכת״ה גה״כ דאה״ק וכו׳ כאשר יזכה ה׳ לבוא לשלום לאה״ק יפה נוף לעזרו ולתמכו כאחד מן הגדולים בכדי שיוכל למלאות חפצו חפץ ה׳ בקודש. ויצאתי עתה מגדרי בעבור האי גברא רבא הנ״ל לבקשם כנ״ל כי הוא ראוי באמת להיות מיושבי ירושלים עיה״ק [4]) וגם בכאן בחו״ל [5]) כל חפצו ומגמתו בכל לבבו ונפשו הטהורה רק בתורת ה׳ ויראת שדי היא מעוזו והצליח ועשה פרי בתורה ויראה כנ״ל. וחד מינן כשיעלה להתם כו׳ יעלה אי״ה על במתי ההצלחה ויפוצו מעינותיו חוצה ואחתום בברכה ובאתי עה״ח לכבוד התורה ולומדי׳ ולכבוד אה״ק יום ד׳ כ׳ אב תרכ״ב לפ״ק קאוונא.

נאום יצחק אלחנן החופ״ק קאוונא

[ד]

חסכמה לספר „בנין ירושלים" מהרב נח חיים במחו׳ משה לעווין מקאברין

הספר כולל כל אגדות תלמוד ירושלמי שלא הובא בספר „עין יעקב" מהר״י חביב. וואַרשא תרכ״ד (1864).

כאשר התעורר כבוד המופלג והשנון מהו׳ נח חיים נ״י מק״ק קאברין להדפיס אגדות ירושלמי עם פי׳ קצר מלוקט מן בעל קרבן עדה והפני משה ומן ספר יפ״מ [1]) וגם אגדות מלוקט מן התוספתות וזה ענין נכון לפי שרבים משתוקקים לזה ואינו בנמצא ע״כ מן הראוי לחזקו ולתמכו במה דאפשר ויישר

---

3) בארצנו הקדושה.
4) עיר הקודש.
5) בחוץ לארץ.
1) ספר יפה מראה מהר״ש יפה שחיבר גם יפה תואר על מדרש רבה.

בהרב הגאון המפורסם מו"ה יהודה ליב אדל זצוק"ל בעל המחבר ספר אפיקי יהודה והראה לפני חיבורו היקר שמו דרכי יוסף על דרשותיו הנחמדים וערבים לשומעיהם ומתוקים לחיך וביאור הרבה מאמרי חז"ל כתפוחי זהב במשכיות כסף דבר דבור על אופניו נכונות וראויות לאומריהן עד להפליא ולהמשיך את לב בני ישראל לעבודתו ותורתו. ומכיר אני מכבר את כבוד הרב המאה"ג הנ"ל כי ידיו רב לו בביאוריו שחיבר על משלי וחמש מגילות המתוקים לחיך וישרים לשומעים. וכעת ראיתי את החיבור היקר הזה קבלתי רוב נחת בראותי שהתורה מחזרת על אכסניא שלה. ומעשה אבות ירשו בנים ע"ד דרוש של אביו הגאון הצדיק זצ"ל לכן ראוי שיחוקו דבריו בספר ויפוצו מעיינותיו חוצה בדפוס. ומצוה רבה להיות בעוזריו להוציא מחשבתו אל הפועל ולהפיץ על פני תבל. ואקווה לד' שיתקבלו דבריו בתפוצות ישראל ברוב ת"ח [4]). ואסור לשום איש להשיג גבולו להדפיס את החיבור הלז בלתי רשיון מאת המחבר וזכות אביו הגאון ז"ל יעמוד לכל המשתדלים בעזר האי גברא רבא ויקירא כ"ד [5]) ידידו מחו' [6]). הבא עה"ח יום ב' ז' אייר שנת תרט"ז לפ"ק פ"ק נוואהרדיק.

נאום יצחק אלחנן בהרב מו"ה ישראל איסר חופ"ק הנ"ל

[ג]

הסכמה לספר „יד יצחק" מהרב יצחק צבי הכהן

חדושים על הרמב"ם, ווילנא תרכ"ז (1867)

כאשר מכיר אנכי את מעלת הרב הגדול חו"ב [1]) מפורסם ביראת ה' באמת ובתמים כש"ת מו"ה יצחק צבי הכהן מק"ק קראקינאוי ר"מ לפני מופלגי וחשובי עירו ובחריפותו ובקיאותו בש"ס ובפוסקים ישא ויתן בעומק הלכה ויחדש חידושין ע"ד האמת פום ממלל רברבן, ודרש ידרש בהלכה ובהגדה כאחד מן המפורסמים, נין ונכד להצדיק והחסיד האמתי המפורסם בין גאוני וגדולי דורות שלפנינו הוא הנקרא ר' ליב חסיד זלה"ה [2]) מטעלו אשר אין

---

4) תשואת חן.
5) כן דברי.
6) מחותנו.

1) חריף ובקי.
2) זכרונו לחיי העולם הבא.

[א]

הסכמה לספר „ברכת ראש" מהרב אשר הכהן אב"ד ד"ק שערשאב

חידושי הלכות על מסכת ברכות, ווארשא תרט"ז (1856)

הן ראתה עיני חיבורו של כבוד ידיד נפשי הרה"ג החריף ובקי בכל חדרי התורה המפורסם לתפארת כש"ת מו"ה אשר הכהן נ"י רב דק"ק שערשאב ס' ברכת ראש על מסכת נזיר אשר נדפס מקרוב ומדי עברו עיוני בו ראיתי כי הוא חיבור נחמד כי העמיק הרחיב בסוגית הש"ס בביאור הפלא ופלא לכל רואיהם, וגם ידעתיו מכבר שהוא אחד מגדולי זמנינו וידיו רב לו בש"ס ופוסקים ובפלפול ובסברא ישרה, ועתה ינופף ידו להדפיס חלק שני על מסכת ברכת כמעשהו בראשון. אמרתי לפעלא טבא ברך ה' חילו כי חיבוריו המה תועלת גדול למשכילים בתורת ה' כי באלו החיבורים ימצאו מרגוע ונחת הן בפלפול רב והן בביאור לבאר הקמשונים שעלו במס' נזיר ולבאר דברי חז"ל במסכת ברכות ורבים משתוקקים שיוציא מחשבתו לאורה אי"ה ויפוצו מעיינותיו חוצה יגדיל תורה ויאדיר ואחלי מן המתנדבים להיות בתומכי נפשו להוציא מכח אל הפועל לזכות את הרבים וגם אנכי אקבל בל"נ [1]) ספר אחד בעת שיזכהו ה' לצאת מן הדפוס ולתת כסף ערכו כפי אשר יושת מן הה"ג המחבר הנ"ל. הכ"ד [2]) המדבר לכבוד התורה ולומדי' ובא עה"ח יום ה' י"ב כסלו שנת תרט"ז לפ"ק.

נאום יצחק אלחנן בהרב מוהרי"א ז"ל החופ"ק נאווהרדאק

[ב]

הסכמה לספר „דרכי יוסף" חלק א', מהרב יוסף אליעזר ליבר

כולל דרושים על רוב פרשיות התורה, יאהאַנניסבורג תרי"ט (1859)

אקלע לאתרין כבוד ידיד נפש מחו' [1]) הרב המאה"ג [2]) חריף ובקי הדרשן הגדול המפורסם לתהלה כש"ת מו"ה יוסף אליעזר ליבר נ"י מ"מ [3]) דק' סלאנים

---

1) בלי נדר.
2) הגה כן דברי.

1) מחותני.
2) המאור הגדול.
3) מגיד משרים.

הסכמות
על ספרים

הערים השרופות כפי סדר החלוקה שיעשו. ומאחינו במדינות הרחוקות אבקש להעתיק דברינו אלו במכ"ע היוצאים לאור בארצותם הן בעברית והן בלשון המדוברת לבעבור ישמעו כל מפלגות הנדיבים. ובאופן הזה יהיה מעשה הצדקה שלום בע"ה, ושלום על כל הנדיבים העושים והמעשים העוזרים והמסייעים, וזכות מעשה הצדקה וסדריה יעמדו לנו למנוע מעל עמנו ומכל תושבי ארצנו ומכל הנדיבים כל אסון ופגע ולא ישמע קול פרץ וצוחה ברחובותינו ואך ששון ושמחה ישמע בגבולותינו סלה. הכותב בלב נשבר ומצפה לתשועת ה' ומברך את עמו וכל המתנדבים בשלום.

ג' תמוז תרנ"ה.

יצחק אלחנן החופ"ק

א) ישנן קהלות שיחסרו שמה מעוררים ומעשים ובאפס מעורר יועם רגש החמלה ומעשה הצדקה. ב) ישנן קהלות רחוקות החושבים שתספקנה הנדבות של אילי הכסף ושל הקהלות הקרובות והסמוכות למקומות המעשה. ג) הרבה ערים קטנות ובינוניות חושבות אשר נדבותיהן המעטות במה נחשבו, לכן אינן עושות מאומה. ד) אחינו במדינות הרחוקות לא הגיע עליהם זעקת שבר האומללים כמו לאחינו הקרובים ואינם מכניסים הצדקות האלה בסוג צדקה כמו לעניי ארצותם. ה) הסדרים במעשה הצדקה בכלל שרק בהם הברכה מצויה שיהיה מעשה הצדקה שלום.

לכן אליכם אחב״י וכל נדיבי לב מקרוב ומרחוק אקרא, בעת צרה ותוכחה כזו אל תעמדו מרחוק, בעת אשר שואת פתאום באה על ערך קרוב למאה אלפים נפשות קוראות לעזרה! גם הרחוק יאמר קרוב אני, גם בני הארצות ממרחק עליהם לחשבם כבני עניי ארצם ועירם, כל אשר לב בשר לו, אשר ידו משגת לתת רק נדבה קטנה חובה קדושה עליו מן התורה ומן חובת תורת האנושיות להושיט יד לעזרה. כל רב ומורה ודרשן בעירו, כל גבאי בתי התפלות גם בהערים היותר קטנות מקרוב ומרחוק וגם במדינות הרחוקות, עליהם החובה להעיר את בני קהלתם ועדתם לבלי לעמוד על דם אחיהם ליסד ולקבוע בכל קהלה ועדה ובית התפלה אנשי מעשה לאסוף נדבות אחד המרבה ואחד הממעיט כל אחד לפי יכלתו ורוח נדבתו הטובה עליו מן האיש שבכחו לתת גם מעט במעשה הצדקה הזאת. הן נוסדו קאמיטעטין מטעם הממשלה מאת נכבדים בני ברית ושאינם בני ברית העוסקים באמונה וכל פרוטה ופרוטה יבוא בחשבון ויתפרסמו ברבים אי״ה כראוי ויחלקו בצדק וביושר.

ולבעבור שיעשו סדרים במעשה הצדקה בכלל לבלי ימטירו הנדיבים גשמי הנדבות על עיר אחת ועל עיר אחרת לא יתנו כלום ח״ו, כמו כן בסדר החלוקה, הן ישנן קהלות אשר ליסוד קהלתם דרושים בתי תפלה, מקוה וכדומה שהם כנשמה וחיים לתקומת הקהלות, לעודדן ולהקימן ולהחזיר עטרת סדרי קהלתם ליושנם ונפשות הנשרפים להוטים אחר כל פרוטה, ובאלה יפה כח המנדבים מהמקבלים, לכן למנוע קטטות מריבות וצרות עין הנני מבקש מכל קהלות ישראל הקמים על נדיבות שבל ישלחו כסף נדבותיהם כל אחת לבדנה כי אם יתאחדו הקהלות של כל מחוז וגליל ויצרפו כסף תרומות נדבותיהם יחד ויחלקו בסדר ישר לכל הערים השרופות לפי מכסת הערים והנפשות, וגם מצרכי הצבור בל יעלימו עין, וישלחו להקאמיטעטין שבכל

[ח]

קול קורא

קול קורא לעזרת האומללים אשר בתיהם נשרפו ונשארו בערום ובחוסר כל בשרפה הגדולה בשנת תרנ"ה. ב„קול קורא" הזה מביע ר"א גם כן את דעתו בענין חלוקת הכסף בין הערים הנשרפות ומציע לסדר מגבית מאוחדת. נדפס ב„המליץ" גליון 133 (ט' תמוז תרנ"ה).

עזרה בצרות

בעז"ה, אחב"י הרחמנים בני הרחמנים, הלא ידעתם גם שמעתם דבר אסונות השרפות האיומות והנוראות אשר באו על הרבה קהלות ישראל בארצנו בקיץ הזה תתפלץ כל נפש מזעקת שבר של החורבן הנורא אשר באה על העיר ואם בישראל „בריסק דליטא", גם לב ואבן ימס כמים מנהרי נחלי דמעות השוטפים מאת הרבה רבבות נפשות מערי ישראל השרופות: איישישאק, קאברין, ראזינאי, דובנא, זעלווי וואסילקאוע, קרעווי, נעוויל ועוד ועוד ערים וקהלות אשר קרוב למאה אלפים נפשות נהפך עליהם הגלגל בשעות אחדות, ונשארו ערומים, יחפים ורעבים, מושלכים תחת כפת השמים, צפויים לחסדי ה' ע"י רחמי הנדיבים בעם. אסונות מחרידים מבהילים ונוראים כאלה יחד עם הרבה עשרות קרבנות אדם לא נשמעו כאלה משנים כבירות כבשנת זעם הזאת! ה' ירחם. צרות ופורעניות תכופות באו זו אחר זו. עוד זה מדבר משרפת עיר פלוני הזועק לעזרה והנה זה בא בזעקת שבר על שבר מעיר אחרת, כה הקיפה הזעקה תכופה ומובהלת מהרבה קהלות בקול איום מבהיל ומחריד! אחב"י עוררו רחמיכם וחושו לעזרה!

הצרי והמרפא לכל האסונות והנוחם האחד אשר ירגיע הלבבות הוא „הצדקה". ידענו כי עולמו של עמנו חסד יבנה, לבבות בני ישרון מלאים חסד, חמלה, חניגה ורחמים, ורוחם כנחל שוטף צדקה, ובצדקה יכוננו ויתפארו זרע יעקב סלה. לכן לשמוע אסונות מבהילים כמו אלה, ואנקת קרוב למאת אלפים נפשות שנהפכו עליהם בלהות פתאום, ה' ירחם, מי לא יתפעל ולא יתעורר לרחמים ומי יקפוץ ידו חלילה מלהושיט יד עזרה, ואמנם כן כי הרבה קהלות מישראל קמו על נדיבות מבלי מעורר מבחוץ כלל.

אמנם למען אשר תהי' מעשה הצדקה שלום בעת צרה ותוכחה כזאת, מצאתי חובה לצאת עם קול הקורא הזה בשם ובעד רבבות הנפשות האומללות כפי הפרטים שיבוארו בזה:

כי אהבת האדם, רגשי החמלה, ואמונה אומן להממשלה וארץ מולדת, הן סגולות נפשות כלל אחב״י.

לכן במצות תורה״ק הנני קורא אל קהל עדתי בפרט, ואל אחב״י יושבי ערי ארצנו הקרובים והרחוקים אשר נדבה רוחם לשמוע לדברי אלה: אחב״י רחמנים ב״ר[3]) העלו על לבבכם מצוקות ענות רבבות אלפי אזרחים אשר עיניהם נשואות רק לעזרת נדיבים, קומו נא על נדיבות כל אחד כפי יכלתו אחד המרבה ואחד הממעיט ירימו תרומות נדבותיהם לשלחם להועד הראשי, גם בני ההמון לפי מצבם ויכלתם יצרפו בפרוטותיהם וסך מתנדבים כאלה בסכומים קטנים יצטרפו ביחד עדי יעלו לאיזה רו״כ וישלחו נדבותיהם להועד הראשי מפורש בשמותם למקומותם, ובאלה יוסיפו כח ועצמה למעשה הצדקה הכוללת ולאות נאמן על מדת הרחמים המלאה חדרי לבב כל איש ישראל.

ידענו את רוח הנדיבה של אחב״י לכל מעשה הצדקה והטוב, אשר נחשוב למשפט, כי הרבה מבני עמנו חושבים אשר רק תרומות צדקות גדולות ירצו למעשה הצדקה הכוללת הזאת. — לכן מצאתי חובה קדושה לנפשי להעיר את כלל אחב״י כי חובת הצדקה הזאת כוללת מקפת ומחייבת את העם כלו וחובה על כל אחד להשתתף לתת לפי ערכו ויכלתו, ואין שום איש מבלעדי המתפרנסים בעצמם מן הצדקה שיוכל לפטור א״ע מחובת הצדקה הזאת עפ״י מצות תורה״ק ותורת חובת האנושית בכלל.

לזאת אחלה מכל גבאי בתי התפלות וכל הנכבדים מעמנו להיות עוזרים ומסייעים לעורר את העם למלא חובתם במעשה הצדקה הזאת, ובזכות הצדקה יתן ה׳ וישפיע על ארצנו שפע ברכתו משמים מעל ויתרומם קרן ממשלתנו ותגדל ותנשא מלכותו של אדונינו הקיר״ה[4]) ובנו יורש העצר יר״ה המפקחים על מעשה הצדק הזה כתפלת כל חוסי שבטו. עבד נאמן לארץ מולדתנו.

הכותב בשם הצדקה והרחמים.

א׳ כ״ד טבת תרנ״ב קאוונא.

נאם יצחק אלחנן ספעקטאר החופק״ק

---

3) בני רחמנים.
4) הקיסר ירום הודו.

לשלוח נדבותיהם אל הועד העומד תחת פקודת הוד יורש העצר יר"ה אשר נתן כל לבבו לדאוג לטובת העטופים ברעב.

מי כעם ישראל מלומדי עוני ומצוקות מחסור, מי כמונו יודעים ומרגישים ענות נפשות נענות, לכן חובה עלינו בכפלים לחוש לעזרת האזרחים האמללים בארץ ממשלתנו ע"פ רגש האנושי וחובת תורה"ק, אשר הצדקה והטוב, הרחמים והחמלה, שלום המלכות ואהבת ארץ מולדת, ואהבת אדם בכלל, הן אבני הפנה לתורה"ק, וממנה תוצאות לכל האמונות השוררות בתבל. תורה"ק צותה (ויקרא י"ט) ואהבת לרעך כמוך. הנביא ירמיה צוה (כ"ט ז') ודרשו שלום העיר גו' והתפללו בעדה אל ה' כי בשלומה יהיה לכם שלום, ורבותנו חכמי המשנה והתלמוד ז"ל אמרו (אבות פ"ג) רבי חנינא סגן הכהנים אומר הוי מתפלל בשלומה של מלכות כו' ואמרו (שם) חביב אדם שנברא בצלם כו' חיבה יתירה נודעת לו כו' שנאמר כי בצלם אלקים עשה את האדם ואמרו במסכת גיטין (ס"א ע"א) ת"ר מפרנסין עניי העמים עם עניי ישראל, ומבקרין חולי העמים עם חולי ישראל; ועוד כתובים ומאמרים המצויים ומזהירים על אהבת האדם לעשות הטוב עם הבריות, ומה גם עם האזרחים שהננו חוסים עמהם תחת שבט ממשלה וארץ מולדת אחת.

הרבה מעשירי עמנו הנדיבים בארצנו כבר הקדימו למלאות חובת תורה"ק לארץ מולדת ונתנו נדבות הגונות בעד הרעבים ביחד עם כל המתנדבים מעמי הארץ, אולם בעת צרה איומה כזאת אשר הרבה מיליונים אזרחי ארצנו נגשים ונענים מתגרת רעב נורא, חוב קדוש מוטל גם על כלל המון בני ישראל עפ"י מצות תורה"ק לבלי לעמוד מנגד, ומן העשיר אשר בכחו להרים תרומת נדבה גדולה כיד עשרו, עד האיש אשר אין בכחו רק להאציל איזה פרוטות לצדקה, מחוייבים המה להשתתף במעשה הצדקה הגדולה הזאת. הן אמרו חז"ל מלכותא דארעא כעין מלכותא דרקיע [1]) ואמרו רחמנא לבא בעי [2]), העני הנותן פרוטות לצדקה חביבה היא בעיני ה' אשר צדקות אהב, רב יתר מפזרון כסף תועפות העשירים. כל פרוטה ופרוטה שיאצילו ההמון הבלתי חוסים בצל העושר, פועלים, בעלי מלאכה, תגרים, וכדומם וישלחו להועד הראשי יצטרפו לחשבון גדול ויהיו למשען עזרה מרובה, ורגשי הרחמים והחמלה אשר יזהירו מתוך הפרוטות של כלל ההמון מעמנו יוכיחו לעיני כל

---

1) ברכות נ"ח.

2) סנהדרין קו, ב, שם: הקב"ה ליבא בעי, אבל ברש"י שם כתוב רחמנא, וכן כתוב בהקדמת „חובת הלבבות".

מנדבת הקהלות ואם עליהם יתוספו כעת גירוש חדש עצום ונורא כזה של הרבה רבבות אלפים נפשות בתחום הלחץ והמצוקה של מושב היהודים, הלא יהי׳ מזה ח״ו מגפה נוראה, כי הרעב והעוני הלחץ והמצוקה הלא המה הסרסורים היותר גדולים של המגפה ר״ל אשר כל הממלכות עמלות לעצור בעד הנגף ופה יעשה בזדון נגף נורא ומבהיל, ד׳ ירחם.

מלים אין לנו לתאר השבר הנורא והאסון האיום הנשקף מזה, ד׳ ירחם, והננו שולחים רצוף בזה המכתב אשכנזי אולי ימצאו עצה לעצור בעד הרעה ולפעול עכבה, אשר רק על ידי זכות העכבה הננו חיים כשתים עשרה שנה, ואולי בהמשך הימים ירחם ה׳.

ג) כמו כן תשיתו עצות לפנות דרך ולסול המסילה לפני רבבות גולים כמו שעשיתם במשך שלש השנים העברו שנתתם מפלט לרבבות גולים וכעת הנם רואים חיים אור וחופש וזאת כל נחמתנו בעינינו ולהרים קול לכל נדיבי הלב כמו שעשיתם עד כה ולפרסם לפניהם האסון והמצוקה החדשה העולה כפלי כפליים מהצרות והגלות שעברו לחלץ רבבות הגולים העומדים לזגרש ולגוע ברעב ולסבב אסון איום גם על אחיהם שיפלו למשא עליהם בדבר ומגפה ר״ל, אם לא יסולו לפניהם הדרך לעבור כמאז בעזרת הוועדים. וה׳ האומר לעולמו די והגוער בים עד פה תבוא הוא יאמר גם לצרותינו די.

הכותבים בלבבות נשברים מצפים לתשועת ה׳.

הי׳ עם פיפיות

[ז]

קול קורא לבוא לעזרת נגועי הרעב בכמה מערי רוסיא

נדפס ב„הצפירה״ תרנ״ב, גליון 12

ידוע לכל כי ברעב שפט ה׳ בשנה הזאת הרבה ארצות וגלילות, ובהרבה פלכים ומחוזות של פנים ארצנו רוסיא גבר רעב נורא ביתר שאת. רבבות אלפי אזרחים מארצנו בפנים רוסיא סובלים חרפת רעב ומצוקות מחסור באופן מבהיל ומחריד מאד, ה׳ ירחם, אשר ע״כ התעוררה ממשלתנו ברוב רחמיה להושיט יד עזרה להגועים ברעב, ותעורר גם את לבבות כל אזרחי ארצנו לקום על נדיבות, וכל אשר רגשי אהבת אדם מתנוססים בקרבם מרבים

היהודים בארצנו — הנה נודע לנו אח"כ כי מאיזה טעם וסבה התעכבה הגמר וההחלט של השאלה הכללית הזאת עד עת בלתי ידועה, והלא זה הוא הנוחם האחד וכל יסוד קימנו במשך השתים עשרה שנים האחרונות שנות ראינו רעה, הלא המה רק הארכת הזמן והעכבה, ואולי בהמשך הימים ישתנו העתים ואור חדש יזרח גם עלינו אשר ע"כ לא שלחנו את הציר אשר אבינו לשלוח למעלתם כפי אשר אמרנו בהקונטרס היה עם פיפיות מן ז' חנוכה העבר, כי לא אבינו להדאיב לבותם ולהלאות נדיבים שכמותם אם לא בשעת הדחק ר"ל.

ב) אולם זה כשלשה שבועות שנגלה לנו הצירקולאר הלוטה בזה על דבר ביטול הצירקולאר הידוע של שנת השמונים שנשלח בחשאי לכל הגובערנאטארין מבלי שנתפרסם גם במכה"ע של הממשלה אפס הגובערנאטארין והפקידים כבר החלו להשתמש בהפקודה האכזריה הזאת של הגירוש החדש הנורא והמבהיל, אשר ככל מה שנעריך אנחנו מספרו העצום יגלה בכל יום המספר יותר ויותר והצעקה הנוראה הקיפה מכל עברים. כמעט בכל הערים הגדולות במושבות ישראל רבו למלאות משפחות גולים מהערים שנשתנו לכפרים, והרבה מגורשים מפנים רוסיא אשר כלם רובצים למשא על הערים, אחרי כי כלם נסעו לאמעריקא כבכל משך השתים עשרה שנה מהם על חשבון עצמם ומהם נשענים על תקות הקאמיטעטין באשכנז. אבל מאז ירח מנחם אב שנה העברה אשר מסבת הקארענטין התעכבה הכניסה לאמעריקא והעברה מהגבולים כידוע, לכן נתעכבו כלם על הדרך בתקותם כי יעברו שבועות מספר ויפתחו הגבולים, בין כה אכלו המשפחות את שארם ואת בשרם מעליהם בימי התוחלת ממושכה, עד כי לאחרונה נאלצו להטיל את עצמם על הצבור אחרי כי אכלו את כל אשר להם מבלי מצוא מעשה, ובשבתם עם כל בני ביתם וטפם כאורחים נפוצים בערים רחוקות מהם, וכעת מתגלגלים כלם ברעב ומוטלים על הקהלות אשר קשה לנו לפרנס גם את עניי עירם המרובים בצוק העת אשר נשבר כל מטה לחם ונסתמו כל מעיני הפרנסות ה' ירחם וצעקות העניים האלה קורע לבבות וגם לב האבן ימס כמים.

המשפחות האלה המונחים על הצבור שנשברו בכפלים מהגירוש ימההעכבה של הקאראנטין לא נודע מספרם בדיוק, אבל כפי אשר הננו רואים בעירנו והסמוכים וכפי אשר הננו שומעים גם מרחוק אין עיר שאין בו גולים שנתעכבו על דרכם בסכומים עצומים. בעירנו נמצאו שלש מאות וחמשים נפשות וכן משארי הערים בערכים כאלה. הנה נוכל לשער מספר האומללים האלה להרבה עשרות אלפים שמתגוללים ברעב וחסר כל ומתפרנסים בחיי צער

חדשה, כי ליהודים חוצפא ועזות יתרה, ודוחקים רגלי האזרחים והאצילים בצדי הדרכים והרחובות, ומסר ההשגחה ופקיחת עין על זה להשוטרים, עתה אם יענשו קשה את היהודים על שגגות כזדונות בכאלה יענו ואמרו הפקידים והשוטרים, אנחנו שומרים מצות פי שר הפלך החזקה עלינו והנתונה בידנו כפי ראות עינינו, אחרי אשר נתננו שר הפלך בידיהם לשפוט משפטים המסורים אל הלב כפי ראות עיניהם ונטות רוחם.

אחת על כן אמרין, קריאת החמס והשוד והגזל משפט עם נקי כמונו במדינה תסוב בעצם ועקר על עצם החוקים הרעים אשר הם מוציאים עלינו, כמו כן על החקים האכזרים העומדים עוד לצאת חלילה, כהקביעות החקים לפי שעה משנת 1882 גם על מחוזות פאלען, גרוש כלל מהכפרים ומחמשים וויעירסט אשר אצל הגבולים, וצמצום הפרנסות כו' שהם כליון ואבדן גמור. ה' ישמרנו, על כל אלה יצעקו אחינו גואלינו חמס ושוד באזני מליצי ישרנו מהנוצרים השרים הישרים על עצם החקים, אשר כל איש יבין כי הם מכינים ומכונים להכרית אכל מפי כל ישראל, ולעשותם כדגי הים אשר איש את רעהו יבלעו חיים, ולהפקירם הפקר גמור תחת ידי הגוים כו'. כל אלה יוכלו לפרש ולבאר באר היטב מבלי הביא עלינו כל חשד מאת הממשלה, אחרי אשר החקים הקשים והמרושעים והצירקולארין האלה הם גלוים וידועים בלעדנו, אשר מטעם הזה נשמרים אנחנו לשלוח לכם בכל עת רק את הדברים הגלוים במכה"ע הרוסים.

בכ"ז בחשאי, ובהסתר החלונו לאסוף רשימות אנשים פרטיים מהמגרשים, ואולי נמצא עצה לפרט איזה מהם מבלי הביא עליהם חשש סכנה, ונשלח לכם אי"ה כחפצכם.

הגדנו לכם הפעם הדברים הברורים האלה באריכות מעט לבעבור תת לכם גם ממרחק ידיעה נאמנה והכרה ברורה ממצבנו, ולהכיר אפני הפעולה וההשתדלות, ויהי נועם ה' עליכם ומעשה ידכם יכונן כמשאלות מכירי רובי פעלכם אסירי התקוה.

ו

א) אחרי אשר שאפנו רוח כמעט מפחדנו הנורא בירחי חשון כסלו העברו בעת שנגלו לנו כי נמסרו כל שאלת היהודים להוועד של חמשה מינעסטערים לגומרם בהחלט ולהוציאם אל הפועל שזה הוא באומר אחד כליון חרוץ מכל

כן שמנו לב, לידע, להודע, ולהודיע לכם, אחרי ההשתדלות, מעט מאד מהרבה המגרשים, אחרי שתדעו להזהר לבלי נכשל חלילה בזה כפי שבארנו.

ואולם, אחינו אנשי גאולתנו, אנחנו בכל קראינו אליכם לא על פרטי האמללים המגרשים מהכפרים והנדחים מהאוניווערזיטעטין, אנחנו נאנחים ובוכים באזניכם כי צעקתנו גדולה יותר על עצם החקים האכזורים, המביאים את כל העם הרב, בני חמשה מילליאן נפש מבני ישראל עד שערי האבדון והכליון. החקים לא נחיה בהם נחלקים לשתי מחלקות (1) בחיוב, והם הלכות הגרוש מהכפרים, האסורים בקבלת משלימי הגימנאזיום אל האוניווערזיטעטין, לדחות לכל איש ישראל מכל משמרת גדולה וקטנה אשר רק שם הממשלה נקרא עליה, ולגדור בעד עורכי הדין מבני ישראל את דרך החיים, ולצמצם את כח הפרנסור של עמנו, וכל החוקים המגבילים אשר דברנו בהם בארוכות בהקונטרסים השלוחים. (2) בשלילה, אשר כל עם בני ישראל יושבי הארץ הזאת משוללים זכיות האזרחים, וזכות תורת האדם לקנות ולחכור אחוזות שדה וכו' וכו' אשר באופן הזה, הנה כל הארבעה מילליאן גרי אחב"י ברוסיא (מלבד פאלען) כלואים בערי תחום מושבם כמו בגעטעה, וגם בהגעטעה עצמה, מוגדרים המה בגדרים רבים ושונים. אינם מתקבלים לשום כהונה, ובעת האחרונה, גרשו גם מהיות סופרים אצל הפקידים הנמוכים ביותר, ומה גם מבתי הנאטאריוסים, ומהיות נושאי מכתבים מבתי הדואר, ולבלתי החזיק בתי משקה גם בבתים שלהם, העומדים על אדמת האצילים, והעולה על כל הגזירות הקשות, הוא ההפקר הגמור המרומז בדברי שרים הפלכים והמחוזות, שהננו מופקרים בידי השוטרים לעשות בנו כחפץ לבם, על עונות ופשעים בדוים שאין עליהם שום חוק מפורש כי אם על פי שקול דעתם של השוטרים מלמדי הרע, וההמונים התמימים ישמעו ויראו משפטנו בפי השרים, ויאמינו כי אכן הותרה הרצועה לרדות בנו, לרמסנו ברגליהם ולא יאשמו, כפי הצירקולארין ממאהילוב, אדעססא, וכעת מווילנא.

והנה בשום לב אל סעיף 1. הלא תפול השאלה, הכי נגד החוק יעשו לנו שוטרי הפאליצייא? הפקידים האלה לא ירעו ולא ישחיתו כי אם על פי החקים, וגם בדברים שאין בהם חוקים מפורשים ומבארים מגבוה, הלא יש עליהם צירקולארין מיוחדים מאת שרי המחוזות (גובערנאטארים) כמו גרוש הכופרים היהודים מבתי פקודות הסעלסקעס (הם בתי מועצות אשר לקהל אכרים) והנאטאריוסים, אשר בזה שברו כל מטה לחם לאלפי משפחות בישראל. ועצה בצאת הצירקולאר מאת שר פלך ווילנא (געגעראל גובערנאטאר) בהמצאה

והיו איש מעירו לעזור להחפץ הכללי הזה, לכונן קאמיטעטין להעתיק משפחות רבות היושבים צפופים בנויארק, לזיד אמעריקא ולקאנאדע, בזאת יסיען בנקל והסבו את תנועת היציאה להמקומות החדשים, כי כמעט ישמעו האמללים היוצאים, כי אכן יש פתח תקוה לגלות יהודה אשר ברוסיא למצוא מנוח לכף רגלם, יש שכר לעובד ותמיכה לנעזבים ומשולחים, אז ישנה כח המושך את מקומו, והיציאה תלפות ארחות דרכה אל המושבות החדשים. בהוסד שמה ועדים, ואחינו היקרים שמה ישימו עינם ולבם להשגיח ולפקח על הדבר הישר והטוב הזה, לקים אלפי נפשות תועות בעולם התהו ולהביא בזה שלום על ישראל כלו, אז גם אנחנו מצדנו נשתדל בעזרת השם ית׳, בחשאי, ככל אשר יהי לאל ידנו לעשות בזה, מבלי אשר נהי עוד אז כקוראים במדבר, ונקבל עלינו גם את הסכנה הזאת מצד הממשלה. וחסד אלקים יעשו אחינו בעמם, בהמפעל הגדול והקדוש הזה, חסד עולם לא ישכח ולא יסוף זכרו מישראל!

(ג) אחינו היקרים מענגלאנד, שואלים ודורשים לטובותנו לנקוב להם בשמות את האנשים המגרשים למקומותם, מהכפרים, והנדחים ממשמרת הפקודות ומהאוניווערזיטעטין. התשובה הנה היא מבארת למעלה, כי אנחנו כלנו הננו כאסירים גמורים, ואם אמרנו לשלוח אנשים מקצותינו על פני השטח הגדול, אשר אחינו יושבים בו לרשום בספר את כל או גם מעט מן העשוקים ורצוצים המגרשים והנרדפים למקומותם, והיינו כלנו בעיני הממשלה כמורדים גמורים, והבאנו רעה גדולה גם על האמללים בעצמם, מאת הממשלה אשר כל צעדינו תספור ואין נסתר מעיניה. כי מלבד אשר לא נדע ממי להתחיל ובמי לסיים, עוד יש חששות רבות לבל יצא שכרנו בהפסדנו, מחשש חשד קהל נסתר, כי מי זה פרסם את השמות האלה בחוץ למדינה אם לא הקהל הנסתר. כן חשש סכנה אל האמללים שנפרוט שמותם, מפני החשד כי הביאו דבתם רעה אל הממשלה למרחקים. ובאמת באין ראשים וכנסיה מאושרים ומקוימים ביניהו, ואנשים מיחדים, אנשי תמיד עוברים בכל ערי וכפרי מושבות בני ישראל בארץ, לפקח ולרשום במספר את האמללים, שכל זאת אין בידינו מטעם הממשלה, איככה נוכל וידענו לפרוט אותם בשמותם למקומותם? כי אין לה אל מי לצעוק בקרבנו, וכי אין מי בעמנו פה אשר יוכל להושיע לה, על כן לא תודיע ולא תשמיע צערה וצרתה. יש אשר תתמלט ויצאה בין הגולים, ויש אשר בניה יסופו ויתמו מעצר רעה ויגון, וכה מתדלדלים והולכים מגרשים רבים בכל מלא רוחב ארץ מושבותינו מבלי אשר נדע מהם לפרוט אותם, ורק מכתבי העתים מודעים לפעמים מאורעות של רדיפות וגרושים. אף על פי

שאננים ומתפרנסים בהיתר ולא באיסור ממשלה שמה, היא תנטלם ותנשאם ותעשה להם כנפים לעוף ולהמלט על נפשם, ולפי החזיון האמתי הזה, אשר עינינו הרואות יום יום, לוא גם היה הכח וההרשאה בידי הרבנים ואנשי השם, לצאת בקול קורא אל היוצאים, לאמור זה הדרך לכו, ולא בדרך אשר אתם נסים, השומע יהי להם מאת הנסים המתיאשים האלה? הישמע הצולל ונלחם על נפשו עם גלים הומים ומשברי מות, לקול הקורא אליו מעל היבשה: „עשה כך או כך ויד לא יושיט לו להציל נפשו?" ואיך ישמעו המתיאשים הבורחים, לקול הקוראים ויועצים אשר אין בכחם להושיט להם גם קש נדף לרוחתם לישועתם, בעת אשר לבם הולך אחרי קרוביהם אשר פנו דרך חיים לפניהם שמה? וגם אם יעמדו משה ושמואל וקראו אליהם לא זו הדרך, כי אם לקאנאדע או לזיד אמעריקא פנו וסעו לכם, לטובת הכלל, היכרו אזן, אם ישמע בקולם? מלבד זאת, הנה שטח מושב היהודים בערים וכפרים ברוסיא ופאלען גדול פי שלש ממדת ארץ צרפת, ומבוכת הנגשים והנדחים ומגרשים מפנים רוסיא ומהכפרים במקומות המותרים בצמצום התנאים והגדרים מגדרים שונים, גדולה מאד, ובאין ועד ראשי, קצין נגדי ומצוה, שכל זה אסור לנו, מי יוכל לשאת מדברותיו ולהשקיף השקפה כוללת על היוצאים לנחותם בעצה טובה ומתוקנת לטובתם ולטובת הכלל כלו?

(ב) ואולם בעצם הדבר, הננו שמחים על המחשבה בעצה אשר עלתה על לב אחינו הרחוקים הישרים בלבותם לדאוג מראש על איכות וכמות היציאה הנפרזה והנפרדה הזאת, אשר כבר עלתה במחשבה גם על רוחנו; כי באמת, מרוב יציאות האובדים והנדחים העוברים בסך כמתיאשים ופליטים רק אל מקום אחד תרבה המכשלה וצרת עיני הבריות בהם וכל עמנו חלילה. אהה, בני ישראל יפים הם, נעים הם, אלא שהעניות מנולתם, ומי יערב בעד אובדים, מתיאשים, אם יאבדו דרך ארץ ונימוס לפעמים מעני ומרוב צרה ויגון ושחתו לכל העם? ובאמת אין עם אשר לא יהיו בקרבם גם רעים וחטאים, ומה רבו רעתם עוד אם יהיו מרי נפש ומתיאשים ובבואם אל ארץ החופש והשתובבו ונבקה רוח המוסרי מהם. ולא יפלא איפוא אם נמצאו בין היוצאים גם כאלה המבאישים ריח בני עמנו באמעריקא, כי על גרים עניים, יביטו בטבע לא בעין טובה, ובחטאת המעטים הרעים ישנאו הרבים שהם באמת כנים ונאמנים וע"כ נחוצה עצה טובה בדבר הזה. אף אמנם לא תבצר עצה לשנות את תנועת היציאה ולהביאה בסדרים ישרים למקומות אחרים. אפס כי העצה הזאת לא בנו היא ולא ביכלתנו, כי אם בכח אחינו אנשי לבב שמה, אשר אם ישימו לב

יעשה בתוכנו איזה סדר בלאט ובסתר בכח המוסרי אשר להרבנים ואנשי השם בארץ הזאת?

(4) ההתקשרות במשא ומתן של עצות והצעות עם גדולי ישראל בארצות הנאורות, אשר אין מוחה ומעכב לה בפני אחינו בני ישראל הנגשים והנענים גם במארוקא, אסורה היא לנו, ותחשב לנו כעין חרב. ברומעניען ובשאר הארצות החשוכות, מותר להיהודים העשוקים, לדבר ולהשמיע קולם על אדות יציאה (עמיגראציע) לכונן ועדים גלוים על אדות דברים כאלה וכאלה, ולנו אסורה הדעה והדבור האספה וההתיעצות איש באחיו ומה גם להשמיע עצה בקהל. היציאה חוץ למדינה אסורה אסור נורא, ועשה בצדה גדול ונורא מאד. ורק גם זאת היא אחת מנפלאות ההשגחה העליונה, כי הממשלה תסב עיניה מעט ממנוסת עמנו העוברים בסך מעבר לגבולות ארצה, מפני דאגתה דאגת הצורר הקדמון „הבה נתחכמה... פן ירבה...״ אך בכל זאת, אלו תקשב ותשמע הממשלה את אחד העם מדבר גלוי דבר היציאה, ועשה אתו כדי רשעתו, כעובר חוק ומורד במלכות, ועל כל העם תקצוף כעל עם סורר ומורה על פי הדברים והאמת האלה, אם ינסו רבנים ואנשי השם לדבר אל העם, להורות להם הליכות היציאה, הלא יתנו ידים למשפט מעקל אשר תוציא הממשלה עלינו בזעם אפה בשתים. באחת, כי אכן יש קהל נסתר בתוכנו וממשלה בתוך ממשלתה. ובשנית תתגולל ותתנפל עליהם בגערתה לאמר: „מי נתן להם הכח לדבר בתור ראשי עם? וזאת שלישית, איכה ידברו בענין שהוא בעצם נגד החוק?״

(5) בעצם תנועת היציאה לאמעריקא בכלל ולנויארק בפרט, צפון כח המושך אשר להיוצאים הקודמים היושבים שמה. הקרובים אשר נפרדו לפני שנים מאחיהם ובני משפחתם פה מעוני, מרדיפות, ומפני החיים המרים ממות, ומצאו להם שמה לחם לאכול ואויר חי חפשי לשאוף, ודרור מרוח עריצים, הם מרגישים בצרת אחיהם פה המפרפרים בין החיים ובין המות, ומושכים אותם אחריהם בתקות חוט חיים של חלוץ עצמות. היוצאים אינם יוצאים בסדרים ישרים כאנשים אשר רוח בלבבם ודעתם אתם, ועתם מספקת בידם לשום לב על דרכם ולשמוע לעצה, הן המה אינם יוצאים כי אם נסים ונמלטים מתוך צרה וחשכה. היציאה לארץ אשר לא דרכו בה רגלי אבות אבותיהם, קשתה עליהם גם היא, כמעט, כמות ואבדן, אפס כי לא יוכל האדם להפליט את נשמתו בעודנו חי, וטבע אהבת החיים, תציקהו לבקש חיים ממרחק, מעבר לים, גם בעת אשר בפיו ובלבבו ירצה מות, ודמות איקונין של קרוביהם שמה, היושבים

(1) מטעם חקי הממשלה, אסורה כל אספה מעשרה אנשים לצרך איזה פעולה מבלי רשיון המינסטר. להשגת הרשיון, צריכה להיות השתדלות הרבה מאת הרשות המקומית, והעמל רב מאד, ותתמשך הבקשה לא פחות משנתים ימים, ואחרי אשר יעלה ויבא ויגיע הרשיון, תקח לה הממשלה את האספה תחת השגחתה, וחלילה לבני האספה להיות נדברים איש אל רעהו בדבר שהם נאספים בגללו, מבלי ידיעת הממשלה, ובלי חות דעתה, בדבר שהם מתיעצים לעשות, ועל כן תצא תמיד פעולת האספה להפך מכונת הנאספים ולמרות רוחם. אמנם כי כל העמים חוסי שבטה עומדים גם הם תחת חקיה אלה, אבל הם הלא המה אזרחים, ואינם מוגבלים בחוקים מעיקים תחתיהם בארץ, ואינם צריכים להתיעץ על דברים הנצרכים להיות מכוסים מעיני הממשלה.

(2) אין לכל קהלות ישראל פה בכל הארץ, ראשי עם, ראשי עדה במדינה ובערים, אין לנו כנסיה דתית או לאומית, ורבנים דתיים מאשרים ומקוימים מאת הממשלה בתור ראשי עם, מנהיגי הקהלות אשר יהי להם הכח והרשות לדבר גלוי אל העם ובעד העם. הננו בענינו כחמשה מיליאן (בצרוף עם אחינו בני פאלען) צאן אובדות בודדות ונפזרות אשר כל אוכליהן לא יאשמו. האחדות הלאומית בתוקף הדת אשר היתה בבני עמנה פה לפנים דיה להנהגה כללית, נתבטלה לגמרי מפני הטעמים האלה:

(3) זה כעשרים שנה, אשר צוררי ישראל עוללו עלילה חדשה עלינו לאמר: כי יש בתוכנו קהל נסתר, במובן לאומית מסתרה בכנסיה דתית, אשר תכליתה לסכל עצת הממשלה ולהפר מצותיה, לנצל רכוש העמים, ולהשתמט תמיד מחובתנו אל חקי הארץ. העלילה הזאת הרעה השחיתה לבני עמנו בארצנו, כמעט, כעלילת דם הנוראה לפנים, כי קבלה הממשלה את העלילה הזאת כדבר אמת, ועל כן מאז והלאה, בערה אחרי כל הנהגה ופקודה גדולה או קטנה בעדת ישראל כאשר יבער הגלל עד תמו, ולא השאירה שריד לכל הנהגה דתית, ולכל קשר וחבר אנשים יחדו בערים ובבתי כנסיות שלנו, והיא צופה הליכותינו וחודרת בחדרי חדרינו בשבע עינים של חשד ובקרת עזה, על כל תנועה ופעולה. ואחרי אשר יש עין רואה ואזן שומעת בחשד מיוחד עלינו, ודרכי החיים גדורים לפנינו, ואיש את בשר רעהו יאכל, ע"כ רבתה המלשינות אל הממשלה העוינת אותנו בעיני חשד, ומה גם אחרי אשר בשנים אחרונות הרבתה הממשלה משמרת למשמרת חקיה, ותתחכם להעמיד מרגלי חרש (געהיים פאליצייא) אשר כדבר באפל יתהלכו בעיני מלאכי מות לחקור לדעת כל הנעשה והנשמע, וכל החפץ חיים חובק את ידיו, ושם יד על פה, ואם כן איפוא, איככה

המגרשים ממקורי חייהם מהכפרים, וכל אלה שנכרת מטה לחמם על לא חמס עשו רק בגלל שהם יהודים. השאלות האלה העירו אותנו להתבונן על חכמת התורה במצות אהבת הגרים באמרה „ואתם ידעתם את נפש הגר כי גרים הייתם בארץ מצרים". ירדה התורה לסוף דעתו של אדם, כי לא יכיר וידע עד מה רע ומר לגר, ועד כמה נפשו שחה לעפר כל עוד לא היה בעצמו גר בארץ אוכלת גרים גרורים, כי כן אתם אחינו גואלינו, בשבתכם, בחסד השם עליכם, בארצות הנאורות והמתוקנות, הנה בכל חכמתכם ובינתכם הגדולה והרחבה, ובכל חפצכם הטוב להשכיל להיטיב לנו בהשתדלותכם בעדנו, לא תוכלו לדעת נכונה ממצוקת נפש יושבי חושך כמונו אסירי התקוה לאלקי ישראל מושיע על ידיכם בחיריו. והננו רואים כי בהקונטרס „הי׳ עם פיפיות" השלוחים מכבר, עוד לא בארנו לכם די באר, ועל כן נדבר הפעם בזה לתת לכם מושג וציור נכון לפתרון שתי השאלות האלה.

(א) גם צעקת אחינו יושבי הארצות החשוכות רומעניען, מאראקא ופרס עולה תמיד באזניכם, אבל להם הנקל להרעיש שמים וארץ בצעקתם על רוח המושל העולה עליהם בחמה שפוכה, כי בכל צרתם ידיהם לא אסורות, ואינם אנוסים לתת בעפר פיהם, יוכלו לשלוח דבריהם למכתבי עתים, להתאסף לאסיפות, להתיעץ ולבא בדברים עם אחינו בארצות הנאורות גלוי, כי יצאו לרוחתם לישועתם, המה יוכלו להודיע בשערים ולנקוב בשמות את המכים והעשוקים, וגם יוכלו להשתדל בפומבי, וליסד קאמיטעטין לטובתם ולרוחתם. כי כמו עריצות הגוים החשוכים שמה איננה רק פרי שובבות ופראות, כן גם הנהגת הממשלות שמה איננה מסודרת ומתוקנת בטעם אירופא, כי לא תשכילנה לתת להנהגה הוד מלכות מתוקנת בצבעי הציוויליזציון, ולהמתיק דבר מר בטעם נמוסי, לבלתי היות פרועות לשמצה, על ידי העשוקים ורצוצים בעצמם. אבל לא כן ארצנו. הממשלה הלביאה הזאת, העמיקה שחתה לנו בעריצותה ואכזריותה יותר הרבה מאד מהממשלות ההן, אפס כי היא ממשלת איירופאית ובכל סדרי איירופא, והמצאות הזמן החדשות, תשתמש להרע ולהציק לנו באופן נאה לה. הידים ידי אזיא והפנים פני איירופא וגדריה ואסוריה הם אסורים וכבלים על ידינו וברגלינו, ומחנק לנפשנו, ולא רק להניע יד ורגל לאיזה פעולה קטנה בעדנו לא נוכל, כי גם להאנח אנחה באזני אחינו איננו רשאים, אף כי אנחנו כלנו אלה פה הנאנחים והנאנקים, איננו אזיאטים כהיהודים בארצות ההנה, כי אם איירופיים גמורים, וכאבנו גדול יתר הרבה מאד מכאבם, כפי דעתנו היתרה והרגשתנו, כדעת איירופיים והרגשותיהם, כי לפי רוב הדעת ירב המכאוב, ונבאר הדבר האמור.

ד

בע"ה יום ג' טו"ב אלול תר"ן.

א) עכבנו את משלוח המאמר מפני איזה דברים שחפצנו להתחקות עליהם, עם חתימת המאמר נפוצה השמועה כי איזה ברק תקוה נשמע לקבלת הבנות בהגימנאזיום, ואחרי ימים מספר התפרסמה פקודת הקיסרית יר"ה כי עד אשר תעשה חקירות וסדרים בהדברים השייכים לקבלת נערות בני ישראל לגימנאזיום תתנהג הדבר כמו שהי', ובכן החלו לקבל בנות ישראל בגימנאזיום, ואם הדבר הזה הוא רק נטף אחת מים הצרות שלנו, עכ"ז הננו רואים כעין נצוץ של תקוה וברק פעולה מהרעש שנעשה בכל התבל נגד האכזריות הנעשים לישראל, לכן מהראוי להריע ולהצריח עוד יותר ויותר בלי הפוגה, אך ורק בהשכל ודעת בנחת ולא בגדופים, כ"א בדברים של טעם ודברי רצון הנובעים ממקור אהבת אדם הצדק והיושר, דברים כאלה יהי' לתועלת באמת בע"ה.

ב) ראוי להעיר כי תשובת השר גירס כי לא הוצעו עוד ההצעות בהגאסודארסטוועני סאוועט, יש בהתשובה הזאת ערמה דיפלומאטית: (1) כי לא הוצעו, כן הוא האמת, אבל נשלחו להגענעראל־גובערנאטארים ועומדים להציע בעוד ירחים מספר; (2) הן הצוררים המציאו ערמה לבלי לכנות את הגזירות בשם גזירות קבועים אשר באופן הזה מוכרחים להתאשר ולהתקיים בהסכמת הגאסודארסטוועני סאוועט, כ"א התחכמו לקיימם ולאשרם בשם חקים לפי שעה (אשר כבר בארנו כי אין כל נפקא מינא בהם כי אם שנוי השם בלבד) ובאופן הזה די כי יסכימו רק הועד של המינסטריום, ותשובת "גירס" היה רק דחי' דיפלומאטית כמובן.

הפאקטין הנאמרים במאמר הזה מקוונא, יזהרו לבלי להזכירם ולפרסמם על שם קוונא, כי רק להם הודענו הדברים ביחוד, אבל כל עוד לא נתפרסמו ע"י איזה מכ"ע יש בזה חשש סכנה אם ישמעו פרסומם במכ"ע בחו"ל, לכן יודיעו בדברים בסתם ולא יזכירו שם קוונא.

ה

שתי שאלות הגיעו לידנו בימים האלה מפאריז ומלונדון. מפאריז דורשים אחינו הנכבדים בשם אחינו מאמעריקא כי נראה אנחנו לעצור בעד יוצאי חפזון מקרבנו לנויארק, ולסול לפניהם מסלות לקאנאדע ולזיד אמעריקא; ומלונדון שואלים כי נאבה לנקוב בשמותם למקומותם את היהודים האמללים

בנמוסים אדמיניסטראטיווים שהננו נתונים למרמס לפני כל פקיד שימוצו דמינו כעלוקות, וידושו בשרנו גם כן בשוטים, כל חי דורש חיים, אויר ומזון, ואם את אלה יגזלו מאתנו יחזיקו אותנו גרועים גם מרמשי אדמה, ואחרי כל אלה אם משתמט אחד מעבודת הצבא מוכרחים בני משפחתו לשלם כסף ענושים בעדו, ולא עוד אלא שפקידי הרשות המקומית אינם מאשרים ומקיימים את הזכיות הפוטרות את בעליהם מעבודת הצבא, ונמצאים הפטורים על פי חקי הצבא הכוללים לכל העמים במדינה, גם כן חיבים, ובהחסרם משלמים גם בעדם עונש כסף, רק על כי לא אבו פקידי הממשלה להכיר את זכיותיהם למען הגדיל עונם ולמוץ את דמנו בכסף עונשים.

קוה נקוה לימים טובים מאלה בעת לחננה, ויכירו לתת לנו גם זכות משפט אזרח הגמורה בשמחה ובעין יפה. אבל כעת הננו מבקשים רק „חיים והורת האדם" איזה מלים משרי מעלה לטובה, איזה צירקולארין בסגנון יפה הזה בכחם לגרש גם את כל ענני הקנאה והשנאה, ולהשכיחנו את כל הצרות האיומות.

לכן אתם ברי לבב אל דמי לכם! ואל תתנו אזן קשבת לתשובות כוזבות ודחיות של קש ממרחק הבאים לכם ממקום גבוה, ראו נא את כל המופתים שהבאנו פה לפניכם ותוכחו האמת, רק אז תוכלו להרגיע את נפשיכם היקרה הלוקחת חלק בצרותינו, אם תראו את השרי מעלה יוצאים בצירקולארין המדברים בשם תורת האדם והממשלה הנוסדה על הצדק מוסר ונמוס ויגערו בשטן וידברו נכוחות לבלתי הדוף אותנו ואל הפקידים לבל יעיקו תחתנו, רק אז תוכלו לחדול מלהעיר את ישרי לב מהנוצרים בארצותיכם לזעק חמס בגללינו, והקולות יחדלון, אבל כל עוד לא תצמח אמת מארץ הזאת והחקים המעיקים תחתנו לא יחדלו אל נא תתנו דמי לכם ואל תחדלו מהשמיע במרום קולכם, ועמודי תבל יתפלצו וכל אשר בשר לב לו ורגשי אנוש ותורת האדם חביב עליו ישמיע קולם, או אז ירעיפו שחקים טלם מארץ הזאת עפ״י האותות שיראו ויוכיחו שרי מעלה לכם בצירקולארין מאושרים בשם הממשלה, ולא רק ע״י ההכחשות, ואז תדעו כי הגדלתם לעשות עם אחיכם בני ישראל הנתונים ברעה גדולה ולפני שמש יגון שמכם.

וה׳ אלקי ישראל ישפיע עליכם שפע ברכה ויהי׳ עם פיפיות שלוחי עמו בית ישראל.

אומרים מפורש למסור אותנו בידי הפאליצייא אדמיניסטראטיוו ומצוים ליסרנו בשוטים בראש כל חוצות ואת מי? את הטובים שבנו, ובעד מה? בעד משגה קלה נגד נמוסי הדרך ארץ שאין עליהם שום חוק קצוב, מדה ושעור, ובזאת הלא נתנים להפקר רב יתר מהעבדי עולם (שקלאפען) לפנים, הגוים שכנינו מביטים עלינו כעל רמשים ותולעים הנרמסים ברגלי כל עובר, ודורש דמים אין להם, והצנקרים מכחישים ואומרים כי לא יעשה שום רע ליהודים, הוי! הלא גם לב אבן יתפוצץ משמוע תשובות כאלה, אויה, אויה!! כי גם החל הנגף האכזרי הזה, הצירקולארין האלה הלא נתנו רק משרי הפלכים „ממוהלוב" „ואדעסא" וכו' וכפי הנראה נרמז ככה לפקידי הרשות בכל מלוא רוחב הארץ, כי הלא גם בפה קאוונא בפרור העיר „סלובאדקא" לפני ט"ו ימים ענש פקיד קטן אחד את איש יהודי „מאקס חאריך" בן אלי' מלמד רחוב בארקער בבית ליזר ליפסער אשר קרא אותו לביתו בדבר מכתב תעודה, ובשביל פגיעת הכבוד קטנה אשר לא השכיל האיש הזה לדבר כחק נימוס עם הפקיד, אסר אותו בחבלים וידש את בשרו בשוטים עד כדי לצאת נפש ממש, ולולא אשת הפקיד שנכמרו רחמיה והתחננה בעדו שירף ממנו, כי עתה גוע תחת ידו. והמעונה הזה חולה הוא מיסוריו, ומפחד גם להגיש קובלנא ע"ז, נקל להב בשאר ערי המדינה והכפרים איך ירמסו את היהודים כעפר לדוש, נפשם ומאדם גופם ורכושם יחד.

אמנם כי בשפלותנו בימי הרעה אלה, חלילה לנו להיות נבזים ושפלים בעיני עצמנו, ולבלתי הכיר ערכנו, ידענו כי עולים אנחנו על הגוים מעלות רבות במעלות הרוח והנפש במוסר ומדות, בנמוס וד"א בכשרון ורגש על הגוי המר והנמהר העז הרודף אותנו, רק יען ידו תקיפה, ולא בגלל כי הצדק עמו, ועוד לא אבדנו תוחלתנו ונצחנו בנצח ישראל, ועוד תקותנו תשגבנו כי לא יזנח לעולם ה', כי אם הוגה ורחם כרוב חסדיו, עכ"ז חלילה לנו לבקש מאת הממשלה עתה שווי זכיות אזרחים, והננו מבקשים רק חיים ותורת האדם ולא יותר. ידענו בנסיון כי מלה והגיון אחד של איזה משרי המלוכה הגבוהים אם יצא לטובתנו והיתה לנו הרוחה. צירקולאר אחד של המניסטר „טאלסטאי" המנוח עצר את המשובה הנצחת שהשתוללו בבו ההמונים בקארעוואלין נוראים בשנת 1881-1882, רק זאת אנחנו מבקשים שיחדלו מלחוקק חקי רשע להמית את העם ברעב ולהביאהו למצב כזה אשר יאכל איש בשר רעהו מפני הלחץ הדחק והרעב והמצוקות, בלי יבדילו אותנו לרעה מתורת האדם, להתנהג עמנו לא כבכל האדם העומדים תחת החקים הקבועים, כי אם כמו בפראים ופושעים

הפרועה שהיתה באשכנז ובשארי ארצות רק לתעלולי חברי מרעים בפיהם ושפתים לבד, מבלי שיצאה מהדבור למעשה במאומה, במקום שיצאה משם, ומה גם כי הממשלה לא עשתה אותה לשאלה הנה כמעט הגיעה עד הלום, עד מהרה קדמו העם „נעשה לנשמע" והחלו לפרוע פרעות בישראל (קארעוואלין) והממשלה מהרה והחליטה לקבל את האנטיסעמיטיזם כתורה שלמה ערוכה בכל ושמורה ותחוקק חקים לא נחיה בהם, וכל הלך רוח הממשלה ביחס עם היהודים מתנהגת עתה רק לרוח קנאה האנטיסעמיטיזמוס הנוראה אשר תדמה לה לכבוד למלאות אחרי חקי המאדע החדשה, עששה מכעס עיניהם לראות כי עלו ישראל ברוסיא במעלות ההשכלה, ורבים עלו גם למעלת העושר ובני האומה כלה נחשבים כניוורים מול יתר העמים, חיים בטהרת המשפחה, וחיי הסתפקות, רחוקים משכרות והבלי תעתועים, ואם כה ילך ישראל אמר השר „פאבעדי־נאסצאוו" לפני שנים מספר יש לדאוג כי יתעלו היהודים על הרוסים הרבה בכל ענין, על כן הערימו מזימה לדחוף את ישראל דחיפה נוראה אחורנית עד כי תשבר מפרקתו ויכיר את מקומו. ולתכלית הזאת הסיתו בעצמם על עם ישראל בשנת 1881 המון פראים להקת אכרים יחפים, גם הדפיסו אז מודעות בסתר בשם הממשלה אשר תצוה לבוז את היהודים ולעשות בהם שמות נוראות ואת בחורי הפראים מלומדי הרע שלחו כמעט מעיר לעיר בהתפשם למראות עין, לעשות פראות שמה, וכאשר למראי עין נתפשו בידי שוטרי הפאליציא במקום זה שלחו אותם על מסלות הברזל בתור אסירים ותיכף הוציאום חפשי בבואם לבעבור יעשו פרעות בעיר אחרת כמו שהי׳ בווארשו אשר כמעט המכה״ע גלוי זאת בדברים ברורים. התחבולה הזאת העמיקו שחתו עוד יותר להכיח להממשלה (בעוד אשר בידיעתה נעשתה) כי נלאה העם נשא את עקת היהודים אשר עלתה רעתם לפני העם עד כי התקוממו נגדם בקארעוואלין נוראים וכי על כן הלא חובה על הממשלה יר״ה לדאוג בשתים: (א) להרגיע את רוח העם לבלי ישתובבו עוד לעשות פרעות קארעוואלין; (ב) כי חובה על הממשלה לגרוע עוד יותר את זכיות היהודים לקצץ כנפיהם לבל יכבידו היהודים את אכפם על גויי הארץ. ותחת אשר עד כה עשתה הממשלה כל מעשה בקנאה ושנאה מסתרת הוציאה הממשלה בדרך המלכות ודרך החוק את הגזירות האכזריות המכונות בשם „חקים לפי שעה חקי מאי" שנת 1882.

ג

כבר שלחנו הצירקולארין שיצאו ברבע השנה האחרונה משרי הפלכים „טשערניגוב" „מאהלוב" „ומסטיסלאוול" „אדעססא" „ווארשאווי" ושנים מהם

העמים אשר תחת ממשלת רוסיא ושפל גם ממצב חדלי האנשים, כמו: צועניים, הטאטארים, הקאמשטעדאלים, הבאסקירים וכמוהם הגוים הפראים במרחבי הארץ אשר לכלם משפט שוי הזכיות במדינה, אעפי"כ אין דורש רעתם ואין מספר בגנותם, ורק היהודים נבדלו לרעה והם עשוקים מכל זכיות אזרחים, וכגרים נהשבו גם בימי הטובה של אלכסנדר השני, והוגבלה ישיבתם במדינה רק בשש עשרה מחוזות (גובערניות) ובשנת 64 (1864) נאסר עליהם לקנות שדות ונכסים זולתי בשתי המחוזות פאלטאווי וטשערניגוב (יען כי עפ"י הרוב ינתנו החקים מראש אדמיניסטראטיוו והגזרה הזאת גזר הגענעראל־גובערנאטאר מווילנא „מוראוויאוו" על הששה פלכים שהיו שייכים לווילנא והשר הפלך מקיוב, ולכן יצאו אז מן הכלל שני הפלכים אשר לא עמדו תחת משטר שרי הפלכים הנ"ל) כמו כן הרבה הגבלות שנעשו עפ"י רמז מגבוה גם בשנות 66 (1866) עד 70 (1870) ג"כ אדמיניסטראטיוו, כמו לבלתי קבל יהודים לכהונת הממשלה, כמו השגחת מכס הי"ש אשר הרבה מאות יהודים מלומדים התפרסנו מזה ברוחה, למשרות על מסלות הברזל, בתי דואר וטעלעגראפען ועוד הגבלות כמו אלה הרבה, נקל להבין עד כמה רבתה העניות והדלות, הלחץ והדחק בעמנו גם בימי הטובה והאשר, השלוה והשקט עד שנת 81 (1881) בעוד שהוכרחנו להתפרנס רק מהמסחר המצומצם בתחום מושב היהודים, עכ"ז זאת היתה נחמתנו כי למצער היינו בטוחים בחיינו, וכל אחד ברכושו המעט שרכש לו בדם הנפש שמח בחלקו הדל אז, ולעומת שנות הרע שלפני שנת 55 (1855) ראשית מלכות אלכסנדר חשבו אחינו בני ישראל את הימים האלה לימי אשר והצלחה ועלו במעלות הציוויליזאציע מעלה מעלה יתר הרבה מאד בערך יתר העמים, שבענו לחם, והסתפקנו במעט ההרוחה והיינו טובים גם בעיני העמים.

אבל מאז נולדה האנטיסעמיטיזם באשכנז על ברכי הקנאה בבני ישראל אשר עלו שמה למעלה בעלות ההשכלה כו' וככה מהלכת באה גם בארצנו מאז והלאה ההפך עלינו בלהות, והארץ מתקוממה לנו על אופן מבהיל אשר לא היה ולא יוכל להיות כמוהו בשארי ארצות. הן תכונה מיוחדת ימצא המתבונן היטב בעם הרוסים, אשר כל דעה חדשה שהיתה ענין לענות בה בארצות הנאורות רק במשא ומתן של דברים, ולא עלתה והגיעה עד למדרגה שתהי מהרה יתרגשו מבלי משפט והגיון, והלב ינצח את השכל והתבונה, להורות לשאלה שיהיו שואלים ודורשים בה להלכה, כשתתגלגל ותבא לרוסיא, קל להלכה ולמעשה אשר לא נעשה עדן בכל גוי וממלכה, ורק היושר והצדק מתאחרים לבוא בה. אין פה ועתה המקום והעת לבאר זאת במופתים מן המעשים במציאות בכל העניינים ורצוננו בזה רק להראות כי האנטיסעמיטיזם

[ו]

„היה עם פיפיות"

תחת השם „הי׳ עם פיפיות" שלח ר׳ יצחק אלחנן מאמרים אחדים על רדיפות היהודים ברוסיא. המאמרים נשלחו לגדולי ישראל ולאישים מפורסמים ובהם מסר פרטים על מעמדם של היהודים ברוסיא ועל יחס השלטונות אליהם. ר׳ יעקב ליפשיץ בספרו „זכרון יעקב" חלק ג׳ פירסם איזה מאמרים אבל לא כלם. בין אלה שלא ראו עדיין אור נמנים הקונטרסים הבאים שנדפסו ב„תלפיות", כרך ז׳ חוב׳ ב—ד (תשרי תשכ״א) עמ׳ 566—581.

היה עם פיפיות שלוחי עמך בית ישראל

בע״ה א׳ ח׳ אלול תר״ן.

א

פלצות בעתתני ודחפו כל עצמותי לשמוע כי העיזו הדוברים בשם הממשלה בארצנו להכחיש ולהכזיב דבר הגזירות האכזריות שהם מחדשים על בני ישראל יושבי ארצנו בכל יום, אהה ד׳ אלקים! בעוד ידיהם אוחזות בצואר האומה השדודה, לכלותה בחניקה ממושכה, אומרים הם לכסות דמינו בכסות עינים של שוא ובדברי שקר גלוי בעת אשר דמעת עשוקים ודמי נקיים שוטפים עוברים על ידיהם, מכחישים הם הסב עיני גואלנו ממרחק מראות ענות עמו האמלל ולגנוב דעת הקהל באיירופא, לבל ישימו לבם בגוע חמש מיליאן נפש אדם מישראל על לא חמס עשו, ועושקיהם לא יאשמו. אויה אללה לנו! והנה לספר גם אפס קצה המעשים הנעשים במושבות היהודים, דרושים קונטרסים ארוכים, והם יכלו וספורי הצרות לא יכלו, לכן אמרנו להביא רק את הפאקטים הגלוים במה״ע המפורסמים במדינה ונאחז לדוגמא רק ארך רבע השנה האחרונה להעתיק מהאמור שמה בדבר הגזירות על היהודים אשר נשער כי גם הדוגמאות האלה יספיקו לכל מבקשי אמת ומבין דבר לאשורו. אך בטרם נקרב להעתיק את הידיעות האלה עלינו לשום השקפה כוללת על מצב אחינו בהתקופה החולפת והנוכחית.

ב

גם בימי השקט והטובה של ימי מלכות הקיסר המנוח אלכסנדר השני ז״ל לא באו עוד אחינו בארצנו אל הנחלה והמנוחה ומצבנו היה גרוע מכל

באמונה, ואינם מבקשים חשבונות, אף על פי כן החשבונות מסודרים ופתוחים לכל הישרים מאנשים של צורה שידרשו להראות להם, לא לשם קנתור ולתקן ע"מ לקלקל.

אוי לנו שהביאוני לידי כך להזדקק להם ולשאול להמחרפים מי שם אותם לאפטרופסים בישראל, ולבוא על המתעסקים ותומכים מחביבות התורה באמצעים מגונים כאלה מבקשים חשבונות וסדרים, ותוך כדי דבור יגידו לא יכחדו כי לא ינוחו ולא ישקטו עד שיהרסו ההתיסדות עד היסוד בה, אבל אחת אמרתי, יעשו מה שלבם חפץ, והשומר אמת לעולם ישמור את תורה"ק שרבים קמו עליה ועל תופשיה מעולם, והקב"ה הציל אותם מידם.

והנני כופל, משנה ומשלש עדותי כי הפרושים השוקדים הם בהפך הדבה הרעה שמביאים עליהם, אנשים של צורה, אנשים מן הישוב, נוחים רצוים ומקובלים לרוח הבריות ושרובם עתידים להיות למאורות בישראל אי"ה.

הגדתי היום את האמת הברורה, ויותר לא אוסיף להשיב על טענותיהם עוד, וכל הישרים יכירו האמת מתוך הדברים היוצאים מלבי הקרוע לקרעים, ואכפול הדברים כי פן יזידו המלגלגים לשוב ולאמור כי גם הדברים הללו אינם אלא תוצאות לב זולתי, לכן הנני מוסר מודעה ומפרסם ברבים כי כל הדברים האלה נכתבו ברוחי וברגש נפשי, ועל זה הנני נותן שמי וחותמי באמירת שלום על ישראל ועל רבנן ותלמידהון כרצון הנאנח והנלעב והמצטער על עלבון התורה ולומדיה ומחכה לישועת ה' ולהרמת קרן התורה"ק ולומדיה ובעה"ח [17]) יום ד' ח' שבט תר"ן קאוונא.

נאום יצחק אלחנן החופ"ק הנ"ל

---

17) ובאתי על החתום.

נפשי רוחי ונשמתי קשורים בזה, ועודם מעיזים לגנוב את דעתי בכבוד מדומה שהם חולקים לי בשלילת הדעה חלילה ממני.

ועל כן הנני קורא ומעיד עלי את אמונתי ויושר לבי בשם התוה״ק העלובה כי מעולם לא עשיתי דבר שלא הקיפה ידיעתי אותו מתחלה ועד סוף, ולא העבירני אדם מדעתי בדבר שהתבוננתי היטב שאינו ראוי להסכים עליו. לא ישבו בקרב ביתי עושי רמיה, והנני מתרחק מן הכיעור, וכדברי דוד המעה״ש אמר, עיני בנאמני ארץ וגו׳[16], אנשי סודי הם תמימים וישרים.

והנני מעיד כי כל המנהיגים העוסקים עמי בהחזקת הפרושים, הם אנשים של צורה, תמימים ויראי ה׳ הרחוקים מאהבת הבצע והכבוד, והם נותנים כבודם לגדופים והתולים רק מאהבת התורה. אוי, היש לך גלות התורה גדול מזה, כי יקומו מקרבנו אנשים שאינם כדאים להטפל בהם, להרתיח עליהם ליצנות לחרפם בכל מיני חרופים שלא נשמעו מבני תרבות, ולבזות ולהשניא את הלומדים השוקדים בכל מיני היתול וגידופים, בדברים וסיפורים שונים בדוים, שקרים גלוים אך ורק שבכחם להשניא ולנבל את לומדי התורה בעיני כל מפלגות עמנו, ברכילות שקרים ולהגדיל המשטמה בעוה״ר, אשר כל הספורים בשקר יסודם, ובעד זה עוד יכנום חברה מסותרה רוקמים בסתר, חבר פריצים, תחת שהכל יודעים כי ת״ל מחובשי בהמד״ר לא יצאו מעולם רוקמים בסתר, וכל אלה רק יען כי דעותם שונה מדעת אלה המלגלגים, ראה ה׳ והביטה, לדמעתנו אל תחרש.

והנני מעיד לפני אחי ועמי כי ההתיסדות מתנהגת בצדק ובמישרים וגם במשטר ובסדרים כפי היכולת. יש בעמנו התיסדות שונות, ואין אחת נכנסת בתחומה של חברתה להסיג גבולה, ולא עוד אלא שקדושת האחת מוספת כח להשנית, וכלן יחד משכללות אחדות אומתנו. בני עמנו נותנים וחוזרים ונותנים בעין יפה, אבל בכל ענין מרובים צרכי עמנו מכח היכולת, ותחסר בהכרח השלמות הגמורה, ורחמנא ליבא בעי, הישרים מביטים בעין יפה על כל יסוד הענין שנדמה להם כהר ומתפלאים איך יכלנו להקים יסוד גדול כזה, וצרי העין יחשבו כל הענין כהבל נדף, ומבקשים תואנות וחסרונות מבלי שירצו להכנס בפנימיות הדבר. ידענו מאד כי יחסרו עוד כמה דברים בהענין הקדוש שאנו עסוקים בו. אך החסרונות הללו הן רק חסרון יכולת אך לא חסרון אמונה והשגחה. ידעתי כי רוב אחינו אנשי שלומנו בטוחים בנו שעוסקים אנחנו

16) תהלים ק״א, ו׳.

נטלו עצה ממטרונא אמרה להם צאו הפגינו אי שמים לא אחים אנחנו לא בני אב אחד אנחנו כו׳ ובטלום, ראינו כי גם רשעי גוים הקדמונים נכמרו נחומם לתחנוני בני עמנו, ועתה בעתים הללו בעוה״ר [12]) שאלה הטוענים עלינו בעצמם אנוסים לקרוא לחזוק הדת, וכי הם מתאכזרים עלינו המתחננים אליהם בעד עסק התורה שאנו נותנים נפשנו עליה, שיסלקו ידיהם ופיהם מאתנו, עד שמתנקמים מאתנו בלי חמלה, שלא היה די להם הלגלוגים והליצנות ששפכו על כל העוסקים בכנוס של ת״ח הקדוש ברבים ובכל ההפחדות הבזויות עד שחבלו מזמה מנולת כל כך המפרכת את כל גופי ונפשי, לבדות ברבים עלי, כי אני כאדם שאין בי דעה לעצמי, טוב המזג ורך הלב, הנני נגרר אחר אנשים רעים נוכלים וצבעים הנמצאים בביתי ומשתמשים בי ובשמי לכל מה שלבם חפץ וכו׳ וכו׳, ולא עוד אלא שהמתנכלים עלינו הללו, עוד התכחשו לכתוב כחולקים כבוד לשמי ומקנאים קנאת כבודי, יזהירוני ויפחידוני להרוס את אשר בניתי בעמל רוחי ונפשי.

ת״ל [13]) זה לי כמה עשיריות שנים שזכיתי להשתמש ברבנות, תשובות לאלפים בשאלות כל מקצעות שבהוראה, מכל ארצות פזורינו השיבותי להלכה ולמעשה בעז״ה, ובכמה ענינים נכבדים בצרכי הצבור היותר גדולים באומתנו פונים אלי כל פנות עמנו הקרובים והרחוקים, וחליפות דברים עם ראשי אומתנו השועים הגדולים והנכבדים ולא קרה שיהרהר אחד בהם אחרי שמא לא מדעתי אני נושא ונותן עמם, ועד כמה חוצפא יסגא שהחציפו להגיד לי בפני וברבים שהנני בלי דעה, ואנשים רעים שבביתי משתמשים בי להות נפשם וכו׳. איה הבושה, ואיה רגש הכבוד והיושר, שהם מתפארים בהם; אוי לי שעלתה לי בימי זקנה אלה להתאונן בדברי דוד המעה״ש [14]) אני שלום וכי אדבר המה למלחמה [15]). גדול השלום, ומנעורי עד עתה אני מתאמץ בעזהי״ת ונותן דעתי על השלום, עד שכמה פעמים אני מקבל תרעומות רבים, על שאעלים עין מכמה ענינים, שהם באמת כמדקרות חרב בלבבי, רק למען השלום ושלא ליתן יד למחלוקת, בהיותי שוקל כל ענין בדעתי ומקבל הרע במעוטו, עד עתה שבאו לגזול את מחמד עיני, כינוס ת״ח בעסק התורה שחיי

---

12) בעונותינו הרבים.
13) תודה לאל.
14) המלך עליו השלום.
15) תהלים ק״כ, ז׳.

בישראל מעולם. כל יראי ה׳ היקרים ראו ושמחו כי מלבד גודל המצוה מקבוץ של ת״ח, שנתוספו כמה ספסלים בבתי מדרשות והקול קול יעקב, הנה זכינו את הרבים והשלמים, ה׳ עליהם יחיו, להיותם תומכין דאורייתא, כפי שכתבנו בספרנו „עץ פרי״ [11]) בשם הרי״ף לע״ז, דמי שגומל חסד עם לומדי תורה הוא ממש כאלו הוא בעצמו לומד בתורה ומצינו כן בב״ר ויחי, דזבולון קודם לישששכר וכו׳, שאלמלא זבולון לא עסק יששכר בתורה, וכשמעון אחי עזריה (בריש זבחים ובסוטה דף כ״א:).

אבל אשר לא האמינו כל צר ואויב כי יעשה כן בעמנו בעת כזאת, הנה אוי לעיני ולאזני שכך רואות ושומעות. בעת אשר הכל קוראין ומצוחין אחדות אחדות, הכל, אפילו הללו שנתרחקו הרבה מהכלל ומהדת, התחילו צועקים לחזוק הדת לפי שראו בנסיון כי עזיבת הדת, וההתדמות הגמורה לא תמצאינה להן חן וחסד כלל בעיני שונאי ישראל, הנה אעפ״כ הנה קמו עלינו רבים מרחוק ומקרוב אשר הפצת התורה באיכותה ובכמותה, והתלהבות לבבות האומה באהבתה ובתמיכתה, הן כמחאה גמורה מקוימת בהאומה נגד דעתם ומעשיהם של אלו, והתירו להם כל האמצעים המגונים ביותר, להרוס ולעקור משורש את הקבוץ של ת״ח ולבטל את הענין הנכבד בשקרים בדוים, בליצנות ולגלוגים משוקצים ובהפחדות מגונות ויספרו מעשים וסיפורים שלא היו בעולם, וגם יבדו להם שמות אנשים נכבדים אנשי צורה בעירנו למען הולך שולל את לבות הקוראים התמימים, וכבר בא הגביר הנכבד ומפורסם בעירנו ה׳ נ. נאטאנזאהן והודיע את אשר נחתם בהמליץ כי לא מפיו יצאו הדברים האלה ובהפקירא וזילותא דתלמידי חכמים צדיקים בפני ת״ח ברבים, כאלה לא נשמעו בישראל מימות ענן ושאול, הם מעיזים להעמיד פניהם כבאים עלינו בטענות של עשות סדרים, כחובבי תורה, ואשר באמת אין לך בוזה תורה מעולם, שלא יסתיר תאות לבו לקלקל ולהרוס בטענות ותביעות של יושר, תיקון או גם חיזוק הדת בכדי לגנוב דעתם של היראים התמימים, תומכי התורה.

אחי ועמי, השתתפו בצערנו, על תורתנו העלובה מבני האדם שבאומתנו, שאין זה דרכי וכבודי לכנותם בכנויי הגנאי שהם ראוים להם, כי הנה חז״ל יספרו לנו (תענית י״ח) שפעם אחת גזרה המלכות גזרה שלא יעסקו בתורה,

---

11) הקונטרס „עץ פרי״ נדפס ע״י ר׳ יצחק אלחנן בהשתתפות ר׳ ישראל סלנטר בשנת 1880.

ובפרט לעתות בצרה, בעת שחשכו עיניהם של ישראל מגזירות קשות ורעות, שראו בהן יד השם על עזבם את תורתו, כמו שכתוב: על [8]) מה אבדה הארץ וגו' על עזבם את תורתי, ואמרו בפתיחתא איכה רבתי: אימתי וכו' בשעה שישראל משליכים דברי תורה לארץ כו'. כל זמן שקולו של יעקב בבתי כנסיות ובבתי מדרשות כו'.

ריב"ז [9]) השתדל להציל את יבנה וחכמיה, בידיעתו כי בהצלת התורה והחזקתה יציל את האומה כלה, שהתורה שאינה נופלת תחת הזמן והמקום היא תחית כל מחזקיה בכל זמן ובכל מקום. כן עמדו להם לישראל הישיבות שבבבל, נהרדעא ופומבדיתא, בזמן התלמוד ואחריהם בזמן רבנן סבוראי והגאונים, וכן הלכה תורה בגלות לספרד צרפת ואשכנז ולא פסקו ישיבות, שכל ישראל ספקו מזון לתלמידים מעולם, וכן התחזקו הגאון הקדוש בעל החת"ס [10]) ז"ל באתריה, ובארצנו ישיבת וואלאזין אשר יסדה הגאון מאוה"ג רבנו חיים זצ"ל, ועוד ישיבות קדושות בארצנו, וכן באונגארן וגאליציא, שיצאו מהן רבנים גדולים גאוני ארץ, עמודי התורה והיראה, שבהם ישראל יתפאר.

ועתה בראותנו בימינו, כי מפני צרכי עמנו המרובים, ודרכי החיים החדשים והשונים ונסבות הזמן ומשאלות הדור, ירד קרן התורה עד עפר, דורשיה נמעטו, ורבים ממכבדיה בפיהם ובשפתם הזילוה וגם שנו פניה, או גלו פנים בהליכותיה, לכן התעוררנו לפני שנים רבות להעיר ולעורר אהבת התורה בלבב הישרים והתמימים די בכל אתר ואתר, שיקדישו איש כפי נדבת לבו, להחזיק אברכים מופלגי תורה מצוינים, המסוגלים להיות גדולי תורה, ומהם שיהיו גאונים עמודי הוראה, בשקידתם על התורה, עד שיעלו במעלות התורה היותר נעלות. בהתעוררות הזאת אין כאן לא חברה ולא אגודה, כי אם מעוררים ומשתדלים, להלהיב את הלבבות באהבת התורה ולומדיה.

שמחנו שמחת נפש, בשמחת תורה, כי עלתה בידינו להחזיק קרוב לשתי מאות לומדים גדולים, שבהם כמה חריפים ובקיאים שהגיעו להוראה, ומוסיפים אמץ והולכים מחיל אל חיל. הדרשנים המעוררים אומרים מפורש בדרשותיהם, כי תכלית ההתעוררות הזאת היא להשתלמות התורה והיראה בפי ובלבב הפרושים היקרים, השוקדים על תורתם פה כבכל בתי אולפנא שנוהגים

---

8) ירמ' ט' י"א.

9) ר' יוחנן בן זכאי.

10) ה"חתם סופר", ר' משה סופר שנולד בפראנקפורט דמיין בשנת 1762 ומת בפרעשבורג בשנת 1839, היה רב וריש מתיבתא בפרעשבורג כערך ל"ו שנים.

ואני לא עזבתי פקדיך. התורה הזאת שעלינו מסרנו נפשנו תמיד והיא שעמדה לנו לחיותנו, היא רק התנ״ך, המשנה, הגמרא וכל מדרשי חז״ל והפוסקים, ועסק התורה הוא הלמוד על מנת לעשות ולקיים את כל חקיה ומצותיה במעשה ובפועל, לפי ההוראה של מפרשי חז״ל המקבלים האמתים, וכמו שמברכים לעסוק בדברי תורה, ולא למוד גרידא, כפי דעת המשובשים ר״ל שהתורה היא רק ברוח ולא במעשה ח״ו.

ועל כן רק אלה שעסקו בתורה המקובלת שבידינו, והחזיקו לומדיה שהתנהגו בדרך אבותינו מעולם, הם שנשארו לפליטה גדולה, ולא כן כל אלה הכתות כהצדוקים וכמה מיני מינים שהתחכמו או הרשיעו, לשנות צורת ישראל ותורתו ממטבע שטבעו חכמינו הקדושים, מראשי חכמי המשנה עד הפוסקים, כבר כלו, או מתדלדלים והולכים לכליון, ולא השאירו רק שמם לקללה, וע״כ רק עסק התורה והחזקתה היא נפש אומתנו וחיתה.

כל מצוה וכל מדה טובה שמחזיקים ומתנהגים בה, היא נותנת חיים ותקומה לאומה הישראלית, אבל רק אם היא מקוימת כדת התורה ובשביל התורה שתתקיים שהיא הנשמה הכללית. יש בידינו פרפראות רבות לחכמת התורה, כמו דקדוק לשה״ק ודרכי הלשון, וכהנה עוד ידיעות חביבות, כתולדות גדולי ישראל והרפתקאותיהן דעדו עליהן, המעידות ומודיעות עד כמה מסרו נפשם בעד עסק התורה וקיום האומה בה, אבל חלילה להעלותן, כשהן לעצמן, במעלות התורה, ומשנה מפורשת היא: קינין ופתחי נדה הן הן גופי הלכות, תקופות וגימטריאות פרפראות לחכמה, ר״ל לחכמת התורה.

וז״ל תשובת הריב״ש [7]) סי׳ מ״ה בשם רבנו האי גאון: תקון הגוף ומישור הנהגת האדם הוא עסק המשנה והתלמוד, ואשר טוב לישראל כי למוד התורה יועיל לעצמו ולאחרים שכמותו ויועילו לעמי הארץ, כי ישרים דרכי התורה והמצוה כו׳ ולא תמצא יראת שמים ויראת חטא וזריזות וענוה וטהרה וקדושה אלא במתעסקים במשנה ותלמוד כו׳ עכ״ל.

דברי אמת וצדק הללו שהתורה והחזקת לומדיה ברבים היא חיינו ונצחיותנו, וכל תקותנו בזה ובבא כולה בה, הדברים הללו שהיו גלוים וידועים לרבנן ותלמידיהון, הם שהעירו לבבותיהם של כל גדולי אומתנו מעולם, להרביץ תורה ברבים, להגדיל ולהאדיר כמותה ואיכותה בתלמידים רבים,

---

7) ר׳ יצחק בר׳ ששת, רב ופוסק, נולד בספרד בשנת 1326 ונפטר באלג׳יר בשנת 1408.

הכל יודעים כי חיינו ואורך ימינו היא רק תורתנו הקדושה הכתובה והמקובלת בידינו, עליה מסרנו נפשנו תמיד, בכל העתות הרעות שקמו עלינו צוררים ושונאים מבית ומחוץ מסרו נפשם על קדושת השם ית', בכל עת שבקשו לגזול מידינו את החמדה הגנוזה, או לשנות מחקותיה ומצותיה המפורשת מחז"ל המקבלים האמתים עליהם השלום, ואעפ"כ תמיד התאמתה בנו נצחיותנו הקשורה בנצחיות התורה; בכל עת ובכל מקום שעזבו את התורה, אם מפני גזירות חיצוניות או מפני הסתות ופתוים של מכחישי התורה שבע"פ שבקרבנו נעזבו הם ממנה וכלו מאליהם. וכמה חודרים דברי חז"ל (ברכות ס"א ע"ב) כפי שדרשתי באספתנו בארוכה בקמ"ר ספ"ב[2]: ת"ר פעם אחת גזרה המלכות שלא יעסקו ישראל בתורה בא פפוס בן יהודא ומצאו לר' עקיבא שהיה מקהיל קהלות ברבים ועוסק בתורה, א"ל עקיבא אי אתה מתירא מפני המלכות, א"ל אמשול לך משל, למה"ד[3] לשועל שהיה מהלך על גב הנהר וראה דגים שהיו מתקבצים ממקום למקום, א"ל מפני מה אתם בורחים, אמרו לו מפני רשתות שמביאין עלינו בני אדם, אמר להם רצונכם שתעלו ליבשה ונדור אני ואתם כשם שדרו אבותי עם אבותיכם, אמרו לו אתה שאומרים עליך פקח שבחיות, לא פקח אתה אלא טפש אתה, ומה במקום חיותנו אנו מתיראין במקום מיתתנו עאכ"ו[4], אף אנחנו עכשיו שאנו יושבים ועוסקים בתורה שכתוב בה כי היא חייך ואורך ימיך כך, אם אנו הולכים ומבטלים ממנה עאכ"ו, אמרו לו לא היו ימים מועטים עד שתפסוהו לר"ע וחבשוהו אצלו אמר לו פפוס מי הביאך לכאן, א"ל אשריך ר"ע שנתפסת על דברי תורה, אוי לו לפפוס שנתפס על דברים בטלים.

מפני חטאנו אבדנו כל חמודותינו ואין לנו שיור רק התורה הזאת, דכולה בה, והצילה אותנו משלוליתה של נהרות רבות ועצומות. בכל העתות והמקומות שהעבירו מן העולם כמה אומות הקדמונים יחד עם כמה כתות שעמדו בישראל לטעון כנגד התורה ולומדיה, לשנות מצותיה ולגלות בה פנים שלא כהלכה, שעליהם אמר דוד עה"ש[5] ברוח הקודש[6]: כרו לי זדים שיחות אשר לא כתורתיך, כל מצותיך אמונה שקר רדפוני עזרני, כמעט כלוני בארץ

---

2) בקרית מלך רב סט. פטרסבורג.
3) למה הדבר דומה.
4) על אחת כמה וכמה.
5) עליו השלום.
6) תהלים קי"ט, פ"ה—פ"ו.

[ה]

עלבונה של תורה

מתוך המכתב גופו מוכח הענין הנידון, היינו מוציאי הדבה על הסדרים המקולקלים בכולל. אגב יש במכתב זה השתפכות נפשו של ריי״א על עבודתו הציבורית בכללותה. בשנת תר״ן החלו המשכילים להביא במשפט את הכולל והתנהגותו והדאיבו בזה נפש ריי״א שהיה מיסדו. אז יצא במאמר גלוי זה הנקרא בשם „עלבונה של תורה״. המאמר נדפס ב„המליץ״ גליון 20 (5 פעב. 1890) ובהוספה ל„הצפירה״ גליון 18 תר״ן.

נאנח מלב קרוע ומורתח, אני נתבע לשפוך את נפשי לפני שלומי אמוני ישראל מעלבונה של תורתנו הקדושה ולומדיה ומחזיקיה בעתים הללו, השרוים בצער בשפלות ובבזיון, מקול מחרפים ומגדפים, קל דמחיכין ומתלוצצין, ותולין בוקי סריקי בהנהגת הכולל פרושים מפה כדי להרס ולקעקע ולעקור משורש את החמדה היקרה והקדושה, תלמוד תורה של קהלת רבנן שיסדנו, ושאני נותן נפשי עליה בזקנתי, שכבר נהפכו מעי בקרבי לשמוע חרפת המתעסקים הישרים עמי, בכל העלילות והטענות של שוא שבודים ומפרסמים בוזי התורה ומשניאיה במכה״ע [1]) על המתעסקים הנכבדים ועל כל מאן דעסקין באורייתא פה ובכל אתר מכחה של השתדלותנו, וזה כמה שנים שהולכים ומבזים ומשניאים, ולא נתקררו דעתם עד ששפכו קיתוניות של ליצנות רותחת והפחדות מגונות בהמליץ שנה זו נומ׳ 7.

והנה בהיותי מעולם אוהב שלום ונוח לבריות ומכבד את כל אדם, כידוע לכל מכירי, הודעתי צערי כמה פעמים להמקבלים את כתבי פלסתר כאלה לפרסם ברבים, ושטחתי כפי בבקשותי ותחנוני שלא יוסיפו לצער בכאלה זקן כמוני, שלפי דבריהם הם גם מכבדים אותי, אחרי שנתתי עדותי על ההנהגה, שהיא מתנהגת באמונה, ושהענין הקדוש יקר וחביב עלי מאד, ושהיא נחתכת על פי וברוחי, אבל לגודל צערי ומכאובי מוסיפים הם להטיל קוצים בעיני, ולא עוד אלא שהוציאו כל רוחם בהתגלות לבם, בהפחדות איומות.

ע״כ אני פונה אליכם, אחי ועמי המחזיקים בברית תורתנו הק׳ הכתובה והמסורה לפרש לפניכם שיחתי.

---

1) במכתבי העת.

המה אשר מעשיהם וספריהם עודם חיים וקימים, מאירים ומזהירים בתוכנו עד היום.

אבל אהה לימינו אלה אשר התורה פרשה בידיה ופורש ודורש אין לה, קול יעקב נחבא משאון גלגל הזמן ומסבותיו, עוד לפני שלשים שנה היה בתוכנו גאונים אדירים עמודי הוראה אשר מפיהם ישראל באמונתו יחיה. מפיהם דרשו תורה, שרידיהם המעטים באו בימי זקנה, ה' יאריך ימיהם, ודור יבוא ישאר חלילה דור יתום מרב רבנן אלוף וגאון, הן כל היודע ומבין בדרכי התורה וההוראה, ישכיל ויבין כי לא יתכן קיום התורה ועמידתה בישראל בלי גבורים אדירים במלחמתה. יודעי בינה לחשוף שפוני טמוני עמוקותיה מים התלמוד. רק שרי קודש כאלה עמדו לישראל מעולם להציל את התורה מהשכחה האורבת עליה, ומבלעדי גדולי תורה גאוני הוראה, תורה מה תהא עליה? כן אמנם עוד לא עברה העת לעשות לה' ולתורתו, עוד לא פסו תופשיה, ורבים בתוכנו הצעירים שהם כבירי שכל טוב, העומדים להיות למופת בתורתם, אם אך יהיו תמוכים ונעזרים לבל יסערו מרוח מלא דאגות החיים ולא יפוצו איש לעברו מפני מחסור ביתו, באין עוזר ותומך. כי על כן קמנו ונתעודד אני והעוזרים על ידי, להחזיק בידי סגולי האברכים, המתנדבים להקדיש עמלם ועתותיהם לתורת ה' כי מהם נקים רבנים גאוני תורה לדור יבוא, וברוך ה' כבר נאספו אלינו הלום עיר ק' רבים מהצעירים לימים וזקנים בדעת תורה, והנה תמוכים בדי ספק ביתם, לבל יטרדו בעמלם לפיהם ולפי נשותיהם וטפם לבטל מתלמודם.

ולהגדיל תורה ולהרבותה, הנני קורא לכל נדיב לב, להביא ברכה על ההתיסדות הקדושה הזאת, אשר אני עומד עליה לכלכל ולנהוג אותה במשפט, לפי התקנות הקבועות מאתנו. ויהי נועם ה' על כל העושים והמעשים לדבר הגדול והקדוש הזה, וזכות התורה תעמוד להם, שיקוים בהם הכתוב "הון ועושר בביתו וצדקתו עומדת לעד" כאשר תברכם נפש הקורא אליהם בשם התורה ולומדיה.

יצחק אלחנן החופ"ק

מכשול ופוקה מקרב ישראל. בעה״ח[5]) יום ו׳ עש״ק ב׳ אייר התרל״ה לפ״ק פה קאוונא.

נאם יצחק אלחנן החופק״ק
ונאם צבי הירש האלבערשטאט
ונאם אהרן בהרב מו״ה משולם זלמן זלל״ה

[ד]

קול קורא

קול קורא שנכתב ע״י רי״א ונמסר לשלוחים אל קהלות ישראל, כדי לתמוך ב״הכולל״ שנתיסד בקאוונא ע״י הגאון הנ״ל, יחד עם הגאון ר׳ ישראל סלנטר ז״ל, נדפס ב״תולדות יצחק״ לר״י ליפשיץ עמ׳ 76־77.

עת לעשות לה׳ בחדש כסלו תרל״ט פ״ק קאוונא יצ״ו.

תורת השם, ראשית ואחרית כל חמדת ישראל ותקותו, היא תרהיבני להעלות בקשתה בהתחננה על שאריתה ותקומתה אל נדיבי עמנו תומכיה ומחזיקיה, ואני תפלה נדבות פי רצה נא ה׳ נותן התורה לעמו!

קורות עמנו וקורות תורתנו הקדושה, אחוזות ומושלבות יחד ועומדות ומתקיימות בנסים נפלאים מגולים או מכוסים, וכאשר לעולם נצב דבר ה׳ ביד נביאו (ישעיה ס״ו כ״ב) כי כאשר השמים החדשים וגו׳ כן יעמוד זרעכם ושמכם, כן שמורה ברית עולם הכרותה לנו ולתורתו כי לא תשכח מפינו כדבריו (שם נ״ט כ״א) ודברי אשר שמתי בפיך לא ימושו מפיך וגו׳ מעתה ועד עולם.

וכאשר הקים לנו ה׳ תמיד מושיע ורב בכל העתות בצרה לתשועתנו החמרית, כן הקים לתורתנו מושיעים להעלות אורה בטרם תחשך, ובאור תורה השתמר תמיד אור ישראל, כאשר כן מלט ריב״ז בחכמתו את יבנה וחכמיה, ובסתר בצל התורה אשר היתה לנו לפלטה גדולה מכל מחמדינו, נמלטנו, והיא שעמדה לנו לחיותנו עד היום, כה גם היא לגולה הלכה באשר התהלכו תופשיה ומחזיקיה בעתים בחרף נפש, ותסתתר תמיד בחכמת חכמיה ובינת נבוניה אשר נתנו נפשם עליה. וה׳ היה עמם להקים עדות ביעקוב ולחזק את התורה בישראל.

---

5) באנו על החתום.

[ג]

קול קורא בעניני אתרוגי קורפו

בשנת תרל"ה באה במכ"ע „הלבנון" צעקת רבים כי היונים בקורפו עשו להם יד אחת להוקיר את שער אתרוגיהם. גם נשמעו קולות מערערים על הנאמנות אשר בתעודת ההכשרים המאשרים את אתרוגי קורפו לכשרים מבלי חשש הרכבה. על כן פרסם ר' יצחק אלחנן ז"ל יחד עם עוד שני רבנים איסור על אתרוגי קורפו. אע"פ שהאיסור נועד בעיקרו רק לעדת קאונא פשט מיד בהרבה קהילות אחרות והרבנים אסרו על בני עדתם מלקיים מצות ד' מינים באתרוגי קורפו מפני האיסור של ר"א. איסור זה סלל דרך למסחר באתרוגי ארץ ישראל. ונגד תלונת המערערים יצאה אז לאור (ע"י אחד ממוקירי ר"א) חוברת ידועה בשם „תוכחת מגולה" שבה נתבררו הדברים המחזקים את האיסור.

וזה גוף המכתב שנתפרסם ב„הלבנון" שנה י"א, תרל"ה, גליון ל"ט:

כאשר נתודע בבירור נכון דבר האחדות שעשו היוגבים התגרים באי קארפו לייקר מחיר האתרוגים מאה שערים מהמחיר הנהוג עד כה וינצלו כסף אחב"י [1]) המהדרים אחרי אתרוגים מהודרים, אחרי ראותם בנסיון כי אחב"י יפזרו כספם להדור מצוה גם יתר הרבה משליש במצוה [2]). מי יודע אם לא ייקרו עוד בכפליים ומהם יראו וכן יעשו היוגבים והכורמים משארי ארצות לאבד ממון ישראל. ע"כ גמרנו אנחנו הח"מ [3]) בצירוף הסכם כל נכבדי עירנו לאסור איסור על נפשנו בעירנו בשנה הזאת מלצאת מצות ד' מינים באתרוגי קארפו עד שיודע לנו בברור הכשרם, וכי היוגבים והתגרים ישובו מדרכם הרע באמת מלנצל עוד כסף ישראל במחיר אכזרי כזה ולצאת מצות ד' מינים באתרוגים ממקומות מוחזקים בהכשרם בכל דבר ושיהיו התעסקות קנית ומכירת האתרוגים בעירנו ע"י בע"ב [4]) חשובים אשר יבחרו בהסכמת כולם לזה אשר יפקחו על הדבר שלא להעלות המחיר ביותר. ואם יעלה רוח מה יומסר לאיזה צדקה נכבדה. תקותנו חזקה כי גם שארי קהלות קדושות שבישראל יתעוררו ג"כ לאסור את אתרוגי קארפו לבלי יופסד ח"ו ממון ישראל העולה לסך רב ועצום מאד מאד וה' יהי' בעזרתנו לגמור בכי טוב להסיר כל

---

1) אחינו בני ישראל.
2) הידור מצוה עד שליש במצוה, בבא קמא ט, ב. ר' גם אורח חיים סי' תרנ"ו סעיף א'.
3) החתומים מטה.
4) בעלי בתים.

הרבנית תחי׳ [8]) תקבל כ״ש ארבעה רו״כ. ר׳ חיים יוסף בהרב ר׳ אליהו זלמן [9]) יקבל בכ״ש סך עשרה זהובים.

כל הנ״ל יצא מאתנו הח״מ ולראי׳ באנו על החתום, יום ד׳ טו״ב מרחשון שנת תרי״ח לפ״ק פה ק״ק וואלאזין.

נאום דוד טעביל במ׳ משה זללה״ה מד״א [10]) דק״ק מינסק
ונאם יוסף במ׳ מאיר ז״ל חונה בק״ק סלוצק
נאם זאב וואלף בהרב מוה״ר יחזקאל פייוויל זצ״ל
ונאם יצחק אלחנן בהרב מוהרי״א זצ״ל חוב״ק נאוואהרדאק

[ב]

קול קורא

בשנת תרל״ד היתה שריפה גדולה בעיר ווילקאמיר ורי״א הוציא קול קורא לעזרת האומללים, נדפס ב„תולדות יצחק״ לר׳ יעקב ליפשיץ, עמ׳ 70 :

ב״ה קאוונא :

העיר הגדולה הסמוכה לנו ווילקאמיר עלתה כלה על המוקד וכו׳ וכו׳ בגופי אין כח בלבבי אין רוח ובפי אין דברים לתאר ולבאר את השבר הגדול אשר השברו ששה אלפים נפשות האלה. חוסו חמולו, רחמו נא בעצותיכם, בהשתדלותכם ובנדבותיכם. חושו לעזרתם ודאגתם היומי ולמצבם האיום והנורא העתיד. ועם ששת אלפי הנפשות האלה יברכוכם טובים מרחוק ומקרוב ובתוכם גם אני המתחנן בעדם וכותב בדמע.

יצחק אלחנן החופ״ק הנ״ל

---

8) אלמנת ר׳ אליעזר יצחק, ראש ישיבת וואלאזין קודם עלותו של הנצי״ב לר״מ, ובת ר׳ איצה׳לע.

9) ר׳ אליהו זלמן הוא בנו של ר׳ איצה׳לע שהיה חותן של ר׳ אליעזר יצחק והנצי״ב וראש ישיבת וואלאזין עד פטירתו כ״ו סיון תר״ט.

10) מרא דאתרא.

הרבנים שהוא מן הראוי אזי רשות ביד כ"א [3]) מהרבנים הנ"ל, ואין השני יכול למחות עליו.

(ג) הרבנים הנ"ל, תהי' קביעת למודם בבית מתיבתא או בחדר בהמתיבתא בכדי שישגיחו תמיד בעינא פקיחא אל למוד התלמידים שיהי' עצהיו"ט [4]). ולא בביתם של הרבנים הנ"ל. קביעות התפלה של בני הישיבה, תהי' דוקא בבית האולפנא.

(ד) כשיביאו המשולחים מעות הישיבה, יביאו בפני שני הרבנים הנ"ל, ויעשו שניהם חשבון, וירשמו בפנקס הישיבה, וכשיבוא מעות הישיבה מאיזה מקום ליד אחד מהם, מחויב להודיע תומ"י [5]) להשני, וירשמו בפנקס הישיבה.

(ה) כל מעות הישיבה המקובץ יהיה סגור בתיבה, ובבית הרב מו"ה צהי"ל הנ"ל, ובשני מנעולים, ויהי' מפתח אחד ת"י [6]) הרב מו"ה צהי"ל הנ"ל והשני ת"י מו"ה יוד"ב הנ"ל, וכשיצטרך לקבל מעות להוצאות הישיבה יבוא הרב מו"ה יוד"ב הנ"ל לפתוח התיבה הנ"ל ויורשם בפנקס הישיבה.

(ו) כל הוצאות ספוק בני הישיבה, למזונותיהם, ולנר מצוה, ושארי הוצאות מן הישיבה, יתנהג הכל ע"פ הרב מו"ה צהי"ל הנ"ל, ובעת שיבוא משולח מדרכו, ויביא מעות אל הישיבה, יקבל הרב מצהי"ל לסלק חובות מה שיעלה מהוצאות הישיבה ע"פ רייסטער שלו תומ"י, ועוד יקבל עשרה רו"כ ת"י על הוצאות להבא, כדי שלא להטריח תמיד את הרב מו"ה יוד"ב הנ"ל, וכשיהי' רשום בפנקס שלו חשבון מהוצאת העשרה רו"כ הנ"ל, יקבל מחדש עד עשרה רו"כ.

(ז) לרחק המשולחים תלוי בדעת שניהם, ולא ירוחק שום משולח כי אם בהסכם שניהם. המשולחים אינם רשאים להעלות בכבוד אחד מהרבנים הנ"ל יותר מעל חבירו.

(ח) הנבחרים מווילנא וממינסק ומאייוועניץ עומדים בחזקתם ומשמרתם כמקדם. הרב הג' מו"ה צבי יהודה ליב הנ"ל יקבל כ"ש [7]) סך שלשה עשר רו"כ, הרב הג' מו"ה יוסף דוב יקבל כ"ש שמונה רו"כ.

---

3) כל אחד.
4) על צד היותר טוב.
5) תיכף ומיד.
6) תחת יד.
7) כל שבוע.

[א]

כתב הפשרה שנעשתה ע"י ר' יצחק אלחנן עם הגאונים ר' דוד טעביל ממינסק, ר' יוסף בעהמער מסלוצק ור' זאב וואלף, המגיד מווילנא, בסכסוך בישיבת ולאזין

בשנת תרי"ח כשפרץ סכסוך בין שני הגאונים הרב מו"ה נפתלי צבי יהודה ברלין (הנצי"ב) והרב מו"ה יוסף דובער סולוביצ'יק, נתבקשו גדולי הדור לולאזין לעשות פשרה בין הגאונים הנ"ל. הקרואים כאמור ר' דוד טעביל ממינסק, מחבר שו"ת „בית דוד" ור' יוסף בעהמער מסלוצק (מחותנו של ריי"א) והמגיד מווילנא ר' זאב וואלף ביחד עם הגאון ר' יצחק אלחנן.

הנצי"ב נסע בעצמו לגאוואהרדאק לבקשו לנסוע לולאזין.

הרב מאיר ברלין ז"ל בספרו „רבן של ישראל" עמ' 28 כותב שר' יצחק אלחנן היה באותו זמן בנסוויז, אבל מתוך גוף החתימה בכתב זה יוצא ברור שר' יצחק אלחנן היה באותו זמן בגאוואהרדאק. ראה „ישיבת ולאזין" מאת הרב שמואל ק. מירסקי ב„מוסדות תורה באירופה בבנינם ובחורבנם" ניו יארק תשט"ז, עמ' 39 הע' 5.

וזה גוף כתב הפשרה כמו שנדפס ב„תולדות יצחק" עמ' 62 :

כאשר נועדנו ונאספנו פה ק"ק וואלאזין לפקח בעניני הבית הגדול שמגדלים בו תורה ברבים ע"י הרבנים הג' ר"מ [1]) ה"ה הרב מו"ה נפתלי צבי יהודה ליב נ"י והרב מו"ה יוסף דובער נ"י — זאת אשר הוסכם ביניהם ח"מ [2]) ורשמנו וכתבנו.

(א) ראשית כל גזרנו אומר שיהי' שלום בין הרבנים וכל מי מבני הישיבה שיזלזל בכבוד אחד מהרבנים הנ"ל במעשה או בדבור ויפורסם הדבר מחויבים שניהם לרחק האיש הזה או לענשו כפי ראות עיניהם.

(ב) קבלת תלמידים להישיבה תלוי ברצון הרב הג' מו"ה נפתלי צבי יהודה ליב הנ"ל בעצמו לבד, כאשר היה עד כה, רק כאשר יבוא מכתב מיוחד להרב הג' מו"ה יוסף דובער הנ"ל, רשות בידו לקבל בעצמו. ולרחק או לענוש אחד מבני הישיבה מטעם המבואר באות א' וכיוצא בזה, כשיראה אחד מן

---

1) ראשי מתיבתא.
2) חתומי מטה.

מכתבי קול-קורא

המפריכים גופו ונפשו להחליש כח הרבנות שישתמש בה בעז״ה. ומדי דברי בו אזכור שלא ברצוני אשר ברבות הזמן שהייתי עובד עבודת הקודש בפ״ק ב״ה היו הרבה עניגים שונים בעו״ה אשר המרו והעציבו את רוחי ונפשי למאוד, אשר לולי שחנן יוצרי ובוראי אותי בסבלנות במדה מרובה לא הי׳ באפשרי לעמוד ולשרת לפניכם שנים רבות והעדה היתה יכולה להרס מכמה מחלוקות וקטטות ורק עלי היו כל הערעורים והתרעומות שהבלעתים בנעימה ובמתינות ואע״פ שהשאירו בי חולשת גופי ורק למען השלום, כי גדול השלום ואני סולח ומוחל בסליחה ומחילה גמורה לכל מי שהקניטוני וקנטרו אותי במעשה ובדבור, ולא עוד אלא שהנני כוללם בברכה כפולה ומכופלת שאני מברך לכל הקהלה הקדושה הזאת ממעמקי לבבי ונפשי, ואבקשם שכשם שאני סולח ומוחל להם ומוותר על כבודי ועל היסורים של אהבה שסבלתי הרבה פעמים ע״י איזה עניגים שונים, כן הם מצדם יתנהגו במדת החסד והרחמים עם בני הרב הגאון האב״ד שיחי׳ ובבטול רצונם מפני דעת התורה והיראה שלו, והי׳ זה השלום כלי מחזיק ברכה לו ולמעלתכם יחד ולכבוד ולגאון ולתפארת יהיה בתוככם בעז״ה. כמו כן אבקש מכל העדה הקדושה שיחיו פן ואולי פגעתי אני במי מהם הן בממון או בהנוגע להכבוד או באיזה גררה אחרת שימחלו לי כשם שהנני מוחל לכולם.

ז) דברי האחרונים אסיים בתפלה וברכה אשר אתפלל להשי״ת בעד כל הקהל הקדוש ששמשתי לפניכם בכהונת הרבנות הקדושה זה שנים רבות בעז״ה ואברככם ברוכים אתם לה׳, יברך ה׳ אתכם ישמור אתכם מכל אסון ופגע רע, מכל תקלה וקטטה מכל צרה ויגון ואנחה, ויריק עליכם שפעת ברכה והצלחה, ויתן לכם חיים של שלום עושר וכבוד ויראת שמים ואהבת התורה וימלא כל משאלות לבבכם לטובה.

ממני ידידכם ועבדכם הנאמן והכותב בדמע ומצפה שתקיימו כל הדברים היקרים הנאמרים למעלה ויהיה זה לזכות רב לכם נצח ותתברכו בברכה כפולה ומכופלת סלה אמן ואמן ובאתי על החתום.

יצחק אלחנן בהרב הצדיק מו״ה ישראל איסר זצ״ל
החופ״ק קאוונא

בכל כחי למען השלום, ואיך שוותרתי לפעמים על כמה ענינים מפני דרכי שלום אם גם בגלל זה הייתי גורם לפעמים להביא עלי איזה חשדים וערעורים מן הצד, ולא השגחתי על כל זאת, מפני מאמרי רז"ל הרבים והעצומים במעלת ושבח השלום, שהם הכריעוני לבקש שלום על כל פנים ושהשלום שלו ישים עליכם ברכה מרובה ושלום רב.

ד) כמו כן הנה ידעתם מעט מהרבה מכל עמלי שעמלתי בעז"ה להגדיל התורה ולהרבות לומדיה בצוק העתים וזכיתם לאכסניא של תורה דרבים, במטותא מנייכו להתחזק בעד החזקת לומדי התורה בדרך הכבושה לרבים שהחזקתי אני בה בעז"ה במסירת נפש ולא חסתי על חלישות כחי בימי זקנתי, וזכות התורה של הרבים תעמוד לכם ולזרעכם עד עולם.

ה) כמה יגיעות יגעתי בהשתדלות מרובה בעז"ה להאכיל את אחב"י העובדים בצבא אדוננו הקיר"ה מאכלי כשר, נא ונא בבקשה שטוחה ממעלתכם שתתחזקו חיזוק אחר חיזוק ותוסיפו אומץ להבא בעז"ה בדבר הגדול והיקר הזה ואמליץ עליהם ועליכם המקרא יאכלו ענוים וישבעו ויחי לבבכם לעד, וידוע לכל את רוב היגיעה שהי' לי בכל הענינים הנשגבים הללו וה' הי' בעזרי את עניי ואת יגיעתי יראה אלהים, ויתן בלבבכם להשתדל בכל הנ"ל וה' יהי' בעזריכם ויהי' זה לזכות רב לכם ולזכות ולעלוי נשמתי א"ס.

ו) ע"פ דין תוה"ק זוכה בני הרב הגאון המפורסם סוע"ה וירא א' באמת בעל מדות נעלות מחמד לבבי מו"ה צבי הירש שיחי' בכסא הרבנות דפ"ק, וכמבואר בהרמב"ם ה' מלכים פ"א ה"ז וביורה דעה סימן רמ"ה סעיף כ"ב והוא מן ספרי פרשת שופטים והובא בביאור הגר"א זצ"ל שם ס"ק ל"ח וכמבואר בכתובות דף ק"ג והובא בתשובות הרמ"א בקונטרס אחרון בסופו, ובני היקר יחי' הוא בעז"ה ממלא מקומי בכל הענינים על צד הנעלה, והנה מבלעדי הזכות שהוא זוכה בזה מצד הדין הרי הוא ראוי והגון מאד גם מצד עצמו לאותו איצטלא בעז"ה וע"כ הנני בטוח בכם שאינני צריך לבקש מכבודכם בעצם הדבר שתושיבו אותו על כסא הרבנות כיון שזוכה בה מצד הדין, וכן נתפשטה הלכה זו בכל תפוצות ישראל להיות מורין כן; ורק זאת אחת אשאל ואותה אבקש בבקשה שטוחה בעד בני זה העומד למלא מקומי אחרי בעז"ה שהוא רך הלב וטוב המזג ונקי הדעת, לכן בל יקופח שכרו ח"ו וכפי ההוצאה שנתנו לי ולהוסיף לו לפי ערך ההוצאה שנתרבה, ונא אל תרבו להכביד עליו טרחכם ומשאכם יותר על כחו וטבעו, אל נא תעצבוהו ותכעיסוהו בדברים

[מח]

צוואת ר' יצחק אלחנן

נדפסה ב„חצפירה" מיום א' כ"ט ניסן, תרנ"ו, גליון 71

בעזהי"ת יום א' ט' מרחשון תרמ"ט קאוונא.

אל כבוד עדתי הקדושה דפה שיחיו.

כאשר לא ידע האדם את עתו העת מצוא, ועל זאת יתפלל כל חסיד וכו' וכמאמרם ז"ל בברכות: והחי יתן אל לבו ממה שהי' וממה שיהי' אחריו, ובפרט לימי זקנה, שזה כל האדם לצוות את בניו ואת כל הקרובים אליו וסרים למשמעתו לשמור את דרך ה' שהיא תורתו הק' וכדכתיב בבראשית י"ח: כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו כו' והנה באהבתי הגדולה כאהבת אב לבני קהלתי הקדושה שהנני שוכן ועובד עבודת הקודש בתוכה בכהונת הרבנות זה ערך עשרים ושש שנה, ראיתי חובה לעצמי לחונן ולהניח ברכה את צואתי הזאת לכל בני הקהלה הקדושה הזאת ה' עליהם יחיו.

א) מעומקא דליבא אני נותן תודה ותשואת חן וברכת כל טוב לכל הקהל הקדוש יחד לכל סוג האנשים השונים בכלל ופרט בעד כל הטוב אשר גמלו עלי שהחזיקו אכסניא של תורה, כי פה בקהלתכם הנכבדה זכיתי להפיץ בישראל רובי תורתי והייתי לכבוד בתוככם, ישלם ד' פעלכם ומשכרתכם שלמה מאתו ית"ש.

ב) אני מעתיר מבני קהלתי האהובים להתחזק בתורת ד' ושמירת מצותיו, ובפרט להשגיח על שמירת שבת ולהזהר מחילול שבת ח"ו, וידוע ששתי המצות הללו, תורה ושבת, שקולות כנגד כל המצות, לחנך את בניכם בדרכי התורה ובל תסירו אותם חלילה מלמוד המשנה והגמרא, שהם הם עקרי ויסודי תורתנו הק' והם חיינו ואורך ימינו, ומה גם בעתים הללו שראוי לכל מי שלבו דואג בקרבו לעמוד בנסיון מפני המניעות הרבות מבית ומחוץ, ובזכות זה ירחם ד' על פליטת עמו בית ישראל, כמו כן לגדלם ולחנכם במוסר ובמדות ע"פ דרכי התורה, שיהיו יראי אלהים ומלך, לשמור יחד עם פקודי ד' גם פקודי המלכות ושריו, כמאמרם ז"ל הוי מתפלל בשלומה של מלכות כו'.

ג) הנני מתחנן מכם לשמור את השלום בתוככם לבקש שלום ולרדוף שלום כמו שכתוב בקש שלום ורדפהו, וכמו שידוע לכם עד כמה הייתי משתדל

בחייו. עליו נתקיימה מליצת מונבז המלך בכל פרטיו, אבותי גנזו למטה ואני גנזתי למעלה כו' אני גנזתי דבר שעושה פירות שנאמר אמרו צדיק וכו' כי פרי מעלליו כו'. הרבה רבבות תינוקת של בית רבן אשר כמאמרם ז"ל בהבל פיהם של תשב"ר העולם מתקיים[6]) לומדים עתה באין מפריע והוגים בתורת ה' ומקיימים את העולם בזכות מפעליו. אלפי משפחות אובדות חיים ומתפרנסים רק מצדקת פזרונו אשר המקיים רק נפש אחת מישראל כאלו קיים עולם מלא. היש לנו לדאוג בעד הנפש הזכה ההיא אשר קנה עולמו בחייו כמאמרם ז"ל הצדיק אבד לדורו אבד[7]) כי מי יביא לנו תמורתו.

באחת אבקש נחומים לו ולמשפחתו הכבודה ולכל אבליו כי רב העליליה הזה אשר גם בחייו החומריים חי חיי העולם הבא בעולם הזה, ואשר רוחו ונפשו נתונים נתונים היו רק בעד עמו ותוה"ק, הנה במעמדו עתה בסתר עליון בצל שדי האם דרוש לנו עוד מליץ יותר טוב ונעלה לפני שוכן מרומים מר' בינוש קאצנעלסאָהן, מי כמוהו שידע מחסורי אומתנו עד דכדוכה של נפש. וכאשר בהיותו בבית חמרו עמד תמיד לפני גדולים להפיל תחנה ובקשה בעד עמו ותורתו ככה גם בגנזי מרומים יאחז בכסא הכבוד להגיש משאלות עמנו ותוה"ק ולהמליץ טוב בעד עמנו, בעד אלמנתו הכבודה ומשפחתו הנשאה ובעד כל המתאבלים עליו להשפיע עליהם רוב טובה ממקור הטוב ושפע הברכות, ועם הצדיקים וחסידי עליון שעמדו בכל הדורות להציל את עמם ותורתם יהיה מנוחתו, ויחד יעוררו רחמים עלינו ועל כל ישראל המחכים לקץ הימים אשר ישני עפר יקיצו ובירושלים ינחם בתוך כל אבלי ציון וירושלים כעתירת המשתתף באבלם מברכם ומנחמם בנחצוי"ר[8]) הבעה"ח[9]).

יצחק אלחנן החופ"ק

---

6) שבת קי"ט, ב', שם: אין העולם מתקיים אלא בשביל הבל תינוקת של בית רבן.
7) מגילה ט"ו, א'.
8) בנחמת ציון וירושלים.
9) הבא על החתום.

[מז]

מכתב תנחומין למשפחת ר׳ בינוש קאצנעלסאָהן

מכתב זה נכתב רק חדשים אחדים לפני פטירת רי״א והוא מעיד על ההתקשרות הנפשית שהיתה ביניהם. המכתב נדפס ב„תולדות״ יצחק״, עמ׳ 89־90.

בע״ה עש״ק י״ט כסלו תרנ״ו קאוונא.

המנחם ציון וירושלים ינחם את אבלי המשפחה הרמה לבית הרה״ג ר׳ בנימין בינוש קאצנעלסאָהן [1] ואלמנתו הכבודה והחשובה שתחי׳ לאי״ט [2] עם כל המתאבלים עליו ובירושלים ינוחמו בביא״ס [3].

נשברה לבבי לשברי שברים מאז הגיעני הבשורה מפטירת ידיד ה׳ וידיד בית ישראל בעל בעמו רודף צדקה וחסד כל ימיו, בין הראשונים לכל פועלי טוב בקרב ישרון כו׳ מו״ה בינוש קאצנעלסאָהן זצ״ל. כהלום רעם הממני בשורת מותו, וכאיש נדהם הנני גם עתה מבלי יכולת להסיח דעת מיגוני גם שעה. ובאמרי לכתוב דברי תנחומין למשפחתו שיחיו טרם אדע מאין אמצא תנחומות גם לנפשי.

מי כמוני יודע מפעלות צדקתיו הנעלים וכבירים וכל הליכותיו בקודש. מדי אזכרה מדותיו התרומיות תשוח עלי נפשי. טוהר לבבו, רגשותיו העדינות והחמות בשלהבת אש קודש, יקרת נפשו, נקיות דעתו ומעלת רוחו. אחד מהראשונים לכל פועלי טוב בנפשו ובמאדו ממש. איה שוקל ואיה סופר מעלותיו מדותיו צדקת מפעליו ופזרונו בישראל לאין ספורות, עד כי משמים קא זכו לו להשתתף בין ראשי עסקנים להצלת התורה של תשב״ר [4] ונתקיימה בו מפי עוללים ויונקים יסדת עוז [5].

אולם רק אותנו עזב לאנחות אבל הוא הלך למנוחות כי קנה לו עולמו

---

1) ר״ב קאצנעלסאָהן מקיוב היה אחד מאנשי השם שהשתתפו בשתי האספות בסט. פעטרבורג, שם הכיר את רי״א ונעשה ליד ימינו והשתדל הרבה בדבר גזירת המלמדים, ובביטול איסור לימוד התלמוד בחדרים בשנת תרנ״ה.

2) לאורך ימים טובים.

3) בבנינה אמן סלה.

4) תינוקת של בית רבן.

5) תהלים ח׳, ג׳.

[מו]

מכתב לאלפאנס דע רוטשילד (1878—1942) אחר שהצילו ה' ממוקשי מות

נדפס ב„תולדות יצחק" עמ' 113-114

עזרנו בשם ה' יום ה' טו"ב אלול תרנ"ה קאוונא.

כבוד השר וגדול בישראל ובעמים, פאר ישראל ותפארת עזמו בחיר נדיבי עם ואציליו ה' אלפאנס דע ראטשילד. לפני שמש ינון שמו וכירח יכון לעד.

צופה רשע לצדיק ומבקש להמיתו
ה' לא יעזבנו בידו וגו' (תהלים ל"ז)

ברגשי קודש, הנני מתכבד להביע לפני הדר כבוד מעלתו את שמחתי הגדולה יחד עם שמחת נפש רבבות אלפי ישראל השולחים על ידי עתרת ברכה ושלום לכבודו הגדול, במזמור לתודה ורני פלט, לאלקי ישראל הפודה ומציל, על הנס הגדול, אשר הפליא לעשות לכבודו, לגאול חייו היקרים ממוקשי מות אשר טמנו לו רשעים בהות נפשם. אין די אומר ודברים להביע שמחת כל בני עמנו ושמחת כל ישרי לב בחייו אשר גנן והציל, כי בחייו היקרים צדקות ועוז לעמו יתן ועל ידו צוה ה' את הברכה לרבבות אלפי ישראל נענות. ועל כן, הישועה הגדולה אשר עשה ה' לכבודו, איננה ישועה פרטית, כי אם ישועת ישראל כולו בפרט, וישועת המין האנושי בכלל, וכל פה יביע היום דברי נעים זמירות ישראל לאמור: כי אתה תברך צדיק ה' כצנה רצון תעטרנו.

כה יעטר ה' שנת טובתו עליו, ויחיהו לראות בהצלחת עמנו, ובאשר כל האדם. ויפרח בימיו צדק, ויפרה ישע והיה זה שלום בארץ ושלום על ישראל.

יצחק אלחנן ספעקטאר

למו, וכמאמרם ז״ל כי על פי הדברים האלה כרתי אתך ברית זו תורה שבעל פה [2], ורק בני עמנו שמסרו ומוסרים נפשם על קדושת התורה שבעל פה נשארו נצחיים וקיימים כיום הזה.

לכן מי ימלל גבורת צדקת רומעכ״ת אשר בעת צרה ליעקב כזאת זכהו ה׳ להיות המלאך הגואל הפודה והמציל את תורתנו הנותנת חיים רוחניים וחומריים יחד, אשרי חלקו שזכה לזכות רב כזה. הן אמרו חז״ל מצוה גוררת מצוה [3], הנה מפעלות צדקותיו הרבות והעצומות לטובת עמנו תמיד כנחל שוטף צדקה, המה שעמדו לו לזכות להיות הפודה והמציל את תורת ה׳ נצחיות קיומה של האומה כלה אשר באלה עשה לו שם בעמנו כשם הגדולים אנשי השם דגולי אומתנו מדור דורים אשר בהם ישראל יתפאר. וגם עד דור אחרון יספרו בנינו עתה תהלות רומעכ״ת [4] כעל כל טוב אשר גמל לתורתנו ולעמנו ואשרי חלקו כי הגדיל לעשות ושכרו הצפון עין לא ראתה א״ק זולתו יעשה למחכה לו, וזכות התורה הקדושה, שבה נצח ישראל, תעמוד לו ולביתו ולזרעו כי קרנם ירום ונשא וגבה מאד עד אשר יזרח כבוד ה׳ על עמו ותורתו ועיניהם תראינה בשמחת עמנו ובהרמת קרן תורתנו, ויכתב ויחתם בכתיבה וחתימה טובה לשנה טובה ומעוטרת וברוב נחת והצלחה ידידו דוש״ת בלונ״ח [5].

יצחק אלחנן ספעקטאר חופ״ק

---

2) גיטין ס: אמר ר׳ יוחנן לא כרת הקב״ה ברית עם ישראל אלא על תורה שבעל פה שנאמר...
3) אבות פרק ד׳ משנה ב׳.
4) רום מעלת כבוד תורתו.
5) דורש שלום תורתו בלב ונפש חפצה.

שיזרז גם מעלתו בכבודו ובעצמו לא ע"י מכתבים ושליחים להציל את פליטת תוה"ק, ומפעלות צדקתו ישארו לזכרון עולם חרות בהדרת קודש לתפארה בתולדות בני עמנו כי הגדיל לעשות, וחפץ ה' בידו הצליח להגן ולהציל את תוה"ק, ומה רב הזכות הזה עין לא ראתה א"ק זולתך יעשה למחכה לו כעתירת וברכת ידידו דוש"ת.

יצחק אלחנן החופ"ק

[מה]

מכתב בנוגע לגזירת לימוד התלמוד

המכתב דלקמן מעיד על שמחת נפשו של רי"א בעת שכתב אל אחד השתדלנים שעזר לבטל את גזירת לימוד התלמוד בחדרים. הגזירה היתה בשנת תרנ"ה, ורי"א היה הראשון לעורר את העם בענין זה. המכתב נדפס ב„המליץ" שנה ל"ו גליון 67 (כ' ניסן תרנ"ו).

ב"ה יום ג' ז' אלול שנת תרנ"ה קאוונא.

כבוד ידיד בית ישראל וי"נ השר וגדול ליהודים פאר ישרון והדרו גדול העליליה ורב פעלים נודע לשם ולתפארה כו' כש"ת מו"ה יעקב פאלי אקאוו שליט"א. שלום וברכה נצח.

אחדשה"ט [1]) בהדרת הכבוד, ברשות התורה הקדושה, ובשם כלל אחב"י אשר תורת ה' תמימה היא נשמתו וחיי רוחו, הנני מתכבד להגיש רחשי תודה תהלה וברכה לרומע"כ, אשר זכה וזיכה את הרבים להציל את חמדת ישראל מהאסור הנורא שיצא על הגמרא הק' מבלי ללמדה בחדרי תינוקת של בית רבן.

הן אמרו חז"ל כי העולם כלו מתקיים בהבל פיהם של תינוקת של בית רבן כי אם אין גדים אין תישים, אם לא ילמדו הנערים בילדותן לא יתכן שילמדו בעת שיוטלו עליהם צרכי החיים, על כן ע"י אסור למוד הגמרא בחדרים עתידה היתה התורה שתשתכח ח"ו מישראל ר"ל. ואחרי אשר גם קיומה החומרי של אומתנו קשורה כהגוף בהנשמה בקיומה הרוחני כפי שהורה הנסיון אשר כל הכתות שפרקו מעליהם את התורה שבעל פה נשכח כל זכר

---

1) אחר דרישת שלומו הטוב.

כזה. תיקר נא כבוד תוה״ק בעיני כולנו ולאחד לבותינו בענין הק׳ הזה ע״י הצלת תוה״ק ואז יברכוהו טובים ויאמרו כי הגדלנו לעשות. תקותי תיקר כי יתן מע״כ מקום לבקשתי ותחינת תורה״ק ואז אדע כי בכח השלום והאחדות יהי׳ לנו תקוה להצלת תוה״ק וזכות תוה״ק תעמוד לו ולי״נ קה״צ יחי׳ לתת להם אורך ימים בימינה ובשמאלה עושר וכבוד עד בלי ירח וזכותם הגעלה עין לא ראתה כו׳. כעתירת ידידו הנאמן המברכו שיחזק ד׳ בריאותו הטוב ויצליחו בכל הענינים ברוחניות וחומריות.

יצחק אלחנן החופ״ק

[מד]

מכתב ליעקב פאליאקאָוו בענין גזרת הממשלה הרוסית נגד למוד התלמוד בחדרים

ר׳ יצחק אלחנן היה הראשון להתריע על גזירה זו ולעורר את עסקני הצבור והשתדלנים להתאמץ בבטולה. המכתב נתפרסם ב״המליץ״, שנה ל״ו, גליון 67 (כ׳ ניסן תרנ״ו).

ב״ה יום א׳ כ״ז ניסן תרנ״ה קאוונא.

כבוד ידיד בית ישראל וויד״נ ה״ה השר הנעלה וגדול ליהודים הנדיב המרומם רב פעלים והמפורסם וכו׳ כש״ת מו״ה יעקב פאליאקאוו נ״י שוכט״ס.

אחדשה״ט בכבוד הראוי, לפני שבועות מספר התכבדתי לבוא לרום הדרת תפארתו בדבר הפקודה של איסור למוד התלמוד בחדרים. לבבי כלבבות כלל אחב״י ,נשברים לרסיסים מרוב יגון מפני האסור האיום ההוא שלא היה בעמנו זה ארבע מאות שנים — שיגרום ח״ו להרוס יסודי התורה והדת ולכבות הגחלת הנשארה של היהדות מבני דור נולד, ה׳ ירחם.

ורק זאת ינחמנו הבטחת רום הדרתו להרבות תחנה ובקשה להכניס תפלת ותחנוני אחינו ב״י ולהפיק רצון בע״ה. יהי׳ מחסד מעכ״ת למלאות חפצו והבטחתו הטובה לנסוע בהקדם לס״ט פעטערבורג להשתדל שם להציל את תוה״ק מכליון ואבדון. עיני כלל אחב״י נשואות אל הדרתו, לכן כשם שבנתינת התורה ירד הקב״ה בעצמו לתתה לבנ״י ולא ע״י שליח, ככה חובה עלינו לבקש

אבל מקרי הימים הביאו את עמנו ותוה"ק עתה במבוכה נוראה של גזירות אדות למוד התלמוד, גזרה שלא היה על עמנו ר"ל זה הרבה דורות ומקפא בעוה"ר את אחב"י בארצנו שהמה רוב בנין ומנין היהדות כלו. ומי כעמנו אשר חרבנינו החומרי והרוחני הבאה עלינו רק בגלל פרוד הלבבות של ראשי עמנו, ה' ירחם, אשר עד אלפי דורות לא נשכח אשמת השנאת חינם שהחריבו נוה והגליתנו מארצנו כידוע. וע"כ כאשר בעוה"ר באה היהדות ותוה"ק עד משבר עתה ע"י הגזירה האיומה ההיא, חובה ע"ז לכל אחד אשר זיק היהדות בוער בלבו, על כל אחד שאינו נמנה עם עדת הקראים לעזור בכל מאמצי כחו בזה ולהניח רגשותיו ודעותיו הצדדים ולהגן בעד קדושת התלמוד.

והנה מכיר אני את כבוד ידי"נ השר הנעלה הבארֶן ג"ב[6]) יחי' כי לבו תמים עם ה' והיהדות והאיסור הזה ידעתי כי נגע עד נפשו ממש, וידעתי נאמנה כי גם ר' נח*[6]) יחי' רק בכבוד היהדות התלמודית הוא מתימר ולא בכבוד הקראית ח"ו ובלב תמים יעשה להצלת תורה"ק. עתה בשעת הסכנה כזו עלינו להתאחד וללכת אחוזי יד ושלובי זרוע ולשכח איש את דעותיו הפרטיות, ולהשתדל ביחד להצלת התורה. וחלילה לנו בשעת הסכנה הזו להיות בעלי בטחון ולהסתפק במועט בעסקנים יחידים, עלינו להרבות בהש־תדלות עד מקום שידינו מגעת. ואם נתרפה מזה ח"ו אז נהי' חלילה נתבעים וגם מדור שנולד שיאמרו כי גם אנחנו ע"י פחד ושנאת חנם גרמנו לבלי הוציא התוה"ק מאיסורה הנורא ולהכריתה ולהשכיחה מקרב בני עמנו ה' ירחם.

לכן אחלה ידיד יקר ונעלה! נא ידידי! אין נא אלא לשון בקשה ורחמים. יגדל נא כבוד התורה בעיניו במדה כזו להתאזר בסבלנות נגד דעותיו והגיוניו ולהתאחד עם ידידנו במעשה הטוב הזה לקבל בעין טובה את ה' ביכאווסקי[7]) העוסק באמונה בענין הזה ולקרבו בענין הזה עם י"נ קה"צ ויהי' בעצה אחת תמימי דעים מבלי שיהי' זה מושך לכאן וזה מושך לכאן וכו' אשר התוצאות מזה כמובן. ורק בדעה אחת יעשו ואז יש תקוה גדולה להציל את כבוד תוה"ק אם רק פעולת כ' ופעולת הבארֶן שי' תתאחדנה יחד...[8])

עיני עמנו הנמקות מרוב צער ויגון עלינו תלויות וחלילה לנו לגזול מהם הנוחם האחרון בהודע למו כי השטן של פרוד הדעות מרקד בעת חירום

---

6) גינצבורג, והמכוון לנפתלי הרץ.
6*) אולי הוא דניאל חבולסון שעזר גם הוא לבטל הגזרה
7) אולי הוא אבי הד"ר שניאור זלמן ביכובסקי.
8) מלה שלא יכלתי לכוון והצגתי שלש נקודות במקומה.

[מג]

מכתב למשה אריה ליב פרידלאנד בענין החדרים ברוסיא

סבלנותו של ר׳ יצחק אלחנן מובלטת במכתב זה: הממשלה הרוסית גזרה על למוד התלמוד בחדרים, ור׳ יצחק אלחנן כתב אל השתדלנים לעבוד שכם אחד כדי לבטל את הגזרה. הוא גם כתב לר׳ משה אר׳ ליב פרידלאנד, אחד מעשירי ישראל ועסקן צבורי, אולם בהיות שפרידלאנד לא חי בשלום עם יתר העסקנים שהיו משכילים וחפשים לא רצה להצטרף עמהם. ר״א ז״ל התאמץ בכל כחו להשפיע על פרידלאנד שיעבוד בצותא חדא עם המשכילים בענין זה. המכתב נתפרסם ע״י א. ר. מלאכי ב„תלפיות״ שנה ג׳ חוב׳ א־ב׳ (ניסן תש״ז) עמ׳ 78־80.

ב״ה ב׳ כ״ה אדר תרנ״ה קאוונא.

כבוד ידי״נ היקר ה״ה הרב הגביר המפורסם לתהלה רב פעלים לתושי׳ פאר נדיבי עמנו כו׳ כש״ת מו״ה משה אר׳ ליב פרידלאנד נ״י שוכט״ס [1]).

מכתבו הנכבד מיום ג׳ שבוע דנא הגיעני אתמול, ומאד הרוני לבבי דבריו היקרים שהודיעני בשם י״נ הנעלה קה״צ [1*]) יחי׳, אשר נודע לו כי נוכחו לדעת ששגו בהגזרה הזאת ויש תקוה לתקן בעז״ה ע״י בקשות כו׳ כו׳ כל מעשה תקפו של קה״צ יחי׳ בסידור הבקשות כו׳ ה׳ יהי׳ בעזרו ובעזר מעכ״ת [2]) ויחזק את בריאותם ויחדש כנשר נעוריהם למען הצלת קדושת תורתנו שהיא חיינו ואורך ימינו ואשר אין לנו שיור רק התורה הזאת, ונזכה לראות בהרמת קרנה והחזרת עטרתה ליושנה ב״ב א״ס [3]) וזכות המסיעים בזה עין לא ראתה כו׳ יעץ ה׳ למחסה לו.

וע״ד יתר הפרטים במכתבו הנכבד אמצא חפץ הפעם לדבר בהם ברחבה. ודע מעכ״ת, האומנם כי דרכי מעולם לקיים בקש שלום ורדפהו וכמאמרם גדול השלום וכו׳. עכ״ז בענין פרוד הלבבות שבין מעכ״ת עם יתר היח״ס [4]) יחי׳, לא אביתי להזדקק להכריע ולרדוף אחרי השלום במאמצי כח עד שתתחפץ מפני כמה טעמים שאין פה המקום ואין העת (?) [5]) לבארן.

---

1) שלום וכל טוב סלה.
1*) ר׳ ביינוש קצנלסון מקיוב.
2) מעלת כבוד תורתו.
3) במהרה בימינו אמן סלה.
4) היחידי סגולה.
5) מלה זו לא יכלתי לכוון.

והנה בהיות כתר"ה חבר נאמן אתנו בענין הנעלה של חזוק תורה"ק ע"י הבית אולפנא שלו [6]) ומשתדל ומתעסק הנהו במעשה הצדקה הזאת להיות מעירו לעזור את היושבים לפני ה' לבל יחסר לחמם ולחם ב"ב באין קמח אין תורה, ישמח לבי להודיע לכתר"ה, כי הענין הנעלה הזה יוסף בה אומץ וחיל בכל שנה ועולה במעלת הקודש להגדיל תורה ולהאדירה באופן מאד נעלה, וביחוד אחרי אשר לדאבון לבבנו בטלה ישיבת וולאזין [7]) וטובי הלומדים שמה נספחו אל הלומדים פה לאחד את כחותיהם וחילם לאוריתא באהל התורה אשר יסדנו בעירנו שהנהו עתה האחד והמיוחד בארצנו, להיות מעין ישועות אשר מימיו נאמנים להשקות את הגן, כרם ה' בית ישראל ולהפיץ את מעינות חכמת התורה חוצה, לוא אך חפץ ה' יצליח בידנו להספיק את צרכי היושבים לפני ה' בנחת ולא בצער.

אי לזאת שאלתי ובקשתי מאת כתר"ה לחוס ולחמול כמוני כמוהו על מטע ה' זה לכבוד ולתפארת ישראל, ומשום „יגדיל תורה" יאבה נא כתר"ה להגדיל במחנהו ככל האפשר את מכסת התמיכה, בשומו לב על צוק העתים והזמנים בארצנו ורבוי הלומדים בצרוף הלומדים של וולאזין פה להביא ברכה לישראל ואריתא, אשר עלינו להחזיק בידם לצרכי מחיתם, וה' יהי' בעזרינו ורצון יראיו יעשה והי' שלום רב לאוהבי תורתו, ובזכות תורה"ק יתברך ברוב חו"ש [8]) והצלחתו.

ידידו דוש"ת בלונ"ח [9]),

יצחק אלחנן החופ"ק

---

6) בית המדרש לרבנים בברלין מיסודו של ר' עזריאל הילדסהיימער ז"ל. הביהמ"ד הזה נוסד בשנת תרל"ג ונסגר ע"י הנאצים ימ"ש בשנת תרצ"ט.
7) ישיבת וולאזין נסגרה ע"י ממשלת רוסיא בשנת תרנ"ב.
8) חיים ושלום.
9) דורש שלום תורתו בלב ונפש חפצה.

אותה ביחד עם רשימת הקונים, אם לגראדנא או לפינסק להגבירים הנכבדים, כפי האדרעסא הרשומה מטה, אשר נעתרו לנו לקבל את הטורח הזה עליהם, ובזה הננו אומרים שלום וברכה.

מכבדיו ומוקיריו הבעה״ח [4],

יצחק אלחנן ספעקטאר חופ״ק קאוונא
דוד פרידמאן חופ״ק קארלין
אליקום שפירא מ״ץ דק״ק גראדנא
יהודה ירוחם ליב חופ״ק מינסק
משה שפירא חופ״ק ריגא

[מב]

מכתב לר׳ עזריאל הילדעסהיימער

נתפרסם ב„תלפיות״ כרך ז׳, חוב׳ 2-3 (תשרי תשכ״א), עמ׳ 565-566.

ב״ה יום ד׳ ח׳ מ״ח תרנ״ד קאוונא.

כבוד ידיד ד׳ וויד״נ ה״ה הרב הגאון ה״ג המפורסם לתהלה חריף ובקי פאר הזמן וכו׳ כש״ת מו״ה עזריאל הילדסהיימער נ״י הרב דק׳ ברלין הבירה שוכט״ס [1].

אחדשה״ט [2] הנני נותן לכתר״ה את בריתי שלום וברכה ע״י הרב החו״ב [3] ר׳ בנימין פרייס נ״י הנוסע בעתותי החורף בחו״ל במלאכות הענין הנשגב של חזוק תורה״ק יסוד מוסד בעירנו להחזקת האברכים הלומדים גדולי תורה [4] המיועדים להיות רבנים ומו״ה [5] בישראל.

---

4) הבאים על החתום.
1) שלום וכל טוב סלה.
2) אחר דרישת שלומו הטוב.
3) החריף ובקי.
4) הוא מכון פה ל„כולל הפרושים״ בקאוונא שנתיסד ע״י ר׳ יצחק אלחנן ז״ל.
5) ומורי הוראה.

עוד הפעם אומר כי כל דברי המודיע אותי נאמנים המה מאד ורק על כי אשים תקותי ותקות כל ישרי לב, כי ישכיל לתקן את הכל ולהביא שמה סדרים ישרים, ובעד זה יתברך מכל ישרי לב המעתירים בעד אריכת ימים של השר הנדיב שבנדיבים שליט"א, ובעד כל העוזרים והמסייעים בהשתדלותו הטובה, וביחוד מעכ"ת ראש העסקנים לטוב, יאריך ה' ימיו ושנותיו בנעימים וברוב נחת בכלל ופרט כנפשו ונפש ידידו דוש"ת [13].

מצפה לתשובתו בהקדם ומברכו.

יצחק אלחנן ספעקטאר החופ"ק קאוונא

[מא]

מכתב הנוגע להפצת ספריו של דר. יצחק דעמבא בענין השחיטה

נתפרסם ב„זכרון יעקב", ח"ג, עמ' 213

ב"ה.

בירח אייר תרנ"ג התאספנו בקאוונא, ברשיון הממשלה ירו"ה [1] בענין צער בעלי חיים, והסכמנו אז כי נחוץ להרחיב גם בין בני עמנו הי"ו בכלל הידיעות הנחוצות של צער בעלי חיים, בנוגע לקדושת השחיטה ולכל המסתעף מזה. ואחרי אשר בהאספה ההיא הי' אתנו יחד ידידנו היקר והנכבד החכם הנעלה דר. י. דעמבא שיחי', נעתר לנו כי הוא ייטב לעשות הדבר הזה כפי חפצנו, כיד ה' הטובה עליו. ידידנו הנכבד הזה הבטיח ועשה והדפיס על הוצאותיו חבורים יקרים בעברית ואשכנז וידפיסם גם בשפת רוסיא, עתה עלינו לפעול להפיץ החבורים היקרים האלה בין אחינו היקרים.

והננו מתכבדים לשלוח לכבוד מעלתו איזה מחבוריו, ונקוה כי יקבלם בספ"י [2], והתמורה ייטיב למסור להרב המו"צ [3] דמתא, והוא ייטיב לשלוח

---

13) דורש שלום תורתו.

1) ירום הודו.

2) בסבר פנים יפות.

3) המורה צדק.

בית מועד לכל חי ולא בית התפלה. הכי בגלל זה קבלו עליהם חובת גלות שיהי׳ ללא תורה ומצוה בהעדר הדברים היותר עקרים לדתנו הק׳ ועוד להיות בזויים, שפלים ונבזים, בעיני הפקידים. האנשים האלה אם יקראו במכ־תביהם לגדולי ישראל, יהי׳ שם מעשה הצדקה הזאת מחוללת ר״ל מאד, תחת אשר לזה כל משאת נפש עמנו עתה, ואם כי מעתה הקולוניסטים החדשים יעמדו ברשות עצמם עכ״ז [7]) לא נוכל להפקיר גם את אלה ח״ו, וביחוד כי גם החדשים סוף סוף יעמדו תחת גבוהים מהם, הפקידים אשר גולי ילדי רו״פ [8]) מרמס תחת רגלם, ולא ידעו רחם גם על חולים ומדוכאים.

רוב דברים למותר לפני להריץ לפני מעכ״ת [9]) עד כמה לבי חלל בקִרבי לשמועות כאלה, וכי כל נחמתי היא אשר כבודו בחכמתו ישכיל לבאר לפני נדיב הנדיבים הבארֶן שיחי׳ כי טוב לפניו שיבחר לפקידים אנשים ישרי לב אנשי אמת אוהבי עמם ודתם רק ילדי רוסיא היודעים להתהלך עם אחיהם בצדק ובמישור ולא להכאיב לבותם להשפלם ולהבזותם ולגזול אנושתם מהם. —

לבאר לנדיב יחי׳ כי התיסדות המושבות החומרי׳ מחויבת להוסד ביחד עם התיסדות רוחני ליסד בית תלמוד תורה בכל קולוניא, שזה הכרחי, וכמבואר ברמב״ם: כל עיר שאין בה מלמדי תינוקת מחרימין אותה [10]) כו׳, ובעד חמשה ועשרים ילדים החובה לשכור מלמד אחד לכה״פ כמבואר שמה [11]), וכן הנהוג בכל תפוצות ישראל, וזה הוא שהחינו וקימנו במשך הזמן הרב שהננו נפוצים בארצות כידוע. חובה ליסד מקוה כי זה מן החובות היותר חמורות, חובה ליסד בית תפלה כו׳, ובלעדי אלה מותר לישראל מן האינו ישראל אין, ר״ל [12]).

חובה לדאוג גם בעד כבוד האנשים שבל יבזום ולא ירדו במו כעם עבדים נרצעים אשר כשני שבועות יארכו טרם ישיגו רופא ואח״כ יתעלל בם לאמור הנכם מגושמים והרופא הוא אציל וכדומה.

---

7) על כל זה.
8) רוסיא פולין.
9) מעלת כבוד תורתו.
10) רמב״ם הלכות תלמוד תורה פ״ב הלכה א׳. שם: „וכל עיר שאין בה תינוקות של בית רבן מחרימין את אנשי העיר עד שמושיבין מלמדי תינוקות ואם לא הושיבו מחרימין את העיר״, וללשון המכתב עי׳ בגמ׳, מקור ההלכה ברמב״ם.
11) שם הלכה ה׳.
12) רחמנא ליצלן.

[מ]

מכתב הנוגע למצבם הרוחני והמוסרי של המתישבים במושבות הברון הירש בארגנטינה, וערכו רב לתולדות המושבות הנ"ל

נתפרסם ב„זכרון יעקב", ח"ג, עמ' 160-161

בע"ה יום ד' צום אסתר תענית תרנ"ג קאוונא.

כבוד יד"נ [1]) ה"ה הרב החכם הנעלה רודף צדקה וחסד אוהב עמו ודתו וכו' כש"ת [2]) מו"ה... שוכט"ס [3]).

אחדשה"ט [4]), הנני שולח לכבודו רצוף בזה מכתב שהשגתי גם שלשום מארגענטינא, מאיש אחד שהנני יודע אותו לאיש המעלה מאד ונאמן רוח, אשר במכתביו החולפים הרבה לספר בשבח הארץ ולהכחיש דברי כל המוציאי דבה על ארגענטינא, וגם במכתבו זה לא ידבר בגנות הארץ ח"ו, וכבוד הבארון [5]) יחי' חביב עליו מאד כפי ערכו, אולם קצרה רוחו בעמל הפקידים שמה, אשר התורה וכל קדושת דת קדשנו כאין בעיניהם, ומתעמרים בעניי עמנו כעם עבדים נרצעים. נשברה לבבי לרסיסים בקראי המכתבים האלה, הענין הנשגב הזה שאין ערוך לו ליקרת ערכו ולעתידותיו הנשגבות לטובת עמנו ילך תמס ר"ל [6]) בסבת אשמת הפקידים אשר ישימו את דת קדשנו מרמס תחת כפות רגלם ר"ל.

האיש הנכבד הזה מפציר בי לבלי לגלות שמו, ע"כ הנני שולח לכבודו העתקת מכתבו עם העתקת המכתב שנשלח להאיש הנכבד הזה מקולוניא „ענטרעריאס", אשר ידידי הנכבד הזה מעיד עליהם כי כנים ואמתים המה, יראה כ' את אשר לפנינו וישכיל לתקן בגודל חכמתו.

הן חרפה שברה לבבי ולבב כל יראי ה' אשר ישמעו כי בין שלוש מאות משפחות לא ימצא מלמד תינוקת אחד, לא תהיה להם מקוה — לא יהיה להם

---

1) ידיד נפשי.
2) כבוד שם תפארתו.
3) שלום וכל טוב סלה.
4) אחר דרישת שלומו הטוב.
5) הברון משה הירש, ר' לעיל.
6) רחמנא ליצלן.

[לט]

מכתב תנחומין לאלמנת אברהם קופערניק

נתפרסם ע״י א. ר. מלאכי ב„תלפיות״ שנה ג׳ חוב׳ א־ב (ניסן תש״ז) עמ׳ 78. המכתב הזה מכיל דברי נחומים לאלמנת אברהם קופערניק מקיוב שבחיי היה מתומכי ה„כולל״ בקאוונא שייסד ר׳ יצחק אלחנן. אע״פ שהוא היה נמנה על מפלגת המשכילים ובנו עזב את דת ישראל בכ״ז יען שהוא היה אוהב תורה וקבע עתים לתורה ותמך בלומדיה ומחזיקיה התיחס אליו רי״א בסבלנות.

בעז״ה יו״ד מ״ח[1] תרנ״ג קאוונא.

להגבירה הכבודה המשכלת רודפת צדקה וחסד מ׳ צ׳יפה קופרניק ת״י בקיעוו.

כאשר יהי׳ בקרוב אי״ה במחנה הרב החו״ב ר׳ יוסף ליב נ״י[2] אדות הענין הנשגב של חזוק תוה״ק יסוד מוסד בעירנו, הנני בא ראשונה באיזה אמרי נחומים על פטירת בעלה המרומם והנעלה איש דגול מרבבה מו״ה אברהם קופערניק ז״ל אשר עזב עולמו בשנה הזאת[3] לדאבון לבב כל אוהביו ומוקיריו הקרובים והרחוקים. חבל על דאבדן איש נעלה כמוהו ורבים וכן שלמים יתאבלו על מותו. ה׳ ינחמנה מיגונה ומאבלה וכל המתאבלים על פטירתו. והמנוח המרומם ז״ל כשם שהיה בעולמו רב פעלים ועושה חסד לאחיו בחיים חייתו, כן ימליץ טוב לפני כסא כבוד ה׳ בעד אחיו ובני עמו לפקדם בפקודה ישועה ורחמים. נפשו תהי׳ צרורה בצרור החיים ותתלונן בצל שדי עד ביאת הגואל ב״ב.

והנני בזה גם להגיש לרום מעלתה את תודתי וברכתי על נדבתה בשנה העברה לתכלית חזוק תוה״ק סך שמונה עשר רו״כ אשר הגיעני נכון בעתה ובזמנה. כן הנני בבקשתי כי גם עתה תאבה להשתתף במצוה הגדולה להרמת קרן התורה במתנת טובה וחסדה ומשכורתה תהיה שלימה מאת בעל הגמולות ובזכות תוה״ק תתברך ברוב[4] חו״ש והצלחתם מוקירם ומנחמם.

יצחק אלחנן החופ״ק

---

1) מר חשון.

2) אולי הוא המגיד ר׳ יוסף ליב שהספיד את רי״א בבית התפלה „פועלי צדק״ ובבית הכנסת „גמילת חסד״ בפטרבורג (המליץ שנה ל״ו) גליונות 49, 51 (כ״ח כ״ז אדר תרנ״ו).

3) כ״ה תשרי תרנ״ג.

4) מן ברוב עד הסוף נכתב בידי ר׳ יצחק אלחנן.

[לח]

מכתב להרב צדוק הכהן

המכתב נוגע בשאלה הלכתית חשובה כפי שמוכח מתוכו ובסופו דרישת שלום וידידות. המכתב נמצא באוסף המכתבים A & E, 1804, בספריית הסימינר התיאולוגי בניו יורק.

ב״ה יום ב׳ ד׳ סיון תרנ״ב קאוונא.

כבוד ידיד ד׳ וידי״נ [1]) ה״ה הרב הג׳ המפורסם לתהלה חריף ובקי פאר ישורון והדרו כו׳ כש״ת [2]) מו״ה צדוק הכהן [3]) נ״י הרב דק׳ פאריז והמדינה שוכט״ס [4]).

אחדשה״ט [5]) מכתבו הגיעני במה שדרש ממני לחוות דעתי ע״ד העצה במדינתנו שקשה לעשות גיטין. וע״כ עלה בדעתם לעשות הקידושין בתנאי וכמו בהיבם מומר [6]) כ״י וע״ז הנני להשיבו כי חלילה לעשות כן ואין זה נכון לדינא כלל. וקשה לי לכתוב בארוכה בזה מחמת רוב חולשתי ורק באתי בקצרה להודיע דעתי כי הוא דבר בטל מן הדין וישתקע הדבר וכו׳ וד׳ יהיה בעזרינו להקים הד״ת [7]) על תילה ויסר מאתנו כל מכשול ומפריע מעל תורתינו הקדושה א״ס [8]).

עתה הנני לברכו בברכת החג הבע״ל [9]) שיחוג אותו בחדוה ובגילה ובקדשה ושמחות רבות בכלל ובפרט וד׳ יהיה בעזרינו לקיים התורה והמצות כראוי ולהרים את מצב תורתינו הקדושה ולשמחנו ברוחניות וחומריות כנפשו ונפש ידידו הנאמן ודוש״ת בלונ״ח [10]) ומצפה לישועת ד׳ במהרה.

יצחק אלחנן ספעקטר החופק״ק

---

1) וידיד נפשי.
2) כבוד שם תפארתו.
3) הרב הכולל למדינת צרפת (1839-1905) ר׳ לעיל.
4) שלום וכל טוב סלה.
5) אחר דרישת שלומו הטוב.
6) עיין שו״ע אה״ע קנ״ז, ג׳, רמ״א.
7) הדין תורה, ובלא ראשי תיבות: הדת.
8) אמן סלה.
9) הבא עלינו לטובה.
10) ודורש שלום תורתו בלב ונפש חפצה.

כי גם דעתי נוטה להקל בכזה. ויכולין לסמוך על דברי החמדת שלמה והיש"ש שהביא כת"ר בשמם. ואין לי כח לבוא בארוכה ובקשתי כי בל יפרסם זה בשמי וכן עיקר הענין הזה בלי פרסם פן יבאו להקל ח"ו ולכמותו יספיק הקיצור.

ומה שהעיר כת"ר דאמאי אינה נבדקת בתוך י"א שנה ניחוש שמא תלד בשנת י"ב ולידה ה"ה [1]) כסימנים כדאמרו ביבמות דף י"ב ואי דה"ל [2]) מיעוטא הא בנדרים דהוי דשיל"מ [3]) לא אזלינן בתר רובא. לדעתי העיקר הוא דדוקא היכא דאיתחזק איסורא ע"י תערובות בזה החמירו בדשיל"מ, אבל ברוב המברר סמכינן אף בדשיל"מ וכדחזינן ביו"ד סי' ט"ז גבי אותו ואת בנו דסמכינן על מה דנכבשינהו דניידי וכל דפריש מרובא פריש אף דהוי דשיל"מ, ושאני היכא דאיקבע איסורא ע"י תערובות בזה החמירו בדשיל"מ.

ועוד דזה ברור דהיכא דהוי רובא וחזקת היתר דאז ה"ל המיעוט כמו מיעוטא דמיעוטא כמבואר ביבמות ד' קי"ט ובתוס' חולין ד' פ"ו ובזה לא חיישינן אף בדשיל"מ. וכמש"כ מזה בספרי באר יצחק ח' יו"ד סי' א' ענף ב'. וזה ברור דכיון דאף ר"מ דחייש למיעוטא מודה במיעוט דמיעוטא דלא ניחוש, א"כ ה"ה בדשיל"מ דאף דהחמירו לחוש למיעוטא מ"מ במיעוט דמיעוטא לא חיישינן אף בדשיל"מ וכמש"כ בספרי שם.

ומחמת חולשתי אקצר ואו"ש [4]).

ידידו הנאמן והמברכו ברוב חו"ש [5]) והצלחתו.

יצחק אלחנן החופ"ק הנ"ל

---

1) הרי היא.
2) דהוה ליה.
3) דבר שיש לו מתירין.
4) ואומר שלום.
5) חיים ושלום.

הכהן נ"י וב"ד הצדק והגדול יחי' כי האיסור החמור הזה הוא כפי הדין והצדק ע"פ ד"ת ולטובת השלום הכללי.

ולא יקויים ח"ו „חלק לבם עתה יאשמו"[4], ולבי דוה עלי, ואוי לנו כי כך עלתה בימינו כי זה הוא רק מעשה שטן בעו"ה[5] ד' ירחם.

והנני ברוב צער ושברון לב למאוד. אך זאת נחמתי כי שארית ישראל לא יעשו עולה ולא יעברו על איסור החמור הזה ורק שלום ואחדות ואהבה יהי' לנו ולכל ישראל ואין לנו כלי מחזיק ברכה אלא השלום, ושלום על ישראל. ולמען האמת והצדק והשלום באתי על החתום.

נאום יצחק אלחנן ספעקטר החופ"ק הנ"ל

יום ד' כ"ד מרחשון שנת תרנ"ב לפ"ק קאוונא.

[לז]

תשובה להגאון ר' מרדכי רוזנבלאט מאסמינא

התשובה דלקמן נדפסה בפעם הראשונה ע"י מו"ר הרב דר. שמואל ק. מירסקי שליט"א, עורך „תלפיות", בתלפיות, שנה ג' חוב' א'-ב' (ניסן תש"ז) עמ' ה', ממכתב כתוב בידי רי"א. — הרב מירסקי בהערתו שם כתב, שהגאון ר' מרדכי אבד"ק אסמינא שאליו נכתבה התשובה, הוא ר' מרדכי ראזענבלאט שהיה אח"כ רב בסלאָנים. הוא גם כן מבאר שדברי ה„חמדת שלמה" שעליהם סמכו הגאונים רי"א ור' מרדכי בתשובה זו נמצאים בשו"ת חמדת שלמה מאת ר' שלמה זלמן מפוזען, שהיה אח"כ רב ור"מ בווארשא, ווארשא 1836, חלק אה"ע סי' מ"ו וזו לשון בעל חמדת שלמה שם: „עכ"פ נ"ל היכא דהוי צורך גדול ומקום סכנה עפ"י רופאים דאין בידינו לאסור ע"י מוך בשעת תשמיש". ודברי היש"ש נזכרים באותה תשובה בסופה בזה"ל: „אח"כ הראו לי בישו"ש ג"כ מהדברים שכתבתי לעיל ונהניתי מאד שכוונתי לדעת ות"ל". הכונה לישו"ש יבמות פ"א סי' ח'. כדאי להעיר שהענין הנידון נמצא גם בתשובת רעק"א, א' סי' ע"א וע"ב, ודעתו שם להחמיר.

ב"ה יום ה' ד' אדר תרנ"ב קאוונא.

כבוד יד"נ היקר ה"ה הרב הגאון המפורסם סוע"ה וכו' כש"ת מו"ה מ ר ד כ י נ"י אבד"ק אסמינא שוכט"ס.

אחדש"ה מכתבו הגיעני בדבר אשה שיש חשש סכנה אם תתעבר אם יכולה לשמשת במוך קודם תשמיש. ודעת כת"ר נוטה להקל הנני להשיבו

---

4) הושע י' ב'.
5) בעונותינו הרבים.

[לו]

מכתב בדבר הריב שפרץ בלונדון בין ביהכ״נ „מחזיקי הדת״ לבין הרב הראשי ר׳ נפתלי אדלר

בשנת תרנ״ב פרצה מחלוקת בין הרב הראשי למדינת אנגליה והרב ר׳ אברהם וורנר שנתמנה לרב ומ״ץ לחברת „מחזיקי הדת״ בלונדון, שרובם היו יהודים מהגרים מרוסיא ופולין. ל„מחזיקי הדת״ היו שוחטים מיוחדים בלי הסכמת הרב אדלר ובית דינו, ולפיכך נאסרה שחיטתם על ידו. הרב אדלר כתב אל ר׳ יצחק אלחנן ז״ל שיסכים עמו על איסורו, וריא״ כתב המכתב דלקמן, שנתפרסם בספר A Fortrers in Anglo-Jewery מאת ד״ר ברנרד חומה, לונדון 1953, עמ׳ 122. המחבר הוא נכדו של הרב ווערנער ז״ל.

בעז״ה. מאוד מאוד נבהלתי ונשתוממתי ונצטערתי מהשמועה לא טובה אשר חברה אחת מרו״פ [1] בשם מחזיקי הדת אשר בק״ק לונדן הבירה חפצים להבדל ולהיות עדה מיוחדה להעמיד להם רב שו״ב [2], קצבים מיוחדים ולהיות לעדה בעצמם נגד דעת והסכם הרב הג׳ המפורסם כ״י דהקהלה קדושה לונדן והמדינה ובית דינו הצדק שיחי׳ אשר ע״י זה יפריעו השלום והאחדות ותתרבה המחלוקת ושנאת חנם ששקולה כנגד העבירות החמורות ר״ל [3] ולהיות כפויי טובה לאחינו האפרתים הנכבדים יחי׳ באופן מגונה כזה ח״ו, ורע עלי המעשה המגונה הזה למאוד. הן אמנם נכון וישר הוא אשר אחינו בני רו״פ מייסדים חברות למעשה הצדקה והטוב וחיזוק הדת ומחזיקים להם מורים ללמוד עם בני החברה ומנידים לחזק הדת והתורה והמצוה ויגדיל תורה ויאדיר למען יהיו רצויים לד׳ ואדם, אבל חלילה ח״ו להבדל ולהיות לעדה מיוחדה בדברים השייכים להנהגת העדה הכללית היינו בעניני גיטין וקדושין שו״ב וקצבים לעשות דברים כאלה בלעדי רשות והסכם הרב הג׳ הכולל וב״ד הצדק — הוא אסור באסור גמור וחמור למאוד על פי דת תורתנו הקדושה (וכפי הכתוב בקצרה בנודע ביהודה במ״ת ח׳ אה״ע סי׳ פ״ג וקצרתי) וח״ו לשום רב ושו״ב וקצבים היינו להורות ולשחוט ולמכור בשר נגד דעת והסכם של הרב הכולל ובד״צ שלו וכזאת לא יעשה בישראל להעיז ולהרים ראש ולפרוץ חלילה גדרן ותקנות אשר גדרו הקהילה הקדושה משנים קדמוניות. ולכן הנני מסכים ומחזק את כל תוקף האיסור של הרב הג׳ הכולל כ״י כש״ת מו״ה נפתלי אדלר

1) מרוסיא פולין.
2) שוחט ובודק.
3) רחמנא ליצלן.

[לה]

מכתב לר' מיכאל הכהן, הרב דפולדא, להודות לו על עזרתו לנשרפים בכמה מעיירות ישפנו בבקשת עזרה

אני מודה לד"ר יצחק אלחנן רבינוביץ מתל־אביב, נכד הגאון ריי"א, על המציאו לידי צילום ממכתב זה שנכתב בכתב ידו של ריי"א.

ב"ה יום ה' י"ג מ"ח תרנ"ב קאוונא.

כבוד ידידי ה"ה הרב הג' המפורסם כליל המדעים החו"ב [1] כו' כש"ת מו"ה מיכאל הכהן הרב דק' פולדא שוכט"ס [2].

אחדשה"ט היום הגיעני שש מאות וחמשה וארבעים מארק ששלח מעכ"ת עבור נשרפים והנני בגודל ת"ח [3] לרומעכ"ת בעד זה כי דבר גדול ורב הוא לפי שיש הרבה קהלות קדושות שנשרפו היינו ק' מיר שנשרפו שם יותר מן אלף בתים וכן ק' באריסא [4] שנשרפו שם יותר מן שני אלפים בתים וכן בק' מאזיר יותר מן אלף בתים וכן בק' סאַט הסמוכה לפה כל העיר ועוד ועוד זולת עיר סלאבדקע פרור עירי. והנה בקיץ העבר בעת ששלחתי מכתבים לבקש עבור סלאבדקע לא היו אז אלו הקהילות גדולות שנשרפו בעו"ה [5]. והנה בסוף הקיץ נשרפו כל הקהילות הללו וערך עשרת אלפי נפשות מן הקהילות הללו מושלכים בחוצות בעירום ובחוסר כל הגועים ברעב ובקור. והנה עבור סלאבדקע קבצתי בעז"ה כמה אלפים רו"כ [6] וחלקתי להם בעז"ה. ולאלו הקהילות שנשרפו בשריפה גדולה יותר הרבה מן סלאבדקע כל קהילה לבדה היא גדולה ביותר מן סלאבדקע ד' ירחם, וע"כ אקבל את מה שנשלח מן מעכ"ת. המעות הללו אראה לחלקם עבור הקהילות הללו וכפי ראות עיני ולאחר החקירה והדרישה מי הוא הנצרך ביותר. להם אמסור זה בעז"ה ויהיו זה לזכות רב למעכ"ת ולכל המשתתפים בענין היקר הזה ויתברכו ברוב חו"ש [7] והצלחתם. וברכת אובדים עליו ועליהם תבא ומחמת חולשתי בעו"ה אין לי כח לכתוב יותר. ידידו דוש"ת בלונ"ח [8] מברכו ברוב נחת והצלחתו.

יצחק אלחנן ספעקטר החופ"ק הנ"ל

---

1) החריף ובקי.
2) שלום וכל טוב סלה.
3) תשואות חן.
4) ריי"א היה רב בבאריסא כשבע שנים, משנת תקצ"ט עד תרי"ו.
5) בעונותינו הרבים.
6) רובל כסף.
7) חיים ושלום.
8) דורש שלום תורתו בלב ונפש חפצה.

הסמוכים להם ואשר דבריהם נשמעים שמה בהערים הגדולות והקטנות, וגם בהכפרים להזהיר את בני עמנו לעצור בנפשם מלצאת לאמעריקא בלי דעת וחשבון, כי מסכנים את עצמם ונפשות בני ביתם, מסכנים את אחינו היושבים צפופים שמה וביותר כי ביציאה המבוהלה הזאת מפריעים ומניחים המה מכשולים ואבני נגף לכל פעולות הועדים ומעשה הטוב של הבארון יחי׳ העמלים לעשות לטובת היוצאים בסדר ומשטר הגון ברשיון הממשלה יר״ה.

ועוד יותר הנני מזהיר בשמם ע״פ ידיעה ברורה ונאמנה שנודע לי לבל יתעו אחינו לדברי הנמהרים המפתים אותם בשקר לאמור כי כל דברי המודעות והאזהרות המה רק לפנים ובתחבולה מטעמים שונים הבלתי שייכים להיוצאים כלל. ידעו נא כי שקר המה דוברים וכל אלה שאין להם רשיון מהממשלה יר״ה וגם הוצאת הנסיעה וגם סכום נכון ליסד שמה יסוד נאמן לפרנסתם ופרנסת בני ביתם, ומתברכים בלבבם להטיל עצמם על הועדים באשכנז ובאמעריקא ויוצאים בלי דעת ידעו כי מאבדים המה את עצמם ואחרים עמהם לדעת ומונעים טובה רבה מעמנו ובעצמם יהיו ח״ו מן הצועקין ואינן נענין כלל וימנע מהם כל שערי רחמים בעברם על האזהרה הזאת.

עושי דבר הבארון יחי׳ מבטיחים בשמו כי יש תקוה נאמנה אשר חפץ ה׳ בידו יצליח להכין ולסדר את הכל אם יהי׳ ע״י רשיון הממשלה יר״ה, וכאשר יגמור פעולתו בע״ה אזי יכונן ועדים ויפרסם ויודיע גלוי לרבים והכל יסודר באופן כשר והגון בע״ה.

לכן עתירתי כפולה בשם קדושת תוה״ק לתת אוזן קשבת להדברים והאמת האלה הנאמרים בצדק ובתמים ובלב מלא תקוה כי לא ישובו ריקם ושלום על ישראל, הנני ידידו המברכו בברכת השנה בשנה טובה ובכתיבה וחתימה טובה והצלחה ומצפה לישועת ה׳ ברוחניות וחומריות.

יצחק אלחנן החופ״ק הנ״ל

שלום וברכה ויתברך בשנה טובה ומעוטרת ובכתיבה וחתימה טובה ובישועת עמנו ברוחניות ובחומריות כנפשו היקרה ונפש ידידו דוש"ת [12]).

יצחק אלחנן החופ"ק קאוונא

והנני דורש באהבה שלום ידי"נ היקר ה"ה הרב החכם הכולל והנעלה המפורסם לתהלה כש"ת מו"ה איזידאר לאב [13]) שיחי' ויתברך בכט"ס. והנני לבקשו ג"כ לשים לבו הטהור על כל יקרת הענין האמור הזה, וה' יהי' בעזרינו כו'. ממני ידידו דוש"ת המברכו בשנה טובה ומעוטרת והצלחתו ומצפה לתשובתו היקרה.

יצחק אלחנן הנ"ל

[לד]

מכתב לר' שמואל זנוויל קלעפפיש, מו"צ בוואַרשא, בענין החגירה מאירופה המזרחית לאמריקה ולארגנטינה

נתפרסם ב"הצפירה" מיום ה', י"ד אלול תרנ"א, גליון 201

ב"ה ו' עש"ק ח' אלול תרנ"א קאוונא.

כבוד ידי"נ ה"ה הרב הגאון המפורסם חו"ב בחד"ת [1]) כו' כש"ת מו"ה שמואל זנוויל נ"י מ"ץ דק' ווארשא ויח"ס ההמ"ג [2]) הנלוים אליו שוכט"ס [3]).

אחדשה"ט הגיעוני בקשות והודעות מעושי דברו של השר הנדיב הנעלה כו' הבארון די הירש שיחיה, וכמו כן מן עוד גדולים ונכבדים הבקיאים והמפקחים על תהלוכות היציאה לאמעריקא וכלם כאחד מפצירים בי להודיע לכל הרבנים וגדולי עמנו ולבקשם שהמה יודיעו ויפרסמו גם כן לכל אלה

---

12) דורש שלום תורתו.

13) רב מפורסם בפריז שנולד בשנת 1839 ומת בשנת 1892, היה מזכיר חברת „כל ישראל חברים" וגם שימש בתור פרופיסור לתולדות ימי ישראל בסמינאר לרבנים בפריז.

1) חריף ובקי בחידושי תורה.

2) ויחידי סגולה הרבנים הגאונים.

3) שלום וכל טוב סלה.

מדי דברי אמצא עוד חובה קדושה לנפשי, לעורר את רומעכ״ת על עוד ענין נעלה, והוא ע״ד עצם קדושת דת קדשנו. הענין בכללו דורש אריכות הרבה אך לפני כבוד הדר״ג יספיקו דברי בקצרה. מי כמוהו יודע אשר כל עצם שאלת היהודים העומדת זה כמה אלפי שנים, הוא רק מצד עצם קדושת הדת אשר רק עליה הורגנו כו׳ ובלעדי התורה והמצוה אין שאלת היהודים כלל, ובעד מה אנחנו סובלים כו׳ גם היום, הלא רק מפני מסירת נפשנו בעד תוה״ק. לכן החובה אשר בכל פעולת צדקה לחיים אשר ידאג הבארָאן יחיה שידאג גם בעד החיים הרוחניים, לקבוע התיסדות גם לצרכי הדת בכל המושבות אשר ייסד בע״ה.

דת קדושנו דורשת כשרות, שוחטים ומקואות, מוהלים, רבנים ומטיפים להעם בכלל וכדומה, וכל אלה, מלבד שאינם מפריעים ח״ו גם במשהו להפעולות החמריות, כי עוד מוסיפים חזוק ואמץ בחיי החברה, חיי המוסר והנמוס למצוא חן בעיני א״ק ואדם.

וכפלים לתושיה, כי כאשר ישמעו העם כי יש שבר לחיות בהמושבות חיי החומר והנפש ביחד בלי מפריע, יתעודדו להכין מושבות גם בכח עצמם, היינו כי אלה בעלי היכלת ישליכו את עסקי המרכולת והמסחר ויבואו להתנחל על האדמה ולהוציא לחמם מקרב הארץ ולא יהיו לשנינה לאמור כי הם חיים מן הרוח. לכן כאשר אמר המלך החכמכ״א [8]) בכל דרכיך דעהו [9]), ואמר נעים זמירות ישראל שויתי ה׳ לנגדי תמיד [10]), ככה חובה על הבארָאן ועוזריו שיחיו, לשוות לפניהם בכל פעלם לקבוע את קדושת הדת בכל המושבות אשר יכינו. ומאד כדאי והגון אשר בכל הועדים שייסד הבארָאן יחיה, ייסד גם ועד רוחני תחת השגחת גדולי התורה מארצנו, לכלכל את כל העניינים הרוחניים ג״כ ומזה אל יניח ידו, ואז חפץ ה׳ בידו יצליח, וכל פעולת צדקתו תהיה מטע ה׳ להתפאר וכמאמר הכתוב פזר נתן לאביונים צדקתו עומדת לעד [11]). ובזה אומר

---

8) החכם מכל אדם (שלמה).
9) משלי ג׳, ו׳.
10) תהלים ט״ז, ח׳.
11) תהלים קי״ב ט׳.

[לג]

מכתב להרב צדוק הכהן מפאריז

אחרי הפרעות ברוסיא בשנת 1882 החלה תנועה גדולה להגירה לאמריקא. אז הופיע הברון משה הירש כמלאך מושיע ויסד קופות של צדקה לתמוך את הנודדים, וכשהממשלות החלו לסגור שערי ארצם בפני היהודים הגולים עלה על לב הברון הרעיון לכונן מושבות בארגנטינא. למצבם הרוחני של המתישבים לא דאג כלל מהיותו עסוק בהטבת מצבם החמרי בלבד. ר"א במכתבו זה אל הרב ר' צדוק הכהן, יועצו של הברון, השתדל לקרב את הברון אל קדשי האומה וליסד ועד רוחני במושבותיו שבארגנטינא, אבל לא עלתה בידו. המכתב נתפרסם ב„זכרון יעקב" ח"ג, עמ' 159-160.

ב"ה יום ג' א' אלול תרנ"א קאוונא.

כבוד ידיד ה' וידיד בית ישראל וידנ"[1] ה"ה הרב הג' המפורסם לתהלה חו"ב[2] פאר ישרון והדרו כו' כש"ת[3] מו"ה צדוק הכהן שליט"א האב"ד דק"ק פאריז והמדינה. שלום וברכה נצח.

רגשי הכרת הטובה המלאים בלבבות כל אחב"י בארצנו רו"פ[4] על מפעלות הצדקה של הבארֶן הירש[5] יחי', יחובבוני לבוא במכתב זה אל רומעכ"ת[6] שהוא כעין גלוי דעת בקצרה.

להביע תודה להשר הנדיב בעל פעולת צדקתו, אין די כח בנו, כי כאשר פעולת צדקה כזאת לא נשמעה עוד מיום היות גוי, ככה לא ירהיבו בני עמנו לבוא בשלמי תודה, שקצרו הידים השפתים והלבבות להכילן לפי ערך פעולותיו, שהוא משתדל לפעול ברשיון ממשלתנו יר"ה, אך לבל יתראו אהב"י ככפויי טובה ח"ו, אמרתי לגלות רחשי לבבנו אלה לפני כבוד הדר"ג[7] ולחלות פניו, אשר בעת רצון, יהי מחסדו וטובו לגלות את אזני הבארֶן יחיה, כי יודעים בני עמנו בכל קצוי תבל, להכיר ולהוקיר ערך צדקתו ורק באין די מלין תודתנו להגיד, הננו באים בגלוי דעת הזאת אשר בעת יבוא לפני ולפנים אל השר שיחיה, יגישם כמנחת כהן על מזבח לבבו הטהור וירצנו.

---

1) וידיד נפשי.
2) חריף ובקי.
3) כבוד שם תפארתו.
4) רוסיש פולין.
5) ברון הירש נולד בשנת 1831 ומת בשנת 1896.
6) רום מעלת כבוד תורתו.
7) הדרת גדולתו.

[לב]

מכתב לר' אברהם יעקב סלוצקי, מחבר הספר „שיבת ציון"

נדפס שם, עמ' 16-17

ב"ה יום א' א' דר"ח אדר א' תרנ"א קאוונא.

כבוד ה"ה החכם השלם המשכיל המפורסם, חובב ציון בכל לבבו ונפשו וכו' כש"ת[1]) מו"ה אברהם יעקב סלוצקי נ"י שוכט"ס[2]).

אחדשה"ט[3]). מכתבו הגיעני. מה שבקש כבודו הרם ממני לחוות דעתי ע"ד ענין היקר של ישוב ארץ ישראל הנני להשיבו, כי כבר ידועה דעתי והסכמתי כי גדולה מאד מצות ישוב ארץ ישראל, וכמש"כ[4]) הרמב"ן על התורה פ' אחרי בסופה בשם הספרי על פסוק וישבת בה ושמרת לעשות דשקולה ישיבת ארץ ישראל כנגד כל המצות שבתורה, וכן הוא בתוספתא ע"ש, וכן בכתובות (דף ק"י) וברמב"ם פ"ה ה' מלכים ה' י"ב מבואר גודל מעלת ישוב א"י. וברוך ה' אלקי ישראל שהחינו והגיענו לזה כי נתעוררה התנועה בכל עמנו להשתדל בענין הקדוש של ישוב ארץ ישראל, ארץ אבות אבותינו הקדושה ולבנין חרבותיה. ורוב תודות לה' על מה שזכינו בדורנו לראות זה בעינינו. ואין קץ וקצב לשכר היקרים והנכבדים טובי ישראל העוסקים והמסייעים בענין הגדול והקדוש הזה אשר אליו ישאו נפשם כל שלומי אמוני ישראל. וה' יהי' בעזרינו אשר כל הבאים שם ישתדלו לשמור מצות התלויות באה"ק כדין וכדת וע"פ דרכי התורה והמצוה, ויהי' שכרם בכפלים, ובזכות זה נזכה כלנו יחד לשמוח בשמחת ציון וירושלים ובגאולה שלמה במהרה בימינו אמן סלה.

ולאות אמת באתי עה"ח מוקירו ומברכו,

יצחק אלחנן החופק"ק הנ"ל

---

1) כבוד שם תפארתו.
2) שלום וכל טוב סלה.
3) אחר דרישת שלומו הטוב.
4) וכמו שכתב.

הצדיקים גמורים לאלתר לחיים טובים ארוכים ולשלום. וישפיע ד' עליו ועל כב"ב שפע ברכתו ממעל כפי משאלות לבבם לטובה, ונזכה יחד ביום הזכרון הבא עלינו לטובה שיזכר זכרונינו ופקדונינו וזכרון כל עמו בית ישראל כו' ויקובלו תפלתנו לפני כסא מרום מראשון. ובכן צדיקים יראו וישמחו וישרים יעלוזו ותכלה שנה וקללותיה ותחל שנה וברכותיה.

כעתירת מבחר אוהביו הנושא לו מקרב ולב עמוק,

ידידו הנאמן ודוש"ת [4])

יצחק אלחנן החופ"ק קאוונא

[לא]

מכתב גלוי חתום בידי מו"צ דקובנה, המזכיר את הסכמתו של ר' יצחק אלחנן למכתבם זה

נדפס ב„שיבת ציון" עמ' 22

בשנת תרנ"א יצא „מכתב גלוי לרבני ישראל" לעוררם לרעיון ישוב ארץ ישראל, וחתמו עליו שלשה מו"ץ דק"ק קאוונא — הר' יצחק בר' יעקב קאפיל הכהן אראנאוסקי, הר' חיים יעקב בהר' זונדל, והר' מרדכי בר' צבי הירש. בין הדברים נאמר:

„הרבנים הגדולים — ה' עליהם יחיו — שמו עיניהם בנו הח"מ ויכבדונו נגדה נא כל עם ה' למלא את ידינו לבוא בדברים שבכתב במכתב גלוי אל כל גדולי ישראל, נקובי השם רבי העליליה, בעלי רצון כביר ובעלי יכולת, הרוצים ויכולים לפעול לטובת הענין הק' אשר טובה רבה לכלל האומה צרורה בכנפיו, ואנחנו קמנו והתעוררנו בעזהי"ת למלא רצונם של גדולים וטובים ולמלא את החוב הקדוש אשר מורשי לבבנו נוטלים עלינו, להיות מסייעים לעושי מצוה, וטכסנו עצה עם כבוד הגאון האמתי, עטרת תפארת ישראל, נשיא אלהים בתוכינו, מרן ר' יצחק אלחנן ספעקטאר שליט"א הגאב"ד דפה והמדינה, והוא הסכים על ידינו וזרז אותנו בדברי נגידים לעשות ולפעול ולהתאמץ בדבר הקדוש, וברצונו והסכמתו וחות דעתו הגדולה של כבוד הגאון הגדול הי"ו נגשנו ברגשי קדש להמפעל הגדול של היסוד הנ"ל ולערוך את מכתבנו זה לכבוד רבני דורנו נ"י".

---

4) ודורש שלום תורתו.

אחדשה״ט באה״ר [2]) מכתבו היקר הקצר הגיעני וכן הי׳ בצל קורתינו הציר אמונים הנכבד והיקר ה׳ זיגמונט זיממל נ״י ומאוד התענגנו בחברתו הנעימה ורוב ת״ח [3]) לרומעכ״ת על מה ששלחו את הנכבד היקר הזה כי אין טוב ממנו, כי בכחו רב לכלכל דבריו במשפט. וע״פ הצעתי נסע דרך ריגא. וגם פעלתי בעדו רשיון בעז״ה מן יד״נ הבאראן היקר מ׳ דוד גינצבורג נ״י [4]) על עשרה ימים לשבת בקמ״ר פ״ב [5]) וזה הוא ענין גדול. באלו הימים אשלח לרומעכ״ת איזה קונטרסים לברר ההלכה ואקוה כי הדר״ג יחי׳ לא ישיח דעתו מן ההלכה החמורה הזאת וד׳ יהי׳ בעזרתנו.

ידידו דורש״ת [6]) ומברכו ברוב חו״ש [7]) והצלחתו וטובו לעד ומחכה לישועת ה׳ במהרה.

יצחק אלחנן החופ״ק הנ״ל

[ל]

גם המכתב הזה מעיד על הידידות והאהבה שהיתה בין ר׳ יצחק אלחנן ובין ר׳ עזריאל הילדסהיימער. ר׳ יצחק אלחנן סיים המכתב בחרוז „כעתירת מבחר אוהביו״. נתפרסם ב„תלפיות״ כרך ז׳ חוב׳ ב׳-ד׳, (תשרי תשכ״א) עמ׳ 565.

ב״ה יום ה׳ י״ט אלול תר״ן קאוונא.

כבוד יד״נ ה״ה הרב הגאון הצדיק המפורסם רוע״ה כו׳ כש״ת מו״ה עזריאל הילדסהיימער נ״י הרב לעדת ישורון בק׳ ברלין הבירה שוכט״ס [1]).

אחדשה״ט [2]). בלב מלא רגשי רצון אגיש לרום תפארת מעלתו את ברכתי הנאמנה לראש השנה החדשה תרנ״א. יכתב ויחתם רומעכ״ת וכב״ב [3]) בספר

---

2) אחר דרישת שלומו הטוב באהבה רבה.
3) תשואות חן.
4) דוד גינצבורג הי׳ בנו של הבארֶן הידוע נפתלי הרץ גינצבורג (הוראס). ידיד נאמן של ר׳ יצחק אלחנן.
5) בקרית מלך רב פטרבורג.
6) דורש שלום תורתו.
7) חיים ושלום.

1) שלום וכל טוב סלה.
2) אחר דרישת שלומו הטוב.
3) וכל בני ביתו.

[כח]

מכתב לר' עזריאל הילדעסהיימער

נתפרסם ב„תלפיות" כרך ז' חוב' 2-3 (תשרי תשכ"א), עמ' 563
המכתב דלקמן מעיד על הרעות והאחוה בין רי"א ז"ל ובין ר' עזריאל הילדסהיימער מבערלין.

ב"ה יום ד' י"ב ניסן תר"ן קאוונא.

כבוד ידיד ה' וידי"נ ה"ה הרב הגאון הצדיק המפורסם פאר הזמן והדרו כו' כקש"ת מו"ה עזריאל הילדסהיימער שליט"א שוכט"ס [1].

אחדשה"ט באה"ר [2] הנני להגיש את ברכתי בברכת החג הק' הבע"ל [3] שיחוג אותו עם כל ב"ב ואחוזת מריעיו היקרים בחדוה ובגילה וברוב שמחות עם כלל אחב"י המצפים לישועה ולנחמה. ויזכו לעלות לציון ברנה ולאכול מן הזבחים והפסחים ולחזות בנועם ד' ובהיכלו קודש וד' יראנו בנפלאותיו כמו דכתיב כימי צאתך מארץ מצרים כו' [4] ויקבל החוה"ש [5] והצלחתו ויאריך ד' ימיו ושנותיו בנעימים.

כנפשו וכנפש ידידו עוז הדוש"ת בלונ"ח [6] ומחכה לישועת ד' במהרה.

יצחק אלחנן חופ"ק הנ"ל

[כט]

מכתב לר' עזריאל הילדעסהיימער

נתפרסם ב„תלפיות" כרך ז', חוב' 2-3 (תשרי תשכ"א), עמ' 564

ב"ה יום ו' עש"ק ט"ו אב תר"ן קאוונא.

כבוד ידיד ד' וידי"נ ה"ה הרב הגאון הצדיק המפורסם כו' כקש"ת מו"ה עריאל הילדסהיימער נ"י הרב דק' ברלין שוכט"ס [1].

---

1) שלום וכל טוב סלה.
2) אחר דרישת שלומו הטוב באהבה רבה.
3) הבא עלינו לטובה.
4) מיכה ז' ט"ו.
5) החיים והשלום.
6) הדורש שלום תורתו בלב ונפש חפצה.
1) שלום וכל טוב סלה.

[כז]

מכתב מעורר להעמדת קערות בעיוהכ״פ למען ציון

בשנת תר״ן אחרי שנוסדה ברוסיא ברשיון הממשלה החברה שנודעה בשם „לתמיכת אחינו בני ישראל עובדי אדמה ובעלי מלאכה בפלשתינא וסוריא״ יצאו ר׳ יצחק אלחנן והנצי״ב ור׳ שמואל מוהליבר בקריאה להעיר את אחב״י להעמיד קערות בעיוה״כ ולהתנדב למשען האכרים. המכתב נדפס ב„שיבת ציון״ לר׳ אברהם יעקב סלוצקי, וורשה תרנ״ב (1891), ח״ב, עמ׳ 29־30.

ב״ה.

זכרו את עם ה׳ מרחוק וירושלים תעלה על לבבכם ובערב יוהכ״פ הבא לקראתנו לשלום השתדלו נא להעמיד קערות בבתי כנסיות ומדרשות וקראו נדבות לתמיכת אחינו עובדי האדמה בארץ אבותינו הקדושה (מלבד הקערות שנהגו מדורות הראשונים להעמיד על תמיכת היושבים לפני ה׳ באה״ק שנקרא קופת רמבה״ן). בטוחים אנחנו, כי אחב״י לא יקפצו את ידיהם מלבוא לעזרת הרעיון הקדוש הלזה, ובהרימכם את נדבת לבם הטהור לכל דבר שבקדושה לא ישכחו גם את ציון וירושלים ואת אחינו העובדים שם בזיעת אפים. הכסף הנאסף תוכלו לשלוח לועד החברה המאושרת מן הממשלה הרוממה „לתמיכת בני ישראל עובדי אדמה ובעלי מלאכה בסוריא ובאה״ק״ וע״י הועד יגיע הכסף למטרתו. מקום הועד הוא באדעסא.

השוכן בציון ישלח ברכה והצלחה בכל מעשה ידיהם וממעון קדשו יתברכו סלה. ובזכות זה יזכנו ה׳ בנחמת ציון וירושלים א״ס. כעתירת מבקשיהם ומברכיהם ומצפים לישועה ונחמה.

יצחק אלחנן החופ״ק קאוונא
נפתלי צבי יהודה ברלין אב״ד ור״מ דק״ק וולאזין
שמואל בהרב מהרי״ל מאהליווער חופ״ק ביאליסטאק

הערת רא״י סלוצקי אחרי המכתב הנ״ל:

המנהג היפה להעמיד קערות בעיוה״כ למשען אחינו העובדים אדמת הקדש בארץ אבותינו, החל להתפשט בקרב אחב״י בעיוה״כ שנת תרמ״ה. בשנת תרמ״ד התעוררו חו״צ לזה וקל מהרה נתפשט הדבר בכל קהלת אחינו בארצנו, עד כי בשנת תרמ״ה ותרמ״ו כבר נאסף סך הגון בקערות האלה לישוב א״י. עוד ביותר החל להתפשט המנהג היפה הזה בקרב אחינו כאשר יצאו בשנת תרמ״ז שלשת גדולי הגאונים בארצנו בקול קורא הנ״ל — — —

צבי הירש בלא"א מו"ה אליעזר דענגעלאוויץ
אליהו אהרן בהרש"ז גארפינקעל הלוי
מרדכי אראנאווסקי
בנימין ראבינאוויץ בהגאון מו"ה י"א שליט"א
יצחק במו"ה יעקב קאפיל הכהן זללה"ה אראנאווסקי מו"צ דפה קאוונא
חיים יעקב בה"ר זונדיל זללה"ה מו"צ דפה הנ"ל
אלי' בא"א מ"ו מו"ה יהודא ז"ל אבראמסאהן המו"צ הנ"ל
מרדכי בא"א מו"ה צבי הירש שליט"א מו"צ פה קאוונא
דוב בהרה"ג חיים יעקב שפירא מו"צ בהר שאסייא קאוונא
שמואל יעקב ראבינאוויץ אב"ד באלעקסאט הסמוכה לקאוונא
יצחק אייזיק בר' דוד מו"צ דפה טרשין פרור קאוונא
יהודא ליב בר' ליפמאן יאפא

גם אנחנו העומדים בראש אגודת „חובבי ציון" יצ"ו בעיר סלאבאדקא פרור קאוונא הננו מצטרפים „לאגרת הברכה והתהלה" הזאת ובשם כל הח"ק הננו מברכים את כבוד אדוננו בכל הברכות האמורות למעלה ועל זה באנו עה"ח יום הנ"ל פה עיר סלאבאדקא.

יצחק מאיר החונה פ' סלאבאדקא
שמואל דוד בר' אברהם משה ז"ל ראלבע נאמן דח"ק
חובבי ציון יצ"ו דפה

יואל ה׳ אלהי ישראל להאריך ימיך בטוב ושנותיך בנעימים על כסא רבנותך, לטוב עמנו, לאשרו ולכבודו. נר אלהים יהל על ראשך וסוד אלה עלי אהלך. אורך ימים בימינך ושמאלך עשר וכבוד. ומצא חן ושכל טוב בעיני אלהים ואדם רב והד והדר תשוה על ישראל וישרון. ישיתך ה׳ ברכות לעד ומברכות פיך, בברכה המשלשת בתורה — אשר בהן יבורך כל בית ישראל מפי זרע אהרן — תתברך גם אתה — ומשלך יתנו לך: יברכך ה׳ וישמרך, יאר ה׳ פניו אליך ויחנך, ישא ה׳ פניו אליך וישם לך שלום. מפעליך הטובים במעשה הצדקה הגדולה של ישוב ארץ ישראל, יעשו שרש וענף ונשאו פרי ברכה למכביר ועיניך ועינינו ראות בישוב ארץ ישראל על ידי בני ישראל ובנחמת ציון וירושלם. ה׳ אלהי ישראל יהי בעזרך, יחזק לבבך ויאמץ רוחך הטובה, לעשות טובות ולפעול ישועות בקרב ישראל. והתחזקת עם כל המתחזקים עמנו בעד עמנו ובעד ערי אלהינו, בעד הענין הגדול והקדוש של ישוב ארץ ישראל, בעד תחיתנו והפרחתנו בארץ אבות אבותינו — מקום המקלט הנאמן לרוח היהדות, הסחופה ודחופה בדרנו — ובתורתנו ולדת קדשנו אשר צר להן המקום ברב ארצות נודנו ומקום שם, הכין ופעל להן ה׳, הנהג בחסדו כל דר ומגיד מראשית אחרית, שם בארץ הקדש, מקום שם, לאט לאט, תתערינה ברבות הימים, כאזרח רענן, תפרחנה כחבצלת — והיו מלא רחב ארץ ישראל! — —

מכבדיך ומוקיריך כערכך הרם והנשא וכעל גמולות אשר אתה גומל לעמנו מעודך ועד הימים האחרונים האלה. הכו״ח יום ו׳ עש״ק ערב ראש חדש ניסן לשנת ה׳תר״ן לב״ע אלף תתכ״א לגלותנו.

יצחק אלחנן בהרב ר׳ ישראל איסר זצ״ל ספעקטר החופ״ק קאוונא
יצחק ראובן בר׳ ישראל הכהן שניטקינד, רב לקהלות עיר קאוונא והגליל
אברהם אבלי בר׳ שמואל יפה רב לקהלות עיר ראסיין והגליל פלך קאוונא
איסר בער בר׳ רפאל ז״ל וואלף
משה בהר״ב בראמזאהן
יעקב בר׳ צבי קארנאווסקי
שלמה בר׳ משה אשינסקי
שמואל בר׳ זאב וואלף אלטמאן

בשנות ראינו רעה, בהתחולל סערות תימן על ראש אחיך לצרה בארץ הצפון ורבים מאחינו נפזרו אל כל רוח, עמדת לימין האמללים, הרעבים ללחם ושבעי עמל וכעס ותעמול לרוחתם לישועתם, לבלי יכחד קימם ולא ימותו לשחת מאין עזרה בצרתה, כאב רחום היית להם ותנחמם ותשמחם מיגונם. ברבי ספריך כתבת, קדשת שם שמים ותרם קרן לעמך, תהלה לכל אחיך, לבני ישראל בכל מקומות מושבותיהם. נלחמת מלחמת האור בחשכים מורדי האור, מלחמת עמנו, אמונותנו, דת קדשנו ותורתנו הכתובה והמסורה, בצוררי ישראל הצוררים אותו בנכליהם, מלחמת ה' בעמלק אשר מדר דר, מלחמת־הקיום לישראל סבא בעד קיומו, בעד חייו כאדם על הארץ וכיהודי החי באמונתו ודתו — וכל ישראל יודע את מלחמתך הקשה אשר אסרת בזרוע כח לב בימים האחרונים, על צוררינו אשר קראו בשמותם אדמות ובשם בני־בלי־שם יכנו — וזאת תהלתם ותפארתם. ומה דמות נערוך למפעליך הטובים והנעלים עד מאד בדבר הענין הגדול והקדוש של ישוב ארץ ישראל, אשר אין ערוך אליו וממנו לכבוד עמנו ותועלתו בזה, לתעודתו, תקותו, ותחיתו בבא תוצאות ואשר בבאנו לדבר בו, יהמה לבנו בקרבנו ומלה אין בפינו — כי נעתקו ממנו מלים. גדול ומהלל הוא מפעלך הנעלה בדבר היקר הזה, נעלה מכל אמר ומלה ומרומם על כל ברכה ותהלה ולא דמיה תהלה — ותולדות ישראל תספרנה לדור אחרון על עפר יקום פעל פעל, על ידך, בעצתך ובישע ה', שר וגדול בישראל וישרון, הנדיב הידוע, ה' עליו יחיה!!

כל אלה פעלת לנו, אישי הכהן הגדול! שוית עזר על בני עמך וחן וכבוד נתת להם, לכן יהודוך אחיך כלם ומישרים יאהבוך. יודוך גם יברכוך ובכבודך יתימרו. ועתה, ביום שמחת גילך, הוא יום המלואים, בו תמלא את ידך לשרת בקדש, לכהן פאר וגדולה, בהלקחך אחר כבוד ותוקם על להיות לכל לראש גלת הזהב לכל אחינו היקרים בארץ רבה צרפת, להכתב בכתב פרגמי ישראל אשר בספר דברי הימים לבני ישראל ולהיות נשיא בעמך — ביום הזה יברכוך כל אחיך ברכות מאליפות מרבבות ושמחה בלי מצרים ישמחו בך.

גם אנחנו על יום טוב באנו אליך בברכתנו אשר הבאת לך בדברי אגרת־הברכה־והתהלה הזאת, לברך שמך וזכרך ולשים כבוד תהלתך ולהגדך כי חמידות אתה לנו ולכל אחינו אשר במקומותינו, היודעים חין ערכך ובשמחתך יתערבו ותהלתך יגידו סלה.

ורב פעלים, צדיק מושיע ורב, שר וגדול בישראל ובאדם רב, נזיר אחינו ועל כל פני עמנו יכבד, מלאך מליץ אחד מני אלף לעם ישרון, לוחם מלחמת ה׳ בצוררינו ובא לעזרת אלהי ישראל בגבורי בני ישראל, לוקח נפשות בנועם מדברותיו וליקחו הטוב בדרשותיו החוצבות להבות אש קודש לאהבת עמנו, דתנו וכל חמודותינו ומושכות לבן של ישראל כמים לאביהם שבשמים, רבים ישיב מעוון ויקרב רחוקים בזרוע אל תחת כנפי השכינה, בישראל גדול שמו הטוב משם טוב, רבי צדוק בר׳ אליעזר הכהן הגדול מאחיו, הגבר הקם על רב הכולל לכל עדות בני ישראל אשר בערי ארץ צרפת המעטירה וכל מושבותיה, שליט״א, שלום שלום וכל טוב סלה! יזכך ה׳ אלהי ישראל לראות בטובת עמנו ולשמוח בשמחת גויינו ובהרמת קרן ישראל בארץ ישראל, בשוב בנים לגבולם ובשוב ה׳ את שיבת ציון וירושלים, אמן אמן ! !

בין כל יתר מברכך הרבים והעצומים אשר הביאו ברכותיהם אליך, אלופנו היקר, מכל קצוי ארץ וים רחוקים, לכבוד יום בואך לשרת בקודש, לכהן פאר במשרה הכבודה אשר היתה על שכמך משרת הרבנות הכללית בארץ צרפת המעטירה, מתכבדים גם אנחנו בני עדת קאוונא אשר ברוסיא, להודות לך ולשבחך ולקדמך ברכות טוב היוצאות ממעמקי לבות אחינו היקרים אשר במקומותינו, היודעים ומכירים את ערכך הרב ומוקירים פעולותיך הטובות לטובת עמנו האומלל, הניגש והנענה, הממושך וממורט, המוכה בלתי סורה ומורדף בלי חשך בכל ארצות פזוריו.

אתה, גבר רם המעלה, הקדשת עתותיך וכחותיך, מיום עמדך על דעתך, לעסוק בצרכי צבורינו באמונה, בכל לבבך ובכל נפשך, בהשכל ודעת ועצת נפש, נטית כנהר שלום לרחוק ולקרוב ותמשוך חסד לאלפים ותפץ אור זרוע לעמך ולישרי לב שמחה, מלאך מושיע לאביוני אדם אתה, ציר שלוח ממרום מאלהי החסד והרחמים, לעשות טוב בעמך, לגמול חסדים טובים ולזרוע זרע הצדק והתושיה בארץ. צדק לבשת וילבשך ולכל בו חיי רוח הטהור, כי נשמתך אצולה מהיכל הצדקה, מתחת כסא כבוד אלהי הצדק והמישרים, רוח החיה אתה באופני כל מעשי הצדקה הגדולים עם הקטנים הנעשים לאלפי אחב״י מכל ארבע כנפות הארץ על ידי שרי ישראל נדיבי עם אלהי אברהם במקומך, יועץ נדיבות אתה ועל נדיבות תקום, לא תיעף ולא תיגע לא תשקוט ולא תנוח יומם גם ליל ולא תחדל מעשות תשיה צדקה ומעשים טובים. תנחם לב דכאי רוח ותחבש לעצבותם, כל ישעך וכל חפצך לעשות צדקה וחסד ונשמתך רוח אפך — חסד ורחמים.

מתפרנסת רק מהתמיכה המצומצמת מאת נדיבי עמנו, לכן מוכרחת היא ג"כ להתנהג ביותר לפי משאלות האומה, וכי אין להכביד עליה בקשת סדרים הקשים אשר ישנו פניה ממטבע שטבעו חכמי ישראל הקדמונים את הישיבות הקדושות לתורה ומוסר ומדות חכמים, ולהטות לבבו לטוב לבלי יחוש לדיבת אלה העמלים להרוס ולתקן על מנת לקלקל ולעקר את העיקר מפני הטפל. וכן יגדל חסדו להתראות גם עם כבוד השר להשכלה יחיה ויתר השרים השייכים ללשכת ההשכלה ולבאר לפניהם כל זאת כיד חכמתו ואהבתו לישראל ולתורתו הטובה עליו, ויותר מאשר כתבתי כאן ישכיל כבודו בחכמתו הרחבה והעמוקה והישרה ואין קץ להברכות המאליפות אשר תבאנה לראשו מאת הישרים בעמנו והם רוב מנין ובנין מישראל, וחסדו ואמתו לא ישכחו מקרב ולב אחב"י [5] עד עולמי עד. ובזה אצא מאת כבודו ואומר שלום, יזכה יראה להיטב עוד ימים רבים לישראל ולאדם רב, כפי אדיר חפצו הטוב המברכו מקרב ולב עמוק ומחכה לתשובתו הרמתה.

יצחק אלחנן ספעקטאר החופ"ק

[כו]

מכתב ברכה לחרב צדוק הכהן בפריז

המכתב נשלח אל הרב צדוק הכהן, רב הכולל לעדת בני ישראל בצרפת, בשם הועד לחובבי ציון בקאונא, ובראשו חתום ר' יצחק אלחנן. שאר החתימות הן של רבני קאונא וסביבותיה. בין החותמים נמצאת גם חתימת ר' בנימין רבינוביץ בנו של ר"א. — אני מכיר טובה לד"ר יצחק אלחנן רבינוביץ מתל אביב, נכד ר' בנימין ז"ל, שהמציא לידי את האיגרת הזאת.

אגרת ברכה ותהלה

"ברכך ה' מציון וראה בטוב ירושלים כל ימי חייך
(תהלות קכ"ח ה')

אל כבוד הרב המאור הגדול לממשלת התורה והחכמה וכל יקר תשיה ראתה עינו, יראת ה' ודעת קדושים היא אוצרו, אבן טובה הקבועה בעטרת תפארתה של כנסת ישראל בדורנו ומרגלית יקרה התלויה בצוארה של האמה הנבחרת, החכם השלם ומאד נעלה, משכיל על דבר אמת וענות צדק, איש חי

5) אחינו בני ישראל.

המפארה והקדושה דוולאזין המתנוססת בהדרת כבודה זה כשמונים שנה, ותהי למקור נאמן להפיץ תורה, מדות ומוסר בטהרתן לישראל עד היום הזה, והנה זה שנים מספר אשר הישיבה הק׳ הזאת נתאשרה מטעם הממשלה ירו״ה, ולרגל הדבר הזה עלתה הישיבה במעלה כי הכירה גם הממשלה ירו״ה אותה לטוב, אבל אין אור בלי צללים, כי גם במעלה הנכבדה הזאת נמצאו צללים אשר אם לא נגיה אור עליהם ע״י גדולי אנשי הרוח, בכחם להחשיך אור השמש בצהרים, ואלה הם: א) חסרון הכרה של שרי הממשלה ירו״ה ברוח היהדות הפנימית, דרכי התורה ואפני צמיחתה והתפתחותה בקרב בני עמנו שיהיו יראי א״ק[2] ומלך. ועם כל ישרת לבבות שרי הממשלה אין באפשרם להבין כל אלה כמונו, וע״כ הם עמלים להנהיג את למודי התורה ודרכי נטיעותיה בלבב התלמידים בהישיבה, כפי דרכי החנוך של הלמודים הכוללים. נוסף על זה, הנה גם משפטיהם הקדומים שנשרשו בלבבם מאת בוזי תורה ורודפי היהדות מבית ומחוץ הורישו בלבבם משפט מעוקל על דבר הישיבות, כי משחתם בם.

כבודו יודע כי באו עלינו השקפות קדמונינו על הדור האחרון „חוצפא יסגא״. בעוה״ר[3] הננו רואים נערים ילבינו פני זקנים ותעלולים ימשלו בנו, ורבו כיום צעירי הדור בתוכנו הקופצים בראש לחות דעה בכל ענין והם שולחים רסן לשונם חפשי ושולחים מגלות סתרים וכתבי פלסתר לעפר בעפר את הישיבה הק׳ דוואלזין ולבדות עליה שקרים נוראים לפני שרי הממשלה ירו״ה וביחוד לפני השר הישר באדם הפאפעציטל מווילנא, וידענו כי מהסבות האלה עלו ובאו תרעומות רבות ותלונות מעציבות על הישיבה הק׳ הזאת, ואחרי כי השר הפאפעציטל הישר באדם שיחיה הנה כעת בפ״ב[4]) וימלך עלי לבי לפנות אל כבוד חכמתו היודע ומכיר היטב נכון את היהדות לפי רוחה ומשאלותיה הפנימים, והנהו מליץ יושר להתורה והיהדות כל ימיו, לכן הנני שופך את נפשי בשאלתי בעד התורה הק׳, אנא יצא נא לישע הישיבה הק׳ המיוסדה מאת רבן של ישראל ר׳ חיים מוולאזין זצ״ל אשר הקימה ארזי אל אדירי תורה, גדולי הוראה וגאוניה, וייטיב בטובו הגדול להתראות עם הפאפעציטל האדון יחי׳ ולהוציא את העקמומיות שבלבו הטוב אשר נקלטו בלבבו על ידי הכתבי הפלסתר של רשעי עמנו על ישיבת וולאזין, ויבאר לפניו מהות הישיבה הראשית ואיכותה לפי רוח היהדות ולפי מצבה, וביותר בהיותה

---

2) אלקים ומלך.
3) בעונותינו הרבים.
4) בפטרבורג.

ותחל שנה וברכותי, ויזכה לשמוח בשמחת ציון וירושלים ולחזות במעד ד' ובהיכל קדשו ולראות בישועת עמנו במהרה ובהרמת קרן התוה"ק וד' ישמע תפלותיו...*) תפלות הרבים א"ס.

*)...דוש"ת[4]) מברכו ברוב חו"ש[5]) והצלחה.

*)...ימיו ושנותיו בנעימות ובנחת

*)...מצפה לישועת ד' במהרה,

יצחק אלחנן ספעקטר החופ"ק קאוונא

[כה]

מכתב לעסקן בפטרבורג שישתדל לבטל את רוע הגזרה על סגירת ישיבת ולוז'ין. מכתב זה נכתב לאחר חיפוש שנעשה בבתי התלמידים של הישיבה הנ"ל, ונמצא עתון בהקטוגראף על „חבת ציון", שנתפרש ע"י השוטרים שערכו את החיפוש כדבר האסור ומעורר חשד. ה„פאפעציטל", הוא שר הגליל הממונה על בתי הספר, איים בסגירה. המכתב הזה, שבו יוצא רי"א ממסגרות שתדלנות בלבד, ומבאר את טיב הישיבה ומהותה, השפיע לשעה להקל את הגזירה. המכתב נדפס ב„תולדות יצחק" עמ' 110-111, וב„זכרון יעקב", ח"ג, עמ' 143-144.

בעז"ה, יום ה' ט' שבט תר"ן, קאוונא.

כבוד מכובדי יקירי ה"ה החכם הגדול הנודע לשם ולתהלה כו' כו'... שיחי' בטוב ובנעימים סלה.

אחדשה"ט[1]), נשען על ידיעתי הנאמנה אהבתו העזה לגזע מחצבתו ורחשי הכבוד והאהבה המלאים בלבבו הטוב והישר לתורתנו ולהיהדות, הנני בא אל כבוד הדרתו במכתבי זה. מי ככבודו יודע, כי נשמת ישראל היא תורתו, ולא אחת נוכחנו לדעת ולשמוע חות דעתו ומשפטו על ישראל ותורתו מתוך ידיעתו והכרתו הפנימית, כי רק מאת הישיבות הגדולות שהיו בעמנו מעולם, יצאה תורה לישראל שהיא הרוח החיה בעמנו, וכן ידוע לכבוד הדרתו מעלת הישיבה

---

4) דורש שלום תורתו.
5) חיים ושלום.
*) .....המכתב הי' קרוע במקומות האלה.
1) אחר דרישת שלומו הטוב.

ישרנו בנפשם ומאודם והדבר הזה הוא ממש כמעשי שטן ר״ל להפריד בין אחים חלילה בשעה שהאחדות דרושה לעמנו כחיים.

לכן אמרתי לגלות לרומעכ״ת [5]) כי כפי שיודע אני מתהלוכות העניינים אוכל להעיד כי השמועות האלה בשקר יסודתן, ורק חופש הרבנות רק זה כל מגמת יראי ה׳ שזה הוא חפץ כל מפלגות עמנו. כמו כן חלילה לאחינו המלומדים להכאיב לבות יראי ה׳ בהצעות בקשת סעמינארים שלא תוביל לשום תועלת ותכלית ב״א [6]) להפריד בין אחים חלילה ולהחליש כח היהדות אשר כלנו חפצים ועמלים לחזקה ולעודדה. ומי יתן שומע לי מאת מעלתם והיה זה לי ולכל ישראל לשמחת עולם.

יצחק אלחנן החופק״ק

[כ ד]

מכתב ברכה לראש השנה לר׳ נתן אדלר בלונדון

המכתב דלקמן מעיד על קשרי הידידות של ר׳ יצחק אלחנן ז״ל להרב נתן אדלר, רב הכולל דאנגליה, ולא ללמד על עצמו יצא אלא על כלל קשרי הידידות ששמר עליהם ר׳ יצחק אלחנן ידיד הכלל וידיד הפרט. — המכתב בכתב ידו של ר״א נמצא בספריה של הסימינר התיאולוגי היהודי בניו יורק (Collection E and A 1804).

ב״ה, יום ו׳ עש״ק טו״ב אלול תרמ״ט, קאוונא.

כבוד ידיד ד׳ וידיד בית ישראל וי״נ ה״ה הרב הגאון הנשר הג׳ פאר הזמן והדרו נר ישראל וקדושו כו׳ כש״ת מו״ה נתן אדלער שליט״א אב״ד דק״ק לונדן והמדינה שוכט״ס [1]).

אחדשה״ט [2]) באה״ר [3]) הנה עתה בצאת השנה הנני להגיש ברכתי בברכת שנה טובה אל מעכת״ר ויכתב ויחתם הוא וכל אשר לו בספרן של צדיקים גמורים לאלתר לחיים טובים וארוכין ולשלום ותכלה שנה וקללותי׳

---

5) לרום מעלת כבוד תורתו.
6) בני אדם.
1) שלום וכל טוב סלה.
2) אחר דרישת שלומו הטוב.
3) באהבה רבה.

אשר כל מפלגות אחינו המלומדים שיחיו הסכימו לזה. והנה אחרי צאת הפקודה בשנת 1888 כי הורשו להיות רבני העדה רק לאלה שגמרו בתי מדרש הבינוני והגבוה, רבתה ע"כ המועקה על הרבנות בכפלים מכפי שהי' עד כה עד כי פעמים הרבה ובהרבה מקומות לא נמלו ילדי ישראל בזמנם, והרבה רבנים בעלי התורה הועמדו לדין בעד סידור גיטין וקדושין וב"מ[3] (וגם אני נתתי בכתב שלא לסדר גיטין וקדושין) וביותר במחוזות הנגב בארצנו הכירו ההכבדה והמועקות הללו ביתר שאת, ועי"ז[4] נהיתה התעוררות רבה עדי התגלגלו הדברים לועד הרבנים בחורף העבר, וכל מה שגמר הועד הלא נעשה הכל בפרסום ובגלוי.

כן הלא יזכרו עוד אשר כבר בשנת תרמ"ג התעוררו איזה מהמלומדים להציע לפני הרשות ליסד סעמינאר לרבנים ואז יצאו כל גדולי ישראל במחאות נגד ההצעה הזאת, ובארנו לפניהם כי מסעמינאר אין לקות שיצאו רבנים בעלי תורה, וע"כ הלא יחדשו עוד הפעם דבר שיהי' רק לסלע המחלוקת בישראל תחת השלום והאחדות הדרושה לנו. וע"כ מה צר לי על הידיעות שנפוצו אשר איזה מהמלומדים החלו מחדש לבוא בהצעות ליסד סעמינאר לרבנים ולהרכיבם בכח הרשות לאלופים על דת קדשנו בתור רבנים מאושרים בעוד אשר כל החפצים בקיומה של אומתנו לא יוכלו להסכים לזה.

כן צר לי מאד מאד על השמועות שקר שמתפשטות כי הרבנים והחרדים לדבר ה' משתדלים ומתחרים להצר צעדי המלומדים לפעול שיסגרו בתי הספר והאוניווערזיטעטען בעד צעירי בני עמנו. השמועות שקר האלה מאבדים כל חלקה טובה וגורמים רק להרבות פלגות בישראל חלילה. הנוחם האחד על כל אשר באתנו בהימים האחרונים הוא רק האחדות הרוחני שגברה בעמנו: הרבנים מתוך ד' אמותם של הלכה, החכמים שהשתלמו בבתי ספר למדעים הישרים בלבותם עם כל בעלי הרגש בעמנו כולם כאחד נותנים ידיהם זה לזה באהבה ובאחדות לדאוג לטובת בני עמנו ודתנו כאחד, החרדים לדבר ה' נותנים פאר וכבוד להחכמים המלומדים בהיותם מליצי יושר לעמנו ודתנו ובחכמתם יתפארו בשערים. כל הנבלה שבאה ר"ל ביחוד על עמנו גם בענפי הלמודים מצטערים כל שלומי אמוני ישראל ע"ז בשוה, וע"כ מה צר לי לשמוע כי השמועות שקר אלה נקלטו גם באזני איזה מנכבדי חכמי עמנו שהיו מליצי

---

3) ברית מילה.
4) ועל ידי זה.

הרב הידוע לו, כי יראתו קודמת לחכמתו, ולא יעות דעת תורה בשביל שקול דעתו העצמית והפרטית. אבל לאיש מלומד יהיה גם חכם כהוגן ודרדע לא יעבור שום איש על רצונו מפני הכרעת דעתו, וע״כ אין בכח המלומדים למשוך עליהם את דעת הקהל והדברים עתיקים וכו׳.

הודעתי לרומע״ל הגיוני רוחי, שהמה הגיוני כלל אומתנו הנושאים נפשם עתה אל ראשי עמנו להשתדל בזה, ומדעתי את רוב טרדת י״נ גדולי אצילי עמנו יחיו קשה עלי להלאותו בקריאת מכתב ארוך כזה, וע״כ אבטח כי כבוד מעלתו יעשה גם טובה כפולה, כי יקח דברי לעינים לו בפעולתו וכן יכוון השעה המוכשרת להראות את המכתב הנמרץ הזה לאצילינו יחיו, ויתן ה׳ ויהיו אמרי והגיון לבי לרצון, ויפעלו באמת ובתמים על לבבות ישרי לב יקירי רוח, והיתה זאת להם לזכות הרבים נצח.

וזכות תוה״ק תעמוד להם לדור דורים לתת להם אורך ימים בימינה ובשמאלה עושר וכבוד כעתירת ידידו ומכבדו דוש״ט וכו׳,

יצחק אלחנן החופק״ק

[כג]

מכתב נוסף בענין הנ״ל

נדפס ב״תולדות יצחק״ עמ׳ 115־116 וב״זכרון יעקב״ ח״ג, עמ׳ 137־138

ב״ה, יום ד׳ ב׳ סיון תרנ״ד, קאוונא.

להשר וכו׳ וכו׳...

אהבת השלום והאחדות שהמה מעוזי תמיד ימריצונו לבוא גם הפעם לכבודו במכתבי זה לישא וליתן בענין אשר כמעט האמנתי שלא אצטרך כלל להזדקק לו עוד.

כבודו יזכור בלי ספק את אשר החליטו כל המפלגות באספתנו בשנת תרמ״א להשתדל אצל הממשלה יר״ה לקיים ולאשר כחוק גם את רבני התורה שיעמדו ברשות עצמם בעניני הוראות או״ה [1]) ולכל עניני הדת, מבלי שיהיו כפופים תחת רבני העדה. וכן הוחלטה באספתנו השניה בקמ״ר [2]) בשנת תרמ״ה

---

1) איסור והיתר.
2) קרית מלך רב (סט. פטרבורג).

השבת ויו״ט, חמץ בפסח, לולב וסוכה, איסור נדה, גיטין וקדושין, חליצות ושאלת עגונות, הלכות תפלה ותלמוד תורה, וכבוד הורים, במשא ומתן, ואבילות ותענית וכדומה למרבה, אשר אין לך איש מישראל שלא יזדקק להורים ומורים כאלה שהם כחיים רוחניים לדת קדשנו אשר באפס מורים כאלה אי אפשר להדת להתקיים בשום אופן, לברר לה כי מורים כאלה לא פסקו מישראל מעולם, והמה עמודי הדת והיהדות, והממשלות לא מצאו מעולם כל עולתה בהם, שומרים המה תפקידם באמונה, דורשים ומצוים על שלום המלכות וארץ מולדתם לא רק ע״פ הנמוס, כ״א ע״פ קדושת התורה, מחזיקים את קדושת הדת ושמירת האמונה, וחקי המוסר בקרב העם, וע״כ נפש האומה בשאלתה מהממשלה להכיר ישותם ומציאותם של רבני התורה, לבל יהיו מוכרחים להיות רבנים באיסור ובהסתר וכו׳.

והנה באספתנו הראשונה בקיץ תרמ״א בבית י״נ השר הבארָן גינצבורג שיחיה נבחרה קאָממיסיא ע״ד הרבנות אשר אני היתי בתוכם, והוסכם בהקאממיסיאָן, וכן קבלה כל האספה בהסכם כלם, בפה אחד להעמיד הרבנות באופן הזה שיהיו הקאזענע רבנים בתור מליצי הקהלות לפקח על כל הדברים הנוגעים להרשות יר״ה, ושיהיו הרבנים התורניים ג״כ מאושרים מטעם הממשלה, בלי כל עקזאָמען, אחרי כי דבר אין להם בעדה עם הדברים הנוגעים לצרכי הרשות יר״ה, ותעודתם רק להורות דיני איסור והיתר, טרפה וכשר, פסול, אסור ומותר, להגדיל תורה ולהאדירה, להורות להעם רגשי מוסר, צדק ויושר, ע״פ התורה הקדושה הדורשת שלום המלכות והמדינה, ואהבת הבריות הנבראים בצלם וכדומה, ולהנהיג הנהגת הקהלות במצבם המוסרי, אשר כל אלה שייכים רק להרב התורני, וע״כ מה אנחנו מבקשים עתה? רק שישתדלו גדולי עמנו על הדבר שהסכימו בעצמם באספתנו וראו זאת לצורך תקון הכרחי לטובת האומה. לכל אלה הננו נושאים את נפשנו שישתדלו לקיימה עתה בעת אשר הגיע השאלה הזאת על הפרק אצל הרשות יר״ה.

הנה ידענו ע״פ סדר הטבע כי אחד מהדברים הקשים על האדם הוא לשמוע לקול מוסר של זולתו, כי באופן הזה הנה מבטל עצמותו ונותן היתרון לזולתו אשר זה לא יאבה גם הפחותים שבפחותים. לא כן ביחס הרבנות התורנית בישראל מימות עולם, הרב המחוה דעתו אינו מחוה דעתו הפרטית, האנושית, כ״א רק דעת התורה הק׳, ורוח קדושת דיני התורה מדברת שופטת ומחלטת ממנו, ומאלה בוש לא יבוש גם הגדול שבגדולים לבטל דעתו ולעבור על רצונו מפני רצון האלקי הדובר מקדושת דיני ומצות התורה, הסגורה בפי

והמתים, אשר ע״כ נתנה הרשות יר״ה פקודה לפני שנתים כי כל הגומר חק למודו בהגימנאזיום רשאי להיות רב, ואין מי מבעלי רגש בעמנו לעורר את הממשלה יר״ה ע״ז, אבל הממשלה איננה אשמה בזה כלל חלילה ורק בנו האשם, על כי איננו מתאמצים לתת להממשלה יר״ה מושג נאמן ממשאלות עמנו הדתיות באמת.

העם הזה אשר תורתו מקפת כל חוג חייו והליכותיו, אין צעד, אין פנה, אין פעולה, אין מעשה, אין מחשבה אשר יוכל לצעוד ולעשות מבלעדי התורה, כי רק היא חיינו; מוקפים אנחנו ע״פ הדת גם בהליכותינו החומריים והביתיים ובכל דבר הרשות בדינים ומצות לאין שיעור, הדורשים פירוש להתרת ספיקות באופני עשיתם, במאכלנו ובמשתנו, במשאנו ומתננו, בחיי המשפחה והאשות, אשר כל ישותנו וקיומנו היא רק תורתנו ומצותיה; אותנו העמידו בלי כל שומרי דגל התורה והדת אמתים, ורק במפקחי ספרי החיים וספרי המתים יספיקו, לא יותר, היכולנו להאמין בכל אלה לולא ראינו כזאת בנסיון ובמציאות וכו׳!

הן הנסיון הורה פה ובכל יתר הארצות, כי התורה אין בכחה להתקפל ולצמצם את עצמה עפ״י דרכי למודי בתי הספר (בתי הספר עתה בחו״ל המה רק לחזק השארת היהדות אחרי נפלה שמה, אבל אין בכחם בשום אופן לרומם את קרן התורה, והדברים ארוכים ורחבים). סדר למודי התורה דורש בהכרח חופש הלמוד והתפשטות בלתי מצומצמה ומסודרה במשטר חקים קבועים ומוגבלים, וע״כ אלה התלמידים שהתצמצם חוג למודיהם ע״פ חוקים מסודרים נשארו רק משכילים ולא תורנים כידוע, ומה שעלתה מזה אך למותר לי לדבר, ולהפך הראה הנסיון כי הרבנים היושבים על התורה לא פג טעם תורתם ויראתם גם במשהו, והמה העמידו ומעמידים את הדת והיהדות, אשר כל קיום לאומתנו תלוי בזה וכו׳.

ומה תשאל האומה עתה בעת אשר היהדות מתרופפת ומתמוטטת ר״ל, תורתנו הקדושה תתיפח תפרש כפיה: חזקו ידים רפות, חזקו את הרבנות הנאמנה, הן הרבנות התוריית לא הקדיחה תבשילה, לא שפכה קיתון של סחי ומאוס על התורה והמצוה, והתורה הקדושה צריכה סעד ותמיכה כפולה עתה, ע״כ השיבו לה ששון ישעה עוזה ומשגבה, השיבו לה את הרבנות הנאמנה והבהירה והנהדרה בעוז ימין התורה וכו׳.

על גדולי ישראל לברר לפני הממשלה יר״ה, כי דרושים לנו גם רבנים בתור מורי הוראות, בדיני איסור והיתר, כשר וטרפה, אסור ומותר, במלאכת

שאלת היהודים וגם היוצאים מקבלת עול המשנה והגמרא חפשים הגם משעבוד גליות, וכמאמרם ז"ל: כי ע"פ הדברים האלה כרתי אתך את הברית (ר"ל קללות התוכחה והבטחת יעודנו וקיומנו הנצחי) הנה אמרו חז"ל זו תורה שבעל פה, והנסיון יעיד כי הבלתי מאמינים בהתורה שבעל פה כהקראים חננו בזכיות אזרחים גמורים, יען אינם עומדים בברית. הלא עינינו רואות כי מי ומה מעוררת את שאלת היהדות? — התורה! ובעד מה ממיתים אנחנו את עצמנו ונהיה כעפר לדוש בפי כל אויב ומתנקם? רק בעד התורה. נתבונן נא כי תהיה לאיש חמדה נפלאה היקרה לו מכל חיי בשר והוא נושא וסובל יסורים מכוערים ומרים רק בגלל קיומה בידו, היתכן כי לא ידע איך ובמה לשמרה מכל משמר וישליכנה לרמסה ברגלים כטיט חוצות? והאם לא כחזיון הזה נעשה בעמנו. הן רק בעד תורתינו הננו ממיתים א"ע ונושאים כל עמל ותלאה בגללה, והנושאים את דגל התורה "הרבנים" מחיי התורה בהיותם ממיתים עצמם עליה, המה בעצמם מתגלגלים כחומר חוצות בענים וכו' ואין מתעורר להמליץ טוב בעד הדבר אשר קיומה של היהדות תלוי בו, להעמיד את הממשלה יר"ה על האמת לתת לה מושג נאמן ממצב הרבנות ומחפצי ישראל בזה. אם לו שמענו מפעל מהופך כזה מדורות הקדמונים, הלא לא אבינו להאמין בשום אופן, והנה בדור הזה בעינינו הננו רואים כזאת, ואין האומה מרגשת כאבה הנורא ופצעיה הנאמנים מרוב הרגל, וגם אלה אשר שאר רוח להם כהתה הרגשתם מרוב הרגל.

איך תיסרנו ההשגחה באותה המדה שאנחנו חוטאים. התורה אמרה (שמות י"ט) ועתה אם שמוע תשמעו וגו' והייתם לי סגולה וגו' ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגו' וכן באמת היינו מלמדי התורה והנביאים לכל העמים הישרים, שירי נעים זמירות ישראל הם תפלות רבבות מיללי־אנען מעמי התבל, ובכ"ז מי הוא העם הבזוי אשר שבתם וקימתם הוא מנגינתם, המורה לצדקה, היהודי, ועל מה זה? יען כי כך היא המדה לפי חטאתנו למלמדי תורתנו בקרבנו, להרבנים נושאי ארון הברית, אותם השפלנו עד עפר, והוא כמ"ש הנביא (ישעיה מ"ג) ה' חפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר והוא עם בזוז וגו' מי נתן למשיסה יעקב וגו' הלא זה ה' חטאנו לו וגו' ולא שמעו בתורתו, ואין מקיץ ואין מתעורר מאת האומה ע"ז, והרשות יר"ה חוקרת ודורשת על הכרח הרחבת הקאזענע רבנים, כאלו אין תעודה לעם ישראל בתורתו כל עיקר כאלו היו כל יסודי היהדות רק המעטריקעס של ספרי החיים והמתים. אין לנו שום רגש דתי ושום פעולה דתית ע"פ התורה, כי אם רק עסק של ספרי החיים

ראיתי נכון לפני בעת רצון הזה לסדר מאמר המכלכל את הענין הזה ולשלחו אל כבוד מעלתו, בתקותי כי יהי׳ לו לעינים בפעולתו הישרה, בידעו את רחשי לבב האומה בענין זה כפי שיהיו מבארים במאמרי הנכחי ויתן ה׳ והיתה פעולתו לרצון ולתועלת, והיה כבודו ממזכי הרבים כו׳.

כחולה בחולה ממושכה ובכל גופו אין בו מתום והיסורים מתגברים עליו כל היום, הנה עפ״י ההרגל הרב יהיו לו מכאוביו ופצעיו כהרגל וטבע שני וכל חפצו ומשאלתו הם רק לבלי יתגברו מכאוביו יותר, לא ישא עיניו למרחוק לראות איך הוא נופל מכל האנשים סביביו ההולכים קוממיות, ומתענגים על מנעימי החיים וכל חושיהם הם בריאים והתבל ומלאה משחקת לפניהם, די לו אם הכח בידו להתהפך בחליו, והימים אשר ירפו מכאוביו מעט, המה ימי ששונו וטובו, כה יחשה ידום ולא יתאונן מרוב הרגל, אולם אם יקרה לו מקרה מעציב כזה אשר נוסף על מחלתו הנה יבוא גם בעל ביתו ישליכנו במטתו החוצה והוא מושלך כדומן על פני חוצות, אז יתעוררו בהחולה הזה כל כאביו ופצעיו יחד, ואת כלם ימנה במספר כאלו ברגע הזה נולדו לו כל אלה.

במצב איום ונורא כזה באה הרבנות הפעם, והתורה העלובה מנהמת כיונה מעצמת מכאוביה הנוראים אשר השכיבוה למעצבה זה שנים רבות, וכעת באה עד משבר, ואין מתעורר לחמלה עליה.

זה כארבעים שנה אשר הוסרה המצנפת והורמה העטרה מעל רבני ישראל הנושאים את ארון ברית התורה וההוראה, ונתנה משרת הרבנות המאושרת והמקוימת לרבנים החדשים המכונים רבני העדה, והרבנים הגאונים הממיתים עצמם באהלה של תורה עפ״י דרכה, היו רק בתור רבנים מסתתרים בסחורה אסורה, וכמטבע שפסלה מלכות, מבלי שיהיה להם כח עפ״י החוק לנהוג רבנותם בכל צרכי התורה והדת, עד שאין רשות בידם גם לסדר גיטין וקדושין וכו׳ ומבלי שיהי׳ הכח גם לקהלות ישראל לקצוב להם שכרם כהוגן בגלוי על שם משמרתם, וכה גלה כבוד מהתורה עד כי הוכרחו קהלות ישראל במקומות הרבה לכנות את הרבנים אדירי התורה בשם עוזרים לרבני העדה וברוב ערי ישראל נתנו להם תואר משגיחים על בשר כשר.

הבה ונתבונן: הנה זה כשני אלפים שנה אשר עמנו נושאים וסובלים צרות נוראות, גלי ים עברו עלינו, דכיות תהום כסתנו, ונצח ישראל לא ישקר וכי נשאל מדוע אנחנו נושאים וסובלים? מי מעורר את שאלת היהדות הכללית ובעד מה אנחנו משליכים נפשותינו מנגד, הלא התשובה קצרה ונמרצה — התורה! ר״ל המשנה והגמרא. כי אלה היוצאים מהיהדות, לא עליהם תפול

[כא]

מכתב לועד חובבי ציון

נדפס ב„שיבת ציון" ח"ב, עמ' 21

ב"ה, יום א' ט' אדר א' תרמ"ט, קאוונא.

כבוד האלופים הנכבדים, חכמים ונבונים וכו' אגודת „חובבי ציון" בק"ק באר יחיו ויתברכו בכט"ס.

אחדשה"ט, מכתבם הראשון וגם השני הגיעוני ואת כבוד מעלתם הסליחה על אחור תשובתי עד כה, כי מפני זקנתי וחולשתי, ה' ירחם, הנני מוכרח להשתמט מלהשיב לשואלי הרבים אם לא רק בדבר הלכה הנחוצה והזקוקה רק להוראתי, ובאמת רוב הטרדא והזקנה מתששת כחי, ה' ירחם, ואין לי כח לכתוב גם מכתבים קצרים, ורק אחר אשר באו במכתבם פעמיים, הנני למלאות רצונם ומשאלותם להשיבם בכבוד הראוי.

מצות ישוב אה"ק ידוע ומפורסמת ולמותר להאריך בזה, וע"כ המקיימים והמחזיקים והתומכים את המצוה היקרה הזאת, ע"פ קדושת מצות ודיני תוה"ק, אין ערוך כלל לגודל הזכות והמצוה של המקיימים ותומכים בהם, וה' יהיה בעזרת כל התומכים והחוננים עפר ציון ע"פ התורה והמצוה, ויזכו בגלל ה' לראות בישועת ה' ובנחמת ציון וירושלים כמשאלות המברכם דורש שלומם הטוב.

יצחק אלחנן החופ"ק הנ"ל

[כב]

המכתב הזה הכתוב לאחד מראשי העסקנים ב„חברת מפיצי השכלה", שישפיע על הממשלה לבטל את גזרת הדרישה של השכלה חילונית מן הרבנים ברוסיא, חורג ממסגרות מכתב רגיל ומכיל סקירה רבת ענין על הרבנות בכללותה, ויש לו ערך רב בתולדות הרבנות. המכתב נדפס ב„תולדות יצחק" עמ' 105־108 וב„זכרון יעקב", ח"ג, עמ' 139־142.

ב"ה, יום ג' כ"ג אדר ב' תרמ"ט, קאוונא.

כבוד כו' ... ה' ע... ל. שיחי'. שלום וברכה.

בימים האלה התעוררה אצל הממשלה יר"ה „שאלת הרבנות" וכפי ששמעתי נאמנה הנו ידיד ב"י ויד"נ השר... יחי' מלא רגשי רצון ונדבה לעסוק לטובת הרבנות הנאמנה, וימלא את ידי מעלתו לסדר הגיוניו בזה, לכן

[כ]

מכתב להברון נ. ה. גינצבורג שבו הוא מקבל חברות בועד מפיצי ההשכלה

נדפס ב„תולדות יצחק", עמ׳ 113

ב״ה, יום א׳ ה״י שבט תרמ״ט, קאוונא.

כבוד ידיד ב״י וי״נ השר וגדול ליהודים פאר ישרון נזר ישראל והדרו כו׳ כש״ת מו״ה נפתלי הערץ בארון גינצבורג שיחי׳. יצו ה׳ אתו את הברכה וחו״ש עד העולם.

לעונג היה לי מכתבו הנכבד מן י״ג לחודש, אשר הפעם בא בו כבוד הדרתו אלי בתור ראש הועד הנכבד לח׳ מפיצי השכלה להודיעני כי ביום חג היובל לחברתם הנכבדה הסכימו כל חברי הועד לכבדני בקבלם אתי לחבר נכבד בחברתם.

מה מאד שפרה לי לשמוע כי מפיצי ההשכלה הואילו להתימר בכבוד איש אשר התורה היא משוש דרכו, ובה כל חיי רוחו כמו שהיא באמת חיינו ואוצר כל סגולותינו וכמ״ש כי היא חכמתכם ובינתכם וגו׳, וע״כ ההשכלה המתאימה ומסכימה עם התורה ותופשיה, היא באמת תפארת לנו לעצמנו ותפארת מן העמים בכל העתים, ולכן הנני שבע רצון למלאות חפצם היקר בי להצטרף לחברתם הכבודה, לפי רגש כבוד התורה, אשר לששון לבי ענדוה עטרה לראש שמחתם בחג היובל להפצת השכלה.

יאר ה׳ פניו אל הרגש הזה הנאדר בקדושת התורה, והיה לאור החיים הנצחיים, להנפשות היקרות, המתלוננות בצל ש׳, בעדן גן א״ק, נפשות כבוד מיסדי החברה הנכבדה הזאת ה״ה האציל הנעלה מו״ה יוסף בארון גינצבורג ז״ל, וחבריו האצילים הנכבדים זכרם לברכה, להשביע בצחצחות נפשם, יחד עם כל נפשות פועלי טוב בעמנו ולכבוד ולתפארת לראש הועד וחבריו הנכבדים החיים לאוי״ט.

ברך ה׳ חילם ויאריך ימיהם ושנותיהם בנעימים, ויזכו להשכיל להיטיב ברגש אמונים אשר זה כל ישע וכל חפץ כל חובבי עמנו ואדיר כל חפצי אני ידידם ומכבדם כבוד עולם באהבת עולם לעמי ולדורשי טובו כל הימים.

יצחק אלחנן חופ״ק

[יט]

מכתב תעודה לר' יעקב ליפשיץ מזכירו של רי"א

נדפס ב„זכרון יעקב" ח"א, עמ' 6-7

המכתב הזה נדפס בתור צלום מן התעודה המקורית בספר „זכרון יעקב" חלק א', מר' יעקב הלוי ליפשיץ. הגאון מעיד על מזכירו שהיה לו „לאחיעזר ולאחיסמך בכל מעשה הצדקה והטוב שהשתדלנו לעשות בעז"ה בעמנו ובעד תוה"ק". בסוף המכתב יש גם חותם עגול ובתוכו: "Rabbiner J. E. Spector Kowno".

למזכרת אהבת עולם הנני נותן תעודתי זאת לידידי רחימא דנפשאי הנוכחי הרב המופלג ויר"א היקר כש"ת מו"ה יעקב ליפשיץ נ"י בהרה"ג הצדיק מו"ה אליעזר ליפמאן הלוי זצ"ל מ"מ[1] דק' ווילקאמיר, איך שזה ידידי הר"י הלוי ליפשיץ בכל ביתי נאמן זה כתשע עשר שנה. וזה כעשר שנים שהוא עובד עבודת מתנה אתי יחד בכל כחו — באמונה, בתמיד, וביתרון הכשר דעת וחריצות בעניני הכלל הרבים ובמעשה הצדקה והחסד והטוב בעד עמנו ותוה"ק. והי' תמיד איש סודי ואיש עצתי בכל מיני ההשתדלות לטובת הכלל לכל פרטי מפעלותיו והשליך נפשו מנגד תמיד, לפי תומו וחומו אשר בלבבו הבוער באהבת עמנו ותוה"ק.

זכרה לו אלקים לטובה בעד כל מפעליו שפעל על ידי שהי' לי לאחיעזר ולאחיסמך בכל מעשה הצדקה והטוב שהשתדלני לעשות בעז"ה בעמנו ובעד תוה"ק ויזכה לראות נחת מבניו ובני בניו ולראות בטובת עמנו והרמת קרן התורה הק' כמשאלות לבבי ולבב אוהבו הכותב וחותם באמת ובצדק ולמזכרת אהבת עולם לו מאתי.

יום ה' כ"ז מרחשון תרמ"ט לפ"ק קאוונא.

יצחק אלחנן החופ"ק הנ"ל

---

1) מגיד מישרים.

[יח]

מכתב לחרב יהודה לובעצקי בפריז, שישפיע על ר' מיכאל ארלינגר וחבריו שידרשו שמירת שבת הארץ על פי ההיתר במושבות הברון בא"י

נדפס ב„הצפירה", תרמ"ט, גליון 107

כבוד יד"נ ה"ה הרב הגאון המפורסם חו"ב וי"א [1] כו' כש"ת מו"ה יהודה לובעצקי נ"י, הרב לעדת רו"פ בק"ק פאריז הבירה.

אחדשה"ט, הנני לבקשו כאשר ימי הקצירה והבצירה יהיו בקרוב באה"ק ב"ה וכבר הודעתי בכמה מכתבים כי מלאכות דאורייתא אינם רשאים יהודים לעשות רק יעשו זה ע"י נכרים, וזה ידוע כי מלאכת קצירה ובצירה הם אסורים מן התורה ולוקין עליהם, ע"כ יהיה מטובו להודיע זה בשמי להאדונים הממונים ע"ז שידעו בזה ולא יכשלו חלילה בזה, כן יהיה מטובו להתראות עם ידידנו היקר השר וגדול ליהודים כו' כש"ת מו"ה מיכאל ארלינגר נ"י ולדבר עמו מזה ובודאי יתן מקום להדברים הללו ולהודיע זה להממונים על הקולוניות בארץ הקדושה בכדי שלא יכופו אותם ח"ו שיקצרו ויבצרו בעצמם רק ע"י אינם יהודים דוקא, וה' יהיה בעזרינו ובטחוני ברוב טובם שימלאו את גודל בקשתי הנחוצה, ויהיה זה לזכות רב לנו ולכל העוסקים בענין הקולוניות, להגן עלינו ולשמור אותנו, ונזכה לשמוח בשמחת ציו"ר בביא"ס [2], ולשמור שמיטות ויובלות כפי דתה"ק [3], ונזכה לחזות בנועם ה', ובהיכלו קדוש בביא"ס. ממנו ידידו דוש"ט [4] בלונ"ח [5] ומברכו ברוב חו"ש [6] והצלחתו מעלה מעלה.

יצחק אלחנן החופ"ק קאוונא

---

1) חריף ובקי וירא אלקים.
2) ציון וירושלים במהרה בימינו אמן סלה.
3) דת תורתנו הקדושה.
4) דורש שלום טובתו.
5) בלב ונפש חפצה.
6) חיים ושלום.

[יז]

המכתב בדבר השמיטה, שנת תרמ"ט

נדפס ב„המליץ" תרמ"ט, גליון 58

כאשר נדרשתי זה איזה חדשים לחוות דעת ע"ד הקולוניות של היהודים המתפרנסים מעבודת האדמה בהכרמים והשדות באה"ק, כי קרובה שנת השמיטה לבוא בשנת תרמ"ט הבע"ל ואם לא נבקש עצה והיתר יכול להיות כי תשם הארץ חלילה והי' חורבן להקולוניות ח"ו, וזה נוגע להצלות מאות נפשות ומי יודע כו', ואף שהנני עמוס בטרדות וחלישות רב, עכ"ז ראיתי להזדקק להענין הגדול הזה והעליתי להיתר ע"פ העצה למכור הכרמים והשדות לישמעאלים הגוף והפירות על משך שתי השנים בלבד ואחר כלות הזמן יוחזרו הכרמים והשדות לבעלם, והמכירה יהי' לישמעאל דוקא, ובקיץ הבע"ל יכול להיות המכירה, וערכתי על זה קונטרס מיוחד בעהי"ת, אך להלכה למעשה לא יצאתי עד היום לפי שלא רציתי להיות יחיד בדבר החדש הזה כדרכי בענינים אלה, אך כהיום אשר הגיעני מכתב אשר נזדקקו לזה כבוד יד"נ הרבנים הגאונים כש"ת מו"ה ישראל יהושע נ"י אבד"ק קוטנא ומו"ה שמואל מאהליבער נ"י דק"ק ביאליסטאק ומו"ה שמואל זנוויל מו"ץ דק"ק ווארשא ויצאו בהיתר ובעצה ע"ד יקרת הענין הזה, ושמו פניהם בי והיה זה לי לנחת ורצון בראותי כי אין אני יחיד בהדבר הגדול הזה, על כן הנני היום לחוות דעתי להלכה למעשה עפ"י עצתי הנ"ל, שהעבודה בשדות ובכרמים תהיה ע"י אינם יהודים, אך בדבר העניים אשר אין ביכלתם לשכור פועלים נכרים אם יעשו בעצם נתישב בדבר הזה עצה עם כ' הג' שיחיו. וה' יזכה לנו לבוא בשמחה לארצנו ולקיים מצות שמיטה כמצוה עלינו בכל הליכותיה ודקדוקיה, ובפירוש כי עצת היתר זו רק על שנת תרמ"ט הבע"ל אבל לא על השמיטות הבאות לאחר כן, כי אז יצטרכו להיתר מחדש ולעיין אי"ה. וה' יהי' בעזר עמנו שלא יצטרכו להיתר כלל וישמרו השמיטה כד"ת, כי דברי ההיתר הזה הוא על פי דין ודת כפי המבואר אצלי בקונטרס מיוחד בארוכה בזה בע"ה.

ולראיה באתי על החתום יום ד' ג' אדר תרמ"ח, קאוונא.

יצחק אלחנן החונה פ"ק הנ"ל

נוסח השטר מכירה הנ"ל יכתבו אצל הב"ד שבירושלים ועפ"י הסכמתם כמו שכתבו כבוד הגאונים הנ"ל.

יצחק אלחנן הנ"ל

[ט ז]

מכתב לי"ל פינסקר בדבר גבאות ב„חבת ציון"

נדפס ב„כתבים" ח"ב, עמ' 232

ב"ה, יום ד' כ"א תמוז תרמ"ז, קאוונא.

כבוד ידידי ה"ה הרב החכם המפואר הנכבד המפורסם כו' כ"ש[1] ה' ד"ר פינסקר נ"י שלום וברכה נצח.

אחשה"ט הגיעני תמול מכתב בשמו מאת סופרו ה' ל"ב[2] כי כבוד מעלתו הרמה יאבה להעמיס עלי משרת גבאות מהענין אשר כבודו עוסק בזה ואחרי בקשת הסליחה הנני מוכרח לכפול דברי לכבוד מעלתו הרמה כי מפני זקנותי וחולשתי ה' ירחם לא אוכל לקבל עלי שום טורח אף קלה כלל וכלל גם במקצת מן המקצת. ורב לי ההכרחיות שהנני שקוע כבר בזה שאי אפשר לעשותם ע"י אחרים, ובטוח הנני כי ישאני רום מעלת כבודו ולא יעמוס עלי טרדות עוד, וד' ירום קרן עמנו וינחמנו בנחמת ציון וירושלים ע"י גואל צדק בבא"ס[3] כמשאלות ידידו המייחל לישועת ד' במהרה ומכבדו ומוקירו כערכו הרמה.

יצחק אלחנן החופ"ק הנ"ל

---

1) כבוד שמו.
2) ליליינבלום.
3) במהרה בימינו אמן סלה.

[ט ו]

מכתב תנחומין להברון משה הירש (1831—1896) במות עליו בנו לוציאן כבן 31

נדפס ב„תולדות יצחק" עמ' 110

בשם ה' יום ג' ט"ז אייר תרמ"ז קאוונא במדינת רוסיא.

כבוד השר וגדול ליהודים, נכבד בישראל ובעמים במפעליו הגדולים ובצדקת פזרונו המכריזים עליו עד קצוי ארץ הבארֶן פאן הירש לפני שמש ינון שמו!

לשמועה כי באה משברו הגדול, בהלקח ממנו בנו יחידו כליל המעלות והמדות, נשבר לבבי ולבב כל יודעי שמו הגדול בכל ארצנו. אהה, כי זה האיש המעלה המחיה אלפי אמללים ומרנין לבב נאנחים לרבבות, יתאבל אבל יחיד...

בשם רבבות אלפי ישראל יושבי רוסיא, הנני מגיש לכבודו את „מכתב נחומים" הזה. כאשר השבר אהרן הכהן משנה שברון בשריפת שני בניו, אמר לו אחיו משה רבנו: „ראשיכם אל תפרעו וגו' ואחיכם כל בית ישראל יבכו את השרפה". וידם אהרן. האיש המורם מעם אשר כל עמו נאנחים ובוכים על מתו, הוא לא עוד יבכה, בראותו כי אבלו לא אבל יחיד כי אם אבל הרבים הוא, ובזאת ימצא תנחומות אל, וידם. והן עתה רבים לאלפי רבבות ישראל, אשר כבודו החיה בצדקותיו, בוכים על שברו הגדול, הלא יתנחם כבודו. כי באמת פרי צדקתו הטובים מבנים ומבנות, יעמדו לעד, כי לא בני תמותה הם, והם הם ימליצו טוב בעד נפש בנו היקרה, ויעמדו לכבודו להחיותו ולהראותו בתשועת עמו אשר אהב ובנחמת ציון וירושלים כתפלת מכבדו ומוקירו המנחמהו בשם כל אחינו יושבי ארצנו רוסיא.

יצחק אלחנן ספעקטאר

[יד]

מכתב לר׳ זאב יעבץ

ר׳ זאב יעבץ התכונן לעלות לא״י לפני חג הפסח תרמ״ז ובא בשאלה אל ר׳ יצחק אלחנן אם המים שבספינה מותרים לשתיה בפסח. הגאון ריי״א פסק שמותר ע״י סינון. המכתב חשוב משתי בחינות: (א) פסק הלכה של ריי״א; (ב) חיבת הארץ של הגאון ריי״א המבצבצת מבין שורות המכתב: „ומן השמים זכו לו לנסוע לאה״ק ולשמוח בשמחת החג בירושלים עה״ק תוב״ב ונזכה כלנו לעלות שמה״. המכתב נדפס ע״י ד״ר יצחק ריבקינד, איגרות ירושלים, ב„שי לישעיהו״ (ספר יובל לר׳ ישעיהו ולפסברג) תל־אביב, תשט״ז, עמ׳ 233.

ב״ה, יום ג׳ כ״ו אדר תרמ״ז, קאוונא.

כבוד יד״נ היקר ה״ה הרב הגדול חריף ובקי חכם הכולל מוכתר במעלות ובמדות תרומיות והנעלות כו׳ כש״ת מו״ה זאב וואלף יעבץ נ״י.

שוכט״ס [1]).

אחדשה״ט [2]) באה״ר [3]) מכתבו היקר הגיעני והנני להשיבו כי אין חשש לשתות המים מן הספינות ויסנן אותם וע״י סינון אין לנו לחוש כלל ומותר לשתותן בפסח, וד׳ יהי׳ בעזרו ובעזר ב״ב שיהי׳ נסיעתם בהצלחה וכן הנני לברכו בברכת החג שיחוג אותו בחדוה ובגילה בתוך עמו ומן השמים זכו לו לנסוע לאה״ק ולשמוח בשמחת החג בירושלים עה״ק תוב״ב ונזכה כלנו לעלות שמה ונאכל מן הזבחים והפסחים ולראות בישועת עמנו ברוחניות בחמריות בכלל ובפרט.

וד׳ יחזקו אותו ואת רעייתו הכבודה תי׳ בבריאותם השלומות וברוב נחת כנפשם ונפש ידידו דו״ש [4]) המברכו בלונ״ח [5]),

יצחק אלחנן החופק״ק הנ״ל

---

1) שלום וכל טוב סלה.
2) אחר דרישת שלומו הטוב.
3) באהבה רבה.
4) דורש שלומו.
5) בלב ונפש חפצה.

מבין החדרים יוכל לקנות חכמה ומדע בשנה אחת מה שאחרים לא יגיעו לזה בכמה שנים. שנית, כי דרכי המוסר והמדות הישרות אשר הושרשו בו יעטרום כציצה לבלי ילכו אחר חפש הדיעות ולבלי יהרהרו ח״ו אחרי ה׳ ואחרי אדונינו הקיר״ה ושריו הממונים עפ״י פקודתו. והנה לדאבון לבבינו נמצאו מהתלים על למודי החדרים ויתנום לשמצה בעיני השרים. ואשר ע״כ יפריעום מלמודם עד כי גם ללמוד לשון רוסיא לא יתנום בהחדרים. ולדוגמא יציג לפניכם האמור בהמליץ שנה זו 15 פעווראל, נומער 39 כי ביום ה׳ בחודש הזה יענשו ארבעה מלמדים אשר הי׳ להם כתבי תעודה מהממשלה. ויענשו על אשר החזיקו מורה לשון רוסיא אשר הי׳ לו כתב תעודה ללמד את הנערים כתב ולשון רוסיא אשר ע״כ נבקש מכם אדונים יקרים חוסו נא על תורתינו הקדושה חוסו נא על שם ישראל זכרו נא את אבותינו הקדושים אשר העלו נפשם על מוקד ואשר נשפך דמם כמים למען התורה והמצוה. השתדלו נא מאת הממשלה הרוממה האוהבת משפט ואמונה. בקשו חסד מהם אשר יהי׳ רשות לאבות הילדים לשכור מלמד לבניהם כחפצם וינתן צו שיהי׳ הרשות להמלמדים ללמד בהחדרים כפי ראות עינם לפי ערך הילדים שנותיהם ותבונתם ולא יפריעום מלמודם. השתדלו נא שיהי׳ רשות להמלמד לשכור מורה אשר יש לו תעודה מהממשלה ללמוד עם נערים — ללמד לשון וכתב רוסיא לנערים מבני עשר ומעלה כפי שלומדים באדנא קלאססנע הן בהחדר והן בבית אחר.

אם כה תעשו וה׳ יצליח בידכם להפיק רצון מהממשלה יר״ה תדעו כי תהיו לברכה בארץ ואנחנו תפלה יברך ה׳ אתכם ויתן אתכם לחן לחסד ולרחמים בעיני אדונינו הקיר״ה [5]) ובעיני השרים הממונים ממנה למצא חסד בעד ישראל כולו ובעדכם ותאריכו ימים ושנים ובכל מעשיכם תמצאו ברכה וכל חפציכם ימולא כנפשכם וכנפשות הבאים עה״ח יום ג׳ ה׳ אדר שנת התרמ״ז לב״ע [6]) פה ס׳ פ״ב [7]).

נאם יצחק אלחנן ספעקטר מקוונא
יוסף דובער הלוי סאלאוויטשיק
ונאם נפתלי צבי יהודה ברלין מוולאזין
ונאם משה שאפירא החופק״ק ריגא
ונאם צבי הירש ראבינאוויץ ממיטווא
ונאם יצחק יעקב ריינעס אב״ד דק״ק לידע

---

5) הקיסר ירום הודו.
6) לבריאת עולם.
7) סט. פטרבורג.

ולשון הנ״ל רק הספרים אשר יוכתב עליהם בכ״י רה״י [3]) שעפ״י הסכמתו הובאו לבית הזה.

ד) אמנם למוד הידיעות והמדעים גם למוד הכתב ולשון כדרך שמלמדים באציליסציע שלשה קלאססנע לא די שלא ייטיבו מצב הישיבה אבל עוד ישפילו מצבה כי אנשי חמד המחזיקים בהם ותומכים אותם בכספם הצנועים ימשכו את ידיהם ויפסיק מעין ההכנסה וגדולה מזה במשך ימים מועטים תאבד הישיבה צורתה ושמה ותולבש צורה אחרת לא ישיבה ולא אוציליסציע ותהי׳ אחרית הישיבה ח״ו [4]) כאחרית הרבינער שול. — זאת ראינו להשיב על אשר נדרשנו מרבנים אדונים מורים אמנם כן הוא. רוח היא באדם בשמעו שמתלוצצים עליו ומפלסים דרכו ונותנים אותו לבוז וקיקלון ובראותו מסלפים ארחות מסחרו ומהרסים מחייתו ומחיית אנשי ביתו כי אז כאש תוקד בקרבו ותפרוץ הגה מפיו ישאג יבכה יצריח ידקר. אף כי בשמעו מתאוננים ומלינים על ארחות נפשו על דרכי למוד תורתו בתת את הדרכים צאצאיו וצאצאי עמו ללעג וקלס ובראותו מבקשים להטיב לו ולתורתו ולכל בני ישראל ונחש כרוך בעקב ההטבה והי׳ כמחריש היצדק? הלא הוא כעונה אמן על כל ומה יענה לפני שופט צדק אדון העולמים בעמדו לפניו במשפט לעת בא קצו ע״כ אדונים נכבדים דעו נא כי הדברים אשר אנחנו נותנים לפניכם בזה דברי ה׳ ותורתו הוא. והנה דרכי החנוך המקובל אצלינו מאבותינו מדר דר הביא ברכה לנו כי הילדים אשר נתחנכו על ברכי המלמדים והחדרים הם הביאו ברכה לנו מהם מורי הוראות בישראל מהם גאונים עמודי עולם המדריכים אותנו עפ״י התורה והמוסר המודיעים לנו דרכי ה׳ ותורתו ולולא החדרים אין תורה ואין מצוה ואין ישראל. ורק הנערים אשר התגדלו על ברכי המלמדים הם הם אשר יטו שכמם להתעמל בתוה״ק ולבא עד תכונתה כי הם למדו בהחדרים דרכי התורה והמוסר ומדות הטובות — וסבלנות החסד והרחמים הם אשר ידעו לאהוב ולירא מבורא עולם ומקבלים באהבה עליהם עול מלכות אדונינו הקיר״ה ושריו והם אשר יטו שכמם לתורה ולדקדק בכל פינותיו.

ולא לבד לבאים להתעמל בתורה ולהגיע למעלתה יהי׳ למוד החדרים להועיל כי גם להבאים אח״כ ללמוד לשונות ומדעים יהי׳ להם מאד החדר אשר למדו לעזרה בשתים יען שכלם נעשה זך ומחודד ומאשר הורגלו לעמול ולחדר אחרי עמק כל עיון כן ייגעו עצמם ויעמלו בלמודי הלשונות והמדעים ותלמיד

3) בכתב יד ראש הישיבה.
4) חס ושלום.

נלאתי נשוא התלונות מכל הצדדים מהקטוגוריא ע"ד החליצה. אחת אמרתי ואומר אני רק משכתי ידי מן ההיתר ויותר לא עשיתי ולא אכנס א"ע בזה. והעושה שלום במרומיו יעשה שלום בעדתו ושלום על ישראל ובזה אומר שלום וברכה לרומעכ"ת וכו'.

יצחק אלחנן ספעקטאר החופ"ק הנ"ל

[יג]

חות דעתם של רבנים ובראשם ר' יצחק אלחנן בדבר הישיבות

נדפסה כצילום מן התעודה המקורית באינציקלופדיה היהודית־רוסית, כרך ה', עמ' 725־726

ע"ד אשר נשאלנו אם יש להטיב מצב הישיבות במדינתינו באשר ילמדו שם כתב ולשון רוסיא וידיעות ככל אשר לומדים הגאראדזקינזע אוציליסצעי ע"י הם להשיב.

א) למוד כתב ולשון רוסיא בהישיבות אם כי רוב הבאים ללמוד בהישיבות יודעים הם כתב ולשון רוסיא כי כבר למדו טרם באו אל הישיבה בכל זאת מחויב הראש ישיבה להחזיק מורה כתב ולשון מדינתינו רוסיא ושתהי' סמוך להישיבה בית מיוחדת מרווחת ומופשרת ללמוד הזה ובני הישיבה הצריכים ללמוד כתב ולשון רוסיא יבאו שמה ללמוד מהמורה אשר ילמדם בשעה קבועה לזה.

ב) המורה הנ"ל לא ילמדם רק כתב ולשון רוסיא כפי שמלמדים באדנא קלאסנע אוציליסציע וכן לא יהיה רשות להמורה הזה להחזיק שם ספרי חופש הדעות וספרי ראַמאַנען אשר הם זרה לנו ע"פ תוה"ק [1]) פגול הם לא ירצו לבאים בבית הישיבה הקדו'. וכן חלילה להמורה מדי שחו עם תלמידיו לשוח עמהם רעיונות מעוררי חבל הדעות וספורי ראַמאנען.

ג) למען נהי' בטוחים כי ימולא האמור באות בל יתקבל המורה כתב ולשון רוסיא הלזה רק עפ"י הראש ישיבה וממילא מובן שאין רשות להר"י [2]) לקבל למורה הנ"ל רק האיש אשר יש לו דיפלאם מהשרים הממונים מטעם הממשלה על... הלמודיות כנימוס וכן לא ימצא בבית הזה שמלמדים בו כתב

---

1) על פי תורתנו הקדושה.
2) להראש הישיבה.

והנני מברכם בברכת החג הק׳ הבע״ל ויחוגו את החג המצות הבע״ל בחדוה ובגילה כמשאלות לבבם וידידם באמת.

יצחק אלחנן ספעקטאר החופק״ק קאוונא
ליב קליוואנסקי
איסר בער וואלף
אליהו אהרן בהרש״ז גארפונקעל
משה בהר״ב בראמזאהן
יעקב קארנאווסקי
בנימין ראבינאוויץ בהגאון אדמו״ר מו״ה י״א נ״י
יצחק בן הגאון אדמו״ר ר׳ חיים נ״י בערלין

[יב]

מכתב אל דר. שוואבאכער, הרב משעם הממשלה באודיסה, על אודות חליצת אשה שבתחלה נמנה רי״א בין המתירים ואח״כ חזר בו

נדפס ב„תולדות יצחק״, עמ׳ 42

בע״ה, יום ה׳ כ״ד טבת תרמ״ז, קאוונא.

כבוד הרב החכם הנעלה אוצר המדע והתבונה כליל המעלות המפורסם לתהלה, נודע למשגב וכו׳ כש״ת מוה״ר שמעון ארי׳ דר. שוואבאכער נ״י.

אחדשה״ט, יקרתו הגיעני, ראיתי כל טענותיו ותלונותיו עלי, אבל יאמין לי מעכ״ת כי מעולם לא עלתה על לבבי להרע ח״ו להרה״ג ר׳ א. י. נ״י, ומה גם להעציב את רוח מעלתו, אפס כי כאשר הגיעו לידי מכתבים וגביות עדות מאת כל הדינים שהמה הרבים ואשר החלפתי אתם דברים בנוגע להלכה, כמה פעמים, הנה ע״פ ד״ת אחרי רבים להטות והוכרחתי ע״פ ד״ת לחזור מההיתר. מובן ממילא כי לא יכולתי לשלוח החרטה להרב הנ״ל. אני מצדי לא כונתי ח״ו להרע לשום איש בלתי אם להפקיע את עצמי מבלי הכשל ח״ו בהיתר יבמה לשוק שלא כדין ויותר מזה לא עשיתי, וכל השמועות שמספרים בשמי שוא ושקר המה, רק זאת שעשיתי שמשכתי ידי מההיתר, ומאד דאבה לבי מהסכסוכים שנתהוו בעדתו, אך מה אוכל לעשות בהחוק מקום, כבר

לקנות קרקעות חדשות ע"י הנדיב הידוע שליט"א אשר לבו לציון, וכנאמר במכתב החוזר האחרון של ההנהגה. לע"ע נחוץ עוד תשלום תמיכה להעובדים עד אשר יצוה ה' את ברכתו במעשה ידיהם ומעמל פיהם ישבעו עד בא עת התבואה בשנה זו, ואז מזונותיהם יהיו מסורים בידו של הקב"ה אשר יענה את השמים והם יענו את הארץ אשר תתן את יבולה להם; אל נא נעמוד על דמי אחינו לבלתי תת להם יד לעזרה לחלצם מן המצר ולא יגועו חלילה מעצר רעה ורעב בטרם באם אל מטרתם הנשאה. במקום שיש פקוח נפשות אחינו העניים ההם אין חולקים בדעות ובפרטי מעשים. יבטלו נא היחידים את דעתם ורצונם זהו כבודם מפני רצון הרבים, כי אין אנחנו מוצאים כלי מחזיק ברכה לענייננו הקדוש בפרט ולכל דבר קטן וגדול בכלל אלא השלום בלבד, ואם אין שלום אין כלום, והגורמים להתפרדות החבילה עתידים הם ליתן את הדין לפני מי שהשלום שלו וגם לבם יכמו מוסר אכזרי באחרונה על הפרידם בין הדבקים אבל לא יוכלו הושע עוד. בתים רבים גדולים וטובים הכו לרסיסים על סלע המחלוקת חלילה, כן יורונו מעשים רבים מקדם והמון פעולות שמבראשית, וה' יודע מתי נרפא מן המחלה הזאת העצורה בעצמותינו. יואל ה' אדון השלום, הבוחר בציון בית חיינו ובישראל עמנו לצוות את הברכה והשלום אתכם באגדתכם, יאחזו צדיקים דרכם וטהורי ידים יוסיפו אמץ לקראת הפעולה הקדושה והמצוה הרבה הלזו אשר אין ערוך לה (הרמב"ן, הגאון מוהר"י עמדין בספריו היקרים והגאון בעל "שפת אמת" וע' שו"ע אהע"ז סי' ע"ה בפ"ת שם בשם הגאון המבי"ט זכר צדיקים וקדושים לברכה), ואשר יש בה גם מצות פקוח נפש העובדים המצפים לישועה. ומי יתן והיה עם לבב כל אחינו בני ישראל לשית לבם לחמלה על אחינו עצמנו ובשרנו מחוננו עפר ציון ועובדי אדמתה! גם ישתדלו להיטיב את מצב אחינו היקרים היושבים לפני ה' באהלי קודש לתורה ולתעודה ואשר עולמם חשך בעדם עתה מחסר פרנסה ומפני צוק העתים גם בחו"ל ואין להם להשען אלא על אבינו שבשמים ועל עזרת אחינו שבגולה. ובזכות מצות פקוח נפשות העניים החלו־שים ותשושי כח, בעלי תורה ויראת שמים אשר באה"ק, ובזכות ההשתדלות הקדושה להגדיל ולהאדיר את הישוב הקדוש ע"י עבודת האדמה ומלאכה בידי הצעירים החפצים ליהנות מיגיע כפם, תחזינה עיננו בהרמת קרן ממשך וממרט ובשיבתנו אל אדמת קדשו אשר לקחנו ממנה זה כאלפים שנה, והיה ראשיתנו מצער ואחריתנו ישגא מאד כחפץ ורצון אחיכם המוקירים שמכם ומכירים פעולותיכם הטובות בענייננו הגדול והקדוש, מכבדיכם כרום ערככם, המצפים לישועת ה' ודורש שלומם ומחכה לישועת ה' לכלל אחינו בני ציון היקרים.

הואיל נא אדון רם ומאד נעלה, ולקחת את ברכת בני עמיך המוגשה לך בהדרת כבוד על ידי. אלהי ישראל יאריך ימיך, ויגדל כבודך, והיית מושיע ורב לבני עמך כל ימיך, וכבוד משפחתך הנשאה עוד ירום ונשא וגבה עד עולמי עד, ויראה פעלך והדרך על בניך ובני בניך. עיניך ועינינו תראינה בישר עמנו ולא יוסיפו לדאבה עוד, כמשאלות ותפלות המכיר ומוקיר שמך הגדול וחסדיך הנאמנים אשר לא ימושו מפי ולא יסורו מנגד עיני תמיד.

יצחק אלחנן בהרב ישראל
איסר ז״ל ספעקטאָר חופ״ק הנ״ל

[יא]

מכתב למרכז „חובבי ציון״ בוורשה שעליו חתום בראש ר׳ יצחק אלחנן, בדבר תרומת כסף ל„מזכרת משה״ על שם משה מונטיפיורי לישוב א״י

נדפס ב„כתבים״ ח״א, עמ׳ 776־778

י״ג לחודש אייר תרמ״ו, קובנה.

חכמים ונבונים אוהבי עמם בכל לבבם ונפשם ועוסקים באמונה במצות פקוח נפשות אחינו העניים ואביונים העובדים אדמת הקודש, חברי הועד־משנה לאגודת „חובבי ציון״ אשר למזכרת משה עבד ה׳ בווארשא, ה׳ עליכם חיו והיו ברכה ושלום רוב וכל טוב סלה וחפץ ה׳ בידכם יצלח!

אתכבד להודיעכם כי במוצאי ש״ק פ׳ ויקהל נקהלו לאספה חברה אגודת חוב״צ שבפה והחליטו לשלוח עתה לקופת הועד המרכזי על האדרעסא של הרב הישיש וחובב ציון המצוין ר׳ יעקב משה מאירסזאהן יחי׳ סך חמש מאות רובל כסף, והמותר הנשאר בקופה, כן אשר יאסף עוד אי״ה בימים הבאים, יושלח אי״ה בעת אשר ידרש לחפץ ענינגו הקדוש. תקותנו חזקה כי ממנו תראינה וכן תעשינה גם יתר האגודות הנכבדות וימהרו לשלוח את הכספים המונחים באוצרותיהן, למען תהי לאל יד ההנהגה לבצע את מעשיה במושבות הישנות שנתכוננו ע״י חו״צ ולכלות את אשר החלה ואז תוכל לשום לב אי״ה

[י]

מכתב לנתנאל רוטשילד להכתרתו בתואר לורד

נתנאל רוטשילד בן הברון ליוניל נתן די רוטשילד נולד בלונדון בשנת 1840 ומת בווין בשנת 1905. הוא היה חבר הפרלמנט משנת 1865 עד 1885 ובשנה ההיא הוכתר בתואר „לורד" והיה היהודי הראשון שישב בבית הלורדים. הוא היה עסקן גדול בצרכי הצבור וראש הקהלה הגדולה בלונדון. במכתב דלקמן מעיד ר״א לא רק על צדקת נתנאל אלא גם על צדקת אביו שהיה „הראשון אשר לפניו נפתחו שערי הפארלאמענט ויהי נר לגרי אחינו לבוא עם יועצי ארץ". המכתב נדפס בגליון „הצפירה" מס׳ 30, שנת תרמ״ה.

בע״ה, עש״ק י״ט כסלו תרמ״ה, קאוונא.

כבוד השר וגדול ליהודים הנודע למשגב עד אפסי ארץ, נזר ישראל והדרו כרוב הסוכך בצדקת פזרונו ובחסדיו הנאמנים על קרובים ורחוקים בישראל ובעמים לאָרד נתנאל ראָטהשילד שליט״א.

בשם רבבות אלפי אחינו שלומי אמוני ישראל חוסי אוץ רוסיא, הנני מתכבד להגיש לך היום ברכה את צקון לחשם וששון ישעם, על עתרת התואר „לאָרד" שעטרה לך הוד מלכות ארצך ירום הודה, לשם עולם לך ולביתך אשר ישוה הוד והדר על כל בני אמונתך. משפחת בית ראָטהשילד היתה הראשונה בתקופה אחרונה אשר הרימה קרן ישראל מעפר להושיבו עם נדיבים בחצרות מלכים.

אביך השר המרומם, בחיר האנשים והיהודי הנאמן והתמים „לוי" היושב בסתר עליון, זכר לעולם בריתו לעמו, ושבועתו לדת אבותיו, הוא היה הראשון אשר לפניו נפתחו שערי הפאָרלאָמענט, ויהי נר לרגלי אחינו לבוא עם יועצי ארץ, ועדות לישראל כי יראי ה׳ ומלך המה ונאמנים לארץ ויושביה.

אתה הוא השר וגדול „לאָרד" נתנאל אשר לרובי צדקתיך אין ערוך, חסדיך הרבים ופעליך הנשגבים עצמו מספר, ומגבוה תשפיל לראות ענות עמך הקרובים והרחוקים כל הימים, ועל כן בך בחר הבוחר בישראל עמו, לתתך לראש וראשון להסיר את המחיצה האחרונה האחת אשר חסמה עוד בעד חופש בני אמונתך בארצך הנאורה, ולכן בצדק ישמח ישראל כלו, כי בימיך לעיניך יכירו וידעו בין גוי ארצות אחרות, לקרקר קיר המבדיל עוד בין ישראל לעמים רבים ונסו יגון ואנחה.

[ט]

מכתב לר׳ יעקב משה מאירסזאָהן ושפ״ר בענין „חבת ציון״

נדפס ב„כתבים לדרויאנוב״, ח״א, עמ׳ 262

ר׳ יצחק אלחנן היה מתומכי „חבת ציון״ אע״פ שמזכירו ר׳ יעקב ליפשיץ התנגד לתנועה בכל כחו. ריי״א לא רק הסכים לשלוח צירים מקאוונא (יהודה ליב קליבנסקי ומשה בראמזאהן) אל האספה המפורסמת בקטוביץ בשנת 1884, אלא שקרא אספה בביתו ודיבר אל נכבדי עירו על אודות הענין הזה. המכתב דלקמן מעיד על השקפתו ופעולתו בנוגע לרעיון שיבת ציון.

ב״ה, קאוונא, יום ה׳ עשי״ת ה׳תרמ״ה.

כבוד הרבנים החכמים השלמים אוהבי עמנו וארצנו הק׳ וכו׳ כהר״ר יעקב משה מאירסזאהן והר״ר שאול פנחס ראבינאוויץ ה׳ עליכם תחיו.

אחד״ש הטוב באהבה הנני להשיב על מכתבם היקר מן כ״ח אלול העבר, שלמלאות רצונם הטוב צויתי קרוא עצרה בביתי תמול הלילה אספת נכבדי עירנו „חובבי ציון״ ואדמתה, אשר נקבצו באו יחד בביתי ות״ל שבכלל הסכימו להצעת כבודם הרמה, כאשר יראו מתשובת מזכירי החברה „חובבי ציון״ בקאוונא אל ראשי החברה בווארשא. — וגם אנכי מצדי אהי׳ שבע רצון וענג אם יעלה בידם להוציא לאור אספה כללית כזאת, כי כנוס לצדיקים שכמותם נאה להם ולעולם וה׳ אלקים יהי׳ בעזרתם ובכל אשר יפנו יצליחו וישלח לנו שנת גאולה וישועה שנת שלום ושלוה כחפצם וחפץ מכבדם כערכם הרם ומברכם בגמ״ח טובה.

יצחק אלחנן החופק״ק

אחרי אשר הוא מן הנמנע להוציא מן „בתי המדרש" גדולי התורה והיראה כפי חפץ ומשאלות האומה, הנה גם כבוד מדריכיהם ומנהליהם לא יכשירם בעיני האומה והדברים עתיקים. ובאמת הרבנים המובהקים בימינו אלה, ישנם מהם רבים אשר כבר קלטו את הידיעות הנמוסיות בשיעור הגון, והצעירים עוד ילמדו רוב הידיעות הדרושות, ולא רק תנתן לרבנים את חפשיותיהם אשר לוקחה מהם בעקב „בתי המדרש לרבנים", ויוקצב למו ברשיון הממשלה פרס קבוע מבלי שיתגלגלו בעוני ובדלות, כי עתה התעלו צעירי הרבנים מעצמם בכל המעלות אשר תפארת להם לגדולי התורה ותפארת להם מן האומה, וכן הסכימה והחליטה גם האספה בשנה העברה.

הגדתי היום לרומעכ"ת את רחשי לבב האומה, ואקוה ביקרת רוחם וכבוד מעלתם כי יכירו, כי רק מאשר יקרו בעיני ובעיני האומה מאד, ואשר בטוחים כי רק טובת האומה כל מגמתם, ורק מרגש כזה מצאתי לבבי נכון לצקת לפניהם הגיוני אומתנו אלה ותקותי חזקה כי ברוח רגש אמונים אשר הנם עוסקים לטובת אומתנו ועמנו יוכיחו על צדקת אמרי אלה, כי לא נכון לפניהם לפעול ענין כזה אשר בני עמנו יבעטו בטובה ויתנגדו למו גלוי, לסתור ארמון אחדותנו חלילה. לכן מובטחני במו, ובישרת לבבם ראיתי חובה לפני להגיד למו דעתי אני ודעת אומתנו, ואבטח כי ישמעו לעצתי הנאמנה לחדול מחפצם זה, ובאלה יבנו ויחזקו את מבצר אחדות אומתנו סלה. וה' עוז לעמו יתן ויברך את עמו בשלום ויריק על רומעכ"ת וכל מאהבי גדולי אצילי פטרבורג שפע ברכות כל טוב, משמי מרומים ויכתבם ויחתם בכוח"ט ברוב חו"ש שלות השקט והצלחת נצח, כמשאלות לבבם לטובה ולבב המעתיר בעד הצלחתם והמצפה לתשועת ה' בעד כלל אחב"י.

יצחק אלחנן החופ"ק

ראיתי חובה לנפשי להגישי לפניהם רחשי לבב האומה ולמנוע כל דבר וסבה אשר בכחו לפרוע פרעות בישראל חלילה ואקוה על ישרת לבבם כי יהיה אמרי לרצון, ויצליחו את אשר חפצתי לחזק אשיות אחדות אומתנו בל תמוט סלה. ואבאר את דברי על הסדר.

נשמת אומתנו, חיי רוחה וקיומה, היא רק תורתנו הק' ועוד לא חדלו השקדנין מאהלי יעקב בארצנו ומשכנות ישראל מלאים מפיקים גדולי תורה והוראה, ויש לה לאומתנו הכרה מוחשית ידועה ורגש פנימי במעלת גדולי תורה ורביה, ובכל פנות אשר תפנה האומה במשאלות דתנו והרמת תורתנו, רק ערך עצם מעלת התורה לה לקו, ותתן היתרון רק למי אשר לו התעלות במעלת ידיעת התורה מבלי הבט ושאול על מקום חנוכו, כשרונותיו ותואריו, יהי שמו רב או גם סוחר וכדומה, הנה גודל תורתנו תרוממהו על, ברוח רגש הפנימי של האומה ובו יתנו אומן במשאלות הדת ואליו ישמע ישראל, וקצרו ע"כ כל ידים חרוצות וכל תחבולה לתאר במחוגה ולצמצם את לומדיה והוגיה באחד מבתי המדרש לאמור עד פה תבוא, כפי שהורה הנסיון אשר כל "בתי המדרש לרבנים" במדינתנו וגם בחו"ל לא הגיעו למטרתם ולא השיגו תכליתם והרבו רק פרצים ופרעות בעמנו בדתנו ולאומתנו, וישראל הוא ידע תמיד מי המה רבניו מוריו ומאשריו באמת ובאמונה ובהם יתנו אומן, כח ועוז של קדושת תורתנו, וגם הממשלה יר"ה נוכחה והכירה כל זאת, ואחרי אשר הוא דבר מוסכם באומה, ומאומת גם מן הנסיון, לבלתי אפשר, וכמעט מן הנמנעות, למצוא כח וסגולה פנימית להקים רבנים מומחים ומובהקים גדולים ונעלים בתורה ובירא כפי משאלות דתנו וחפץ האומה מן "בתי המדרש לרבנים", היתכון עתה חפץ החברה ליסד מחדש בתי מדרש לרבנים למרות רוח רגש האומה, ואשר אין כל תקוה להם להיטיב, בלתי אם להכביד אכפם מחדש על האומה אשר למגינת לבבה הם עשוקי משפט ורצוצי חפש וחיים, מאז נוסדו "בתי המדרש" הראשונים, ואם גם ינסו עתה לעשות הדבר הזה מחדש נגד רצון וחפץ הפנימי של האומה, יוסיפו רק מועקות והכבדות חדשות על הרבנות המעושקה, להביא רוגל ולהגדיל המשטמה, ולסתור את היכל האחדות, וההכרה הפנימית של אומתנו תשאר כמאז, לפנות בכל משאלות דתנו ואומתנו רק אל גדולי התורה אשר הובטח לנו כי לא תשכח עדות מפי זרעם.

וגם אשר ידעו רבים כי ימצאו איזה מגדולי הרבנים אשר יקחו את הדבר הזה תחת השגחתם, מלבד כי לא ימצאו להם רבנים מובהקים שיעשו דבר למרות רוח האומה, הנה גם עצם הדבר הוא לא לעזר ולא להואיל, כי

[ח]

מכתב לברון גינצבורג על דבר סימנריון לרבנים ברוסיא

בשנת תרמ"ב השתדל הברון מר דוד גינצבורג ליסד סמינריון לרבנים ברוסיא במקום בתי המדרש לרבנים בווילנא וזיטאמיר ששר החנוך של הממשלה סגר אותם בשנת תרל"ג (1873) מפני שלא מילאו תעודתם. ר' יצחק אלחנן כתב מכתב מחאה בסגנון ידידותי נלבב המאפיין את תכונתו. המכתב נדפס ב„זכרון יעקב" לר"י ליפשיץ, ח"ג, עמ' 127־129.

ב"ה, יום ג' ר"ח אלול ה'תרמ"ב, קאוונא.

לאצילי ישראל אשר בפטרבורג.

הני אמרו חכמינו ז"ל לא מצא הקב"ה כלי מחזיק ברכה לישראל אלא השלום כו' כן אמר דהמע"ה בקש שלום ורדפהו, אשר ע"כ גם אני מיום עמדי על דעתי השלום הוא מעוזי ומשגבי, ואהבת השלום ימריצני הפעם לבוא במכתבי זה „בדברי שלום ואמת" אל מעכ"ת ומעלת כל אצילי ב"י העומדים ברום המעלה והעוסקים בשאלת עמם.

השמועה החדשה עשתה לה כנפים במושבות בני עמנו בארצנו, כי חברת „מפיצי ההשכלה" והרבה מאצילי ב"י בפטרבורג עוסקים בסדור תכנית ליסוד בית מדרש לרבנים מחדש, ולהגישה לפני הממשלה ירה"ה. שמע זכרון „בתי מדרש לרבנים" אשר כבר הרבו פרצים בחומת דת קדשנו לאין מרפה, הכעיסה תמרורים והדאיבה לבבות כלל אחב"י לאין שיעור ותכלית.

ואחרי אשר לא כימים הראשונים הימים האלה לבית ישראל, כי גם יראי ה' החרדים על דתנו, יודעים הליכות עולם ומכירים בשפת המדינה, יודעי לשון וספר, וההשכלה הכללית לא תחסר עוד בעמנו כמלפני ארבעים שנה, כפי ההשתדלות הנמרצה שהרבתה אז הממשלה כידוע, הנה כל החרוד לשלות אומתנו יחרד לרגעים עתה אשר לרגלי חפץ התיסדות „בתי המדרש" תתקומם בעמנו התנגדות כבירה ונמרצה, קנאה ורוגז ואין נחת, ואומתנו אשר השלום דרושה לה בכל עת בהמצאו ומה גם עתה אשר יקר לנו השלום והאחדות כחיים וכעצם קיום האומה, הנה ההכרח לנו להתרחק מכל דבר הגורם קנאה ומדנים ולהפריע את מנוחת הממשלה ירה"ה והשקפותיה עלינו במושגים של מדנים ותחרות, ומדעתי את יקרת מעכ"ת ומעלי רוח נכבדי אצילי עמנו בפטרבורג, אהבתם הנאמנה לעמם ודתם, וחפצם הכביר לטובת האומה, לכן

השתדלותו עבור כו׳, וזכות גודל צדקת מעשיו תגן על כת״ר ועל כל כלל אחב״י להגן עליהם תמיד ולברך את כת״ר ברוב חו״ש והצלחתו מעלה מעלה.

כנפשו ונפש ידידו דוש״ת בלונ״ח [5],

יצחק אלחנן החופ״ק הנ״ל

כבר כתבתי למעכ״ת פעמים בדבר המאמר הנפלא של ה׳ מרגליות מאדעסא שנדפס בהאידישא פרעסא [6] בלשון אשכנז שיהי׳ מטוב חסדו לבקש את המוציא לאור ולקבץ את כל המלין הנדפסים ולאחדן ולשלוח אותן לנו על האדרעס ה׳ גאלדבארג ביאטקין וצורך הדבר הזה אין להגיד ולשער כי נצרך לנו מאוד לזה ואתו המדע ויספיק הקיצור.

ידידו דוש״ת,

הנ״ל

ב״ה, יום ו׳ עש״ק כ׳ תמוז תרמ״ב, קאוונא.

והנני לבקש מן מעכת״ר אודות ענין שלי והוא כי שמעתי אשר יבנו בתי מחסה [7] בירושלים עה״ק, והם תלוים בדעת כת״ר את מי יבחור לתת להם זכות הדירות שם, וע״כ הנני לבקשו שיהי׳ מטובו לצוות ולתת דירה עבור בת אחי [8] היקר שם, ויהי׳ מושב זה לו טובה, ולכל הפחות דירה קטנה שם. ויסלח לי על טרחתו כי ידעתי אשר כת״ר ימלא בקשתי למעני ויספיק הקיצור.

ידידו דוש״ת, יצחק אלחנן החופ״ק הנ״ל

ויהי מטובו להשיבני כדי שיהי׳ בידי מה לכתוב לאחי יחי׳ בזמן. וקצרתי.

---

5) דורש שלום תורתו בלב ונפש חפצה.

6) העתון „אידישע פרעסע״ שבועון שהופיע בברלין משנת 1869 עד שנת 1923 בעריכת דר. נפתלי צבי הילדסהיימער (בנו של ר׳ עזריאל).

7) השם המלא של המוסד הזה הי׳ „בתי מחסה ובית האכסניה לאחב״י בירושלם עיר הקדש תבב״א״. ר׳ עזריאל הילדסהיימער יסד אותם בסיוע גיסו ר׳ יוסף הירש מהאלברשטאדט.

8) הוא מכון פה לאחיו הצעיר ר׳ יעקב דוד שגר בירושלם.

[ז]

מכתב לר' עזריאל הילדעסהיימער להמליץ על נצרכים

נתפרסם ב„תלפיות", כרך ז', חוב' ב"ד (תשרי תשכ"א) עמ' 561-563.

ב"ה, יום ו' עש"ק כ' תמוז תרמ"ב, קאוונא.

כבוד יד"נ ה"ה הרב הגאון הצדיק המפורסם פאר הדור כו' כקש"ת מו"ה עזריאל הילדסהיימר נ"י האבד"ק ברלין וישבע רוב טוב סלה.

אחדשה"ט באה"ר [1]). יקרת מכתבו הגיעני במה שהודיעני כי לא אתן תעודות להולכים לחו"ל ובאמת בעת שבאים אלי הנאנקים לבקש התעודות אין אני רוצה ליתן להם כלל אך מה אעשה כי הם בוכים בדמעות ואינן זזין מתוך ביתי עד שאתן להם הכתב, ומהיום והלאה אראה למעט הכתבים בכל מה שביכולתי. ובאמת מחמת הגזירות החדשות בעו"ה מוכרחין מאות משפחות להיות גולין ממקומן ר"ל, וכן אותן נשים אשר מסיעות לבעליהן לבקשם מן מרחקים, היושר הוא לעזור להם ע"ד נסיעתם ואין בכחי להדחותם וע"ז נאמר אל תדין [2]) כו' ולדאוג לכף זכות וד' ידין אותנו תמיד לכף זכות.

עתה באתי לבקש מן מעכת"ר עבור הרב הגדול חריף ובקי וי"א [3]) כ"ש מו"ה אלי' כהרב מ' יוסף מללובאווי אשר ידיו רב לו בגמ' ופוסקים וראוי להורות ולאסקי שמעתתא אליבא דהלכתא והוא י"א באמת ואיזה עיר שיזמן לו ד' יקבלו ממנו רוב נחת בעז"ה, וכתב אלי מכתב אשר נזדמן לו עיר א' במחוז של כת"ר. וע"כ בקשתי שיהי' מטובו לעזור לו במה דאפשר כדי שיהי' ביכולת האי גברא יקירא להתקבל לרב ומ"ץ שם, ובעז"ה יקבלו ממנו רצון ונחת בכל הענינים כי הוא גברא יקירא, ויסלח לי כת"ר על רוב טרחתו כי כבוד התורה תגן עליו לברך ברוב חו"ש [4]) ולהצליחו בטוב בכל אשר יפנה, וע"כ בטחוני ברוב טובו כי יתן מקום לבקשתי. והנני להודיע לכת"ר כי הנני עמוס ברוב תלאות וטרדות שונות הן מן צרות הכלל כי עדיין צריכים רב רחמי ד' וכן בעניני הפרט השם ירחם. ובאמת גדולים מעשה כת"ר ברוב

---

1) אחר דרישת שלומו הטוב באהבה רבה.
2) אל תדין את חברך עד שתגיע למקומו (אבות : ב' משנה ה').
3) וירא אלקים.
4) חיים ושלום.

[ו]

מכתב מאת ר׳ ליב חסיד לר׳ יצחק אלחנן על אודות ר׳ אריה ליב פרומקין שהיה באותו הזמן הרב דאלעקסאט ורצה לצאת ולהתישב בא״י

נדפס ב„כתבים לתולדות חבת ציון״ מאת א. דרויאנוב, ח״ג, עמ׳ 401. הרא״ל פרומקין נתפרסם אח״כ בספריו סרע״ג השלם ו„תולדות חכמי ירושלים״ בג׳ חלקים ועוד.

לדורשי שלום ישראל וחובבי ארץ קדשינו יהי שלום בחילכם. כאשר הרב כו׳ האבד״ק אלעקסאט קאוונא[1] אשר הוא מאוהבי וידיד נעורי ומכיר אנכי אותו היטב מימי עלומיו עם כל משפחת בית אביו זי״ע[2] במגמתו לעורר לבות הנדיבים הצדיקים לישע בני עמינו העשוקים בחבת הקדש של אה״ק מקום הרת אבותינו בדבר הנוגע בחיי רבבות ופקו״נ וכבוד התורה ולומדיה וכל הדת נשען בזה, לזאת יצאתי מגדרי מה שאינני מוסר כתבים לאחרים, ובאתי לאסהודי אגברא רבא הדין כי אך תום ויושר יצרהו, והולך בתום אמת כמוהו יפיק רצון מה׳ ומעבדיו הצדיקים היראים שיקחו דברים עמו אודות הענין הקדוש הזה. אשריהם ואשרי חלקם של המשתתפים ומסייעים, ומחלקם יהא חלקי ויזכו לרב טוב וברכה כנפשם ונפש דו״ש[3].

הכו״ח[4] מ״ז[5] למב״י[6] תרמ״ב, יהודא ליב בהרר״ם ז״ל

כן הנני לחזק דברי ידידי הרב החסיד יחי׳ ומהראוי בעת הזאת להשתדל ע״ד חזוק ישוב אה״ק, ומצוה רבה אין ערוך אליה. ויען כי הנני עמוס ברוב טרדות ותלאות רבות וידינו אסורות ע״כ העת לקצר. וה׳ יהי׳ בעזר ידידינו הרב הגאון המפורסם הרב דק׳ אלעקסאט יחי׳ כי יתקבלו דבריו הנעימים בטוב טעם ומבטחוני אקצר ואו״ש[7].

ובאהה״ח יו״ד סיון תרמ״ב. נאום יצחק אלחנן החופ״ק

---

1) ר׳ אריה ליב פרומקין.
2) זכותו יגן עלינו.
3) דורש שלומם.
4) הכותב וחותם.
5) מ״ז לספירה.
6) למנין בני ישראל.
7) ואומר שלום.

ובאשר שהתלמידים מתרבים בהישיבה של יד"נ[7] הרה"ג כקש"ת מ' עזריאל נ"י הנ"ל וגם מארצנו ינהרו אליו תלמידים רבים וקצרה כח ידי הקהילות המיוחדות באשכנז[8] לכלכלת ההוצאה המרובה הדרושה להנהגת הישיבה, לזאת הוסיף כפלים לתושי' כי נדבה רוחו הטהורה לעת זקנותו וחלישת כחו, לנסוע גם ליתר הארצות לאסוף נדבות לתמיכת ישיבת עץ החיים שלו, רוב דברים אך למותר ולמחסור להעיר את רוח נדיבי עמינו חובבי תורתינו, לקום על נדיבות למען תת אומץ לפעולתו ותמיכה וחיזוק להישיבה המפוארה הזאת ולחזק גם את רוח הגאון הצדיק הזה לבל תרפנה ידיו חלילה. מתנדבים יקרים דעו נא כי מצות ת"ת דרבים העולה בערכה על כל המצות, היא גם אינה מצוה פרטית כי בכל מקום אשר יזרח שמה קרן אור התורה תשלח פארותיו, ועד קצוות הארץ שולחת היא קרני אורה, ולכל בני ישראל יהי' אור במושבותם, ע"כ מצות חיזוק התורה היא מצוה כללית המגעת לכלל אומתינו, לזאת תחזקנה ידיכם מתנדבים יקרים הבו ותנו ברכה כל אחד כפי נדבת לבבו הטהור למען יתחזק ישיבת עץ החיים באשכנז ולכל בני ישראל יהי' אור.

אלה דברי המעתיר לכבוד התורה ודורשי' הוגי' ולומדי' המצפה לראות בהרמת קרן התורה בעז"ה אשר רק היא חיינו ואורך ימינו ובזכותה נזכה לגואל צדק לקבץ פזורינו בבא"ס[9].

נאם יצחק אלחנן בהרב מו"ר

ישראל איסר זצלל"ה החופ"ק קאוונא

---

7) ידיד נפשי.

8) הכונה לקהלות הנפרדות בגרמני' במיוחד: „עדת ישראל" בברלין שנוסדה ע"י ר' עזריאל הילדסהיימר והקהלה בפראנקפורט שנוסדה ע"י ר' שמשון רפאל הירש ז"ל.

9) במהרה בימינו אמן סלה.

וכה הרבו הרע עד כמעט נשכחה שמה זכר התלמוד והיהדות בכלל, כבו את אור התורה ואין אף יום שאין קלקלתו מרובה מחבירו, ורבה העזובה והנשמה בהיכלי התורה באשכנז, אשר מהם תורה יצאה לכל ישראל, אולם מה נפלאו דרכי ה׳ ברית כרת אתנו כי לא תשכח עדות מפי זרעו והיא שעמדה לנו כי הקים ה׳ גם שמה גודרי פרץ ושובבי נתיבות משיבי מלחמה שערה, הלא המה הרבנים הגאונים צדיקים ושלמים יחידים ושרידים בארצות אשכנז, ויער ה׳ אותם רוח גבורה ויקנאו לה׳ ולתורתו ואזרו חיל ליסד בהרבה ערי אשכנז קהילות קדושות של יראים ושלמים, למען הציב גבול אלמנה להחזיר עטרת הדת ליושנה, וחפץ ה׳ בידם הצליח ובכל אשר יהיו ישכילו; וזה האחרון הגדיל עשות הוא ידיד נפשי הרב הגאון הגדול הצדיק מפורסם כו׳ בתו״י [2] כקש״ת מו״ה עזריאל נ״י הילדסהיימר אב״ד של קהל יראי ה׳ בברלין הוא עזב משכנות מבטחים בעירו בהאלבערשטאדט אשר ישב שמה על גפי מרומי האושר והעושר [3] ויקבל עליו משרת הרבנות בק״ק אייזענשטאדט בארץ אונגוירן למען יסד שמה ישיבה להחזיק בעץ החיים [4] ואח״ז נעתר לבקשת קהל יראי ה׳ בברלין לקבל משרת הרבנות שמה למען יהי׳ בכחו לחזק עמודי הדת באשכנז [5] ולהגדיל תורה ולהאדיר את ישיבת עץ החיים המפוארה אשר כוננו ידיו [6], שמח לבבינו לשמוע תמיד כי חפץ ה׳ בידו יצלח ותלמידים רבים ינהרו אליו מכל עברים להקשיב לקח בישיבת עץ החיים ומנצחים על התורה והתושי׳ לחיזוק דתינו ולתפארת עמינו, התקוה משחקת לפנינו כי מהישיבה המפוארה הזאת יצאו תלמידים מקשיבים גדולי תורה ומצוינים ביראת ה׳ הקודמת לחכמתם, והמה יטעו נטעי נאמנים בתורה ויראת שמים בכל ארצות אשכנז, אין קצה להעונג והגיל מנצחון נצחיות תורתינו אשר יראנו ה׳ נפלאות ע״י גדולי התורה משרתיו עושי רצוננו רצתה נפשו בם.

---

2) בתורה וביראה.

3) הודות לנשואיו עם אשתו שהיתה ממשפחה עשירה וידועה בנדבת לבה לכל עניני צדקה.

4) משנת תרי״א עד שנת תרכ״ט — בה עבר לברלין — היה אב״ד באייזענשטאדט. הישיבה אשר יסד בעיר זו נעשתה ברבות הימים לשני׳ בגודלה באונגרי׳.

5) כאשר אברהם גייגר נבחר לרב בברלין, היהודים החרדים לא היו שבעי רצון ממנו ורצו ברב גדול בתורה ובחכמה לא רק לדאוג לכל עניני הקהלה כי אם גם ללחום נגד נטיות רפורמיות שהכו שורש בקרב הצבור היהודי ונתנו עינם בהגאון ר׳ עזריאל הילדסהיימער.

6) בית המדרש לרבנים נוסד בשנת תרל״ג ונסגר ע״י הנצים ימ״ש בשנת תרצ״ט.

זכיותינו עוד יפעלו לטוב גם בעד רוחנית דתנו לשמרה מכל משמר לחזקה ולאמצה כחפצם וכחפץ משלחיהם הלא המה כל בית ישראל.

ובזה אומר שלום לו ולכל חבריו הנכבדים המעתיר בעד שלומם הטוב שזכות הרבים תהי' מסיעתם ועד נצח ינון שמם לברכה ולתהלה בקרב כלל ישראל כחפץ מוקירם ימוקיר ערכו הרם ביחוד מברכו מלונ"ח,

יצחק אלחנן החופ"ק

[ה]

מכתב על ביהמ"ד לרבנים בברלין

מכתב זה נתפרסם ב„תלפיות" כרך ז' חוב' ב־ד' (תשרי תשכ"א) עמ' 558־560 ע"י הרב ד"ר עזריאל היל (הילדסהיימער) נכדו של הגר"ע הילדסהיימער מייסד ביהמ"ד לרבנים הנ"ל. האגרת דלקמן היא מכתב המלצה שכתב ר' יצחק אלחנן ז"ל עבור בית המדרש לרבנים בברלין מיסודו של הגאון ר' עזריאל הילדסהיימער ז"ל. בה הוא קרא לעשירי רוסיא לתרום למוסד זה אע"פ שתלמידיו שמעו שם הרצאות במדעי היהדות ובאוניברסיטה במדעים כלליים. נעיר שאף על פי שרי"א התנגד הרבה לבתי מדרש לרבנים בווילנא וויטאמיר בכ"ז עמד על ערכו הרם של מוסד זה של הילדסהיימער, שהיה עמוד התוך של היהדות החרדית בברלין.

בשם ה' יום ג' לסדר את הברכה אשר תשמעו וכו' תרל"ט קאוונא.

אל אצילי בני ישראל הנאמנים לה' והדבקים בתורתו נדיבי עם אלקי אברהם יצ"ו ה' עליהם יחי'.

כל הוגי תורה ומחבביה השמחים בהרמת קרנה ובוכים על נפילתה, כל איש אשר דבר ה' יקר בעיניו ותורת ה' מעוזו ומשגבו, במסתרים תבכה נפשם על שקיעת קרן אור התורה בארצות אשכנז מאז זה כחמישים שנה, באלה הארצות אשר קרן התורה זרחה באור שבעתים להאיר לארץ ולדרים עד מרחקי תבל, ע"י גאוני הדור אדירי התורה אשר החזיקו ישיבות והרביצו תורה ברבים[1], הנה מאז גברה שמה הרשע של הרעפורמער גרשו בחזקת היד את צאן קדשים תלמידי הישיבות מתחת ידי המורים וכבו את נר ישראל

---

1) עיד באמצע המאה הקודמת התקיימו בדרום גרמניא ישיבות קטנות רבות.

עולם, ועד דור אחרון ידע ישראל מפעולת ציריהם הנכבדים ויתנו צדקותם לנצח כי חכמי לב אבירי התבונה היו לצור מחסה ומעוז לדתנו ואחוזי יד הלכו עם אדירי התורה בכל דבר הנוגע לדת ודין.

אחרי הדברים והאמת האלה לא אמנע להציע לפני כבודו הרם איזה ענינים עיקריים אשר יוכל היות כי הממשלה יר״ה תציע אותם או את סעיפיהם לפני הועד הנכבד, או כי ימצאו המה בעצמם שעה מוכשרת ומסוגלת להציע אותם לסדר היום לפני הממשלה יר״ה.

א) דבר הדוחאוונע רבנים אשר זה כמה שנים הורם עטרת משמרתם הגלוי׳ וכצל יתהלכו ובהסתר פנים. כבודו יודע כי גם הממשלה יר״ה תרגיש כי רק הרבנים המומחים בידיעת התורה, המה הרוח החיה של האומה והדת יחד, ולו היתה משמרתם מקוימת וגלוי׳ כי עתה רוב טוב הביאו לבית ישראל גם בנטיות האומה בכלל ובכל מעשיהם החומרים, לזאת מה טוב יעשה הועד לבית ישראל אם ישתדלו להרים את מעלת ומשמרת הדוחאוונע רבנים משפל מצבם, להיות מותרים להתראות גלוי במשמרתם בקהל עדת ישרון.

ב) דבר מאכלי כשר לאנשי חיל העברים העובדים בצבא, לא יפיקו רשיון הממשלה יר״ה כי מותר לכל עיר להאכיל את בני החיל העברים תמחוי כשר, הנה מלבד יקרת הדבר בעצמותו הנה עוד בכח הרשיון הזה לקרב לבבות צעירי בני עמנו לבל ישמיטו א״ע מחוקי עבודת הצבא הכללית, ובזה תסור חרפה מעל עמנו אשר היא כמסך מבדיל בין עמנו לבין זכיותינו כנודע.

ג) דבר המלמדים אשר רק המה הרועים הנאמנים אשר ישקו את נערי בני עמנו מבאר התורה הקדושה התנ״ך וגפ״ת ובלעדם תפוג תורה חלילה ואם יכבידו עליהם לתת עקזאמען ולהמעיט מספר שעות היום בלימודם, אזי אין לעמנו מלמדים להועיל אחרים תחתם, ומה איום ונורא יהי׳ גורל בני הנעורים באין מורים ומנהלים דתיים כי יקום דור לא חנך בדרכי התורה והמצוה אשר הדבר הזה הוא נגד החפץ הטוב של הממשלה יר״ה ג״כ.

ידעתי כי בחסד ה׳ בצל מלכי חסד הננו חוסים וגם משרתיו הצדיקים כלם עיניהם לטובה להגן על הדת בכלל מבלי בקש חלילה מאיזה עם חוסי שבטו איזה דבר הגורם רפיון הדת חלילה. לזאת תקותי תאמצני כי חפץ ד׳ יצליח בידי הועד הנכבד אשר נוסף על מחשבותיהם הטובות בנוגע להרחבת

ואם כי חלילה גם להכלל לחשוד הכשרים באנשים רמי המעלה נבחרי ישרון כי יעשו דבר שלא כרצון משלחיהם, אולם מי ככבודו בקי בתולדות ימי עמנו, עד כמה מסרו כלל אחב"י את נפשותם בעד קיום דתנו, עד כמה הורגנו גם בעד קיום ושמירת המנהגים הקדושים מורשת אבות, לזאת תדאג דעת הקהל על אלה, בהיות עיני ולבבות הצירים הנכבדים יהיו ביותר לפעול לטוב בענינים החומריים בעד עמנו, ומסבת זה אולי יעלימו עין מעט מאיזה ענינים דתיים אשר בהשקפה שטחית יתראו בעיניהם כקלי הערך ובאמת המה נוגעים ומסתעפים לדינים חמורים, כמו כן ישנם כמה ענינים בדברי עמנו אשר בלי עיון והעמדה עליהם בבחינה עיונית יתראו כדברים של מה בכך, וכאשר יעמיקו שאלה בהם ונמצאו כי המה יסודות אשר כל עמודי הדת והאומה יחד ישענו עליהם ועל כל אלה תחפוץ דעת הקהל של כלל האומה הישראלית להיות בטוחים כי צירי הועד ילכו אחוזי יד עם גדולי גאוני דורנו.

אמנם כן מרובים צרכי עמנו בדבר זכיותינו החומרים ומכל פרט ופרט יוכל להגיע לעמנו טובה רבה לאין ערך, אולם כי גם הורנו הנסיון של דברי ימי עמנו כי יש לכל חפץ וענין תקוה. מונעים ומפריעים רבים כי יעמדו בזמן מן הזמנים נגד זכיותינו, עכ"ז מעוזם לא לעולם, ותקפם לא לדור ודור, מריח מי הדעת והסבלנות יעשו קציר כמו נטע, אולם ענין רוחני כי יחלש ויגוע, אז לא יקום ויתנער עוד עד בלתי שמים לא יקיצו להפוך שפה ברורה לקרוא כלם בשם ה'.

לזאת איפו בל נוכל להאשים את דעת הקהל אם השקט בל יוכלו וכליון עינים ותוחלת ממושכה לדעת עד כמה בטחונם חזק על ציריהם גם בהענינים המוסרים.

את בריתי אברהם זכרתי, ואמרתי ע"כ לפנות אל כבודו הרם במכתבי זה, להציע לפניו רחשי לבבות כלל אחב"י, ומה מאושר אהי' אם בתשובתו הנכבדה יענגני בהבטחתו הנאמנה אשר מלבד רגשותיו הטובים לעמנו ודתנו אשר בטוח הנני על אלה, יבטיחני כבודו ג"כ כי יהי' ציר נאמן בעד כלל אחב"י להטות גם את יתר חביריו הצירים הנכבדים לדעתו דעת נוטה ודעת תורה של כלל האומה הישראלית.

הן דברי ומעשה בני עמנו של התקופה האחרונה לא ישארו עוד חבושים בטמון ושקועים במצולות ים הנשיה. כל מעשי גדולי הדור ביחוסם אל הכלל ולדתנו, חרותים יהיו בעט ברזל על ספרי תולדות דברי ימי עמנו, לזכרון

[ד]

מכתב לד״ר א. א. הרכבי, נדפס ב„תולדות יצחק״ עמ׳ 92—94

בשנת תרל״ט קראה הממשלה לועידת רבנים ועסקנים יהודיים בסט. פטרבורג. ד״ר אברהם אלי׳ הרכבי מווילנא היה בין המוזמנים, והמכתב דלקמן נכתב ע״י רי״א אל ד״ר הרכבי שישפיע על חבריו הצירים לעבוד שכם אחד בעד דת ישראל וקדשי האומה.

ירח שבט תרל״ט.

כבוד י״נ הרב ההה״כ אוצר המדע והתושי׳ כו׳ כש״ת מוהר״ר אברהם אלי׳ הרכבי שיחי׳.

זה ימים אחדים אשר הגיע לאזני הבשורה כי הממשלה יר״ה קיימה ואשרה את כבודו הרם היות חבר אל ועד הרבנים בתור נבחר ממחוז ווילנא, ושמחתי מאד על כי הקים ה׳ את כבודו על היות למליץ בעד עמנו ודתנו לפני הממשלה יר״ה, אשר בו בטח לבי כי יהי׳ ציר אמונים לשולחיו, ומיקרת הענין הנשגב והנעלה הזה אשר נתנה ההשגחה העליונה על שכמו אשר עיני כל בית ישראל צופיות על תוצאותיו הנכבדות, ומבטחוני הגדול על ידידותנו הנאמנה ועל רגשותיו העדינות, כי לא יחשדני כי מסופק הנני חלילה בישרת לבבו בנוגע לחזוק דתנו, כמו כן ביתר חבריו הנכבדים אשר מרביתם נודעים לי המה, עם רגשותיהם הטובות לעמנו ודתנו. אולם כבודו יודע עד כמה חרדים כלל האומה הישראלית בכל עת שנקראו אספות כאלה מטעם הממשלה, אשר גורל דת קדשנו בידיהם, לשבט ולחסד, ומה גם עתה אשר בין הנבחרים לא נבחרו הפעם גם אחדים מגדולי הרבנים הגאונים, לזאת אין להתפלא אם רוח כלל אחב״י כים נגרש תאבים, צמאים ונכספים לדעת תומת לבב הנבחרים שלוחי קהל עדת ישרון למען תוכל לבטוח בהם כי ההצעות הדתיות אשר תציע הממשלה יר״ה לפניהם בכל השאלות הנוגעות ומסתעפות אל דת קדשנו, כמו כן בענינים הנוגעים לדינים מפורשים או בלתי מפורשים אשר התרתם המה רק במקור התלמוד והפוסקים, ודרושים לעיון וחיקור דין של גדולי הרבנים הגאונים היודעים לאסיק שמעתתא אליבא דהלכתא, וכל כיוצא בזה הנוגעים אל הדת, כי בכל אלה לא יעשו הנבחרים הנכבדים דבר, בלעדי שאלות פי והסכמת גדולי הרבנים המקובלים על לב כלל אחב״י.

בעז"ה, יום ג' ח' תמוז תרל"ח, קאוונא.

כבוד ידידי ה"ה הרב הג' המפורסם חריף ובקי כש"ת מו"ה יהודא אשר נ"י האב"ד דק"ק נאראווא יצ"ו.

אחדשה"ט יקרת מכתבו הגיעני במה שבקש ממני לעיין בקונטרסו הנכבד ע"ד כתיבת שם עירו בגט והביא הרבה ראיות נכונות הראוין לאמרם וראיתי מכתיבת גיטין בירושלים ואין כותבין שם ציון יעיין כת"ר בג"פ סימן קכ"ח ס"ק כ"ו שהעיר כעין זה וכתב דשם ציון נכלל בכלל כל שם דאית לי' ולאתרי ובגוף הענין כתב כן בשו"ת משיבת נפש סי' נ"ו שכתב ג"כ כמו שהעלה כת"ר לדינא. ולכאורה יש להעיר ע"ז מיבמות (קט"ו) ע"ד גיטא דאשתכח בנהרדעא וכתב מצד קלויניא מתא כו' הרי נראה דכותבין שם הרחוב. אכן לפי מה שכתב הרמב"ן במלחמות שם אין ראי' מזה וע"כ הנכון כמו שכתב כת"ר נ"י לדינא וע"ד כתיבת שם הנהר יפה כתב כת"ר בשם הרמב"ן בפ' מקץ. זכענין זה כתב בשיבת ציון סי' צ"א ועת לקצר.

וע"ד יתר חדושיו הנכונים הנני באמת להודיעו אשר באמת ידעתיו מכבר אשר רב חילו לאורייתא וידיו רב לו לפלפל כראוי ע"ד האמת ולאסוקי שמעתתא אליבי' דהלכתא וראוי ונכון להדפיסם ולהפיצם בישראל למען יהנו רבים מאורו וד' יהי' בעזרו לרומם קרנו למען יוכל להוציא מחשבתו הטובה לאיר. א"ד ידידו דו"ש ב"ה,

נאום יצחק אלחנן החופ"ק קאוונא יצ"ו

ושם אבי׳ ושם עירה אז אין לחוש ואז אין להקל כלל. ויש לי להאריך בכ״ז, רק אין לי פנאי כעת להשיב בארוכה מחמת רבוי השואלים מאוד. ויקבל רוב חו״ש מאדה״ש [12]) ברוב הצלחה כחפצו וחפץ אוהבו הדוש״ת.

י צ ח ק א ל ח נ ן החופ״ק הנ״ל

ומעבר לדף הכתובת בזה״ל:
ליד יד״נ הרב הגדול חריף
ובקי ומפורסם כש״ת מו״ה
יצחק נ״י מ״צ דעיר מלוכה פ״ב
מק׳ קאוונא

[ג]

שני מכתבים לר׳ יהודה אשר אייזערמאן בעניני כתיבת ס״ת וכתיבת שם בגט

המכתבים האלה אינם נזכרים בשום ספר תשובות מהגאון ר״א ז״ל. המכתבים הופיעו ב„בית יהודה״, ספר שו״ת על אורח חיים, יורה דעה ואבן העזר מאת הרב יהודה אשר בר׳ אליהו אייזערמאן, אב״ד דק״ק נארווא (וילנא 1880), בראש הספר עם מכתבי תהלה להמחבר.

ב״ה, יום ג׳ ט״ז כסלו תרל״ו, קאוונא.

אל כבוד ידידי הרב הג׳ החריף ובקי משנתו זך ונקי, כש״ת מו״ה י ה ו ד א א ש ר נ״י אב״ד דק״ק נארווא.

אחדשה״ט קונטרסו ע״ד השיטה מן הס״ת [1]) הגיעני מה שנסתפק בעורות הס״ת שהי׳ אצל הא״י [2]) אם החליפן או לא והעלה כת״ר [3]) להכשיר. הנני להודיע לכת״ר כי דעתי מסכמת ג״כ להכשיר הס״ת וכדעת כת״ר בדברים נכונים ב״ה ומחמת חולשתי קצרתי. א״ד [4]) ידידו דו״ש ומברכו חו״ש,

י צ ח ק א ל ח נ ן החונה בק״ק קאוונא

---

12) חיים ושלום מאדון השלום.
1) הספר תורה.
2) האינו יהודי.
3) כבוד תורתו.
4) אלה דברי... דורש שלומו.

[ב**]

בעז"ה יום ב' א"ח דש"ת [1]) תרכ"ה קאוונא.

רוב שוי"ר אל כבוד יד"נ הרב הגדול חריף ובקי ומפורסם כש"ת מו"ה י צ ח ק נ"י מ"ץ בעיר מלוכה פ"ב.

אחדשה"ט מכתבו הגיעני ביומא דרגלא, ולפי דאז הייתי טרוד ולא הי' לי פנאי אף לקרות את רוב המכתבים עד היום. והנני להשיבו בקצרה כי בודאי כ"ז [2]) דלא יתברר אם זאת האשה היא אשת הבעל ששילח הג"פ [3]) וודאי אין לנו להקל, כי על שמה ושם אביה אף דיהא ידוע, עכ"ז [4]) אין להקל בזה בגט כמבואר שיטת הרי"ף והרא"ש בגיטין ד' כ"ז [5]) דמחלק בין גט לעגונה וכש"כ לשיטת הרמב"ן [6]) דמחלק דשאני הא דיבמות מחמת חזקה כאן נמצא כו' [7]), ודאי אין להקל בשמו ושם אביו לחוד. ואף בשמות אבותיו הרבה אין להקל כמבואר בצמח צדק סי' נ"ח [8]) ע"כ ברור ופשוט דאין להתירה עד שיתברר ש מ ו ושם אבי' ושם עירה לכה"פ. וגם יבורר דבשם עירה שישלחו הב"ד דמסדרי הגט לא יהי' ספק אם יש שם עוד אשה אחת כשמה. ויש לסמוך כ"ז [9]) אף על הכרת קרוב במקום עיגון וכמש"כ הגט מקושר. וכבר בארתי במק"א [10]) לברר דהנכון כמש"כ הרמ"א באה"ע סוף סי' קל"ב דאין חוששין לשתי עיירות דשמם יהי' שוה, ותרצתי השגות הב"ש שם. וע"כ אם יכתבו המסדרי הגט לברר שמה ושם אבי' ושם עירה ויבורר כ"ז מהכתב שת"י [11]) שכן הוא שמה

---

1) אסרו חג דשמחת תורה.
2) כל זמן.
3) הגט פטורין.
4) עם כל זה.
5) רא"ש, גיטין פ"ג סוס"י ג', ורי"ף שם לגיטין כז, סי' תמ"א.
6) הרמב"ן בחידושיו לגיטין כז, ב.
7) כאן נמצא כאן היה.
8) רי"א מרבה להסתמך בתשובותיו על „צמח צדק" ומזכירו תמיד, וסי' נ"ח זה גופו שב„צמח צדק" הוא מזכיר בספרו „עין יצחק" ח"ב אה"ע סי' כב ענף ב' ובעוד מקומות.
9) כל זה.
10) „עין יצחק", ח"ב, אה"ע סי' כב. בסוס"י קל"ב בשו"ע אה"ע כתב הרמ"א בהגהותיו: „י"א שאם הוזכר שם העיר בגט אין לחוש לשיירות מצויות, דאין חוששין לשני עיירות ששמם שוה", והוא מתשו' הרא"ש כלל מ"ה, וכתב ע"ז ה„בית שמואל" שזו הגהה תמוהה, ובס"ק ד' שם האריך בזה.
11) שתחת ידו.

[ב*]

עוד שני מכתבים מכ״י של ר׳ יצחק אלחנן זצ״ל

המכתבים הבאים שנכתבו אל ר׳ יצחק בלאזר זצ״ל נמסרו לידי ע״י מו״ר הרה״ג דר. שמואל ק. מירסקי ועומדים להתפרסם ב„תלפיות״ כרך ח׳ חוב׳ א־ב׳. הריני מחזיק טובה להגאון הנ״ל שהמציא לי את המכתבים האלה קודם שראו עוד אור.

בעז״ה יום ב׳ ה׳ אייר תרכ״ב קאוונא.

רוב שוי״ר [1] אל כבוד ידי״נ [2] הרב המאוה״ג חריף ובקי ומפורסם מו״ה יצחק נ״י מ״ץ דע״מ פ״ב [3].

אחדשה״ט [4]. מה ששאל ממני ע״ד אם מותר לעשות כותלי המקוה בטסין של נחושת וברזל, דהוי מעמיד בדבר המקבל טומאה, ובאמת כבר מבואר כזה בנודע ביהודה מ״ת [5] סי׳ קל״ז, דמתיר אם נעשו מתחלה ע״מ לקובען בקרקע, וכ״כ הדגול מרבבה [6] סעיף מ״ח, ותשובת פנים מאירות [7] הובא בסדרי טהרה [8] סי׳ קצ״ח ס״ק ס״ג שכתב מזה. אך יותר טוב לעשות את כותלי המקוה מן סיד היינו שקורין צימענט, כמו שעשו בעירינו פ״ק קאוונא, וזהו בור סוד. אך אם ירצו לעשות ע״ד המבואר בנו״ב כנ״ל ג״כ אין לפקפק ע״ז כנ״ל. ולהאריך בכ״ז אין בכחי מחמת חולשתי כעת. ובפרט כי הכל מבואר ביו״ד ובאחרונים היטב. ומן רוב טרדתי הוכרחתי לקצר. א״ד ידידו אי״נ הדוש״ת [9].

י צחק אלחנן החופ״ק הנ״ל

---

1) שלום וישע רב.
2) ידיד נפשי.
3) ר׳ יצחק בלאזר מו״צ דעיר מלוכה פטרבורג, נולד ר״ח אדר תקצ״ז בשניפשוק, פרווֹר וילנא, ונפ׳ בט׳ באב תרס״ז בירושלם ת״ו.
4) אחרי דרישת שלומו הטוב.
5) מהדורא תנייגא, ח׳ יו״ד.
6) בעל גו״ב ר׳ יחזקאל לנדא, נולד ח״י מרחשון תע״ד ונפ׳ י״ז אייר תקנ״ג. בנו ר׳ ישראל קרא שם ספרו זה „דגול מרבבה״.
7) מר׳ מאיר אב״ד דק״ק אייזנשטאט בן זמנו של בעל גו״ב.
8) סדרי טהרה של ר׳ צבי הירש בה״ר שמחה בונם כהנא רפאפורט, על טהרת המקוה בצנור, רעדלהיים תקצ״א.
9) אלה דברי ידידו איש נאמנו הדורש שלום תורתו.

הב״ד שכותבים הגט שיודעים בטיב גיטין אין לחוש כלל ובפרט דגם בגט שלא נכתב שם היום ג״כ כשר. ומה שכתבו בגב״ע [8] שאשת פ׳ היא בת פ׳ ולא כתבו בשמה ג״כ אין לחוש כלל כי הלא ידוע דהעדים מכירים על האשה שנתגרשה וכמו שכתב הד״מ [9] והובא בש״ע אה״ע סימן קמ״ב ס״ק י״א שגבה עדות שבת ראובן היא אשת המגרש והובא בספרי בביאור יפה בבאר יצחק ח׳ אה״ע סימן ח׳ ענף ב׳ יעו״ש. וע״כ אין לנו לערער כלל על הגט ששלח לחו״ל ויפה עשה. ומחמת רוב טרדתי העצומה קצרתי.

א״ד ידידו עוז דוש״ת בלונ״ח [17], יצחק אלחנן החופ״ק

ובקשתי ממעכ״ת שיחי׳ למסור מכתבי הלוטה פה ליד יד״נ הרב הג׳ מו״ה חנן כהן נ״י [10] ולקרות את מכתבי הנ״ל וישתדל כת״ר שיחי׳ לעשות זה הדבר בגיני ולדבר עם החשובים ממחנם שימלאו בקשתי שלא לתן המעות על ישיבה דק׳ [11] מיר עד שיהי׳ ת״י [12] המשולח מכתב בחת״י [13] הרב הג׳ מו״ה חיים ליב נ״י [14] כי הוא הר״מ דק׳ הנ״ל ולא ר׳ חיים זלמן. ויעשה זה לכבוד הת״ת [15] דרבים כדי שלא יהי׳ הצדיק הרב רח״ל נרדף מרודפיו שלא בצדק רק ברציחה ה׳ ירחם, ויסיר ממנו הפגעים רעים ויברך אותו בשלום כדי שתעמוד התורה על מכונו ב״ה. וימחול להודיעני התשובה על כ״ז [16] וגם יבקש תשובה ע״ז מיד״נ הרב הג׳ ר׳ חנן כהן נ״י ויהי׳ לנו לנחת ב״ה. א״ד ידידו עוז דוש״ת בלונ״ח, יצחק אלחנן החופ״ק קאוונא

והנני להודיעו כי אחיו של הרב הג׳ רח״ל נ״י הנ״ל הי׳ המייסד להישיבה והוציא כמה מאות רו״כ מכיסו. שמו הי׳ הרב הצדיק מ׳ אברהם זצ״ל שלמד בק׳ סלאנט עם הרב הג׳ הצדיק כו׳ מ׳ זונדיל זצ״ל מסלאנט כידוע לכל.

---

8) בגבית עדות.
9) ה״דרכי משה״.
10) ר׳ אלחנן כהן תלמיד ר׳ ישראל סלנטר ז״ל.
11) דקהלת.
12) תחת ידי.
13) בחתימת ידי.
14) ר׳ חיים ליב טיקטינסקי היה ראש ישיבת מיר ור׳ חיים זלמן היה הרב דמתא. תבע האחרון זכות בעלות גם על הישיבה ובאו לד״ת לפני גאוני הדור ובתוכם ר׳ יצחק אלחנן, ובפסק הדין שיצא מלפניהם נקבע שר׳ חיים זלמן לא יתערב בעניני הישיבה.
15) התלמוד תורה.
16) כל זה.
17) אלה דברי... דורש שלום תורתו בלב ונפש חפצה.

[ב]

מכתב לר׳ יצחק בלאזער על אודות גט ובשולי המכתב בקשה בענין ישיבת מיר

המכתב דלקמן שנתפרסם ע״י מו״ר הרב שמואל ק. מירסקי ב„תלפיות״ שנה ה׳, חוברת א־ב׳ (טבת תשי״א) עמ׳ 138־9, חשוב משתי בחינות: א) מבחינת ההלכה שבו, ענין כתיבת שמות בגיטין; (ב) מבחינת תולדות הישיבות באירופה. כאן נמצאת עדותו של הגאון ר״א ז״ל על מיסד ישיבת מיר ועל מצב הישיבה בימים ההם. הרב מירסקי מעיד בהערה שעל גב המכתב נמצאת הכתובת בעברית בזה הלשון: „כבוד ידי״נ הרב המאוה״ג חריף ובקי ומפורסם מו״ה יצחק נ״י מ״ץ דע״מ פ״ב״. ומלמטה: מקאוונא. נראה שהמכתב נשלח ע״י שליח ולא בבית הדואר.

בעז״ה, יום ב׳ כ״ד ניסן תרכ״ז, קאוונא.

רוב שוי״ר [1]) אל כבוד יד״נ הרב המאוה״ג חריף ובקי ומפורסם כש״ת מו״ה יצחק נ״י מ״ץ דע״מ פ״ב וישיג רוב ברכות עכט״ס.

אחדשה״ט יקרת מכתבו הגיעני והנני להשיבו ע״ד הגט ששלח ממחנהו לח״ל [2]) ובפ״ב [3]) קורין לאבי המגורשת בשם איצק איכל ובח״ל קורין לו בשם איסק, רק אשתו קוראת לו בשם ג״כ בשם איצק איכל וכתבו בגט בשם איצק איכל דמתקרי איסק, והרב דשם כתב דראוי הי׳ לכתוב איסק דמתקרי איצק איכל. ע״כ הנני להשיבו כי יפה סידר כ״ת, דהא מבואר בב״ש [4]) דשם איסק אין לכתוב כיון דנגזר משם יצחק. וה״ה בנגזר משם איצק. וע״כ העיקר שם איצק איכל ושם איסק דיוצא משם איצק הוא טפל. וכש״כ [5]) דאשתו קוראת לו בפניו שם איצק ע״כ שם העריסה ושם המיעוט מכריע לעשות כעיקר וכמש״כ הכנ״י סי׳ ס״ד דשם הלידה עם המיעוט מצטרף להיות רוב והובא בט״ז בלקוטי שמות אות ט״ז. ועוד דהא המל״מ פ״ג מה״ג ה׳ י״ג [6]) העלה להקל בכתבו דמתקרי על מ״נ [7]) יעו״ש. אך בנ״ד אף לכתחלה מהראוי לכתוב איצק איכל דמתקרי איסק. ומה שחשש הרב דח״ל מחמת שנשמט בהרשאה יום השבוע ג״כ אין זה חשש כפי שכתב השיבת ציון דאם מכירין

---

1) שלום וישע רב.
2) לחוץ לארץ.
3) ובפטרבורג.
4) בבית שמואל אה״ע סי׳ קכ״ט שמות אנשים אות יוד.
5) וכל שכן.
6) המשנה למלך פרק ג׳ מהלכות גירושין הלכה י״ג.
7) מקום נתינה.

הנ״מ בין היכא דמחוסר כסף להיכא דליכא זוזי. ובאמת לא קשה כלל די״ל דהרמב״ן ס״ל כשיטת הפוסקים דעכו״ם קונה במשיכה אפילו במכירה דאיכא כספא ולשיטת מעכ״ת דכתב דבהפקר כ״ע מודים דקנה במשיכה יש לתרץ בפשיטות דעת הרמב״ן דס״ל היכא דעכו״ם קניא במשיכה משום דהא הישראל אסתלק לו מהחפץ כמבואר בהגהת אשרי בב״מ בסוגיא אם מחילה בטעות הוי מחילה א״כ ממילא קנה הנכרי מהפקר ואין להקשות דהא אימת נסתלק הישראל מחפץ הזה היינו אחר שעשה העכו״ם קנין בחפץ היינו לאחר משיכת העכו״ם דהא קודם משיכת העכו״ם לא נסתלק הישראל מהחפץ דהא עדיין לא נתייאש כמבואר בהג״א שם, א״כ אחר המשיכה דאז נתייאש הישראל א״כ אז לא עשה העכו״ם קנין בחפץ והוי עודר בנכסי הגר וכסבר שהם שלו לא קנה כמבואר בסימן רע״ה בהה״מ. וגם אין לתרץ דהא חצר קונה שלא מדעת זה אינו דכבר הביא הנתיבות בשם הגאון בעהמ״ח ספר מחנה אפרים דחצר שלא מדעת הוא מטעם שליחות ואין שליחות לעכו״ם לכן בעכו״ם אינו קונה חצר שלא מדעת כן כתב הנתיבות ס״ס ר׳. מכל מקום י״ל דכיון דהישראל נתייאש מהחפץ כמבואר בהגה״א דמחילה בטעות הוי מחילה מטעם יאוש לכן פסק הרמב״ן דמותר לישראל להלוות עליו בריבית משום כיון דהחפץ הוי הפקר א״כ לא שייך כאן לומר דהמשכון של ישראל נעשה ע״ק אבל בנותן מתנה לחבירו שפיר הקשה הרמב״ן דלריו״ח במאי קנה דליכא למימר כיון דהנותן סבר דמשיכה מהני במתנה א״כ נתייאש הנותן זה אינו דהא קודם משיכת המקבל עדיין לא נסתלק ואימת שייך לומר דנתייאש היינו אחר משיכת המקבל א״כ הא אז לא נתכוון המקבל לקנות והוא כמו עודר בנה״ג וכסבר שהם שלו דלא קנה והרמב״ן איירי בהגבהה דאגבה מכוחו דלא שייך לומר דקונה שלא מדעתו גם עוד נראה לענ״ד דהפקר פטור מבכורה אף דלא זכה בה עכו״ם דהא מבואר בחולין דף ק״ל דהקדש פטור מבכורה ומבואר ברש״י שם הטעם דבקרך וצאנך כתיב ולא של הקדש א״כ ה״ה אמרינן דבקרך וצאנך כתיב ולא של הפקר ויש לי בזה עוד פלפול רב, ושולח אני לכם העתקה מתשובה של מעכ״ת ובאגרת ה״ז סגור התשובה הנ״ל הכ״ד תלמידו הדש״ת וחפץ בהצלחת תורתו ומצפה תמיד לתשובתו.

יצחק אלחנן אב״ד דפה

פורס אני שלום כל ב״ב וכל המסתופפים בצילכם גם באתי בדרישת שלום לשלום האברך המופלג המשכיל כמו״ה יוסף שלמה נ״י.

יצחק אלחנן הנ״ל

[א]

מכתב מימי נעוריו של ר' יצחק אלחנן ז"ל

המכתב הזה נדפס ב„תלפיות" שנה ג' חוברת ג'-ד' (ניסן תש"ח) ע"י מו"ר הרב שמואל ק. מירסקי בצירוף הערה מבארת, שהגני נותנה בזה כלשונה במילואה: „המכתב המתפרסם כאן נכתב בימי חורפו של ר' יצחק אלחנן, כשעוד לא מלאו לו עשרים שנה, ושימש ברבנות איזבעלין. מתוכו אנו עומדים על פרקו הנאה של המשיב הגדול בדורו, כאשר שש לקבל תשובה ממי שגדול ממנו. ר' בנימין אב"ד דק"ק הורדנא הוא ר' בנימין דיסקין, אביו של ר' משה יהושע ליב דיסקין הנודע בשם „הרב מבריסק". כששימש ר' בנימין רב בוואלקאוויסק, מקום שהיה ר' יצחק אלחנן סמוך על שולחן חותנו, למד ר' יצחק אלחנן תורה מפיו, ומאז חשבו לרבו המובהק. הוא גם סמך ידו עליו. יש להשוות מכתב זה אל מה שמסופר ב„תולדות יצחק" מאת יעקב הלוי ליפשיץ, וואַרשא תרנ"ז, עמוד 6, על רבנותו הראשונה של ר' יצחק אלחנן, ויעלה אור חדש על צעדיו הראשונים של ענק רוחני זה. מצאתי את הענין הנידון במכתב זה, שהוא בא בקצרה בספרו הראשון של ר"י"א, „באר יצחק", חלק יו"ד סי' כ"ג. עיקר תוכנו של המכתב נשנה שם בסתם ואגב דברים אחרים, ובסוף נאמר: „והצעתי הדברים לפני גאוני זמננו קשישאי נ"ע והסכימו לדבר בעז"ה". — וזה גוף המכתב:

בשם השם יום ב' ה' לחודש תמוז, שנת תקצ"ז לפ"ק, פה איזבעלין.

אל כבוד אדמו"ר הרב הגאון הגדול המפורסם סיני ועוקר הרים ע"ה פ"ה נ"י [1]) פאר הזמן כקש"ת מו"ה בנימין נ"י אב"ד דק"ק הורדנא.

מכתבו לנכון קבלתי קודם שבת [קדש ורב][2]) נחת קבלתי בקריאתי במכתב אשר השיב לי מעכ"ת על דברי שאלתי ומי יתן שיהי' לב אדמו"ר הגאון נ"י תמיד עמי להשיב לי על כל דברי שאלתי שאשאל ממעכ"ת וכדי לקיים מאמר חז"ל אל יפטר אדם אלא וכו' באתי לגלות אוזן מעכ"ת בדבר קטן שחדשתי בענין הנ"ל. ומצאתי און לי מטור יו"ד סימן קס"ט סעיף י"א אם ישראל השאיל משכונו לעכו"ם וכו' מותר לישראל להלוות לעכו"ם עליו בריבית ובש"ך שם סעיף קטן ק"ח כתב משום דעכו"ם קניא במשיכא והוא נובע מתשובת הרא"ש הובא בטור יו"ד שם, ועוד כמה פוסקים דס"ל כן אלמא אע"ג דלקמן בסימן ש"ך נסתפקו אם עכו"ם קונה במשיכה או במעות וכאן כתבו דמותר לישראל להלוות עליו לכתחלה אלמא דהיכא דליכא זוזי כ"ע מודים דקונה במשיכה אע"ג שמטור משמע שגם הרמב"ן מודה בזה והא הרמב"ן לא סבר

---

1) עמוד הימיני פטיש החזק נר ישראל.
2) הנייר מנוקב ומתוך הענין מוכח שכן היה כתוב שם.

מכתבים

פתח דבר

ואחד המשכילים העברים מראשי העדה הביא עמו תכנית „בית אולפנא" לגדל רבנים בישראל אשר הרבנות כלה תתאחד בידיהם". הסופר מרבה לספר שם על כל קורות הקומיסיה עד שנתפרדה, ומסיים בקריאה: „בכל אופן, רבותי, 'מזכרת נצח' טרם כוננה, והעת גם היא טרם עברה. הבה איפוא נשתמש בשעת הכושר הזאת לעשות דבר אשר באמת תצמח ממנו טובה לעמנו כלו. הגאון המנוח לא היה רק רבה של קאוונא כי אם רבן של כל בני הגולה, ומכל הגולה ענו על הקריאה ליסד לו 'מזכרת נצח', ובכן אספו לאספה ועשו דבר שהזמן גרם. הגאון המנוח שהצטין בזאת אשר איחד מילי דעלמא עם מילי דשמיא, ראוי הוא שיווסד על שמו מוסד כזה שיתן לנו רבנים שיאחדו כל צרכי בני עדתם, של חולין ושל קדש יחד, ובפרט ששאלת דו־הרבנות כשהיא לעצמה כבר הגיעה העת להגאל ממנה, ואם לא עכשיו, בשעת כושר גדולה כזאת, אימתי".

לא ידע הסופר, שבשנת פטירתו של ר' יצחק אלחנן (תרנ"ו) הוחלט בניו־יורק לקרוא לישיבה שנוסדה בשנת תרמ"ו בשם „עץ חיים", על שם ר' יצחק אלחנן, זו שגדלה ונסתעפה אח"כ לישיבה אוניברסיטה בנשיאותו של ידידי הנעלה הגאון ר' שמואל בלקין שליט"א. רצתה ההשגחה להכין מקום תורה באמריקה לפני שקיעת מרכזי התורה באירופה.

אחד מטובי המוסמכים של ישיבה זו מציב עתה ציון למלאת שבעים וחמש שנה לייסודה של הישיבה, וששים וחמש שנים למיום שנקראה על שם ר' יצחק אלחנן לגאון התורה בליטא שעל שמו נקראה ישיבה זו — הוא הספר שלפנינו.

שמואל ק. מירסקי

אסרו חג דשבועות תשכ"א

פתח דבר

הדרישות לקבלת התואר דוקטור לספרות עברית בישיבה אוניברסיטה, והחיבור הזה הוא פרי עבודתו הנ"ל.

שנו חכמים: „הרוצה לידע כמה גובהו של דקל, מודד קומתו וצילו וצל קומתו וידע כמה גובהו של דקל" (עירובין מג, ב). והרוצה לידע שיעור קומתו של ר' יצחק אלחנן, מודד צילו וצל קומתו הרוחנית כנגד הרקע ההיסטורי של דורו המלא דקלים רמים בשעה שההנהגה הציבורית היתה מצויה עדיין בידי גדולי התורה פורשי צילם על היושבים סביבם, לעומת השינויים בקומה ובצל שחלו מאז.

ספרי השו"ת של ר' יצחק אלחנן („באר יצחק", „נחל יצחק", ב' חלקים, „עין יצחק", ב' חלקים) המחולקים ל„ענפים" הם עדות להלכה הפרה ורבה כנטיעה ומעורה בחיים. אגרותיו ליחידים ולקהילות מספרות על לבו הער והעונה לשאלות היום ומדברות בהווה. פרשת חייו מגוללת לפנינו את מה שעבר על בן רבה של עיירה קטנה שנתייתם מאמו בהיותו כבן עשר ומאביו בהיותו כבן ארבע עשרה, נשא אשה בהגיעו לגיל המצוות ושקד על התורה כשרחיים על צווארו, נתמנה בהיותו פחות מבן עשרים לרב במשכורת שבועית של שבעים וחמשה קאפ' (קרוב לדולר אחד במעות מקומנו) ונעשה לתל שכל פיות היו פונים אליו, לא יצא מד' אמות של הלכה ולא נזקק ללשון המדינה ונעשה דברה של האומה בפני השלטון ועסקנים יהודיים בכל מקום, ראה בשקיעת התורה ברוסיא ועודד את חידושה, וכשנסתלק עונים אחריו כל העם: מקודש.

במאמרו „שעת הכושר", כותב ש. רוזנפלד „לוח אחיאסף" לשנת תרנ"ט (ווארשה תרנ"ח) על שאלת הרבנות ברוסיא ומספר בסוף מאמרו: „אחרי פטירתו של הרב הגאון מהריא"ס (=מרן הרב יצחק אלחנן ספעקטאר) ז"ל, בהתאסף ראשי עדת ישראל בק' (=קובנה) וכמה מאות אנשים מן העם למנות ממלא מקומו של המנוח, נמנו וגמרו לעשות ציון 'מזכרת נצח' לרבם שנסתלק — — ובאותו מעמד בחר לו העם „קומיסיה" של שנים עשר איש, שלשה שלשה מכל מפלגה — — הודיעו ברבים שאומרים ליסד 'מזכרת נצח' על שם הגאון מהר"א"ס ובעת קצרה הגיעו הבטחות על יותר משלשים אלף רובל מארבע כנפות הארץ, מכל גדולי ישראל ונדיביו. אך הקומיסיה במספר כל חבריה נאספה רק פעם אחת — —

פתח דבר

ווארשה תרנ"ז) שהם תעודות חשובות למפעל רב ערך בתולדות היהודים ברוסיה בסוף המאה הי"ט — ביטול גזרת הממשלה על לימוד התלמוד, שר' יצחק אלחנן היה הראשון להתריע עליה ולעורר את עסקני־הצבור והשתדלנים להתאמץ בביטולה".

בחוברת שלאחריה (שנה ג' חוב' ג־ד) פירסמתי מכתב אחר מכ"י (עם תצלום המקור) של ר' יצחק אלחנן לרבו ר' בנימין דיסקין, רבן של הערים וואלקאוויסק והורדנא, ואביו של ר' משה יהושע ליב, הרב מבריסק. מכתב זה, ראשון למכתבי ר' יצחק אלחנן שנשתמרו בידינו, נכתב בה' תמוז תקצ"ז כשעוד לא מלאו לו עשרים שנה והוא משמש אז ברבנותו הראשונה בעיירה איזבעלין. מתוכו יש לעמוד על פרקו הנאה של המשיב הגדול בדורו כאשר שש לקבל תשובה מרבו ר' בנימין דיסקין. מצאתי את הענין הנידון באותו מכתב שהובא בקצרה בספרו הראשון של ר' יצחק אלחנן "באר יצחק", חלק יורה דעה סי' כ"ג. עיקר תוכנו של המכתב מובא שם בסתם ואגב דברים אחרים, ובסוף נאמר: "והצעתי הדברים לפני גאוני זמננו קשישאי נ"ע והסכימו לדבר בעז"ה". בשולי הערותי למכתב זה כתבתי: "אכיר טובה לכל מי שיואיל לשלוח אלי מכתבים מאת ר' יצחק אלחנן שלא ראו עוד אור כדי לפרסמם מעל עמודי "תלפיות" ולחזור ולכנסם בקובץ מיוחד שיכיל כל אגרותיו".

כעבור זמן מה הגיע אלי צרור מכתבים של ר' יצחק אלחנן לר' יצחק בלאזר, שהיה תחת ידי בנו, מחותני ר' שלמה בלאזר ז"ל בירושלים, באמצעות גיסי ר' אהרן שצקס ז"ל. מהם פירסמתי אחדים ב"תלפיות", שנה ה' חוב' א־ב, ושנה ח' חוב' א־ב.

ושוב קיבלתי צרור מכתבים של ר' יצחק אלחנן לר' עזריאל הילדסהיימר ע"י נכדו ד"ר עזריאל הילדסהיימר מתל־אביב בצירוף הערות והארות שנתפרסמו ב"תלפיות" שנה ז', חוב' ב־ד, ביחד עם מכתבים שנועדו לעורר את דעת הקהל בבירות אירופה בשם "הי' עם פיפיות".

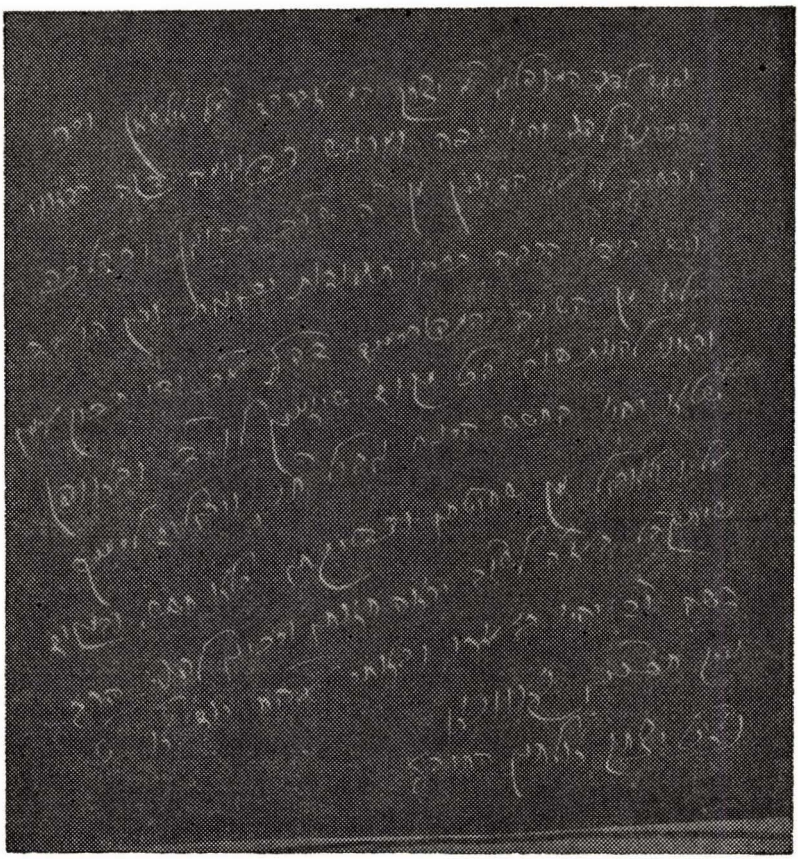
לפני שנים אחדות הצעתי לתלמידי הנעלה בבית המדרש למוסמכים על שם הרב דוב רבל ז"ל, בהנהלת ד"ר ב. לנדר יצ"ו, הרב אפרים שימאף יצ"ו, את הנושא: ר' יצחק אלחנן חייו וספריו, כמילוי מקצת

פתח דבר

רק ששים וחמש שנים עברו מיום שנפטר ר׳ יצחק אלחנן וכבר חרבו גליות ישראל, שרבן היה, וכל תחומי העיירות שבהן שימש ברבנות (איזבלין, ניעשוויז, נבורודוק, קובנה) נעקרו מן העולם, ולא נמצא בהן עוד אדם שיוכל להנהיר את עיני החוקר המבקש לגלות את מסכת חייו ותורתו של ר׳ יצחק אלחנן, עד שיוכל כר׳ יוחנן שבא לחקור על משנתו של בר קפרא בעירו, לקרוא עליו את המקרא: „מקום אשר יפול העץ שם יהוא״.

ברם אם בא הכורת על יהדות אותן עיירות ומדינות הרי נתקיים בה המקרא האחר האמור באיוב: „כי יש לעץ תקוה אם יכרת ועוד יחליף ויונקתו לא תחדל״. השם ר׳ יצחק אלחנן נישא על שפתי חכמים ותלמידים המזכירים את ספריו ותשובותיו ובפי בני ישיבה בניו־יורק שעל שמו נקראת.

במלאת חמשים שנה לפטירתו של ר׳ יצחק אלחנן (כ״א באדר תש״ו) הזמנתי חכמים וסופרים להציב לו ציון בספר והקדשתי חוברת כפולה של „תלפיות״ לזכרו (שנה ג׳ חוברת א־ב) שהופיעה בניסן תש״ז. שם פירסמתי מכתב תשובה מכ״י של ר׳ יצחק אלחנן לר׳ מרדכי רוזנבלאט מאוסמינא (ביחד עם תצלום עצם המכתב) וידידי הביבליוגרף מר א. ר. מלאכי פירסם שם שני מכתבים מכ״י מן האוסף העשיר שלו. בהקדמתו לאותם מכתבים שעיטר בהערות מאלפות הוא כותב: „כחודש ימים אחרי פטירת ר׳ יצחק אלחנן הדפיס עורך „המליץ״, ליאון רבינוביץ, מאמר בשם „אבני זכרון״ (המליץ שנה ל״ו, גליון 67, כ׳ ניסן תרנ״ו) שבו עורר את תשומת לב הקוראים על חשיבות מכתבי ר׳ יצחק אלחנן, כחומר לתולדותיו בפרט ולקורות התקופה בפרט. ׳אבנים טובות ומרגליות׳ כינה רבינוביץ את מכתבי ר׳ יצחק אלחנן, בהדגישו שבלעדיהם, ׳לא יהיה לנו מושג נכון צדיק מה פעל לטובת היהודים והיהדות׳. וכהוכחה לדבריו הביא בסוף מאמרו שני מכתבים שערך ר׳ יצחק אלחנן כששה חדשים לפני הסתלקותו ליעקב פוליאקוב (את המכתבים הכניס יעקב ליפשיץ בספרו „תולדות יצחק״

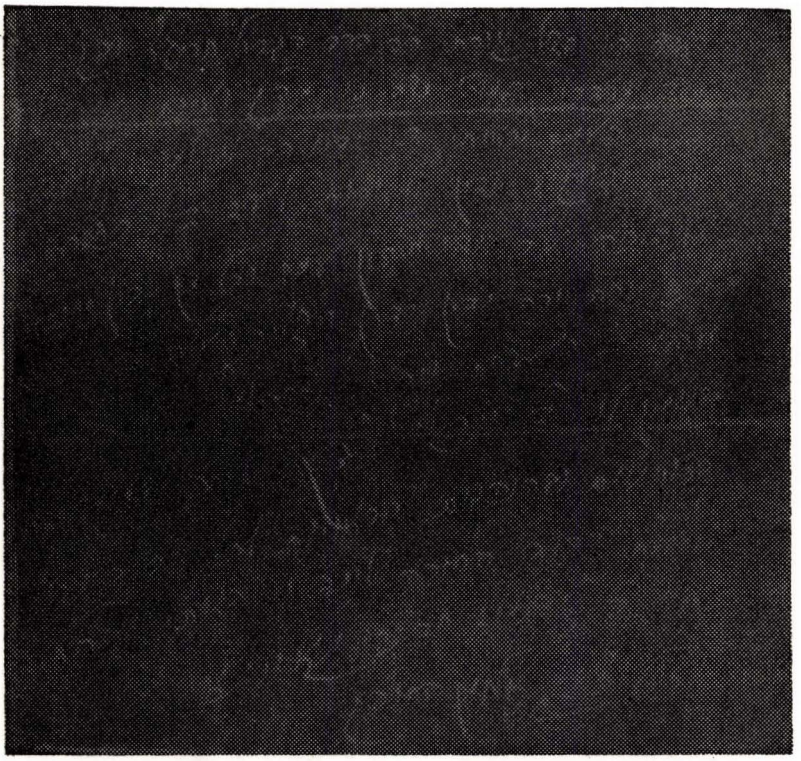

קבלה על שחיטה מכ"י של ר' יצחק אלחנן

הקבלה היא בארכיון של „איווא" בניו יארק

נגש לפני המופלג מ' יצחק ב"מ אברהם מע' אלשאן וסר סכינא לפני והי' יפה ומרגיש בפגימה דקה כראוי והשיב לי על הדינין מן ה' שו"ב כהוגן וכהלכה ויש בידו הרבה כתבי תעודות ישינות וכן הועד עליו מן השו"ב המפורסמים בכל ע"כ ידו תכון עמו וראוי להיות שו"ב בכל מקום שיזמן לו ד' ובאופן שלא יהי' בחשש הסגת גבול ח"ו, ויכולים לסמוך עליו ולאכול מן שחיטתו ובדיקתו בלא חשש ובמקום שיתקבל בעז"ה לשו"ב יראה חזותו וסכינו לפני הרב דשם וד' יהי' בעזרו ובאתי עה"ח יום א' ט' ניסן תרנ"ג קאוונא.

נאם יצחק אלחנן החופ"ק

סמיכה לרבנות מכ"י של ר' יצחק אלחנן

המוסמך הוא הרב ר' מרדכי לוי לעוויטן שנולד ביארבורק הסמוכה לקאוונא.
הוא בא לארצות הברית בשנת 1905 ונפטר בניו יארק בשנת 1938. בארצות
הברית לא שימש מעולם בתור רב והיה שד"ר.
התעודה נמצאת בארכיון של הרה"ג דר. שמואל ק. מירסקי שליט"א.

כאשר הי' בצל קורתי ה"ה הרב הגדול חריף ובקי מו"ה מרדכי במו"ה משה נ"י מד"ק[1]) ועסקתי עמו כמה פעמים וראיתי כי ידיו רב לו למשקל ולמטרי בגמ' ופוסקים ולדין ולהורות לעדת ד' כתורה וכהלכה ע"כ ידי תכון עמו וכל מן דין סמיכא לנא יורה יורה ידין ידין ויצליח מעלה מעלה ויהי' ד' בעזרתו ויתקבל לרב ומו"ץ באיזה עיר שיזמין לו ד' וירפא ויחזק טובי עמנו כראוי ברוחניות ובהנהגות הראויות לכל רב בעירו ומחמת כבוד התורה ולומדי' באתי עה"ח יום ה' י"ט תמוז תרנ"ב קאוונא.

נאום יצחק אלחנן החופ"ק

---

1) מדווינסק. אע"פ שהוא נולד ביארבורק, אפשר שלמד בדווינסק ולפיכך נתיחס על שמה.

כל הזכויות שמורות

בידי הרב אפרים שימאף

❀

תוכן העניינים

סמיכה לרבנות מכ"י של ר' יצחק אלחנן III

קבלה על שחיטה מכ"י של ר' יצחק אלחנן IV

פתח דבר V

מכתבים 3

מכתבי קול-קורא 85

הסכמות 123

הספדים 139

ביבליוגרפי' 159

נדפס בדפוס „בלשן"

ר׳ יצחק אלחנן ספעקטאר

תולדות חייו ואגרותיו

מאת

הרב ד"ר אפרים שימאף

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

הוצאת המכון למחקר „סורא", ירושלים
וישיבה אוניברסיטה, ניויורק
תשכ"א

THE AUTHOR

Dr. Ephraim Shimoff has been in the active rabbinate for more than twenty years, occupying rabbinic posts in Bridgeport, Connecticut and Richmond, Virginia until 1951, when he accepted a call to become the Rabbi of Congregation Beth El of Astoria (Long Island, New York).

During World War II while he served as Rabbi in Richmond, he was also a civilian chaplain at the Richmond Army Air Base and McGuire Veterans Administration Hospital of Virginia. He received a citation from the National Jewish Welfare Board for distinguished service rendered to the Jewish men and women of the Armed Forces.

Rabbi Shimoff was ordained by the Rabbi Isaac Elchanan Theological Seminary of Yeshiva University and received his Bachelor's degree from the College of the City of New York. He later was awarded an M. A. degree in Philosophy, from the University of Richmond.

In 1959 Rabbi Shimoff received his doctorate from Yeshiva University. His dissertation was an abbreviated version of this book.

Rabbi Shimoff has been prominently identified with religious, civic and educational endeavors for over two decades.